

Faculteit Letteren & Wijsbegeerte

Elise Dewilde

Léo(n) Spanoghe (1874-1955): portret van een verborgen kunstenaar

Masterproef voorgelegd tot het behalen van de graad van
Master in de kunstwetenschappen

2014

Promotor Prof. dr. Marjan Sterckx

Vakgroep Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschappen

Voorblad: Foto van Léo(n) Spanoghe: Familie-archief Spanoghe.

In het kort

Leo Spanoghe ziet het levenslicht in Dendermonde in 1874 en bouwt spoedig een carrière uit als kunstenaar. Zijn aandacht gaat vooral uit naar de schilder- en de tekenkunst. Hij schrijft zich al vroeg in aan de Dendermondse academie om er de lessen te volgen en staat in het begin van zijn carrière onder de invloed van de pioniers van die Dendermondse academie en de Dendermondse schilderschool: Jacques Rosseels (1828-1912) en Isidore Meyers (1836-1912). Hij ondergaat verder een invloed van de sleutelfiguur van deze schilderschool: Franz Courtens (1854-1943).

Spanoghe kan als een impressionist worden beschouwd. De Belgische variant van die stroming, namelijk het luminisme, en in mindere mate ook elementen uit andere stromingen zoals het realisme, het symbolisme, het expressionisme en het fauvisme doen hun intrede in zijn werk. De kunstenaar evolueert doorheen zijn carrière als kunstenaar en de daarmee gepaard gaande indrukken tot een meer persoonlijke stijl.

In deze masterproef wordt een licht geworpen op die figuur van Léo(n) Spanoghe. Deze kunstenaar staat met één voet in de negentiende en met de andere voet in de twintigste eeuw, een periode waarin verschillende zeer uiteenlopende stromingen elkaar opvolgen.

In dit portret van een op allerlei vlakken verborgen kunstenaar worden de Dendermondenaar en zijn artistiek werk in de context van zijn tijd geplaatst door dieper in te gaan op zowel zijn leven, zijn oeuvre als op de tentoonstellingen en de kritische ontvangst van deze kunstenaar. Er wordt op die manier aandacht besteed aan een minder bekende en minder vooruitstrevende, maar niettemin interessante figuur. Daarnaast wordt er geprobeerd een antwoord te formuleren op de vraag waarom deze kunstenaar zo verborgen, met andere woorden onbekend, is gebleven. Deze figuur is eveneens exemplarisch – gepaard gaande met de 100-jarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog - voor de grote invloed van die Grote Oorlog op het leven van de mens in het algemeen en hier specifiek op dat van de kunstenaar en zijn oeuvre in het bijzonder.

Aan deze studie worden alle werken die tot nog toe gekend zijn in catalogus bijgevoegd. De catalogus geeft een goede kijk op het rijke oeuvre van de kunstenaar. In bijlage werd heel wat ondersteunend materiaal toegevoegd, waaronder ook enkele foto's met de kunstenaar zelf als onderwerp.

Woord vooraf

“Ik was overgelukkig een paar dagen in uw midden te mogen doorbrengen en heb bij nadere kennismaking, in bewondering gestaan voor de moeite en de opofferingen welke gij U getroost hebt om deze tentoonstelling mogelijk en aantrekkelijk te maken, iets waarin gij volkomen gelukt zijt.”¹

(Leo Spanoghe, 1948)

Dit citaat is afkomstig van de in deze masterproef bestudeerde kunstenaar Leo Spanoghe. In *Denderland* wordt naar aanleiding van een solo-tentoonstelling in 1948 in St.-Gillis, een deelgemeente van Dendermonde, Spanoghes dankwoord gepubliceerd. Hij is overduidelijk erg tevreden met de aandacht die zijn werk genoot op die tentoonstelling.

Dit geeft mij onmiddellijk de kans mijn dankwoord aan een aantal personen te richten. Op de eerste plaats wil ik de gehele familie van de schilder bedanken: de familie Spanoghe en de familie Moors: onder andere voor de vriendelijke ontvangst en aangeboden hulp en het zorgvuldig bewaren van documenten en een groot aantal kunstwerken.² Zo was de grote hoeveelheid krantenknipsels voor mij van onschatbare waarde.

De familie zorgde ervoor dat een mooie en interessante tentoonstelling opgezet kon worden, iets wat de schilder – gezien bovenstaande citaat – zeker geapprecieerd zou hebben en ook voor mij interessant was om zijn oeuvre te bestuderen.

In het bijzonder gaat mijn dank daarom uit naar Prof. dr. Pieter Spanoghe, achterkleinzoon van de schilder. Hij lokaliseerde een uitzonderlijk groot aantal werken van zijn overgrootvader en nam het initiatief tot het opzetten van een retrospectieve.

Pieter Spanoghe benaderde verder ook mijn promotor, Prof. dr. Marjan Sterckx, met de vraag of zij geen student kon vinden die zich in de figuur van Leo Spanoghe wilde verdiepen. Het werk van de kunstenaar sprak mij onmiddellijk aan en mijn onderwerp voor deze masterproef werd vastgelegd.

In dat verband moet er zeker een woord van dank worden gericht aan Prof. dr. Marjan Sterckx en tijdens haar afwezigheid aan Prof. dr. Cathérine Verleysen - voor de begeleiding en het beantwoorden van mijn vragen. Prof. dr. Sterckx maakte het mogelijk dat Leo Spanoghe in deze masterproef eens centraal kon komen te staan. Ik wil ook Prof. dr. Anna Bergmans bedanken voor haar hulp.

¹ “St.Gillis, kunstschilder Leo Spanoghe dankt!,” *Denderland*, 13 februari 1948.

² In voetnoot wordt steeds verwezen naar het Privé-archief van de familie Spanoghe. Dit is het archiefmateriaal dat eigendom is van de familie van Leo Spanoghe. Bijgevolg wordt hiermee dus zowel het archiefmateriaal dat bij de familie Moors (Julia Spanoghe, dochter van de kunstenaar was gehuwd met een Moors) wordt bewaard als dat die bij familie Spanoghe wordt bijgehouden, aangeduid.

Verder wil ik het personeel van de instellingen die ik bezocht en enkele andere personen bedanken die mij informatie konden bezorgen: de mensen van de archieven van Dendermonde, Melle, Brugge en Manchester en verder ook het Letterenhuis, het Kenniscentrum in Ieper, Het Museum voor Schone Kunsten in Gent, het archief voor Hedendaagse Kunst in Brussel, het Scheepvaartmuseum in Baasrode, het Molenmuseum in St.-Amands, het Documentatiecentrum in Dendermonde, de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde, de Heemkundige Kring van Moerbeke-Waas, de Manchester Art Gallery, het Somerset Heritage Centre in Taunton, het Imperial War Museum in Londen, de Oude Vlaamse Galerij en de mensen van de bezochte bibliotheken.

Daarnaast wil ik ook een woordje van dank richten aan hen die Pieter Spanoghe of mijzelf ontvingen en waar de werken van Leo Spanoghe mochten gefotografeerd worden en aan degenen die kunstwerken ter beschikking stelden voor de retrospectieve tentoonstelling.

Tot slot wil ik nog mijn ouders en enkele vrienden bedanken voor hun steun en toeverlaat.

Iedereen die aan deze thesis in zekere mate heeft toe bijgedragen wil ik van harte bedanken. Leo Spanoghe zou dit eveneens zeker geapprecieerd hebben.

Inhoudstafel

In het kort.....	2
Woord vooraf	3
Inhoudstafel	5
Inleiding.....	9
a) Motivering	9
b) Status quaestionis	10
c) Vraag- en doelstelling.....	12
d) De structuur van de masterproef.....	12
e) Methodologie	14
1. Het levensverhaal.....	19
1.1. Van de wieg tot de volwassenheid (1874-1899).....	19
1.2. Periode vóór de oorlog: het triumviraat (1899–1914).....	24
1.3. De oorlog: vlucht naar Engeland (1914-1919)	35
1.4. Van Baasrode naar Melle (1919-1938).....	43
1.5. Bij zijn dochter in Melle en later in Gent (1938-1955).....	48
2. Het oeuvre.....	52
2.1. De Dendermondse schilderschool.....	52
2.2. Een chronologie?.....	62
2.3. De thematiek en de techniek	77
2.4. Landschappen.....	80
2.4.1. Stads- & dorpsgezichten.....	81
2.4.2. Weide- & boslandschappen	85
2.5. Genrestukken en landschappen met een verhalend element.....	88
2.6. Marinestukken.....	97
2.6.1. Schelde & Dender.....	98
2.6.2. De Noordzee	105
2.7. Stillevenen.....	106
2.8. Portretten.....	110
2.8.1. Zelfportretten	110
2.8.2. Portretten van anderen.....	113
2.9. Dierenschildering.....	115
2.10. Naakten	116

2.11.	Interieurstukken	116
2.12.	Werken met een grotere fantasie	117
3.	Tentoonstellingen en kritische ontvangst	118
3.1.	Tentoonstellingen en contemporaine kritiek.....	118
3.1.1.	Tentoonstellingen.....	118
3.1.2.	Kritische ontvangst	133
3.2.	Hedendaagse receptie.....	142
3.3.	De bekendheid van de kunstenaar.....	147
	Besluit.....	149
	Bibliografie	152
	Boeken.....	152
	Tijdschriftartikels	156
	Krantenartikels	157
	Websites	159
	Thesissen	164
	Archiefdocumenten.....	164
	Andere	168
	Illustratieverantwoording.....	169
	Bijlagen	170
	Bijlage I: Lijst tentoonstellingen	170
	Bijlage II: Veilingen	181
	Bijlage III: Foto's met Leo Spanoghe, zijn gezin en zijn activiteiten als onderwerp	209
	Bijlage IV: Foto's voor het lokaliseren van Spanoghes kunstwerken	224
	Bijlage V: Postkaarten om enkele werken te lokaliseren	231
	Bijlage VI: Signaturen	233
	Bijlage VII: Geboorteaktes	235
	a) Geboorteakte van Leo Spanoghe	235
	b) Geboorteakte Egidius Spanoghe	237
	c) Geboorteakte Julia Spanoghe	239
	Bijlage VIII: Doodsbrief en doodsprentje Leo Spanoghe	241
	Bijlage IX: Doodsprentje Elise Pée	242
	Bijlage X: Tweejarige prijskampen.....	243
	Bijlage XI: Brieven van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid	247
	Bijlage XII: Brief van Herman Broeckaert aan Pieter Gorus en Leo Spanoghe.....	254

Bijlage XIII: Postkaart van Pieter Gorus en Herman Broeckaert aan Spanoghe vanuit Veere	259
Bijlage XIV: Postkaart van Leo Spanoghe gericht aan het thuisfront in verband met een verblijf in Nederland	260
Bijlage XV: Postkaart gericht aan Leo Spanoghe in Oostende	261
Bijlage XVI: Brief van Julia Spanoghe aan haar vader.....	263
Bijlage XVII: Kaartje L. Van Weyenberge pastoor in Vlassenbroek aan Leo Spanoghe.....	265
Bijlage XVIII: Kloosterstraat 1 en 3, Melle	266
Bijlage XIX: Pastoor Emiel Van Hyfte	267
Bijlage XX: Krabbel van Guido Spanoghe “War Refugees Camp Earl’s Court SW”	268
Bijlage XXI: Brief van Mary Nichols vanuit Blaydon aan Leo Spanoghe en zijn vrouw.....	269
Bijlage XXII: Diploma Exposition Belge in Taunton.....	271
De Bijlage XXIII: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Guido Spanoghe in Didsbury.....	272
Bijlage XXIV: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury.....	273
Bijlage XXV: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury (58 Atwood Road). 275	
Bijlage XXVI: Bewijs van de Belgische nationaliteit van Leo Spanoghe	276
Bijlage XXVII: Brief van Hillaert aan Spanoghe kort nadat Spanoghe teruggekeert is uit Engeland	277
Bijlage XXVIII: Brief van bewoner F. Ellino uit Didsbury aan Guido en Julia.....	279
Bijlage XXIX: Brief van bewoner Frances Ellino uit Didsbury aan Leo Spanoghe en zijn vrouw.....	280
Bijlage XXX: Brief van “Uncle Stott” aan de kinderen van Leo Spanoghe: Guido en Julia	282
Bijlage XXXI: Brief van “Uncle Stott” aan Guido met wat uitleg bij hetgene hij voor Guido en Julia heeft meegestuurd.....	284
Bijlage XXXII: Brief van Paul Lambotte aan Leo Spanoghe in Engeland	286
Bijlage XXXIII: Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe over de goedkeuring van de benoeming tot leraar landschapschilderen aan de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten	288
Bijlage XXXIV: Brief van Leo Spanoghe aan de secretaris in verband met zijn lessen aan de academie	289
Bijlage XXXV: Brief van Felix Gogo aan de secretaris met de vraag te bemiddelen.....	291
Bijlage XXXVI: Guido deelt mee aan de academie dat zijn vader in Brugge verblijft	293
Bijlage XXXVII: Brief van de stadssecretaris en de burgemeester en schepenen met de vraag aan Leo Spanoghe zijn ontslag aan de academie in te dienen.....	294
Bijlage XXXVIII: Brief van Leo Spanoghe die verzoekt om een verlenging van een jaar van zijn aanstelling aan de academie	295
Bijlage XXXIX: Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe met de vraag zijn ontslag in te dienen omdat hij de ouderdomsgrens heeft bereikt	296
Bijlage XL: Brief van Paul Lambotte over de tentoonstelling van het triumviraat in 1924	297

Bijlage XLI: Kaart <i>Cercle Artistique de Bruxelles</i>	299
Bijlage XLII: Lidkaart <i>Cercle Artistique et Littéraire de Gand</i> 1929-1930.....	299
Bijlage XLIII: Brief van Paul Hasaerts verstuurd naar Leo Spanoghe en Edmond Verstraeten	300
Bijlage XLIV: Aankoopborderel voor twee werken van Leo Spanoghe voor de Tombola Nationale des Beaux-Arts.....	301
Bijlage XLV: Kaartje van de <i>Kunstkring Koninklijke Maatschappij Roeselare</i>	302
Bijlage XLVI: Brief van Fons De Clercq aan Leo Spanoghe.....	303
Bijlage XLVII: Brief van Guido Spanoghe met de vraag of Spanoghe samen met zeven andere kunstenaars wil tentoonstellen.....	306
Bijlage XLVIII: Mijmeringen over wat er met de kunst zal gebeuren wanneer de oorlog voorbij is	308
Bijlage XLIX: Bewijs van betaling lidgeld Société Coopérative Artistique	310
Bijlage L: Rekening van aankoop materiaal bij de Société Coopérative Artistique.....	311

Inleiding

Deze masterproef vormt een monografie over de Dendermondse kunstenaar Leon Spanoghe (1874-1955). Alvorens tot een 'portret' van de kunstenaar Leo Spanoghe te komen, worden enkele zaken toegelicht. Waarom werd er voor dit onderwerp gekozen? Hoe ver staat het onderzoek met betrekking tot deze kunstenaar? Wat is het beoogde doel? Hoe zit de structuur van deze masterproef in elkaar? Welke stappen werden er ondernomen op zoek naar deze verborgen kunstenaar?

a) Motivering

“En kent ge de schilders, de leutige niet?”³

(Herman Broeckaert)

De kunstontwikkelingen op het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw wekken bij mij een grote interesse. Tijdens de zoektocht naar een onderwerp, met betrekking tot de kunst uit de lange negentiende eeuw in het kader van mijn masterproef, viel mijn oog op de kunstenaar Léo(n) Spanoghe.

De familie van deze schilder was vragende partij voor een uitgebreid onderzoek. Op die manier kwam ik bij dit onderwerp terecht. De vraag van de familie was daarbij tweeledig: zo veel mogelijk informatie verzamelen over de schilder enerzijds en anderzijds achterhalen waarom deze schilder zo onbekend is gebleven.

Deze schilder was tot voor kort ook voor mij onbekend. Bij het zien van enkele afbeeldingen van zijn werken werd mijn aandacht getrokken door zijn rijk kleurenpalet. Na wat vooronderzoek bleek deze kunstenaar echter meer te bieden te hebben. Tevens sprak het mij aan een kunstenaarsmonografie te schrijven, met andere woorden het onderzoek voor deze masterproef toe te spitsen op één figuur.

De tentoonstelling omtrent het werk van de kunstschilder Leo Spanoghe, die in de zomer van 2013 werd gepland in Dendermonde, trok mij over de streep om het onderzoek naar deze aanhanger van de Dendermondse schilderschool te starten. Op die manier hoopte ik dat mijn onderzoek werkelijk nuttig zou zijn en dat ik mijn steentje zou kunnen bijdragen aan de tentoonstelling. Zo een tentoonstelling is natuurlijk een uitgelezen kans om een aantal werken bij elkaar te kunnen zien.

De tentoonstelling resulteerde uiteindelijk in een kleine catalogus *Leo Spanoghe: Dendermonde 1874 - Gent 1955* die grotendeels werd geschreven door Pieter Spanoghe.⁴ Enkele familieleden van de schilder zoals Willem Spanoghe, broer van Pieter en eveneens

³ Octaaf Steghers, “Sportwereld”, 9 april, 24-28.

⁴ Pieter Spanoghe et al., *Leo Spanoghe: Dendermonde 1874-Gent 1955* (Dendermonde: Stadsbestuur Dendermonde, 2013).

achterkleinzoon van de artiest, Charlotte Cotman, Marjan Doom en ikzelf konden tevens een bijdrage leveren.

Mogelijks kan het onderzoek voor deze masterproef tot de uitgave van een boek leiden met de steun van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde, de droom van elke beginnende kunstwetenschapper.

Spanoghes werk sluit niet aan bij de grote internationale vernieuwingen van de periode waarin hij leefde. Het is interessant ook zo een kunstenaar eens van naderbij te bekijken.

De kunstwereld schenkt terecht aandacht aan vernieuwing en bouwt zo een kunsthistorisch verhaal op van verschillende kunststromingen die elkaar van de troon stoten. Sinds het ontstaan van de kunstgeschiedenis zijn er echter nieuwe benaderingswijzen ontstaan, waarbij men kunst bestudeert vanuit verschillende invalshoeken. De kunstgeschiedenis wordt met andere woorden breder opgevat. Vanuit dat perspectief is het ook interessant het werk van een minder vooruitstrevende kunstenaar onder de loep te nemen om een breder zicht te hebben op de kunstproductie tijdens een bepaalde periode.

Tot slot kan als reden zeker het feit worden aangehaald dat er nog nooit uitgebreid onderzoek gedaan werd naar de kunstenaar Leo Spanoghe, die een belangrijke figuur was binnen de Dendermondse schilderschool. Het grote aantal werken dat ondertussen gekend is van deze kunstenaar en de figuur zelf verdienen het om in het daglicht te worden geplaatst.

b) Status quaestionis

De publicaties over Leo Spanoghe en zijn werk zijn schaars. Tijdens zijn leven werd haast enkel informatie gepubliceerd in tijdschriften en kranten.

De belangrijkste bronnen die dateren van na Spanoghes dood over dit onderwerp zijn de drie boeken over de Dendermondse schilderschool door dr. Jean-Pierre De Bruyn, waarin Spanoghe wordt vermeld: *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering* uit 1982, met enkele wijzigingen opnieuw uitgegeven in 1994 en tot slot het boek *De Dendermondse school doorheen twee eeuwen Kunstacademie 1800-2000*. Deze boeken zijn referenties voor het onderzoek naar de Dendermondse schilderschool.⁵

De meeste van de bestaande publicaties waarin Spanoghe wordt vermeld, kwamen er op initiatief van de stad Dendermonde.⁶ Sporadisch wordt in andere publicaties beknopt wat

⁵ Jean-Pierre De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering* (Dendermonde: Ronde Tafel 57, 1982).; Jean-Pierre De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering* (Dendermonde: Ronde Tafel 57, 1994).; Jean-Pierre De Bruyn et al., *De Dendermondse school doorheen twee eeuwen Kunstacademie 1800-2000* (Dendermonde: Ronde Tafel 57, 2000).

Bij verwijzingen naar *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering* in de hierop volgende voetnoten wordt verwezen naar het boek uit 1994.

⁶ Naast de in de vorige voetnoot vermelde bronnen kunnen bijvoorbeeld ook volgende bronnen worden genoemd: Jean-Pierre De Bruyn en Aimé Stroobants, *Catalogus Schilderijen Stedelijke musea Dendermonde* (Dendermonde: Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde, 1991), 225-226.; Aimé Stroobants,

aandacht besteed aan deze kunstenaar.⁷ Er kunnen ook vermeldingen van zijn naam teruggevonden worden in lexica.⁸

Pieter Spanoghe plaatste een klein document over zijn overgrootvader online.⁹ Op internet is eveneens een webpagina terug te vinden met als titel “Kunstschilder Leon Spanoghe tijdgenoot van Steppe en de Vadder” samengesteld door Stanny van Grasdorff, voorzitter van de vereniging voor familiekunde van St.-Amands.¹⁰

De achterkleinzoon van de schilder, Pieter Spanoghe, deed de laatste jaren heel wat moeite om de kunstwerken van Leo Spanoghe te lokaliseren en te fotograferen. De werken werden echter nog niet in een catalogus opgenomen. Het omvangrijke vooronderzoek van Pieter Spanoghe vormde de basis om voor deze masterproef een uitgebreide catalogus met de kunstwerken van Leo Spanoghe samen te stellen. Dit nam veel tijd in beslag, maar was noodzakelijk om een zicht te krijgen op het oeuvre van de kunstenaar.

Er kan in ieder geval worden gesteld dat een uitgebreid onderzoek naar zowel het leven, het werk als naar de tentoonstellingen en kritische ontvangst met betrekking tot deze kunstenaar nog niet werd uitgevoerd. De teksten met informatie over Leo Spanoghe die de publicaties opnemen zijn nooit langer dan enkele bladzijden en bespreken de kunstenaar bijgevolg beknopt. De kunstenaar Leo Spanoghe werd met andere woorden nog nooit grondig onderzocht.

“Kunstschilder Leo Spanoghe (1874-1955),” *Cronycke*, 27 (2011): 9-10.; R. Evrard en M. Ronald, *De Dendermondse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van toen tot nu 1800-1990, 190 jaar academie voor schone kunsten te Dendermonde* (Dendermonde: Stadsbestuur, 1990), 38.; Jean-Pierre De Bruyn, *Dendermonde in artistiek perspectief* (Dendermonde: Stadsbestuur Dendermonde, 2007), 30-33.; Marc De Decker, *Beknopte biografieën van geboren Dendermondenaars* (S.l.: s.n., n.d.); Yolande Hertsens, “Inleiding,” *Vlaanderen 34* (1985).; Jean-Pierre De Bruyn, “De Beneden-Schelde in de Schilderkunst; met een notitie over de Boven-Schelde,” *Vlaanderen 34* (1985).; René Turkry, “Scheldeschilders in Klein-Brabant en het Land van Waas,” *Vlaanderen 34* (1985).

⁷ Danny Lannoy, Frieda Devinck en Thérèse Thomas, *Impressionisten in Knocke & Heyst (1870-1914)* (Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2007), 213.; Danny Lannoy, Frieda Devinck en Thérèse Thomas, *Van het atelier naar de kust Knocke & Heyst 1880-1940* (Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2012), 240.

⁸ Voorbeelden zijn: *Biografisch lexicon Plastische kunst in België: schilders, beeldhouwers, grafici 1830-2000*, 2000, s.v. “Spanoghe Leo.”; *Allgemeines Künstlerlexikon: bio-bibliographischer Index A-Z*, 2000, s.v. “Spanoghe Leo.”; *De Belgische beeldende kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw*, 1999, s.v. “Spanoghe, Leo.”; *Deux siècles de signatures d'artistes de Belgique*, 2002, s.v. “Spanoghe, Leo.”; *Le dictionnaire des peintres belges du XIVe siècle à nos jours*, 1995, s.v. “Spanoghe Léon.”; *Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers (1700-1940)*, s.v. “Spanoghe Léo Jan Bernard,” laatst geraadpleegd op 29 april 2014, http://aleph.ugent.be/F/IB781CHPGBXY8GEYXBTMJCLGR356LQ4M5CURAU1XHPDGN5PE8-00099?func=full-set-set&set_number=011262&set_entry=000005&format=999.; *Dictionnaire des peintres belges nés entre 1750 et 1875*, 1981, s.v. “Spanoghe, Léon.”; *Winkler Prins van de Kunst, Encyclopedie van de architectuur/beeldende kunst kunstnijverheid*, 1959, s.v. “Spanoghe, Léon.”

⁹ Pieter Spanoghe, “Leo Spanoghe,” (Online document, n.d.), laatst geraadpleegd op 12 mei 2014, http://spanoghe.net/figuur/Leo_Spanoghe_nl.pdf.

¹⁰ “Kunstschilder Leon Spanoghe tijdgenoot van Steppe en De Vadder,” laatst geraadpleegd op 14 februari 2013, <http://www.stanny-van-grasdorff.be/webdesign/leon%20spanoghe.html>.

c) Vraag- en doelstelling

Aangezien er nog niet veel gepubliceerde informatie voorhanden is, laat de vraagstelling voor de masterproef zich gemakkelijk formuleren: Wie was Léo(n) Spanoghe en wat heeft hij als kunstenaar betekend? De te bespreken periode is dus gemakkelijk af te bakenen: van zijn geboorte in 1874 tot zijn overlijden in 1955.

Het spreekt echter vanzelf dat Spanoghe ook in de context moet worden geplaatst qua tijd en plaats. Wat betekent en betekende hij lokaal, nationaal en internationaal? We moeten dit verhaal dus ruimer opvatten en ook een kort beeld schetsen van wat er zich voor en tijdens zijn leven afspeelde in de kunstwereld in binnen- en buitenland. De figuur moet gekaderd worden in zijn tijdsgeslacht.

De doelstelling voor deze masterproef is een zo kenmerkend mogelijk beeld te schetsen over de kunstschilder Léo(n) Spanoghe. Zijn leven, zijn werken en de tentoonstellingen waaraan hij deelnam en de hieruit volgende receptie zullen elk in een apart hoofdstuk worden behandeld. Op die manier zal geprobeerd worden een samenhangend verhaal te vertellen over de kunstenaar en zijn oeuvre. Het is eveneens de bedoeling een antwoord te formuleren op een bijkomende, maar belangrijke vraag: Waarom is deze kunstenaar niet bekend?

Hoewel er hier naar gestreefd wordt zo veel mogelijk informatie te verzamelen en een zo volledig mogelijk beeld te schetsen van deze kunstenaar, moet worden benadrukt dat er ongetwijfeld nog zaken zullen zijn die ontbreken of dieper kunnen worden uitgespit. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan het oneindig aantal tijdschriften en kranten waarin kritieken met betrekking tot tentoonstellingen kunnen worden gezocht. Een andere punt in dat verband is de lijst met tentoonstellingen (bijlage I) en de catalogus, waarvan niet verzekerd kan worden dat deze volledig is, ondanks de grote zoektocht naar de kunstwerken. Niettegenstaande het voor een kunstenaarsmonografie binnen een masterproef onmogelijk is exhaustief te zijn, is de doelstelling wel een representatief beeld van deze kunstenaar te geven. Hoe dit zich concreet in de tekst zal vertalen, wordt onder het volgende punt 'de structuur van de masterproef' besproken.

d) De structuur van de masterproef

Deze masterproef bestaat uit drie hoofdstukken waarin achtereenvolgens de biografie, het oeuvre en de tentoonstellingen en kritische ontvangst van deze kunstenaar worden behandeld.

In het eerste deel wordt een biografie uitgewerkt om de persoon achter de kunstwerken te leren kennen. Dit is relevant om de kunstwerken beter te kunnen begrijpen. Zijn leven kan ingedeeld worden in vijf periodes, die min of meer terugkeren in de chronologische

bespreking van zijn oeuvre, in het tweede deel. Deze onderscheiden tijdvakken in Spanoghes leven omvatten telkens een periode van vijftien tot twintig jaar: Van de wieg tot de volwassenheid (1874-1899), Periode vóór de oorlog: het triumviraat (1899–1914), De oorlog: vlucht naar Engeland (1914-1919), Van Baasrode naar Melle (1919-1938), Bij zijn dochter in Melle en later in Gent (1938-1955). Hierbij vormt 'De oorlog: vlucht naar Engeland' een uitzondering. In deze periode verblijft Spanoghe niet in België en daarom wordt de periode apart genomen.

Het kan niet de bedoeling zijn alle werken die in de catalogus werden opgenomen, één voor één te bespreken. Omwille van het grote aantal werken, verdient de bespreking van het oeuvre echter een aanzienlijk deel van deze masterpoef in te nemen.

Vooreerst wordt in dit tweede deel ingegaan op de kunsthistorische context, vertrekkend vanuit de Dendermondse schilderschool.

Aan de hand van een klein aantal schilderijen dat wel gedateerd kan worden, gekoppeld aan de vijf periodes die in de biografie werden onderscheiden, zal vervolgens geprobeerd worden de evolutie in het oeuvre van Spanoghe te schetsen.

In het daaropvolgende deel wordt met een vogelperspectief naar het werk van Spanoghe gekeken en wordt iets meer verteld over de thema's die Spanoghe kiest en de materialen en technieken die de kunstenaar hiervoor hanteert.

Een selectie van de niet gedateerde werken worden tot slot, in de hoop een representatief beeld te geven, verder en meer in detail besproken per genre. De genres die men in het oeuvre van Spanoghe kan onderscheiden zijn: 'landschappen', 'genrestukken en landschappen met een verhalend element', 'marinestukken', 'stillevenen', 'portretten', 'naakten' en 'interieurstukken'. Daarnaast wordt hier een kleine groep werken onderscheiden onder de noemer van 'werken met een grotere fantasie'. Voor de landschappen wordt er een onderverdeling gemaakt in: 'stads- en dorpsgezichten' en 'weide- en boslandschappen'. In de catalogus worden de 'landschappen met molens' apart genomen. Deze worden in de tekst niet afzonderlijk besproken omdat dit geen meerwaarde betekent. De marinestukken worden opgesplitst in enerzijds 'Schelde en Dender' en anderzijds 'de Noordzee'. De 'zelfportretten' en de 'portretten van anderen' worden tot slot in een apart deel behandeld.

De keuze wordt gemaakt om een onderscheid te maken tussen de pure 'landschappen' enerzijds en de 'genrestukken en landschappen met een verhalend element' anderzijds, omdat het onderscheid tussen de landschappen en de genrestukken bij Spanoghe moeilijk te maken is. Alle landschappen waaraan Spanoghe een figuur toevoegt, worden in de catalogus ondergebracht bij de 'genrestukken en landschappen met een verhalend element'. Deze benadering wordt in de tekst doorgetrokken. Deze benadering maakt meteen duidelijk dat Spanoghe zeer vaak figuren aan zijn composities toevoegt.

Het is de bedoeling een keuze te maken van zowel een aantal representatieve werken, als een aantal kunstwerken die er om één of andere reden uitspringen.

Doorheen dit tweede deel wordt dus onder andere een licht geworpen op de evolutie in zijn oeuvre, de kunsthistorische context, de thematiek en techniek, de invloeden die in het werk van Leo Spanoghe duidelijk zijn en zijn persoonlijke vormtaal.

In het laatste hoofdstuk wordt nagegaan in welke mate Spanoghe actief was in de kunstwereld. Onder andere de tentoonstellingen, kritieken en kunstenaarsverenigingen waaraan hij gelinkt kan worden, worden hier besproken. Er wordt eveneens kort ingegaan op de hedendaagse receptie. In het laatste onderdeel van het laatste hoofdstuk wil ik aan de hand van de informatie uit het laatste hoofdstuk en de voorgaande hoofdstukken, een antwoord proberen te geven op de vraag naar de redenen van de relatieve onbekendheid van de kunstenaar. Op die manier wordt teruggekoppeld naar de titel van deze masterproef: *Léo(n) Spanoghe (1874-1955): portret van een verborgen kunstenaar*.

Tot slot volgen een besluit, een bibliografie, een illustratieverantwoording, een groot aantal bijlagen en de catalogus. Deze wordt opgesplitst en gebundeld in twee afzonderlijke delen. Doorheen de tekst wordt naar de bijlagen en de catalogus verwezen.

e) Methodologie

Het is hier de bedoeling de grote lijnen te schetsen van de methode die gehanteerd werd voor dit onderzoek.

Ik startte dit onderzoek met een zoektocht naar feiten om de biografie van de kunstenaar op te stellen. De boeken die werden geschreven over de Dendermondse schilderschool (cf. supra) waren een goed vertrekpunt. Een tweede basis om van te vertrekken was het archiefmateriaal van de familie van Spanoghe. Er werd verder naar relevante informatie gezocht in lexica en in fichebakken van bibliotheken. In dit digitaal tijdperk is het internet een bron van informatie. Een 70-tal databanken en bibliotheekcatalogi werden geraadpleegd op zoek naar meer informatie.¹¹ Al snel bleek dat de verschillende elementen, zoals bijvoorbeeld de biografische informatie en de informatie over tentoonstellingen, nodig om een kunstenaarsmonografie te schrijven, moeilijk van elkaar zijn los te koppelen. Vaak leidt een bron naar een andere bron. Aan de hand hiervan werden de bruikbare bronnen voor wat betreft het eerste en het laatste hoofdstuk opgespoord.

¹¹ Voor dit onderzoek waren onder andere de databanken van het digitaal krantenarchief van het stadsarchief van Aalst, van Oostende, van de streek rond Ieper en van de Koninklijke Bibliotheek van Nederland, de veilingsite Artprice, de databank Belgian Art Links and Tools (BALaT) van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), de databank Gallica van de nationale bibliotheek van Frankrijk, het Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers dat online te raadplegen is, Mediargus, de databank Move van de musea in Oost-Vlaanderen, de databank van het Musée d'Orsay, het online lexicon Oxford Art Online en de databanken van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) en van het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed (VIOE) het meest relevant voor het vinden van informatie.

Voor het tweede hoofdstuk was een andere aanpak vereist. Na het opstellen van de catalogus werd naar vergelijkingsmateriaal gezocht in literatuur en online beeldbanken. Literatuur over de stromingen uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw en over specifieke genres was noodzakelijk om het oeuvre van de kunstenaar te analyseren.

Literatuur

Allereerst werden de lexica geraadpleegd. Voor om het even welk onderzoek is bovendien een goede basis nodig van de specifieke en meer algemene context rond het te bestuderen onderwerp. Er werd daarom literatuur geraadpleegd over de Belgische schilderkunst in het algemeen en de negentiende en twintigste eeuw in het bijzonder. De aandacht ging daarbij vooral uit naar het impressionisme. Het boek *Het impressionisme en het fauvisme in België* door kunsthistoricus Serge Goyens de Heusch (°1939) schetst bijvoorbeeld uitgebreid het verhaal van het impressionisme in België.¹²

Specifieker werd de literatuur rond de Dendermondse schilderschool geraadpleegd en de in beperkte mate voorhanden informatie over de kunstenaar zelf. Enkele boeken in verband met kunstenaars die een invloed hebben uitgeoefend op Spanoghe werden er eveneens op nageslagen.

Verder werd literatuur geconsulteerd met betrekking tot de specifieke genres van het landschap, het stilleven, het portret, de dierenschildering en het marinestuk. Met betrekking tot dit laatste genre bleek ook wat relevante informatie voorhanden met betrekking tot de schilderkunst langs de Schelde.

Aangezien Spanoghe tijdens de Eerste Wereldoorlog naar Engeland vlucht, werd er ook literatuur doorgenomen die hier iets meer over vertelt.

Dit zijn de hoofdlijnen van het literatuuronderzoek. Voor kleinere details werd vaak beperkt nog andere literatuur geconsulteerd, zoals bijvoorbeeld literatuur over de begijnhoven of over schepen die Leo Spanoghe als onderwerp van zijn werken neemt. Handig voor het literatuuronderzoek, was de lijst van de archiefbibliotheek in Dendermonde en de bibliografische verwijzingen in de geconsulteerde literatuur. Het spreekt vanzelf dat de literatuur in verschillende instellingen moest geraadpleegd worden. Tot slot raadpleegde ik ook enkele thesissen.

Archieven en documentatiecentra

Heel wat archiefmateriaal en documentatie werd mij bezorgd door de familie Spanoghe. In de loop van het onderzoek kreeg ik ook de mogelijkheid het beschikbare archiefmateriaal van de andere tak van de familie, namelijk van de familie Moors en de rest van de informatie van

¹² Serge Goyens de Heusch, *Impressionisme en fauvisme in België* (Antwerpen: Mercatorfonds, 1988).; "Serge Goyens de Heusch," laatst geraadpleegd op 29 april 2014, <http://www.idearts.be/abc/goyens.htm>.

Pieter Spanoghe te bestuderen. Het gaat hierbij om heel wat relevante informatie zoals kunstkritieken, lidkaarten van kunstenaarsverenigingen en foto's.

Naast het raadplegen van de hierboven aangehaalde literatuur en het materiaal uit de privé-archieven, was het evident dat er opzoekingen moesten gedaan worden in het stadsarchief van Dendermonde. Het archief werd tijdens de Eerste Wereldoorlog vernield, maar toch zijn er nog relevante zaken te vinden, in beperkte mate ook van vóór de oorlog.¹³ Het onderzoek werd niet beperkt tot de eerder beperkte documentatiemap over Leo Spanoghe. Heel wat andere mogelijks relevante dozen en mappen werden onderzocht. Voorbeelden daarvan zijn de mappen onder de noemers 'kunstverenigingen', 'de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten' en 'Franz Courtens'.¹⁴ Verder werden ook de Bevolkingstellingen van de regio Dendermonde bestudeerd. Het historisch documentatiecentrum van Dendermonde werd eveneens gecontacteerd met de vraag naar specifieke informatie met betrekking tot deze kunstenaar.

In het letterenhuis in Antwerpen raadpleegde ik het documentatiedossier van Leo Spanoghe, maar dit telde maar vier, weliswaar interessante items. Daarnaast werd het archief van Melle en het Rijksarchief bezocht en werden de archieven van Brugge en Roeselare gecontacteerd. Er was ook relevant materiaal te vinden in het archief voor Hedendaagse kunst in Brussel.

Er werd een bezoek gebracht aan Engeland in de hoop wat meer te weten te komen over Spanoghes verblijf aldaar tijdens de Eerste Wereldoorlog. Er werd navraag gedaan in het Imperial War Museum in Londen en archiefmateriaal en kranten in het archief van Manchester werden doorgenomen. Vooral in Manchester hoopte ik informatie terug te vinden over zijn verblijf in het naburige Didsbury. Het onderzoek in Manchester leverde jammer genoeg geen resultaat op en ging gepaard met enkele grote tegenslagen.

Een diploma van Leo Spanoghe uit het privé-archief van de familie Spanoghe dat verwijst naar Taunton behoorde tot de persoonlijke documenten van de schilder (bijlage XXII). Naar aanleiding hiervan werden heel wat kranten op microfilm geraadpleegd in het Somerset Heritage Centre in Taunton. Het diploma bleek te verwijzen naar een tentoonstelling van Belgische vluchtelingen in Engeland.

Verder werd navraag gedaan bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag en het Musée d'Orsay in Parijs. Beide instellingen zonden per post of mail hun informatie toe. De hoeveelheid was echter jammer genoeg gering en bracht weinig nieuwe informatie aan.

¹³ "Stadsarchief," laatst geraadpleegd op 29 april 2014, <http://www.dendermonde.be/dienst.aspx?id=1765>.

¹⁴ Voor de volledigheid zet ik ze hier op een rijtje: de lijkredes, de kunstverenigingen, de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, de Dendermondse schildersschool, Leo Spanoghe, de tentoonstellingen, Herman Broeckart (1878-1930), Franz Courtens, Regnier De Herde (1914-2004), Pieter Gorus (1881-1941), Juul Keppens (1910-1992), Jan Maes (1876-1974), Isidore Meyers (1836-1916), Robert Moens (1908-1977), Jacques Rosseels (1828-1912) en Hugo Van Beveren (1907-1985).

Eigentijdse informatie

Qua eigentijdse informatie zijn de tentoonstellingscatalogi belangrijk. De tentoonstellingscatalogi voor de relevante periode, met andere woorden voor de periode 1895-1955 werden grotendeels geraadpleegd in het Museum voor Schone Kunsten en het Kenniscentrum in Ieper.¹⁵ De niet beschikbare catalogi van de drie en vierjaarlijkse tentoonstellingen in deze instellingen, werden in andere instellingen geraadpleegd.¹⁶ Verder werden ook de catalogi geconsulteerd van tentoonstellingen ingericht door kunstenaarsverenigingen, waar Spanoghe via andere bronnen aan gelinkt kan worden. De tentoonstellingen waaraan Spanoghe deelnam die door dit onderzoek konden opgespoord worden, zijn opgenomen in een lijst (bijlage I).

Veel artikels uit tijdschriften en kranten met betrekking tot Leo Spanoghe werden bewaard ofwel in de documentatie van de familie van de schilder ofwel in de archieven en documentatiecentra die werden bezocht. Verder konden enkele artikels online worden teruggevonden en werden de volledige jaargangen van de tijdschriften *L'Art Moderne* en *Gand Artistique* er op nageslagen.

Beeldende bronnen

Er werd zoals reeds aangehaald een catalogus met werken van Leo Spanoghe samengesteld en aan deze masterproef toegevoegd. Heel wat foto's werden aan mij bezorgd door Pieter Spanoghe.

Een 110-tal werken werden voor deze masterproef door mij voor de eerste keer of opnieuw gefotografeerd en geïnventariseerd. Dit gebeurde op enkele kijkdagen van veilinghuizen, bij enkele privé-personen, voor drie werken in openbaar bezit en op de overzichtstentoonstelling in 2013.

Per kunstwerk is in de catalogus een bladzijde voorzien waar – voor zover gekend – naast de afbeelding ook de titel, de kunstenaar, de datering, de bewaarplaats en collectie en de identificatie van de gebruikte materialen van de kunstwerken aan toegevoegd zijn. Er werd plaats voorzien voor de bronvermelding van de afbeeldingen. Tevens konden er enkele opmerkingen per kunstwerk worden toegevoegd en werd er indien relevant verwezen naar publicaties. Van de werken die in publicaties of via veilinghuizen een titel meekregen, werden de titels behouden, de andere werken werden van nieuwe titels voorzien.

De identificatie van de gebruikte materialen en technieken door Pieter Spanoghe werd in de mate van het mogelijke herbekeken. Voor een 110-tal werken gebeurde dit in situ, voor de overige werken werd dit gedaan aan de hand van de foto's. Tot slot werden de werken ingedeeld per genre.

¹⁵ In 1895 stelt Spanoghe voor het eerst tentoon. Dit gebeurt bij de Dendermondse Kunstgilde.

¹⁶ Voor de jaren 1927, 1928, 1931, 1932, 1952 en 1953 werd geen tentoonstellingscatalogus teruggevonden.

Aan de catalogus werden ook een 30-tal werken van andere kunstenaars toegevoegd, die aangehaald worden in de tekst.

Om de zichten op bepaalde werken te lokaliseren werd in beperkte mate gebruik gemaakt van postkaarten uit de documentatie van de familie, van het internet en uit de literatuur. Bepaalde locaties werden ter plaatse op foto vastgelegd. Heel wat iconografisch materiaal werd in bijlage opgenomen.

Mondelinge bronnen

Een vrouw die Spanoghe nog had gekend als kind werd bereid gevonden tot een gesprek.¹⁷ De kunstenaar schilderde in haar poëzieboekje. Er vond ook een gesprek plaats met Maurice Kaak, vrijwilliger in het Scheepvaartmuseum van Baasrode en specialist op het vlak van de boten in Baasrode en auteur van onder andere het boek *Vlaamse en Brabantse binnenschepen uit de 18^e en 19^e eeuw*. Hij kon me heel wat vertellen op het vlak van de boten op het einde van de 19^e eeuw en het begin van de 20^e eeuw in Baasrode.¹⁸ Hij was zo vriendelijk alle marinstukken van de kunstenaar te bekijken en indien mogelijk de scheepstypes te identificeren. Van eind 2012 tot en met mei 2014 had ik ook verschillende gesprekken met Pieter Spanoghe.

Zowel op de retrospectieve tentoonstelling in Dendermonde, als in de handelszaken in Dendermonde werden flyers verspreid met de vraag naar informatie over en werken van de kunstenaar. Er kwamen echter enkel reacties met betrekking tot ongekende werken. Er werd eveneens een oproep gelanceerd in het mededelingenblad van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde.¹⁹ De verkoop van werken door veilinghuizen kunnen op het internet eenvoudig worden gevolgd.

Internetbronnen

Het internet is niet enkel een handige bron van informatie wat betreft databanken en bibliotheekcatalogi. Het zorgt er ook voor dat men voor bepaalde zaken en personen zich snel en efficiënt wat basisinformatie kan verschaffen.

¹⁷ Dit gesprek vond plaats op 4 april 2013.

¹⁸ Maurice Kaak, *Vlaamse & Brabantse binnenschepen uit de 18e & 19e eeuw* (Gent: Provincie Oost-Vlaanderen, 2010).

¹⁹ "Brochure Leo Spanoghe," *Cronycke*, 29 (2013): 5.

1. Het levensverhaal

1.1. Van de wieg tot de volwassenheid (1874-1899)

Op 16 december 1874 doet de vader aangifte van het pas geboren broertje van Emiel Spanoghe (1872-1903). Léon-Joannes-Bernardus Spanoghe ziet het levenslicht op 13 december 1874 om drie uur in de namiddag (bijlage VII a). Hij wordt geboren als tweede kind van de al redelijk oude slager Adolphus-Joannes Spanoghe (1823-1888) en zijn 28-jarige echtgenote Anna Nathalia Witdoeck (1846-1938). De roepnaam van de schilder in spe wordt Leo. Er zullen nog drie kinderen volgen: Oscar (1877-1912), Pieter (1880-1946) en Anna (1882-1971).²⁰ De vader van Leo overlijdt vroeg. Zijn moeder hertrouwt met de broer van haar overleden echtgenoot.²¹

Adolphus is één van de laatsten in een lange familietraditie die het beroep van slager uitoefent.²² Het is een welstellende familie.²³ Bij de geboorte van de kleine Leo is het gezin gehuisvest in de Kerkstraat in Dendermonde.²⁴ Dit ouderlijk huis zal Spanoghe na de Eerste Wereldoorlog niet meer terugzien, aangezien er een nieuwe woning werd gebouwd door Fransiscus Josephus Pée (1873-1927), de broer van Leo's toekomstige vrouw Elisa (1876-1951), en zijn vrouw.²⁵

Maria Héléna Pée (1871-1940), de zus van de toekomstige vrouw van Leo Spanoghe, schrijft over het huis van het gezin Spanoghe in de Kerkstraat:²⁶

“De voorkant van hun groot huis in de Kerkstraat diende als verkoopsruimte, daar lagen de beste vleeswaren van de stad uitgestald; het geld stroomde vooral binnen doordat vader Spanoghe leverancier was van de regimenten die in Dendermonde gekazerneerd lagen, het krioelde van soldaten in de stad. Eén van de zonen is apotheker geworden, een andere, de zachtzinnige Leo, wou schilderen en ging o.m. bij Franz Courtens in de leer; deze wou zijn leerling eens mee naar Zeeuws-Vlaanderen nemen om er te gaan schilderen, maar de ouders van Leo durfden hun zoon niet zo ver van huis laten gaan; Leo heeft dit altijd betreurd.”²⁷

²⁰ De roepnaam van Léon Spanoghe blijkt echter Leo te zijn geweest. In de meeste krantenartikels bijvoorbeeld schrijft men over Leo.

Geboorteakte Léon-Joannes-Bernardus Spanoghe, 16 december 1874, Privé-archief familie Spanoghe.; Spanoghe, “Leo Spanoghe.”; Pieter Spanoghe, e-mail aan de auteur, 9 mei 2014.

²¹ Spanoghe, *Leo Spanoghe: Dendermonde 1874-Gent 1955*, 8.

²² *Ibid.*, 7.

²³ Aimé Stroobants, “Maria Helena Pée – Herinneringen,” *Gedenkschriften Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, (1994): 79.

²⁴ *Geboorteakte Léon-Joannes-Bernardus Spanoghe*.

²⁵ Stroobants, “Kunstschilder Leo Spanoghe (1874-1955),” 9-10.; Stroobants, “Maria Helena Pée – Herinneringen,” 63.; *Doodsprentje Elise Pée*, 19 oktober 1951, Privé-archief familie Spanoghe.

²⁶ Stroobants, “Maria Helena Pée – Herinneringen,” 63.

²⁷ *Ibid.*, 79.

Uit dit fragment kunnen we een karaktereigenschap afleiden van de jonge kunstenaar: de zachtzinnige Leo, die luistert naar zijn ouders.

De aantrekkingskracht tot de kunst speelt al vroeg bij de jonge Leo. Hij vraagt een schildersdoos als geschenk voor zijn plechtige communie. In het begin loopt echter niet alles van een leien dakje. Hij loopt eerst school in het college in Dendermonde. Dit bevalt hem niet: hij wil creatief bezig zijn.²⁸

Op 15-jarige leeftijd zet de jonge Leo Spanoghe eindelijk zijn eerste officiële stappen in de kunstwereld. Hij volgt zijn eerste lessen aan de academie van Dendermonde bij Clement Sterck (1838-1919).²⁹ Dirk De Groeve vermeldt in zijn thesis “In elke prijskamp waaraan hij [Spanoghe] deelnam behaalde hij een eerste prijs.”³⁰

Clement Sterck is echter niet de geschikte leerkracht om Leo’s enthousiasme op te wekken. Hij doceert lijntekenen en liet Spanoghe de klas dubbelen.³¹ Bij de leraar Isidore Meyers (1836-1916) zou Spanoghe wel kunnen doen wat hij verlangde.³² Uit een krantenartikel blijkt dat Meyers zijn leerlingen vrijer laat. Dit bevalt Spanoghe:

“Er ligt ontroering in de stem wanneer Spanoghe, bijvoorbeeld, verhaalt van den braven man, dien Isidoor Meyers was, en hoe hij aan de jonge kladders voorhield dat zelfs met “den neus mag geschilderd worden, indien men daarmede het doel bereikt”. ”³³

Dit wil niet zeggen dat Meyers niet hamert op techniek. De techniek mag volgens hem niet ten koste gaan van de expressie van de kunstenaar.³⁴ Samen met Meyers trekt Spanoghe naar Baasrode, Vlassenbroek, St.-Amands en Mariakerke aan de Schelde.³⁵ De directeur van de Dendermondse academie Jacques Rosseels (1828-1912) en Meyers zien Spanoghes talent dus wel en houden hem dan ook nauwlettend in de gaten.³⁶ Het directeurschap van Rosseels en het leraarschap van Meyers aan de Dendermondse academie kunnen als beginpunt worden beschouwd van de Dendermondse schilderschool.³⁷ De namen van Rosseels en Meyers

²⁸ *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder*, ca. 1963-1967, Privé-archief familie Spanoghe.

²⁹ “Gemeentehuis van Opdorp (ID: 44529),” laatst geraadpleegd op 29 april 2014, <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/44529>.; De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 159.

³⁰ Dirk De Groeve, “Geschiedenis van de Academie voor Schone Kunsten 1800-1935 te Dendermonde” (lic. diss., Universiteit Gent, 1974), 83.

³¹ Gustaaf Goossens, “Bij de tentoonstelling van kunstschilder Leo Spanoghe,” *Denderland*, 6 februari 1948, 1-2.

³² De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 83.

³³ “Schetsen en Krabbels: XXXIII.- LEO SPANOGHE,” *Zondagsblad: Bijblad van de Vooruit*, 17 februari 1924.

³⁴ Ibid.

³⁵ Goossens, “Bij de tentoonstelling van kunstschilder Leo Spanoghe.”

³⁶ Ibid.; De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 73.

³⁷ Er moet hierbij worden opgemerkt dat er discussie is over het gebruik van de term school (cf. infra).

De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 27.

moeten in het achterhoofd gehouden worden. Hun invloed op het vroege werk van Spanoghe is duidelijk aanwezig (cf. infra).

Rosseels en Meyers liggen Spanoghe nauw aan het hart. Op 14 maart 1895 is Spanoghe lid van het inrichtingscomité voor het huldebetoog aan Jacques Rosseels.³⁸ Spanoghe heeft zelfs de intentie om enkele werken van Meyers aan te kopen.³⁹ Wanneer Meyers ontslag neemt is Spanoghe één van de inschrijvers voor het huldebetoog aan Meyers. Meyers krijgt De koolmijner van Constantin Meunier (1831-1905) als geschenk.⁴⁰

In de periode 1889-1904 neemt Spanoghe deel aan de prijskampen voor de leerlingen van de academie, die om de twee jaar worden gehouden. De uitspraak van De Groeve dat Spanoghe ‘de wedstrijd’ steeds won, blijkt dicht bij de waarheid aan te sluiten (bijlage III qq, X).

Eén van de prijskampen, namelijk die van 1899-1900 wordt gekoppeld aan een feest ter gelegenheid van de 100ste verjaardag van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten en van de Rechtbank van Eerste Aanleg en voor de 50ste verjaardag van de bibliotheek. Dit ging gepaard met een huldedicht aan de kunststad Dendermonde. Het feest grijpt plaats op 26 augustus 1900 en gaat gepaard met een banket – waar de prijswinnaars vreemd genoeg niet op uitgenodigd worden –, talrijke toespraken en een tentoonstelling.⁴¹

Ter gelegenheid van dit groot feest bezingt de dichter August De Schepper-Philips (1834-1908)⁴² de kunstenaars van Dendermonde:

“1

Welk een reeks beroemde mannen
Op der kunsten ruim gebied
Telt gij, klein Dendermonde,
Als uw waarde zonen niet?

In de toonkunst de Burbure,
Die in zangen wellust zocht;
Clemens Wijtsman, die ook lauwers
Voor de dicht- en toonkunst vlocht.

Hiel, de kloeke, puike zanger
Op den vlaamschen Helikon,
Die, waar hij zijn lied deed hooren,

³⁸ De Bruyn en Stroobants, *Doorheen twee eeuwen kunstacademie 1800-2000*, 164.

³⁹ *Brief van Isidoor Meyers aan Leo Spanoghe in verband met enkele prijzen voor zijn werken*, 1912, Privé-archief familie Spanoghe.

⁴⁰ *Herinnering aan Mijnheer Isidoor Meyers* (Dendermonde: J. Van Lantschoot, 1904).; Arto, “Meunier Constantin Emile.”

⁴¹ Frans Van Schoor, *Eenige bijzonderheden betreffende het honderdste verjaringsfeest van de inrichting der Kon. Akademie van Schoone Kunsten en der Rechtbank van 1ste Aanleg* (Dendermonde: s.n., 1900), 23-58.

⁴² August De Schepper, *August de Schepper 1834-1908* (Dendermonde: Du Caju-Beeckman, 1908).

Aller harten overwon.

En den adelaar Van Duyse,
Zwevend boven berg en wolk,
Die de gulden spreuk ons leerde
Van "Taal is gansch het volk".

Moruanx, de zoetgesnaarde,
Die uw lof in liedren zingt,
Welker zachtheid onweerstaanbaar
In de ziel des lezers dringt.

II

Wie niet min heeft bijgedragen
Tot het stichten van uw roem,
Zijn uw schilders, kleurentoovraars,
Die ik steeds met eerbied noem.

Courtens, uw alom geprezen,
Jan Verhas, de kindervriend,
Met zijn broeder, die voorzeker
Ook der kenners lof verdient.

Rodolf Wijtsman, eigenaardig
In zijn uitgebreid talent;
Twee De Beul's, in 't dierenschildren
Gunstig om hun kunst gekend.

Théo Bogaert, stille minnaar
Van den grootschen Scheldestroom;
Jacobs, die ook menig perel
Zoeken ging langs zijnen zoom.

Cesar Beeckman, zoo vroegtijdig
Uit ons midden weggerukt;
Spanoghe, die met volharding
't Spoor van goede meesters drukt.

Dendermonde, laag van gronde,
Maar verheven van gemoed,
Wees met uwe kunstenaars

Op het hartelijkst gegroet!”⁴³

De Schepper-Philips uit in dit gedicht zijn lof over de kunstenaars van Dendermonde. In het eerste deel van het gedicht gaat hij in op degenen die zich onderscheiden in de muziek en de literatuur, in het tweede gedeelte steekt hij de loftrumpet over de Dendermondse schilders. Er spreekt uit dit gedicht een lokale trots. Spanoghe is de laatste in het rijtje met bekende kunstenaars. De andere namen die worden genoemd zijn de leider van de Dendermondse schildersschool Franz Courtens (1854-1943), de romantische schilder Frans Verhas (1827-1894) en zijn broer en realistisch schilder Jan Verhas (1834-1896), impressionistisch schilder en medestichter van *Les XX* Rodolphe Wytsman (1860-1927), de broers en schilders Franz (1849-1919) en Henri (1845-1900) De Beul, de landschapschilder Theophile Bogaert (1850-1900), de Dendermondse kunstenaar Louis Jacobs (1855-1929) en de Dendermondse schilder Cesar Beeckman (1864-1892).⁴⁴ De dichter weet treffend deze kunstenaars in een paar woorden te karakteriseren.

Spanoghe is de jongste van de genoemde schilders en wordt als laatste vermeld. Leo moet indruk hebben gemaakt met zijn zoveelste eerste plaats op de tweejarige prijskamp.

De zin “Spanoghe, die met volharding ’t Spoor van goede meesters drukt.” kan op twee manieren geïnterpreteerd worden. Enerzijds kan gelezen worden dat Spanoghe op dat moment de hoop van de Dendermondse academie is voor de toekomst. Hij vertegenwoordigt met andere woorden de nieuwe generatie. Hij zal even gerenommeerd worden als zijn voorgangers.

Anderzijds spreekt uit dit gedicht misschien de angst voor de mogelijkheid dat Spanoghe zijn voorgangers te veel zou gaan navolgen. Omdat dit gedicht een lofgedicht is, is de eerste interpretatie zeker de belangrijkste: Spanoghe vertegenwoordigt de toekomst van Dendermonde.

Spanoghe kan alleszins met veel voldoening terugblikken op een mooi verloop van zijn ‘schoolcarrière’. Hij wil zijn kennis echter nog vergroten en hoopt met enkele andere Dendermondse schilders naar de academie van Antwerpen te gaan, waar Courtens leraar is. De droom gaat echter niet in vervulling, hoewel Courtens er bij Spanoghe op aandrong.⁴⁵ Ook door andere steden wordt hij gevraagd, maar hij verlaat zijn geboortestreek uiteindelijk niet.⁴⁶ In de krant *Denderland* formuleert men in 1948 de reden voor het niet ingaan op de vraag van Courtens als volgt:

⁴³ Van Schoor, *Eenige bijzonderheden betreffende het honderdste verjaarsfeest van de inrichting der Kon. Akademie van Schoone Kunsten en der Rechtbank van 1ste Aanleg*, 42-43.

⁴⁴ Arto *Biografisch Lexicon Plastische Kunst in België*, ed. 2005, “Courtens baron Franz.”; Arto, “Verhas Frans.”; Arto, “Verhas Jan.”; Arto, “Wytsman Rodolphe Paul.”; Arto, “De Beul Franz.”; Arto, “De Beul Henri.”; Arto, “Bogaert Theophile.”; Arto, “Jacobs Louis.”; Arto, “Beeckman Cesar.”

⁴⁵ Goossens, “Bij de tentoonstelling van kunstschilder Leo Spanoghe.”; “Een groot Dendermonds kunstenaar ging heen... Kunstschilder Leo Spanoghe ten grave gedragen,” *Denderland*, 31 december 1955.

⁴⁶ Ibid.

“Spanoghe denkt deel te nemen aan het kunstleven der stad Antwerpen maar zijn talent dat hij als volwassen kunstenaar reeds bezit, verdraagt niet die gebondenheid welke zijn inschrijving aan de Academie te Antwerpen medebrengt en hij ziet van zijn plannen af.”⁴⁷

Dezelfde krant schrijft in 1955 het volgende: “Ook naar andere steden wordt hij verzocht, maar Spanoghe kan Dendermonde niet verlaten, waar zijn hart hem bindt.”⁴⁸

Er worden dus twee verschillende redenen gegeven waarom Spanoghe in Dendermonde blijft: enerzijds het feit dat hij zijn eigen weg wil gaan en opgelegde richtlijnen niet in die visie passen en anderzijds het feit dat hij te veel gehecht is aan zijn thuisstad.⁴⁹

1.2. Periode vóór de oorlog: het triumviraat (1899–1914)

In de periode voor de Eerste Wereldoorlog ontstaat het triumviraat en bouwt Leo Spanoghe een gezin uit. Hij onderneemt bovendien enkele binnen- en buitenlandse reizen. 1899 wordt als beginpunt van deze periode genomen omdat gesteld wordt dat Leo Spanoghe vanaf dat jaar van Dendermonde naar Vlassenbroek verhuist.⁵⁰

Het triumviraat

De schilder Herman Broeckaert (1878-1930) uit Wetteren, de Dendermonse schilder Pieter Gorus (1881-1941) en Leo Spanoghe: wanneer er hedendaagse of contemporaine bronnen in verband met deze kunstenaars of de Dendermondse school in het algemeen worden geraadpleegd, komen de namen van deze kunstenaars vaak samen voor.⁵¹ Het trio gaat de geschiedenis in onder de naam van ‘het triumviraat van Dendermonde’.⁵²

Het is noodzakelijk de twee andere figuren van dat triumviraat, Broeckaert en Gorus, kort toe te lichten. Broeckaert wordt geboren in 1878 in Wetteren als zoon van een historicus en taalkundige. Hij is schilder in impressionistische stijl en dichter. Hij ondergaat later de invloed van kunstschilder Tony van Os (1886-1945). Daardoor verandert zijn stijl. Evenals Spanoghe brengt hij de oorlogsjaren van de Eerste Wereldoorlog door in Groot-Brittannië. Broeckaert verblijft in die periode echter ook in Frankrijk.⁵³

⁴⁷ Goossens, “Bij de tentoonstelling van kunstschilder Leo Spanoghe.”

⁴⁸ “Een groot Dendermonds kunstenaar ging heen... Kunstschilder Leo Spanoghe ten grave gedragen.”

⁴⁹ Nochtans uit hij zich later niet altijd positief over Dendermonde (cf. infra).

⁵⁰ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 159.

⁵¹ Arto, “Broeckaert Herman.”; Arto, “Pieter Gorus.”; De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 159-192.; “Notes d’Art, Salle Taets, à Gand, Exposition des oeuvres de M. Léon Spanoghe,” *La Flandre Libérale*, 11 januari 1913.; Heron, “Leo Spanoghe,” *Hooger Streven* 1, nr. 9 (1930): 153-156.

⁵² De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 159-192.

⁵³ Arto, “Broeckaert Herman.”; De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 171-182.

Gorus is afkomstig van Dendermonde zelf en is drie jaar jonger dan Broeckaert. Beiden schilderen – zoals Spanoghe – vooral landschappen en riviergezichten. Gorus' stijl wordt beschreven als impressionistisch, luministisch realisme.⁵⁴

Door De Bruyn wordt de Dendermondse school ingedeeld in een aantal periodes: de beginperiode met onder andere de schilders van religieuze taferelen Emmanuel Verhas (1799-1864) en Petrus De Clercq (1821-1884) en Frans en Jan Verhas en daarnaast de grijze school met als belangrijkste figuren Meyers, Rosseels en in de marge de realist Florent Crabeels (1829-1896) en de pionier van de Kalmthoutse school Adrien-Joseph Heymans (1839-1921). De generatie direct na de grijze school wordt ondergebracht onder de noemer 'peinture grasse en kleurengloed'. Na Franz Courtens en de kunstenaars Theophile Bogaert en Louis Jacobs die in de jaren '50 worden geboren, volgen in het overzicht onder 'peinture grasse en kleurengloed' het driekoppige triumviraat en de Dendermondse impressionist Jan Maes (1876-1974). Broeckaert, Gorus en Spanoghe worden gezien als de kern van de tweede groep Dendermondse schilders, die een verferslindende manier van schilderen aanhangen. Ze treden in het spoor van hun meester Franz Courtens.⁵⁵

Een synoniem voor triumviraat is een driemanschap. *Van Dale* definieert dit als volgt: "drie personen die samen een zeker bewind voeren" of "tot enig doel samenwerken". Het woord werd afgeleid van een Romeins college van triumviri.⁵⁶ Het is aangewezen in het geval van deze drie Dendermondse kunstenaars de meest algemene definitie toe te passen: "drie personen die tot enig doel samenwerken".

Deze laatste definitie is misschien nog te eng om de drie kunstenaars te karakteriseren. Wim en Greet Pas, auteurs van het *Biografisch Lexicon voor Plastische Kunst in België*, Arto, spreken over een kleine kunstenaarskolonie, wat misschien een betere terminologie is, aangezien Broeckaert, Gorus en Spanoghe voor zover geweten nooit een vooropgesteld doel of richtlijnen hebben geformuleerd.⁵⁷ Dat zij echter van dezelfde generatie waren en dezelfde achtergrond hadden vanuit de Dendermondse academie, zal een grotere factor geweest zijn voor het ontstaan van een gelijkaardige opzet en op die manier een gemeenschappelijk doel in de ruime zin van het woord. Het moet echter worden benadrukt dat er ook verschillen waren tussen de kunstenaars onderling.

Om een mooi kunsthistorisch verhaal te kunnen ophangen, werd het 'bondgenootschap' tussen de drie kunstenaars als 'het triumviraat van Dendermonde' betiteld. Men herhaalt vaak

⁵⁴ Arto, "Pieter Gorus."

⁵⁵ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering.*; Arto, "De Clercq Petrus."; Arto, "Crabeels, Florent."; Arto, "Maes, Jan."

⁵⁶ *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, 13th ed., s.v. "triumviraat."; *Van Dale*, "driemanschap."

⁵⁷ Arto, "Spanoghe Leo."

dat Spanoghe zich in 1899 in Vlassenbroek ging vestigen en daar ging samenwerken met Broeckaert en Gorus.⁵⁸ De Bruyn schrijft dat het triumviraat ontstaat in 1907.⁵⁹

In 2011 schrijft Aimé Stroobants, conservator van de musea in Dendermonde, een artikel over Leo Spanoghe in het blad van de *Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*. Hierin is echter geen sprake meer van het feit dat Leo Spanoghe zich in 1899 in Vlassenbroek vestigt. Stroobants schrijft dat Spanoghe zich vestigt “te Sint-Amands, in de wijk Cuytelgem, waar hij geregeld het bezoek krijgt van Herman Broeckaert (1878-1930) en Pieter Gorus (1881-1941). Op 10 april 1908 betreft hij in Vlassenbroek (nr. 18) de woning-herberg van weduwe Rosalie De Saeger-Tilley (°1829), die kort voordien met haar gezin naar Aartselaar was verhuisd.”⁶⁰

Er is dus verwarring over het moment waarop het triumviraat ontstond. Er zou eigenlijk een onderscheid gemaakt moeten worden tussen het ‘wel-samen-wonend’ en het ‘niet-samen-wonend’ triumviraat, met andere woorden tussen officieel samenwonen en op regelmatige basis samenkomen. Hoewel er geen officiële aanwijzingen zijn dat Spanoghe zich in 1899 in Vlassenbroek vestigt, zijn de drie kunstenaars zeker in 1899 al samen actief in Vlassenbroek. Er is namelijk een brief gekend waarin Broeckaert dit vermeldt (bijlage XII).⁶¹

De drie kunstenaars staan dus al vroeg met elkaar in contact. Zo zijn zij in 1904 vaak samen te gast bij Franz Courtens in Overmere-Donk. In 1904 verblijft Courtens er aan het idyllische Donkmeer. Enkele Dendermondse schilders komen er over de vloer. Courtens geeft er Broeckaert, Gorus, Spanoghe en kunstschilder Ferdinand Willaert (1861-1938) les, zijn opinie en zijn tips. De invloed van Courtens zal zich duidelijk manifesteren in het oeuvre van de drie kunstenaars van het triumviraat (cf. infra).⁶²

Verder wordt in een artikel in 1927 over Pieter Gorus in *Gand Artistique* het volgende vermeld:

“Aimant l’art dès son enfance il fréquentait tout jeune les cours de l’Académie de cette ville [Dendermonde], sous la direction de Jacob Rosseels et de Isidore Meyers, qui

⁵⁸ De Bruyn en Stroobants, *Catalogus Schilderijen Stedelijke musea Dendermonde*, 225.; *De Belgische beeldende kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw*, “Spanoghe, Leo.”; Lannoy, Devinck en Thomas, *Impressionisten in Knocke & Heyst (1870-1914)*, 213.

⁵⁹ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 160, 172.

⁶⁰ Stroobants, “Kunstschilder Leo Spanoghe (1874-1955),” 9-10.; *Telling Baasrode 1900-1910, boek 6, 178*, 1900-1910, Leo Spanoghe, 988, Dendermonde: Stadsarchief.

⁶¹ Spanoghe woont in de Kerkstraat in Dendermonde. Er zijn geen aanwijzingen dat Spanoghe zich in 1899 officieel in Vlassenbroek vestigt. Er werd gezocht in de bevolkingstellingen in het archief van Dendermonde. In de boeken van de tellingen van Baasrode, waarvan Vlassenbroek een deelgemeente is, wordt Spanoghe voor de periode 1890-1900 niet vermeld. In de tellingen van Dendermonde zelf kan niet worden opgezocht of Spanoghe in 1899 Dendermonde verliet, aangezien deze tellingen tijdens de Eerste Wereldoorlog verloren gingen.

(*Brief van Herman Broeckaert aan Pieter Gorus en Leo Spanoghe*, 16 december 1899, Privé-archief familie Spanoghe.)

⁶² De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 137, 174.; J.-A. Ruttens en Alf. Lambrecht, *Franz Courtens: de levensgeschiedenis van een groot kunstenaar* (Antwerpen: die Poorte, 1949), 71.; *Telling Baasrode 1900-1910, boek 6, 178.*; Arto, “Willaert Ferdinand.”

avaient eu comme élève le maître Courtens. (...) Dès l'âge de douze ans, il profitait de ses moments de loisir pour suivre ces artistes à la campagne en compagnie d'Herman Brouckaert en de Leon Spanoghe."⁶³

Gorus is twaalf jaar in 1893-1894. De kunstenaars van het triumviraat staan dus al tijdens hun jeugd met elkaar in contact.

Het onderscheid tussen het 'niet-samen-wonend' en het 'wel-samen-wonend-triumviraat' is echter ook niet zo eenvoudig te maken. Broeckaert en Gorus gaan vanaf 1901 samen wonen in een huisje in Weert (afb. 1).⁶⁴ Weert is gelegen aan de Schelde. De krant *Het Ros Beiaard* schrijft: "Hoe Herman het leven opvatte, heeft hij duchtig uitgezongen in zijn "Ons Huizeken", tijdens zijn Bohemersleven te Weert-bij-Bornem met zijn kunstvrienden Leo Spanoghe en Pieter Gorus."⁶⁵ Andere bronnen vermelden enkel het samenwonen van Broeckaert en Gorus in Weert.⁶⁶ De mogelijkheid bestaat wel dat Spanoghe er over de vloer komt. Herman Broeckaert die naast schilder, ook dichter is, tovert alleszins volgend gedicht uit zijn pen over zijn verblijf in Weert:

"We weunen in ons huizeken, wij,
We weunen in de Weert;
Daar roeren we pap en braden we spek
En stoken in den heerd;
Daar stappen we op onze blokken rond
En bleuzen er van genuchten,
En houden er 't hoofd keersrecht en gezond,
En weten van dijzen noch duchten;
We Willen (sic) de vrijheid en leven er vrij
We leven er ongeneerd,
We weunen in een huizeken, wij,
We weunen in de Weert."⁶⁷

De dichterlijke Broeckaert stelt in dit gedicht zijn verblijf met Gorus in Weert voor als een zorgeloze tijd. Gorus nuanceert dit in een interview. Het interview werd afgenomen naar aanleiding van zijn 60^e verjaardag. Wanneer de interviewer naar zijn bohemersleven in Weert vraagt, antwoordt hij:

⁶³ Albert Heyse, "Pieter Gorus," *Gand Artistique*, nr. 10 (1927): 186-189.

⁶⁴ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 172, 183.; "Herman Brouckaert," *Petite chronique artistique, supplément à la revue Gand Artistique*, nr. 4 (1924): 26-27.

⁶⁵ "Overlijden van den Heer Herman Broeckaert," *Het Ros Beiaard*, 13 april 1930.

⁶⁶ Robert Arens, *Pieter Gorus 1881-1941: zijn leven en zijn werk* (Zeleveld: Were Di, 1971), 15.; Marc De Decker, "Groten van nu en toen, Kunstschilder Pieter Gorus," *Voorpost*, 6 september 1974.; "Kunstkronijk, Een halfuurken met kunstschilder Pieter Gorus, Bij den 60en verjaardag van den Dendermondschen artist," *De Landwacht*, 23-24 februari 1941.

⁶⁷ "Overlijden van den Heer Herman Broeckaert."

“Niet overdrijven. Wij werkten veel. Ik deed immers al de klassen uit der akademie voor schoone kunsten te Dendermonde en volgde ook lessen te Leuven. Maar met den sympathieken Herman Broeckaert werd het natuurlijk het mooie avontuur. In Vlassenbroeck, in Baesrode, in St. Amands en elders sloegen wij ons tenten op. De boorden der Schelde waren ons geliefd domein. Wij schilderden duchtig maar konden ons ook terdege amuseren.”⁶⁸

Afb. 1.: Gorus en Broeckaert voor hun huisje in Weert

Uiteindelijk gaan de drie kunstenaars in 1905 zeker samenwonen in de Kuitegemstraat in St.-Amands. Spanoghe, Broeckaert en Gorus vertrekken officieel naar St.-Amands op 2 mei. In de tellingen van 1901-1910 van Sint-Amands wordt aangegeven dat Spanoghes vorige woonplaats gelegen is in de Kerkstraat nummer 57 in Dendermonde en dus niet Vlassenbroek. Broeckaert vertrekt vanuit Mariekerke, Gorus vanuit Weert. De drie kunstenaars worden op 2 juni 1905 officieel ingeschreven in St.-Amands.⁶⁹

Al snel komt er echter een einde aan dat ‘samen-wonend-triumviraat’. Spanoghe huwt op 1 juli 1908 met Elisa Pée. Hijzelf verlaat St.-Amands op 9 april 1908 om in Vlassenbroek te gaan wonen, Elisa volgt officieel op 16 juli van dat jaar.⁷⁰ Broeckaert is getuige bij hun huwelijk. Broeckaert verlaat St.-Amands eveneens en trekt in bij het koppel in Vlassenbroek op 31 oktober van 1908.⁷¹ Gorus verhuist vanuit St.-Amands naar Dendermonde op het adres Molenstraat 26.⁷² In 1910 stapt ook Gorus in het huwelijksbootje. Opvallend daarbij is dat Broeckaert een oogje heeft op hetzelfde meisje.⁷³ Na het huwelijk verhuist Gorus met zijn

⁶⁸ “Kunstkronijk, Een half-urken met kunstschilder Pieter Gorus, Bij den 60en verjaardag van den Dendermondschen artist.”

⁶⁹ “Kunstschilder Leon Spanoghe tijdgenoot van Steppe en De Vadder.”; *Telling 1901-1910 Sint-Amands* (Stanny Van Grasdorff, e-mail aan de auteur, 17 mei 2014.)

⁷⁰ *Telling Baasrode 1900-1910, boek 6, 178.*; *Telling Dendermonde 30-40, boek 34, 90, 1930-1940*, Leo Spanoghe, 988, Dendermonde: Stadsarchief.

⁷¹ Stroobants, “Kunstschilder Leo Spanoghe (1874-1955),” 9.; *Telling Baasrode 1900-1910, boek 6, 178.*

⁷² *Telling 1901-1910 Sint-Amands.*

⁷³ Arens, *Pieter Gorus 1881-1941: zijn leven en zijn werk*, 16.

vrouw naar de Nachtegaalstraat in Dendermonde.⁷⁴ Broeckaert trekt uiteindelijk in bij Tony van Os in Doel.⁷⁵

Hoewel de drie kunstenaars nu niet meer samenwonen, verliezen zij elkaar niet uit het oog. Na de oorlog tonen de kunstenaars verschillende keren samen hun werken. Ze stellen bijvoorbeeld met drie tentoon in Brussel in 1924.⁷⁶ In de jaren 1907 tot en met 1910 stellen de drie kunstenaars ook allen tentoon bij de Brusselse kunstkring *Doe Stil Voort* (cf. infra).⁷⁷

We kunnen besluiten dat het triumviraat, bestaande uit Broeckaert, Gorus en Spanoghe, moeilijk is af te bakenen in de tijd. De kunstenaars hebben zowel tijdens hun jeugd, als later in hun carrière contact met elkaar. Enkel voor de Eerste Wereldoorlog kan er een bepaalde periode gesproken worden van een ‘samen-wonend-triumviraat’. Een bron uit 1948 geeft ons een sfeerbeeld van de activiteiten – wanneer die plaatsvonden is niet bekend - van de drie kunstenaars in Vlassenbroek:

“De drie jonge schilders, aangespoord door de roem van Courtens, werken met volle begeestering te midden van het heerlijk, stemmig landschap, in de vrije natuur en in het ruime licht. Te Vlassenbroeck ontstaat een idylle en wordt het lied “Van ’t Schilderken” geboren. Herman Broeckaert dicht en zingt: “Ik weet, ik weet een huizeken, Mijn lieveken lief; een lachen blozend kluizeken, voor ons gerief;” enz.”⁷⁸

In 1899 is er sprake van een geschil. Broeckaert schrijft een brief op 16 december 1899, gericht aan Leo en Pieter (bijlage XII). Broeckaert lucht zijn hart, maar wat daarvan de precieze oorzaak is, is onduidelijk:

“’t En is geene pleitrede die voor doel heeft u te dwingen mij weder in den innigen vriendenkring van vroeger aan te sluiten, ’t is enkel eene plichtsrede die ik voer, welke alsmede tot middel dienen zal mijn hertenzeer te verzachten, en u, zoo niet gelukkiger te maken, dan toch den (...) twijfel zal doen bannen, benevens de droeve beschuldiging die op mij weegt sinds zoo lang..”⁷⁹

Wanneer Spanoghe en zijn vrouw zich in 1908 naar aanleiding van hun huwelijk in Vlassenbroek vestigen, gebeurt dit in de herberg van Rosalie De Saeger-Tilley.⁸⁰ De kans is

⁷⁴ Ibid.; De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 160.

⁷⁵ *In Memoriam Herman Broeckaert, 1878-1930* (Dendermonde: Van Lantschoot-Moens, 1930), 141.

⁷⁶ Joh. D., “Kunst te Brussel, Tentoonstellingen, H. Broeckaert, P. Gorus, L. Spanoghe,” *Het Laatste Nieuws*, 1 mei 1924.; *Uitnodiging voor Tentoonstelling Herman Broeckaert, Pieter Gorus en Leo Spanoghe in de Kunstgalerij in de Koninklijke straat, Brussel, 1924*, Privé-archief familie Spanoghe.

⁷⁷ *Kunstkring Doe Stil Voort, Grondslagen, Verordeningen, Leden* (Brussel: Secretariaat: Jul. Stoffyn, 1911).

⁷⁸ Goossens, “Bij de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe.”; Gustaaf Goossens, “Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe,” *Denderland*, 13 februari 1948, 2.

⁷⁹ *Brief van Herman Broeckaert aan Pieter Gorus en Leo Spanoghe*.

⁸⁰ *Telling Baasrode 1900-1910, boek 6, 178*.

reëel dat het het gebouw, bekend onder de naam 't Ateljeeken betreft (afb. 2) (bijlage IV e). Anno 2014 heeft het gebouw als adres Vlassenbroek 99. Het huis staat vlakbij het pittoreske kerkje van Vlassenbroek, dat Spanoghe zo vaak in beeld brengt (cf. infra).⁸¹

Afb. 2.: Rechts vooraan waarschijnlijk het huis waar Spanoghe in Vlassenbroek verbleef, nu bekend onder de naam 't Ateljeeken (cat. nr. I 106)

Familiebanden

De periode van 1899 tot het begin van de Eerste Wereldoorlog wordt in ieder geval een totaal nieuwe periode in zijn leven. Spanoghe gaat deel uitmaken van het triumviraat en in 1908 huwt hij met Elisa Maria Joanna Pée. Maria Helena Pée, zus van Elisa, herinnert zich de geboorte van haar jongste zusje Elisa nog goed: “Vader was zijn moeder, die op 81-jarige leeftijd overleden was, naar het graf gaan dragen; hij wist dat de ooievaar op zijn dak zat.”⁸²

Elisa Maria Joanna Pée, de vrouw van Leo, wordt geboren op 7 mei 1876 en wordt kleermaakster. Ze is de dochter van de smid Jacobus Pée (1835-1905) en Charlotte-Mathilde Bogaert (1832-1916). Elisa is familie van enkele schilders uit de streek. De grootmoeder van Elisa, langs moeders kant, Coleta Verhas (1802-1895), was de oudste zus van de kunstschilders Jan en Frans Verhas. Jan Verhas wordt de peter van de kleine Elisa. De man van Coleta Verhas en dus grootvader van Elisa is Fredricus Joannes Bogaert (1793-1859).⁸³ De zus van Elisa schrijft haar ‘Herinneringen’ uit en heeft het daarin over “de Bogaerts”. Vermoedelijk heeft ze het hier over Theophile Bogaert, eveneens lid van de Dendermondse school:

“Ook langs de kant van de Bogaerts moeten er fijne schilders geweest zijn.”⁸⁴

⁸¹ “Dorpswoning (ID: 48503),” laatst geraadpleegd op 29 maart 2014, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/48503>.; Gesprek met Pieter Spanoghe.

⁸² Stroobants, “Maria Helena Pée – Herinneringen,” 69.

⁸³ Ibid., 61-69.; Stroobants, “Kunstschilder Leo Spanoghe (1874-1955),” 9-10.

⁸⁴ Stroobants, “Maria Helena Pée – Herinneringen,” 68.

Het jonge koppel gaat in Vlassenbroek wonen. Leo trekt in in het huis met als adres Vlassenbroek 18.⁸⁵ Elisa volgt officieel een tweetal weken na het huwelijk. Het volgende fragment, eveneens uit de 'Herinneringen' van Maria Helena Pée, schetst goed hoe de twee daar leefden. Ze waren niet erg bemiddeld in die periode, maar geven toch onderdak aan Herman Broeckaert:

“Zij trouwden en gingen te Vlassenbroek, achter de Schelde-dijk, in een landhuisje wonen. Zij leefden er als Adam en Eva; zij bakten hun brood, kweekten wat kippen en konijnen, aten de vruchten des velds, en Leo schilderde de stroom, de boten en het landschap. Aanvankelijk hadden zij het niet breed; er werden niet zoveel schilderijen verkocht.”⁸⁶

Niet alles is dus rozengeur en maneschijn. In de krant *Denderland* schrijft men dat Spanoghe in Vlassenbroek van de ene ontgoocheling naar de andere gaat. Hij verliest onder andere een leerlinge.⁸⁷ Spanoghe hoopt op een aanstelling aan de academie van Dendermonde als leerkracht. Rosseels had hem die belofte gedaan. Courtens vraagt hem mee te gaan naar Nederland. Spanoghe weigert dit, wachtend op zijn aanstelling, die er voorlopig niet zal komen.⁸⁸ Hij zal moeten wachten tot 1934 voor hij aangesteld wordt (cf. infra).

Bovendien was er verdeeldheid ontstaan tussen Rosseels en Meyers, waardoor Meyers Dendermonde verlaat. Spanoghe verliest op die manier zijn raadgever en vriend waarmee hij zo vaak langs de Schelde had geschilderd.⁸⁹

De binnen – en buitenlandse ‘reizen’

Spanoghe verkent vooral de streek rond Dendermonde. Hij doet echter ook kleine reizen. Hij bezoekt Courtens in Overmere en Gorus en Broeckaert in Weert (cf. supra), maar gaat ook naar het buitenland. Het is waarschijnlijk in de periode 1899-1914 dat hij naar Nederland trekt. *Gezicht op Dordrecht* (cat. nr. I 1) is een van de weinige werken die gedateerd werden. Het doek zou vervaardigd zijn in 1901 of 1907.⁹⁰ Er bestaat bovendien een postkaart uit Nederland van de hand van Spanoghe (bijlage XIV), gericht aan zijn “beminde moeder broeders zuster”,

⁸⁵ *Telling Baasrode 1900-1910, boek 6, 178.*

⁸⁶ Stroobants, “Maria Helena Pée – Herinneringen,” 81.

⁸⁷ Meer details hieromtrent zijn niet bekend. De enige leerlinges van Spanoghe die gekend zijn, zijn Fernanda Isabella Callebaut (1888-1973) en Veerle Hiel (20ste eeuw). Callebaut werd geboren in Aalst als dochter van de schilder Franz Callebaut (1856-1930). Ze stierf echter in 1973. Over Veerle Hiel is niet veel gekend. (*Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers (1700-1940)*, s.v. “Fernanda Isabella Callebaut,” laatst geraadpleegd op 29 maart 2014, http://aleph.ugent.be/F/2CSM6VNKNBLUD59M1E8I5J9DQQEN9VBK9P2QK69I2HAXGJIS7I-15694?func=full-set-set&set_number=000117&set_entry=000009&format=999.; De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool*, een kunsthistorische benadering, 164.; *De Belgische beeldende kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw*, “Hiel, Veerle.”)

Zowel Franz als Fernanda Callebaut en Leo Spanoghe zullen in 1920 tentoon stellen bij de *Aalsterse Kunstkring* (cf. infra).

⁸⁸ Goossens, “Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe,” *Denderland*, 2.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ De datering is niet goed leesbaar.

wat er op zou kunnen wijzen dat hij deze schreef vóór hij in 1908 huwde, met andere woorden toen hij nog thuis woonde. Hij heeft het in deze kaart over Dordrecht.⁹¹ Aangezien *Gezicht op Dordrecht* het enige gekende werk is met deze stad als onderwerp, kan met enige zekerheid worden gesteld dat de ongedateerde postkaart en het schilderij met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Spanoghe schrijft dat alles goed gaat en dat hij met zijn gezelschap enkele dagen in Dordrecht verblijft. Vervolgens zullen ze koers zetten naar Zeeland.⁹² De gehele reis staat in het teken van de schilderkunst:

“Beminde moeder broeders zuster. Wij zijn aan onzen terugkeer. We zijn wij gansch de tijd vrij om te werken. Wij hebben geen tijd verloren, alles goed. Ik hoop dat het zoo ook met U allen gesteld is, wij blijven eenige dagen in Dordrecht. 't Is hier schoon, dan gaan wij naar Zeeland schilderen. Uitgenomen twee dagen voor het varen kunnen wij den geheelen tijd nog werken. Weet zeker dat deze reis zal vruchten dragen. Uwen Leo.”⁹³

Er zijn twee ongedateerde foto's bekend waarop Spanoghe met enkele anderen op een zeilschip poseert (afb. 3) (bijlage III ff, gg). Zijn medereizigers zijn niet te identificeren. De foto's moeten alleszins met deze of een gelijkaardige reis in verband worden gebracht, aangezien ook Mieke Moors (°1953)⁹⁴, kleindochter van de schilder, in een spreekbeurt uit haar jeugd eveneens volgend verhaal vertelt:

“Grootvader is een zoon van de Schelde. Met een gehuurde schuit, een matroos en een paar vrienden steekt hij van wal, de Schelde af, naar Holland.”⁹⁵

⁹¹ *Postkaart van Leo Spanoghe gericht aan het thuisfront in verband met een verblijf in Nederland*, niet gedateerd, Privé-archief van de familie Spanoghe.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Pieter Spanoghe, e-mail aan de auteur, 9 mei 2014.

⁹⁵ *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder.*

Afb. 3: Leo Spanoghe met het schilderspalet in de hand (derde persoon van links) op het schip dat waarschijnlijk koers zet naar Nederland. Zijn medereizigers zijn niet te identificeren (bijlage III f)

In 1925 brengt de *Dendermondsche Kunstkring* een bezoek aan Parijs. De uitstap gaat door rond Pinksteren. Er wordt een verslag gepubliceerd in de krant *Het Ros Beiaard*. De deelnemers worden in het artikel niet vermeld, maar de kans is groot dat Spanoghe deze kans niet aan zijn neus liet voorbijgaan. Er zijn enkele schetsen bewaard, waar Spanoghe zichten op Parijs in beeld brengt (bijvoorbeeld cat. nr. II 275, 276), die kunnen misschien aan deze reis worden gelinkt (cf. infra). Het wordt in ieder geval een echte kunstreis.⁹⁶ Het is ongelooflijk wat de kunstenaars in drie dagen tijd bezochten.⁹⁷ De auteur van het artikel besluit dan ook dat het een fantastische ervaring was:

“Drie dagen lang genoten we het beste en schoonste wat Kunstenaars kunnen bewonderen. Het is niet mogelijk in dit kort verslag weer te geven hoe nuttig en leerrijk zoo eene kunstreis is.”⁹⁸

Er moet opgemerkt worden dat Spanoghe in 1903 al een werk tentoonstelt met als titel *De kerk van Knokke*.⁹⁹ Aangezien Spanoghe het liefst *en plein-air* schilderde, bestaat de mogelijkheid dat Spanoghe reeds vóór de oorlog uitstappen maakte naar de kust. In 1914

⁹⁶ Jie Véwez, “De “Dendermondsche Kunstkring” te Parijs,” *Het Ros Beiaard*, 7 juni 1925.

⁹⁷ In het verslag staan vermeld: de kerk St.-Vincent de Paul, de kerk St.-Eustache, de tuinen van het Palais Royal, het Louvre, de Place de la Couronnet, de Arc de Triomphe, het Trocadéro, de Eiffeltoren, de Quai d’Orsay, het Parthenon, de Sorbonne, het stadhuis, het justitiepaleis, de Notre Dame, het Hotel des Invalides en Versailles. De auteur van het artikel bedankt de Franse minister van kunsten en wetenschappen voor het toestaan van een bezoek aan de Opéra.

⁹⁸ Véwez, “De “Dendermondsche Kunstkring” te Parijs.”

⁹⁹ *Catalogus Tentoonstelling Franz Callebaut, Leon Spanoghe en Guillaume Van Muylem*, (S.I: s.n., 1903).

wordt in de catalogus van de tentoonstelling samen met Frans Van Severen een werk van Spanoghe benoemd met *Aan de zee* (cf. infra).¹⁰⁰

De uitbouw van een gezin: Baasrode

Na 1910 verhuist Spanoghe met zijn vrouw naar Baasrode, waar ze eerst het huis met nummer 75 betrekken in de Statiestraat om vervolgens te gaan wonen op het adres Meirgat 20, eveneens in Baasrode.¹⁰¹ Ze zullen er na de oorlog terugkeren (cf. infra). *Woonhuis van Leo Spanoghe te Baasrode* (afb. 4) (cat. nr. I 35) zou een zicht zijn vanuit de tuin op het huis in Meirgat 20.¹⁰²

Het is waarschijnlijk tijdens zijn verblijf in Baasrode dat hij *Molen te Baasrode* schildert. Een jaar voor de Eerste Wereldoorlog uitbreekt wordt het werk *Molen te Baasrode* aangekocht door de staat voor de stad Dendermonde. Het werk zou de oorlog niet overleven.¹⁰³

Afb. 4: *Woonhuis van Leo Spanoghe te Baasrode* (cat. nr. I 35)

Op 18 november 1910 wordt hun eerste kind geboren: Egidius (1910-1994) (bijlage VII b).¹⁰⁴ Egidius, ook wel Guido genaamd, studeert net als zijn vader aan het H.-Maagdcollege in Dendermonde. Hij wordt onder andere decaan van de faculteit Rechtsgeleerdheid aan de

¹⁰⁰ F.D.V, "De Tentoonstelling Spanoghe-Van Severen," *De Roskam*, 14 april 1914.; *Catalogus Tentoonstelling Leo Spanoghe en Frans Van Severen in Dendermonde* (Dendermonde: J. Van Lantschoot-Moens, 1914).

¹⁰¹ Stroobants, "Kunstschilder Leo Spanoghe (1874-1955)," 9-10.; *Telling Baasrode 1910-1920, boek 8, 1435*, Leo Spanoghe, 988, Dendermonde: Stadsarchief.

¹⁰² Volgens Pieter Spanoghe zou Julia Spanoghe, de dochter van de schilder, het huis op dit werk hebben herkend als zijnde het huis op Meirgat 20.

¹⁰³ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 160-163.

¹⁰⁴ *Geboorteakte Egidius Oscar Léon Spanoghe*, 19 november 1910, Dendermonde: Stadsarchief.

Rijksuniversiteit van Gent.¹⁰⁵ Leo en Elisa hebben Egidius nochtans zelf lager onderwijs gegeven.¹⁰⁶ Op 8 december 1913 krijgt Egidius er een zusje bij: Julia (1913-2004) (bijlage VII c).¹⁰⁷

Baasrode is vooral bekend om zijn scheepsbouw (bijlage IV p, V b). In dit verband is de scheepswerf Van Praet-Dansaert belangrijk. De scheepswerf wordt tijdens de tweede helft van de 19^e eeuw gerund door Petrus Joannes van Praet (1816-1892) en zijn echtgenote Henrica Joanna Dansaert (1831-1906). Spanoghe is bevriend met de zoon, Arthur van Praet (1855-1927), die het onder andere tot hoofdonderwijzer van de gemeenteschool schopt.¹⁰⁸

1.3. De oorlog: vlucht naar Engeland (1914-1919)

Als gevolg van de ‘Grote Oorlog’ vlucht het gezin van Spanoghe naar Engeland. Persoonlijke documenten verwijzen naar zijn verblijf daar. Het is moeilijk om alle gebeurtenissen in de periode 1914-1919 te reconstrueren. Er kunnen wel enkele puzzelstukken op hun plaats worden gelegd. Het is waarschijnlijk dat Spanoghe al van in het begin van de oorlog vlucht naar Engeland.¹⁰⁹ Hij zou eerst een tussenstop hebben gemaakt in Earl’s Court, een locatie in Londen waar Belgische vluchtelingen tijdelijk worden ondergebracht.¹¹⁰ Mogelijks trekt het gezin vervolgens naar Blaydon, in het noordoosten van Engeland (bijlage XXI).¹¹¹ Uiteindelijk

¹⁰⁵ “Guido Spanoghe,” laatst geraadpleegd op 27 april 2013, <http://www.dendermonde.be/product.aspx?id=3736>.

¹⁰⁶ Stroobants, “Maria Helena Pée – Herinneringen”, 81.

¹⁰⁷ *Geboorteakte Julia Nathalia Francisca*, 9 december 1913, Dendermonde: Stadsarchief.; Pieter Spanoghe, e-mail aan de auteur, 9 mei 2014.

¹⁰⁸ “Stamboom van Burssens Triepont,” laatst geraadpleegd op 2 april 2013, <http://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-burssens-trienpont/117249.php>.; “Scheepvaartmuseum Baasrode,” laatst geraadpleegd op 27 april 2013, <http://www.scheepswervenbaasrode.be/pages/Verleden.aspx>.; De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 160.; Yves Segers, “150 jaar scheepsbouwnijverheid te Baasrode de werven Van Praet en Van Damme (van het einde van de 18^e eeuw tot 1914)” (lic. diss, Universiteit Gent, 1993), 64.

¹⁰⁹ In juni 1915 neemt hij alleszins deel aan een tentoonstelling in Taunton. De laatste tentoonstelling vóór de oorlog waar Spanoghe aan deelneemt in België vindt plaats in april van 1914. Mogelijks wijst een document van november of december 1914 op Spanoghes aanwezigheid in Londen (cf. infra). De Duitsers vielen België binnen in de zomer van 1914. Na april 1914 is er voor de oorlogsjaren geen spoor meer met betrekking tot Spanoghe in België.

(“Exposition Belge at Taunton,” *The Western News*, 14 juli 1915, 7.; *Diploma Exposition Belge in Taunton*, 1915, Privé-archief familie Spanoghe.; F.D.V., “De Tentoonstelling Spanoghe-Van Severen.”; *Catalogus Tentoonstelling Leo Spanoghe en Frans Van Severen in Dendermonde*.; *Earls’ Court, S. Philips Parish Magazine: extract from Vicar’s letter*, November – December, Cuttings from Parish Magazine refunds, November- December 1914, BEL 6 81/4 1914, Londen: Imperial War Museum.; Henri Kervin de Lettenhove, *La guerre et les oeuvres d’art en Belgique* (Brussel en Parijs: G. Van Oest et Cie, 1917), 114-118.)

¹¹⁰ Declercq, Christophe, *Earls Court, London: Belgian refugee centre*, radio-uitzending, World War One At Home, BBC, 3 februari 2014, 06:27, <http://www.bbc.co.uk/programmes/p01rjb70>.; *Earls’ Court, S. Philips Parish Magazine: extract from Vicar’s letter*.; *Krabbel van Guido Spanoghe “War Refugees Camp Earl’s Court SW”*, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.

¹¹¹ *Brief van Mary Nichols vanuit Blaydon aan Leo Spanoghe en zijn vrouw, 1914-1919*, Privé-archief familie Spanoghe.

verblijft het gezin zeker in Didsbury, nabij Manchester.¹¹² Dit ligt in het graafschap Greater Manchester, in het noordwesten van Engeland. Leo Spanoghe keert in maart 1919 terug naar België (bijlage XXVII).¹¹³

Er is een krabbel bekend van Spanoghes zontje Guido op een blaadje papier: “War Refugees Camp earl’s court SW” (bijlage XX).¹¹⁴ In het Imperial War Museum in Londen werd een krantenartikel teruggevonden in het *S. Philips Parish Magazine* met betrekking tot dat zelfde vluchtelingenkamp Earl’s Court. “Monsieur Spanoghe” wordt hierin vermeld. De tekst is gedateerd november - december 1914.¹¹⁵

In het magazine wordt een brief gepubliceerd van een priester. Hij antwoordt op de vraag om Belgische vluchtelingen in zijn parochie op te vangen: “It was evidently your wish that hospitality should be offered to some Belgian refugees in this Parish.”¹¹⁶ In het vervolg van zijn brief schrijft hij dat hij een comité heeft opgericht om aan die vraag te voldoen. In het comité zetelen een zekere Kolonel Gordon Young, Mr. Hector Lidderdale, Mrs. Hugh Webster en Miss Pollard. Vervolgens geeft hij aan dat er reeds zestien gasten zijn, waaronder een zekere “Monsieur Spanoghe”.¹¹⁷ Het is niet met honderd procent zekerheid te stellen dat dit om Leo Spanoghe gaat. De combinatie echter van zowel de krabbel van Guido, als de vermelding van de naam Spanoghe in een artikel dat wel degelijk betrekking heeft op Earl’s Court doet vermoeden dat Spanoghe bij zijn aankomst in Londen eerst werd opgevangen in dat Belgische vluchtelingenkamp. De datering van de brief in november en december van 1914, zou – in het geval dat het om Leo Spanoghe gaat – betekenen dat Spanoghe al vanaf het begin van de ‘Groote Oorlog’ naar Engeland vlucht.

Opvallend in het lijstje met namen die in hetzelfde artikeltje worden genoemd, is de naam van Jules de Bruycker.¹¹⁸ Het zou hier om de bekende etser Jules de Bruycker (1870-1945) kunnen gaan. De Gentenaar verbleef vanaf 1914 eveneens in Londen. Naar aanleiding van een tentoonstelling in het Museum voor Schone Kunsten in Gent in 1995-1996 over het werk van Jules de Bruycker als etser wordt eveneens gesteld dat Jules de Bruycker naar Engeland vlucht. Hij verblijft er in Londen onder andere op het adres 19, Warwick Road, Earl’s Court. Vermoedelijk wordt in het artikel van de priester zowel naar de hier besproken Leo Spanoghe als naar de etser Jules de Bruycker verwezen.¹¹⁹

¹¹² Postkaart van Rodolphe De Buck aan Guido Spanoghe in Didsbury, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe (bijlage).; Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury (58 Atwood Road), niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.

¹¹³ Brief van Hillaert aan Spanoghe kort nadat Spanoghe teruggekeert is uit Engeland, 23 maart 1919, Privé-archief familie Spanoghe.

¹¹⁴ Krabbel van Guido Spanoghe “War Refugees Camp Earl’s Court SW.”

¹¹⁵ *Earls’ Court, S. Philips Parish Magazine: extract from Vicar’s letter.*

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Vreemd genoeg wordt de brief van de priester in 1914 gedateerd en worden daarin “Monsieur and Madame Jules de Bruycker and daughter” genoemd. De Bruycker huwde echter pas in 1919 en kreeg in datzelfde jaar een dochter. Er zijn bijgevolg twee mogelijkheden: ofwel staat er een fout in een bron en is de discrepantie op

De andere gasten die al aanwezig zijn, zijn dhr. en mevr. Alpaerts met hun zoon en dochter, dhr. en mevr. Dubois, dhr. Nutyens, dhr. en mevr. Dechamps, dhr. de Corter en zijn zus, mevr. Earboureich.¹²⁰

Earl's Court is een wijk in Londen. In die wijk werd er een gebouw opgetrokken om er grote tentoonstellingen te houden.¹²¹ Christophe Declercq, onderzoeker van de Belgische vluchtelingen in Engeland tijdens de Eerste Wereldoorlog, noemt Earl's Court een opvang- en doorsluiscentrum.¹²² Vanuit Londen worden de Belgische vluchtelingen naar verschillende plaatsen in heel Engeland gezonden.¹²³

De eerste vluchtelingen van de Eerste Wereldoorlog in Londen worden opgevangen in Alexandra Palace. Deze opvangplek blijkt al snel te klein. De tentoonstellingsruimte Earl's Court wordt daarom ingericht als opvangplaats voor Belgische vluchtelingen. De locatie met zijn nieuwe functie opent de deuren op 15 oktober 2014. Er zouden tot 100 000 Belgen worden opgevangen. De vluchtelingen moeten er bij hun aankomst een medisch onderzoek ondergaan en er worden bedden ter beschikking gesteld. Door de grote toestroom aan vluchtelingen zijn de omstandigheden er niet ideaal, maar de Belgische vluchtelingen in Engeland hebben het relatief goed in vergelijking met die in Nederland. De personen worden er ingedeeld in verschillende groepen en in verschillende gebouwen. De vrouwen slapen bijvoorbeeld gescheiden van de mannen.¹²⁴

Indien op de lijst van de pastoor effectief naar de hier bestudeerde Leo Spanoghe wordt verwezen, is het vreemd dat hij niet samen met zijn vrouw en kinderen wordt vermeld, terwijl andere personen op de lijst wel samen met hun vrouw, kinderen of zus worden vermeld. Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat er een grote chaos heerste in de opvangplaats en de gezinsleden misschien tijdelijk in verschillende gebouwen werden ondergebracht. Guido Spanoghe verwijst in zijn krabbel naar het zuidwesten van het vluchtelingenkamp, terwijl de parochie St. Philips die in de brief wordt vermeld ten noorden van het tentoonstellingsgebouw was gelegen.

Dat Spanoghe eerst werd opgevangen in Earl's Court is anderzijds aannemelijk omwille van de twee bronnen die naar het vluchtelingenkamp verwijzen en het grote aantal Belgische vluchtelingen dat hetzelfde lot onderging. Het zou vreemd zijn dat het gezin onmiddellijk van Dendermonde naar Manchester reisde.

die manier te verklaren ofwel slaat de de naam van 'Jules de Bruycker' op een ander persoon dan de etser. (Moniek Nagels, *Jules de Bruycker etser* (Gent: Snoeck-Ducaju, 1996), 10-11.)

¹²⁰ *Earls' Court*, *S. Philips Parish Magazine: extract from Vicar's letter*.

¹²¹ Misjoe Verleyen en Marc De Meyer, *Augustus 1914, België op de vlucht* (Antwerpen: Manteau, 2013), 190.

¹²² Christophe Declercq, "Herinneringseducatie: migratie," (Online document, 2013), laatst geraadpleegd op 31 maart 2014,

http://www.herinneringseducatie.be/Portals/3/docs/Wergroepactiviteiten/herinneringseducatie_CD_3.1.pdf.

¹²³ Declercq, Christophe, *Earls Court, London: Belgian refugee centre*, radio-uitzending, World War One At Home, BBC, 3 februari 2014, 06:27, <http://www.bbc.co.uk/programmes/p01rjb70>.

¹²⁴ *Ibid.*

De vluchtelingen worden namelijk vanuit Earl's Court naar verschillende plaatsen in Engeland gestuurd, afhankelijk van de beschikbare plaatsen. Vaak verblijven zij bij een gastgezin. Vele vluchtelingen onderhouden contacten met het gastgezin wanneer zij al naar hun geboorteland zijn teruggekeerd.¹²⁵ In het geval van Spanoghe zijn er inderdaad brieven bewaard van Engelsen die kort na de oorlog brieven richten aan het gezin Spanoghe om te weten hoe het hen in België vergaat (bijlage XXI, XXVIII, XXX, XXXI).¹²⁶

Er is één brief bewaard die lijkt aan te geven dat – voordat het gezin onderdak vindt in Didsbury – het gezin een tijd in Blaydon, in het noordoosten van Engeland verblijft:

“It is very sad for you not being able to return to Belgium. (...) I was very glad to hear that Guido & Julia are quite well. I expect they have grown quite a lot since leaving Blaydon. (...) We have lost the brown dog that Guido liked so much. he (sic) was killed on the railway some time ago. we (sic) miss him such a lot. he was so faithful. I am very glad to hear that you have found work in Manchester to do. the (sic) cottage at Blaydon is still empty. I have often wished that we could have found employment for you here. There are several Belgians living in the villages round about.”¹²⁷

Hetgeen wel zeker is, is dat het gezin van Spanoghe een periode in Didsbury verblijft, nabij Manchester. Eerst en vooral wordt door zoon Guido Spanoghe verwezen naar die plaats. In twee verschillende schriftjes schrijft hij echter een ander adres op: 58 Atwood Road en later 46 Atwood Road.¹²⁸ De omstandigheden voor een eventuele adreswijziging van het gezin zijn niet bekend. Verschillende postkaarten van de Dendermondse kunstschilder en tekenaar Rodolphe De Buck (1895-1978), bewaard in het archief van de familie, gericht aan Spanoghe verwijzen naar dezelfde adressen (bijlage XIII, XXIV, XXV).¹²⁹

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ *Brief van “Uncle Stott” aan de kinderen van Leo Spanoghe: Guido en Julia*, 15 augustus 1919, Privé-archief familie Spanoghe.; *Brief van “Uncle Stott” aan Guido met wat uitleg bij hetgene hij voor Guido en Julia heeft meegestuurd*, juli 1919, Privé-archief familie Spanoghe.; *Brief van Edie Stott aan Leo Spanoghe*, 10 augustus 1919, Privé-archief familie Spanoghe.; *Brief van een bewoner uit Didsbury aan Guido en Julia*, 27 augustus 1919, Privé-archief familie Spanoghe.; *Brief van bewoner Frances Ellino uit Didsbury aan Leo Spanoghe en zijn vrouw*, 27 augustus 2014, Privé-archief familie Spanoghe.

¹²⁷ *Brief van Mary Nichols vanuit Blaydon aan Leo Spanoghe en zijn vrouw*.

¹²⁸ Het ene schriftje is gedateerd in 1918, in het andere schrijft hij dat hij op dat moment vijf jaar is. (*Schriftjes Guido Spanoghe*, 1915-1919, Privé-archief familie Spanoghe.)

¹²⁹ *Postkaart van Rodolphe De Buck aan Guido Spanoghe in Didsbury*.; *Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury* (58 Atwood Road).; *Arto*, “De Buck Rodolphe.”

Volgens een van de inwoners van het huis dat tegenwoordig met het adres 46 Atwood Road overeenkomt, is het huis opgetrokken in Victoriaanse stijl en sluit de aanblik van het exterieur anno 2013 nog grotendeels aan bij hoe het huis er op het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw moet hebben uitgezien. De kans dat het huis dat tegenwoordig op het adres terug te vinden is, hetgene is waar Spanoghe verbleef is dus reëel. De nummers van de huizen kunnen echter sinds de Eerste Wereldoorlog veranderd zijn. Het huis dat vandaag de dag met het adres 58 Atwood Road overeenkomt is niet meer herkenbaar als een huis dat er in de periode 1914-1919 al stond. (Gesprek met één van de inwoners van het gebouw op het adres 46 Atwood Road, augustus 2013.)

Jammer genoeg zijn enkel de postkaarten gekend die De Buck naar Spanoghe schrijft en niet die van Spanoghe naar De Buck. De inhoud van de kaarten gaat vaak over de wens van De Buck om enkele dagen vakantie te krijgen, aangezien hij aan het front dient.¹³⁰

Er zijn echter twee vermeldenswaardige zaken die we uit de kaarten kunnen afleiden. Spanoghe moet in een brief vermeld hebben dat hij zich in Engeland verveelt, want de Buck schrijft in 1915: “Ge zegt dat ge u verveelt en verlangt zoo gauw mogelijk van daar weg te zijn.”¹³¹ Spanoghe heeft het dus moeilijk in het begin van zijn verblijf in Groot-Brittannië.

De Buck kiest op 15 oktober 1916 een postkaart, met een voorstelling van de artillerie van het Belgische leger door kunstschilder Alfred Bastien (1873-1955), om naar zijn vriend Leo te versturen (bijlage XXIV).¹³² Bastien behoort tot een van de belangrijke figuren van de Section Artistique de l’Armée de Campagne. Dit is een kunstkring opgericht door de Belgische legerleiding. Het doel is de gebeurtenissen en het leven aan het front vast te leggen.¹³³

De Buck vraagt via deze postkaart raad aan Spanoghe om te graveren op koper. Spanoghe moet dus op de hoogte geweest zijn van deze techniek: “Leo ge zoudt me veel plezier doen als ge mij eens goed woudt (sic) uitleggen hoe ik moet doen (sic) voor op koper te graveeren met aciden.”¹³⁴

Spanoghe krijgt verder een diploma voor zijn deelname aan de ‘Exposition Belge’ in Taunton in juni 1915 (cfr. infra).¹³⁵ Taunton ligt in het graafschap Somerset, in het zuidwesten van Engeland.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog komen er heel wat initiatieven om de Belgische vluchtelingen te steunen.¹³⁶ Men kan zich vragen stellen bij de goede wil van de Engelsen. Christophe Declercq merkt op dat vele Belgen naar Engeland vluchten om niet te moeten vechten in het leger, terwijl de Engelsen in België gingen vechten: “Hoe erg kan je het begrip ‘gastvrijheid’ rekken als het gastland zelf de ene sterke jonge kerel na de andere uitstuurt – velen zullen nooit meer terugkeren – om net dat land proberen te bevrijden, en dat terwijl sterke jonge kerels in ballingschap uit datzelfde land niet gehaast lijken om zich te melden voor het eigen leger.”¹³⁷

Christophe Declercq formuleert hier een antwoord op. Het feit dat vele Belgen naar Engeland vluchten, terwijl Engelsen in België gaan vechten wordt aanvaard omdat velen in de Britse oorlogsindustrie gingen werken:

¹³⁰ Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury, 20 juli 1916, Privé-archief familie Spanoghe.; Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury, 6 april 1916, Privé-archief familie Spanoghe.

¹³¹ Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe, 1915, Privé-archief familie Spanoghe.

¹³² Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury, 15 oktober 1916, Privé-archief familie Spanoghe.; Arto, “Bastien Alfred Théodore Joseph.”

¹³³ Arto, “Section Artistique de l’armée de campagne.”

¹³⁴ Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury.

¹³⁵ Diploma Exposition Belge in Taunton.

¹³⁶ Declercq, “Herinneringseducatie: migratie.”

¹³⁷ Ibid.

“De belangrijkste reden waarom de situatie hierboven beschreven (de Britse zonen die werden uitgezonden om in België te vechten, terwijl de Belgen in ballingschap vaak gewoon wat ‘rondhingen’) niet tot meer wrevel heeft geleid dan het heeft gedaan, kan voor een groot deel worden toegeschreven aan het feit dat duizenden Belgen aan de slag zijn gegaan in de Britse oorlogsindustrie.”¹³⁸

Men kan Leo Spanoghe in dit verband echter niets kwalijk nemen. De veralgemeende dienstplicht werd op 28 mei 1913 goedgekeurd. Spanoghe was toen 38 jaar en bijgevolg te oud om voor het leger te worden opgeroepen.¹³⁹

Volgens ene Clement Morro, die in het Parijse tijdschrift *Revue Moderne* over Spanoghe schrijft, werkt hij echter wel in een munitiefabriek in Engeland:

“Dans la grande conflagration européenne, il se fut en Angleterre. Là il s’employa, à sa façon, pour la liberation du territoire de la patrie envahie: il entra dans une usine de munitions.”¹⁴⁰

Spanoghe behoort dus tot een van die duizenden die door in de oorlogsindustrie te werken hun bijdrage leveren. Aanvankelijk zet de Britse regering de vluchtelingen niet aan het werk. Vanaf de lente van 1915 verandert dit omdat er onder andere te weinig munitie is. Degenen die weigeren, worden terug naar een opvangcentrum gestuurd.¹⁴¹ Mieke Moors, kleindochter van de schilder, geeft in een spreekbeurt uit haar jeugd een inkijk op wat Spanoghe in Engeland nog deed. Volgens haar werkte haar grootvader in een margarinefabriek en als drukker in een groot hotel. Het oud papier en de overgebleven menukaarten gebruikt hij om op te tekenen (afb. 5) (cat. nr. 254, 255, 256). Ze vermeldt eveneens dat hij deelneemt aan tentoonstellingen ten voordele van vluchtelingen.

De enige tentoonstelling die we voorlopig kennen, is die in Taunton.¹⁴² Uit een brief van de directeur van het Ministerie van Wetenschappen en Kunsten Paul Lambotte (1855-1941) van 1918 kan wel afgeleid worden dat Spanoghe zijn activiteiten als kunstenaar tegen zijn zin wat aan de kant moet zetten, door de ontwikkelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog (bijlage XXXII).¹⁴³ De mogelijkheden om tentoon te stellen en te verkopen zijn op dat moment fel

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Luc De Vos en Dave Warnier, “De Dienstplicht in België historisch bekeken: een politieke en militaire evolutie (1930-2010),” *Volkskunde* 111, nr. 4 (2010), 349-350.

¹⁴⁰ *Manuscript voor een artikel in La Revue Moderne des Arts et de la Vie*, 15 oktober 1921, Privé-archief familie Spanoghe.

¹⁴¹ Verleyen en De Meyer, *Augustus 1914, België op de vlucht*, 204-205.

¹⁴² *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder*.

¹⁴³ “Portrait de Paul Lambotte, Directeur general au Ministère des Sciences et des Arts (1855-1941),” laatst geraadpleegd op 16 april 2014,

[http://balat.kikirpa.be/results.php?typesearch=advanced&title=&cliche=&institute=&emplacement=&objectnr=&rolecreator=&schoolstyle=&productionplace=&origin=&inventorynr=&city=&creator=&objectname=&subject=Lambotte, Paul&material=&technique=&period_start=&period_end=&style=col4&limit=24.](http://balat.kikirpa.be/results.php?typesearch=advanced&title=&cliche=&institute=&emplacement=&objectnr=&rolecreator=&schoolstyle=&productionplace=&origin=&inventorynr=&city=&creator=&objectname=&subject=Lambotte, Paul&material=&technique=&period_start=&period_end=&style=col4&limit=24.;); *Brief van Paul Lambotte aan Leo Spanoghe in Engeland*, 7 maart 1918, Privé-archief familie Spanoghe.

verminderd, er zijn weinig kunstenaarsmaterialen voorhanden en zijn tijd gaat naar de job dat hij daar uitoefent. Lambotte spoort Spanoghe aan er het beste van te maken.¹⁴⁴

Afb. 5: zelfportretten op de achterkant van menukaarten (cat.nr. I 254-256)

Volgens Mieke Moors maakt Spanoghe in Engeland ook muurschilderingen en schildert hij er toneeldecors.¹⁴⁵ In Baasrode is er in een brouwerswoning een plafondschildering met engelen aangebracht (cat.nr. II 315-323). Deze schildering is naar verluidt van de hand van Leo Spanoghe. De schildering wordt, volgens de persoon die het huis in 2001 bewoont, uitgevoerd in opdracht van de arts Louis Felix Savoir (1873-1945). Deze laatste is gehuwd met Aline van Praet (1859-1944), de zus van de eerder genoemde Arthur van Praet. Savoir woont in het brouwershuis vanaf 1913, op het moment dat Leo Spanoghe ook in Baasrode verblijft.¹⁴⁶ Aangezien twee onafhankelijke bronnen wijzen op het maken van muur- of plafondschilderingen door Spanoghe, kan aangenomen worden dat Spanoghe hier effectief mee bezig was. Volgens Jean-Pierre De Bruyn zou Spanoghe er over hebben nagedacht decoratieschilder te worden.¹⁴⁷

De kunstenaar zit in ieder geval niet stil tijdens zijn verblijf in Groot-Brittannië.

Er zijn veel kunstenaars die een tijdje een beter leven gaan zoeken in Engeland. In Wales bijvoorbeeld in Wales waren volgende kunstenaars aanwezig: schilder en tekenaar Gustave Van de Woestijne (1881-1947), luminist Emile Claus (1849-1924), landschapsschilder Valerius

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder.*

¹⁴⁶ Op woensdag 10 april 2013 en zaterdag 13 april 2013 werd aangebeld. Er deed niemand open. Er werd een briefje in de brievenbus gestopt met de vraag om een bezoek te brengen aan het huis om deze schilderingen te bekijken. Er werd ook navraag gedaan bij de burens. Er kwam echter nooit een reactie. Enkel op basis van de foto's van het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed is het moeilijk te bevestigen of te ontkennen dat de schildering van de hand van Leo Spanoghe is.

"Brouwerswoning (ID: 48491)," laatst geraadpleegd op 1 mei 2014, <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/48491>.; Anna Bergmans, e-mail aan de auteur, 22 mei 2014.; Cédric Van Lancker, "Negentig jaar hamerslaggedreun te Baasrode: scheepsbouwnijverheid te Baasrode 1894-1986" (lic. diss, Universiteit Gent, 2002).; "Rouwprentjes VVF- Dendermonde," laatst geraadpleegd op 22 mei 2014, <http://www.familiekunde-dendermonde.be/vfdrps.htm>.

¹⁴⁷ De Bruyn, *Een kunsthistorische benadering*, 160.

de Saedeleer (1867-1941) en beeldhouwer George Minne (1866-1941).¹⁴⁸ In ieder geval laat de periode in Engeland een grote indruk na, zowel op persoonlijk als artistiek vlak, in het bijzonder ook voor Leo Spanoghe (cf. infra):

“Het kunstleven van schilder Leo Spanoghe bestaat uit twee zeer net afgescheiden delen: de scheidingslijn werd getrokken door de oorlogsgebeurtenissen, en verbreedde zich weldra tot eene moeilijk te overbruggen gaping.”¹⁴⁹

Spanoghe verlaat het Verenigd Koninkrijk in maart 1919.¹⁵⁰ Op 2 januari van dat jaar wordt een bewijs van Spanoghes Belgische nationaliteit afgeleverd door het Belgische consulaat in Manchester (afb. 6) (bijlage XXVI).¹⁵¹

IDENTITY BOOK No. _____ I. P. F. 19A.

PROVISIONAL CERTIFICATE OF BELGIAN NATIONALITY.
CERTIFICAT PROVISOIRE DE NATIONALITE BELGE.

No. **160466**

BELGIAN CONSULAR OFFICE,
CONSULAT DE BELGIQUE,

Sex Male at Manchester
Sexe Mâle à Manchester

Born at Bormans the 13 Nov 1884 at 2 Jan 1919
Né à Bormans le 13 Nov 1884 à 2 Jan 1919

I have personally examined Spanoghe Leo who has
J'ai personnellement interrogé Spanoghe Leo qui

produced sufficient evidence to show BELGIAN nationality. I issue this **PROVISIONAL**
a produit des preuves suffisantes de sa NATIONALITE BELGE. Je délivre ce CERTIFICAT

CERTIFICATE being satisfied that the above named person is a BELGIAN SUBJECT.
PROVISOIRE ayant des raisons suffisantes de croire que la personne prémentionnée est Belge.

Thumb-Mark

Consular Stamp, Timbre du Consulat.

Signature of Holder, Signature du porteur

Consul. Consul.

12652

This paper is NOT a Certificate of REGISTRATION.
Cette pièce N'EST PAS un certificat D'INSCRIPTION.

Empreinte du Pouce gauche.

Afb. 6: Certificaat van Belgische nationaliteit op naam van Leo Spanoghe met onderaan van links naar rechts: zijn pasfoto, een vingerafdruk en zijn handtekening (bijlage XXVI)

¹⁴⁸ Oliver Fairclough, Robert Hoozee, Caterina Verdickt, red., *Kunst in ballingschap, Vlaanderen, Wales en de Eerste Wereldoorlog* (Gent: Pandora, 2002), 90, 135, 151, 158.; Arto, “Van De Woestijne Gustave.”; Arto, “Claus Emile.”; Arto, “De Saedeleer Valerius.”; Arto, “Minne baron Georges.”

¹⁴⁹ “Schetsen en Krabbels: XXXIII.- LEO SPANOGHE.”

¹⁵⁰ *Brief van Hillaert aan Spanoghe kort nadat Spanoghe teruggekeert is uit Engeland.*

¹⁵¹ *Bewijs van de Belgische nationaliteit van Leo Spanoghe*, 2 januari 1919, Privé-archief familie Spanoghe.

1.4. Van Baasrode naar Melle (1919-1938)

De terugkeer naar Baasrode

“Eenmaal de oorlog voorbij hoort hij in het overzeese Albion weer de lokroep van zijn Scheldeoeveren. Zijn werklust wordt er door opgepept en hij keert terug naar zijn meest geliefde huis aan de Baasroodse molen. De teleurstelling is groot: veel is vernield, vele doeken en zaken zijn verdwenen. De drang tot schilderen helpt hem er bovenop: Hij trekt naar het schildersdorpje Vlassenbroek, dwaalt er door de ruisende polder, doolt er over de Scheldedijken en penseelt er prachtige vergezichten.”¹⁵²

Dendermonde had het tijdens de oorlog zwaar te verduren. Baron Henri Kervyn de Lettenhove (1856-1928) schrijft in zijn boek *La guerre et les oeuvres d'art en Belgique* onder andere over Dendermonde en omstreken. Volgens de baron wilden de Duitsers – die hij vergelijkt met de Hunnen - niets heel laten van de monumenten, architectuur en kunst die de stad rijk was.¹⁵³

“Une autre petite ville, chère aux artistes, a encore plus souffert. (...) Le Bourreau s’amusait à prolonger l’agonie. Mais il ne lâcha sa victime que lorsqu’il fut bien sûr que le feu avait accompli toute son œuvre. (...) C’est le 4 septembre que ces “Huns” arrivent devant Termonde, ville ouverte, non défendue à ce moment.”¹⁵⁴

Na de oorlog keert Spanoghe terug naar Baasrode.¹⁵⁵ Zijn huis op het Meirgat is geplunderd. Niet enkel het doek *Molen te Baasrode* werd vernietigd (cf. supra). Zeker een vijftigtal werken zouden hetzelfde lot zijn beschoren.¹⁵⁶

De lessen en contacten

Omstreeks 1918 begint hij ook les te geven aan de toen elfjarige Hugo Van Beveren (1907-1985). Spanoghe en Van Beveren zijn burens. Volgens Jean-Pierre De Bruyn ziet vader Van Beveren zijn zoon als apotheker. Dit komt echter niet overeen met het levensplan van de kleine Hugo. Spanoghe zit hier zeker voor iets tussen. Van Beverens eerste werken, vooral de houtskooltekeningen, vertonen een sterke gelijkenis met die van Spanoghe. Van Beveren zou van 1942 tot 1970 directeur worden van de academie in Dendermonde.¹⁵⁷

¹⁵² Marc De Decker, *Beknopte biografieën van geboren Dendermondenaars*, 98.

¹⁵³ Leen Meganck, Linda Van Santvoort en Jan De Maeyer, *Regionalism and modernity: architecture in Western Europe 1914-1940* (Leuven: University Press, 2013), 56.

¹⁵⁴ Kervyn de Lettenhove, *La guerre et les oeuvres d'art en Belgique*, 114-118.

¹⁵⁵ “St. Gillis opent een Prachtige Expositie der Houtskooltekeningen van Leo Spanoghe,” *De Koerier*, 28 januari 1948.

¹⁵⁶ “Een Vlaamsche Kunstenaar Leo Spanoghe.”

¹⁵⁷ De Bruyn, *Een kunsthistorische benadering*, 271-272.

In 1923 verhuist Leo van Meirgat 20 in Baasrode terug naar Dendermonde.¹⁵⁸ Hij opent er een “schoon atelier met sierlijke hal” in de Ridderstraat 37.¹⁵⁹ Niettegenstaande blijft Spanoghe terugkeren naar zijn geliefde Vlassenbroek. Hij geeft er openluchtlessen aan onder andere kunstschilder Jozef Pas (1900-1984), de Dendermondse landschapschilder Robert Moens (1908-1977), schilder Frans van Hove (ca. 1910) uit Appels, textielindustriële kunstenaar Regnier De Herde (1914-2004), schilder van fantasierijke landschappen Robert Arens (1905-1998), kunstenaar Veerle Hiel (20ste eeuw), Juul Keppens (1910-1992) en andere.¹⁶⁰ Deze laatste geeft aan dat Spanoghe veeleisend is, zowel ten opzichte van zichzelf, als ten opzichte van zijn leerlingen. Hij is niet snel tevreden met zijn eigen werk. Hij herwerkt sommige doeken helemaal, waardoor ze hun spontaneïteit verliezen. Indien hij helemaal niet tevreden is, worden de werken vernietigd.¹⁶¹ Spanoghe is veeleisend, maar Keppens uit zich positief over zijn leraar: “Ik heb ooit een maand lang met de klas van Spanoghe het kerkje van Vlassenbroek vanuit diverse oogpunten geschetst en geschilderd.”¹⁶² De Bruyn schrijft: “De “leerlingen” schilderden eenzelfde onderwerp “en pleinair” en Spanoghe gaf daarbij raadgevingen. Nadien wandelden de schilders op de Scheldedijk en spraken over licht, kleur en toonwaarden. Spanoghe was een meester naar wie men opkeek.”¹⁶³

Afb. 7: Het atelier van kunstschilder Leo Spanoghe door Regnier de Herde (cat.nr. II *32)

¹⁵⁸ *Telling Baasrode 1920-1930, boek 4, 217, 1920-1930, Leo Spanoghe, 988, Dendermonde: Stadsarchief.*

¹⁵⁹ De Decker, *Beknopte biografieën van geboren Dendermondenaars*, 98.

¹⁶⁰ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool*, een kunsthistorische benadering, 164.; Arto, “Pas Jozef.”; Arto, “Moens Robert.”; Arto, “Van Hove Frans.”; “Tentoonstelling Regnier De Herde,” laatst geraadpleegd op 31 maart 2014, <http://www.dendermonde.be/activiteitendetail.aspx?id=854>.; Arto, “Arens Robert.”; Arto, “Keppens, Jules.”; *De Belgische beeldende kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw*, “Hiel, Veerle.”

¹⁶¹ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool*, een kunsthistorische benadering, 160.

¹⁶² “’t Is goed in eigen streek te kijken, Kunstenaars uit de regio op de praatstoel (2), Juul Keppens: ‘Je kan niet geloven hoe graag ik schilder’” *De Voorpost*, 4 augustus 1989.

¹⁶³ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool*, een kunsthistorische benadering, 164.

Spanoghe zou voor de oorlog ook de Dendermondse schilder en dichter Gaston Burssens (1896-1965) op sleeptouw nemen. Gaston Burssens is namelijk de zoon van Elisa’s zus, Maria Pée. (“Correspondentie Burssens,” laatst geraadpleegd op 15 mei 2014, http://www.lpbooncentrum.be/correspondentie/boonburssens/b35_09.html.; Arto, “Burssens Gaston.”; Stroobants, “Maria Helena Pée – Herinneringen”, 63.)

Regnier De Herde - die later ook lessen volgt bij Spanoghe in Gent – uit zijn dankbaarheid met verschillende portretten van zijn leermeester (afb. 7) (cat. nr. II *32-34).¹⁶⁴ Spanoghe komt in contact met Regnier De Herde via de familie van Praet. In 1936 huwt Regnier De Herde namelijk met ene Elza van Praet, een lid van de familie van Praet van de scheepswerf Van Praet in Baasrode (cf. supra).¹⁶⁵

Spanoghe onderhoudt in deze periode ook contacten met de Dendermondse kunstschilder Emile Boerewaart, (1897-1965).¹⁶⁶ Dit is een schilder uit de eindfase van de Dendermondse school. Boerewaart heeft contacten met de expressionistische schilder Constant Permeke (1886-1952) en de veelzijdige kunstenaar Floris Jaspers (1889-1965).¹⁶⁷

Op 26 februari 1922 wordt de *Dendermondsche Kunstkring* gesticht. Deze functioneert als de voortzetting van de *Dendermondsche Kunstgilde*. Het doel van de Kring is om de bekendheid van de Dendermondse schilderkunst hoog te houden. Ze zetten zich in om zeker één maal per jaar een tentoonstelling te organiseren. De werken worden gekeurd door externe juryleden. Spanoghe wordt één van de twee ondervoorzitters van de *Dendermondsche Kunstkring* tussen 4 september 1922 en 5 juli 1923. Kunstschilder Prosper Bosteels (1881-1964) wordt de voorzitter.¹⁶⁸

In september 1934 wordt Spanoghe uiteindelijk leraar aan de academie te Dendermonde (bijlage XXVII).¹⁶⁹ Hij geeft er landschapschilderen: een nieuwe leergang (bijlage XXXIV).¹⁷⁰ Dit onderdeel van de opleiding is hem op het lijf geschreven, gezien het grootste deel van zijn werken uit landschappen en marinestukken bestaan. Spanoghe is echter niet zo tevreden met het systeem van de prijskampen, waarbij de beste leerling de beste plaats krijgt toegewezen op de tentoonstelling. Hij wil zijn leerlingen gelijkwaardige behandelen (bijlage XXXV).¹⁷¹

¹⁶⁴ *Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers (1700-1940)*, s.v. “De Herde, Regnier Marie Lievin,” laatst geraadpleegd op 2 mei 2014, http://aleph.ugent.be/F/J88LLSY5BYGUQKERKE4HGF8DPLMQLAIXLJC46YRY38BXLMM8HX-21081?func=full-set-set&set_number=000186&set_entry=000002&format=999.

Verder zijn er ook enkele sculpturen met Leo Spanoghe als onderwerp gemaakt door een onbekende beeldhouwer (bijlage III o,p,q,r,s).

¹⁶⁵ Aimé Stroobants, *Regnier De Herde, Overzichtstentoonstelling schilderijen, Een kijk op het leven van Kunstschilder Regnier De Herde* (Dendermonde: Stadsbestuur, 2000).

¹⁶⁶ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 164, 268-69.; Arto, “Boerewaart Emile.”

¹⁶⁷ Arto, “Jaspers Floris Egide Emile.”; Arto, “Boerewaart Emile.”; Arto, “Permeke Constant.”

¹⁶⁸ *Dendermondsche Kunstkring, Tentoonstelling, Katalogus* (Dendermonde: s.n., 1923).; *Reglement Dendermondsche Kunstkring* (Dendermonde: s.n., 1923).; *Dendermondsche Kunstkring, Tentoonstelling, Katalogus* (Dendermonde: s.n., 1922).; Arto, “Bosteels Prosper.”

¹⁶⁹ *Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe over de goedkeuring van de benoeming tot leraar landschapschilderen aan de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten*, 28 september 1934, Privé-archief familie Spanoghe.

¹⁷⁰ *Stadsverslag 1934, H6, 24*, Koninklijke Academie voor Schone Kunsten - Algemene documentatie, 301, Dendermonde: Stadsarchief.

¹⁷¹ *Brief van Felix Gogo aan de secretaris met de vraag te bemiddelen*, 30 juni 1937, Koninklijke Adademie voor Schone Kunsten-Directeurs, 301.15, Dendermonde: Stadsarchief.

Hij blijft deze lessen verder zetten tot 20 augustus 1940.¹⁷² Op het moment dat Spanoghe leerkracht is, is kunstschilder Felix Gogo (1872-1953) directeur van de academie.¹⁷³ Spanoghe hoopt al van vóór de oorlog op een aanstelling in academie van Dendermonde (cf. supra). Hij bijt op dat moment echter in het zand. Niet Spanoghe, maar Gogo wordt op dat moment benoemd.¹⁷⁴ Men schrijft in een krantenartikel over Spanoghe dat van kort vóór de oorlog moet dateren:

“Gedurende menige jaren was hij [Spanoghe] leerling op de stedelijke academie, en het is aan hem te danken, dat ze steeds haar naam van “koninklijke” heeft mogen behouden. Hij hoopte dan ook daar als leeraar eens aanvaard te worden. Eenige jaren nadien kwam een plaats open en Spanoghe, die het niet breed had, dacht die betrekking te bekomen, doch de stad benoemde... den Antwerpenaar Gogo, natuurlijk om zekere politieke redenen.”¹⁷⁵

In het boek *De Dendermondse school doorheen twee eeuwen Kunstacademie* door Aimé Stroobants en Jean-Pierre De Bruyn staat vermeld: “De cursus kende echter weinig succes, onder meer doordat Spanoghe vaak afwezig was.”¹⁷⁶ Uit brieven (bijlage XXXVII, XXXIX) blijkt dat Spanoghe meerdere keren werd aangespoord zijn ontslag in te dienen. Op 8 februari 1938 vraagt men aan Spanoghe zijn ontslag in te dienen omdat er voor de cursus al twee jaar geen leerlingen meer zijn ingeschreven.

“noch voor het loopende jaar noch voor het verleden schooljaar een leerling in den leergang van landschapschilderen door Ued. aan de Koninklijke Academie gegeven, werd ingeschreven, zoodat dezen cursus sinds twee jaar niet meer gegeven werd.”¹⁷⁷

Bovendien wil Spanoghe het tijdelijk overnemen van ‘de klas van teekenen naar vaste lichamen’ niet aanvaarden.¹⁷⁸ Dit is exemplarisch voor het feit dat Spanoghe het landschapschilderen prefereerde. Spanoghe moet zijn ontslag indienen en moet als reden opgeven dat hij als ouder dan 60 jaar is:

“Deze toestand van zaken kan niet langer geduld worden. Wij hebben dienvolgens Ued. ter kennis te brengen dat de leergang van landschapschilderen zal afgeschaft worden en verzoeken Ued. uw ontslag te geven ingevolge artikel 29 van het organiek reglement, luidend als volgt:

¹⁷² De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 164.

¹⁷³ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 231.

¹⁷⁴ “Een Vlaamsche Kunstenaar Leo Spanoghe.”

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ De Bruyn en Stroobants, *Doorheen twee eeuwen kunstacademie 1800-2000*, 53.

¹⁷⁷ *Brief van de stadssecretaris en de burgemeester en schepenen met de vraag aan Leo Spanoghe zijn ontslag aan de academie in te dienen*, 8 februari 1938, Willaert Ferdinand (1861-1938), 1613.7, Dendermonde: Stadsarchief.

¹⁷⁸ Ibid.

“Bestuurder en leeraars blijven aan de Academie verbonden tot op 60 jarigen ouderdom”.¹⁷⁹

Op 31 mei wordt dat verzoek nog eens herhaald. Spanoghe vraagt op 7 juni 1938 echter om een verlenging (bijlage XXXVIII).¹⁸⁰ Deze verlenging wordt blijkbaar toegestaan. Op 7 augustus 1940 verzoekt men Spanoghe opnieuw zijn ontslag in te dienen. Ze geven de ouderdomsgrens opnieuw op als reden. Spanoghe is nu 65 jaar. Een kleine twee weken later stopt hij uiteindelijk met lesgeven aan de academie.¹⁸¹

Brugge

Spanoghe gaat ondertussen vaak schilderen in Brugge. Wanneer hij exact begint met zijn bezoeken aan het Venetië van het Noorden is niet gekend. Men kan aannemen dat hij al vóór de oorlog aan de Belgische kust vertoeft om er te schilderen (cf. supra). Misschien is dit ook zo voor zijn bezoeken aan Brugge, aangezien hij deze laatste lijkt gecombineerd te hebben met uitstappen naar de kust. In 1937 schrijft hij in een brief (bijlage XI):

“Zoals ik U schrijf zit ik in ’t schoone Brugge voor een tijdje, spijtig dat ik mij hier vroeger niet gevestigd heb. Het is zoo ne schoone midden. Gij zijt er seffens aan de Kust en vindt stof in overvloed om gemakkelijk te schilderen.”¹⁸²

Anderzijds is er ook een postkaart bekend uit 1925 of 1926 gericht aan Leo Spanoghe in Oostende (bijlage XV). Spanoghe vindt dus ook een periode onderdak in Oostende.¹⁸³

De eerste feiten die met zekerheid gekoppeld kunnen worden aan het verblijf van Spanoghe in Brugge zijn de tentoonstellingen vanaf de tweede helft van de jaren '20 waarop hij werken tentoonstelt met titels die naar Brugge verwijzen. In 1926 stelt hij bijvoorbeeld *Te Brugge* tentoon in een galerie in Gent naar aanleiding van een tentoonstelling samen met kunstenaar Piet Gillis (1887-1965) uit Laken (cf. infra). Op diezelfde tentoonstelling stelt hij ook *Te Oostende* tentoon.¹⁸⁴

Uit een brief van Guido, zoon van de kunstenaar kan afgeleid worden dat Spanoghe in Brugge bij ene Ch. Berton in de Paardstraat 17 verbleef (bijlage XXXVI).¹⁸⁵ Aangezien Spanoghe de

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ *Brief van Leo Spanoghe die verzoekt om een verlenging van een jaar van zijn aanstelling aan de academie, 7 juni 1938, Privé-archief familie Spanoghe.*

¹⁸¹ *Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe met de vraag zijn ontslag in te dienen omdat hij de ouderdomsgrens heeft bereikt, 7 augustus 1940, Privé-archief familie Spanoghe.*

¹⁸² *Brief van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid, oktober 1937, Privé-archief familie Spanoghe.*

¹⁸³ *Postkaart gericht aan Leo Spanoghe in Oostende, 1925-26, Privé-archief familie Spanoghe.*

¹⁸⁴ *Kunstgalerij Tentoonstelling Leo Spanoghe Piet Gillis (Gent: s.n., 1926).; “Schoone Kunsten,” De Volksstem, 3 maart 1926, 34.; De Bruyn, De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering, 245.*

¹⁸⁵ *Brief van de zoon van Leo Spanoghe, Guido Spanoghe, aan de bestuurder van de academie in Dendermonde, 13 oktober 1937, Willaert Ferdinand (1861-1938), 1613.7, Dendermonde: Stadsarchief.*

Peerdenbrug enkele keren vereeuwigd op zijn doeken gaat het hier om de Peerdenstraat, die vlakbij de Meebrug en de Peerdenbrug is gelegen (voorbeeld cat. nr. I 9, 123). Deze straat is gelegen tussen de Hoogstraat en de Waalsestraat.

Voor de Paardenstraat 19 kan in de Bevolkingsregisters van Brugge voor de periode 1910-1920 inderdaad een zekere Karel Berton worden aangetroffen. Voor de periode 1920-1930 zijn geen gegevens bewaard. Tussen 1920 en 1937 – het jaar waarin Guido het adres vermeldt – moet de nummering zijn veranderd. Guido vermeldt namelijk Paardenstraat 17. In ieder geval moet Spanoghe bij Karel Berton hebben verbleven. Berton werd geboren in 1882 in Brugge. Hij was kuiper, met andere woorden tonnenmaker van beroep. Hij was gehuwd met Alice Tanghe, die in hetzelfde jaar als Karel werd geboren. Zij was afkomstig uit Sluis.¹⁸⁶

1.5. Bij zijn dochter in Melle en later in Gent (1938-1955)

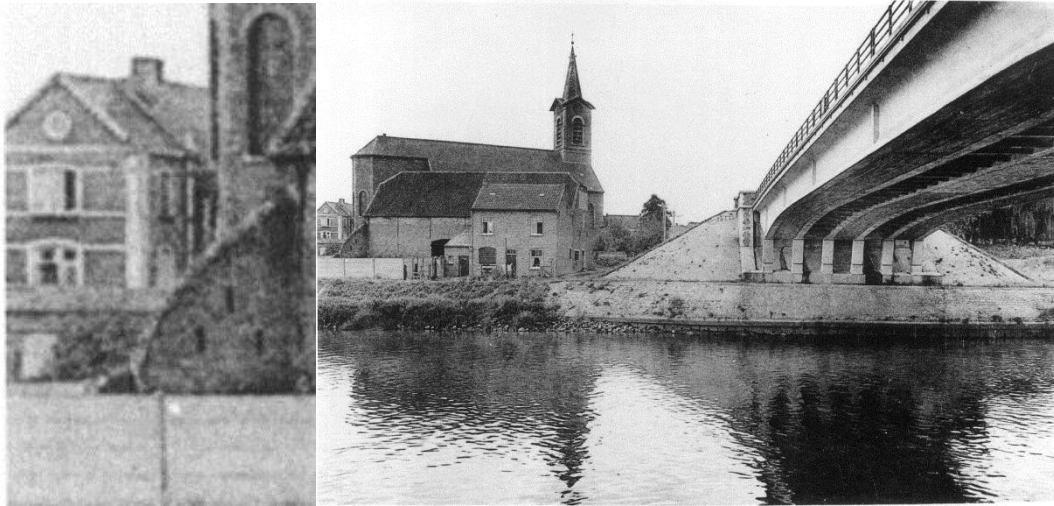
In 1938 verhuist Spanoghe opnieuw. Hij kan de Schelde niet missen en gaat er opnieuw vlakbij wonen. In oktober 1938 worden Spanoghe en zijn vrouw officieel inwoners van de gemeente Melle. Zij gaan er wonen in de Kloosterstraat 3 met hun dochter (bijlage XVIII). Hun zoon Guido woont intussen in Gent in de Martensstraat 4.¹⁸⁷ Naar verluidt zou Spanoghe eerst enkele dagen ingeschreven geweest zijn op het adres van de pastorie van Melle: Kloosterstraat 1 (bijlage XVIII). Dit huis wordt op dat moment bewoond door pastoor Emiel van Hyfte (1861-1943) (bijlage XIX). Op 11 oktober verhuist het echtpaar effectief naar nummer 3 in dezelfde straat (afb. 8).¹⁸⁸ Volgens Pieter Spanoghe brengt hij de tuin van het huis in de Kloosterstraat 3 in beeld in *Binnentuin woonhuis, Melle* (afb. 9) (cat. nr. I 33).

¹⁸⁶ *Bevolkingsregister Brugge 1910-1920*, Stadsarchief: Brugge.; *Bevolkingsregister Brugge 1920-1930*, Stadsarchief: Brugge.; Isabelle Debie, e-mail aan de auteur, 24 maart 2014.

Opvallend in dit verband is dat er titels van werken van Spanoghe bekend zijn die gelinkt kunnen worden aan Sluis. In 1914 stelt hij een werk tentoon, onder de titel *Sluis-maanopkomst*, in 1929 een werk met als titel *Sluis* (bijlage I). De mogelijkheid bestaat dat het gezin Berton een aandeel had in het ontstaan van deze werken. Alice Tanghe is afkomstig uit Sluis. Hypothetisch kan gesteld worden dat Spanoghe tijdens zijn verblijven in Brugge soms meegaat met Karel Berton en Alice Tanghe, wanneer deze laatste een bezoek brengt aan haar geboorteplaats. Indien dit het geval is, zakt Spanoghe inderdaad soms al voor de Eerste Wereldoorlog af naar Brugge. (F.D.V., “De Tentoonstelling Spanoghe-Van Severen.”; *Catalogus Tentoonstelling Leo Spanoghe en Frans Van Severen in Dendermonde.*; *Salon des artistes Tentoonstelling Leo Spanoghe* (Antwerpen: Imprimeries Omnia, 1929).

¹⁸⁷ *Telling Dendermonde 30-40, boek 34, 90.*

¹⁸⁸ Gesprek met Jan van Olsen van het Gemeentelijk Museum, Melle, op 29 april 2013.; “Priester Emiel van Hyfte,” laatst geraadpleegd op 22 mei 2013, <http://www.erfgoedbanklandvanrode.be/priester-emiel-van-hyfte.>; *Bevolking Melle 1930-48, boek 5, 979*, Melle: Archief.

Afb. 8: Kerk van Melle met links daarvan vermoedelijk het huis met als adres Kloosterstraat 3, waar Spanoghe officieel wordt ingeschreven (bijlage XVIII)

Afb. 9: Leo Spanoghe, *Binnentuin woonhuis, Melle* (cat. nr. I 33)

Volgens de krant *Denderland* schildert hij in Melle zijn beste werken. Hij blijft ook regelmatig terugkeren naar zijn geboortestreek en blijft die regio letterlijk in de verf zetten. Spanoghe vertrekt daarbij soms van oude schetsen, tekeningen en schilderijen, die hij vroeger niet afwerkte. Hij is nostalgisch, want stilaan begint zijn geliefde streek zijn idyllische karakter te verliezen.¹⁸⁹ In Vlassenbroek vertoeft hij vaak bij de pastoor: E.H. Louis Van Weyenberge (1902-1983) (bijlage XVI).¹⁹⁰

Hij blijft ook naar Brugge terugkeren om er te schilderen. Mieke Moors vertelt in haar spreekbeurt:

¹⁸⁹ Goossens, "Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe."

¹⁹⁰ *Brief van Julia Spanoghe aan haar vader*, 10 november 1951, Privé-archief familie Spanoghe.; *Kaartje L. Van Weyenberge pastoor in Vlassenbroek aan Leo Spanoghe*, 1948, Privé-archief familie Spanoghe.; Luc Collin, e-mail aan de auteur, 6 mei 2014.

“Ieder jaar werkt Grootvader nu te Brugge, langs de reien of in de lommerrijke dreven. De Herfst is het seizoen om Brugge te zien met schildersogen. Dan liggen de rijke goudbruine kleuren dik op het palet en ze worden kwistig en mals op doek gesmeerd.”¹⁹¹

In 1940 breekt de Tweede Wereldoorlog uit. Volgens de krant *Denderland* wil hij tijdens de oorlog niet meer exposeren. Hij wil vermijden dat zijn doeken bij de Duitsers of bij smokkelaars zouden terecht komen.¹⁹² Hij wil niet meemaken dat al zijn werken verloren gaan, zoals hij moest vaststellen bij zijn terugkeer na Wereldoorlog I.

In 1948 schrijft men in *De Koerier* dat hij een heelkundige ingreep heeft ondergaan.¹⁹³ Spanoghe zelf geeft in 1937 in een brief te kennen dat hij problemen heeft met zijn ogen. Hij schrijft dat zijn dokter hem heeft aangeraden minder te roken en dat het bijgevolg beter met hem gaat. Als hij zijn zicht zou verliezen, zou het voor de schilder niet draaglijk zijn:

“Herman ik heb zoo wat gesukkeld met mijn oogen die volgens 't zeggen van den oogmeester door het te veel rooken aangetast waren nu die vent had gelijk sinds ik weinig rook komt alles in orde maar ge moogt zeker zijn, dat ik zeer ongerust geweest ben, het ware voor mij een ware ramp geweest.”¹⁹⁴

In 1950 verhuist Spanoghe naar Gent. Hij woont in bij zijn dochter.¹⁹⁵ Hij gaat er wonen in de Meersstraat 89, nabij de Leie en de Schelde.¹⁹⁶ Ook hier blijft hij contacten onderhouden met zijn geboortestreek. Spanoghe wordt lid van het beschermcomité bij het huldebetoon aan Baron Franz Courtens. De activiteiten gaan door op zondag 17 september 1950. Op die dag wordt er een beeld van Courtens ingehuldigd in Dendermonde. Vandaag de dag staat het beeld opnieuw opgesteld in Dendermonde en kijkt Courtens nog altijd naar wat er zich langs de Dender afspeelt.¹⁹⁷

Elisa overlijdt in 1951 (bijlage IX). Leo Spanoghe sterft uiteindelijk zelf in Gent op tweede kerstdag van 1955 - volgens Mieke Moors “zonder dat hij zich daarvan bewust is”. Uit de spreekbeurt van Mieke Moors blijkt dat Spanoghe zijn kleinkinderen graag verwende en dat hij tot het einde van zijn leven bleef schilderen:

¹⁹¹ *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder.*

¹⁹² Goossens, “Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe.”

¹⁹³ “St. Gillis opent een Prachtige Expositie der Houtskooltekeningen van Leo Spanoghe.”

¹⁹⁴ *Brief van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid.*

¹⁹⁵ Stroobants, “Kunstschilder Leo Spanoghe (1874-1955),” 9.; *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder.*

¹⁹⁶ *Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers (1700-1940)*, “Spanoghe Léo Jan Bernard.”

¹⁹⁷ Alfons Lambrecht, *Huldebetoon aan Baron Franz Courtens en zijn werk* (Dendermonde: Drukkerij Roose, 1950).

“In 1950 huwt mijn Moeke [Julia Spanoghe] en de familie verhuist naar Gent. Grootmoeder [Elisa Pée] wordt ziek als mijn broer Jan [Moors] vijf maanden oud is, gaat ze naar de hemel. Grootvader blijft bij Moeke en Vake [familie Moors-Spanoghe] wonen en gaat dikwijls bij mijn Peter [Egidius Spanoghe] op bezoek waar vijf kleinkinderen [Leo, Herman, Pieter, Ann en Jan] hem troost geven. Ons gezin groeit. Grootvader werkt nog steeds. Maar soms zit hij urenlang tussen ons en dan vertelt hij allerlei pittige zelf verzonnen sprookjes. Wij zijn allen zijn troetelkinderen, want Grootvaders hart is groot en goed voor alle kinderen. Op 2e Kerstdag 1955 verlaat Grootvader ons plots; hij is 81 jaar oud. Naar traditie vierden wij Kerstdag thuis in familie. Tussen kinderen en 9 kleinkinderen (Tineke was nog niet geboren) voelde Grootvader zich die dag gelukkig. Aan dat geluk komt voor Grootvader geen einde. Hij gaat naar de hemel zonder dat hij zich daarvan bewust is.”¹⁹⁸

De begrafenis vindt plaats op 30 december om 10u in de Sint-Pauluskerk in Gent met een voorafgaande bijeenkomst om 9u30 aan zijn toenmalige huis (bijlage VIII).¹⁹⁹ Mieke Moors schrijft verder:

“Grootvader leeft voort onder ons door zijn werken en door zijn vrienden die nog steeds aan hem denken en over hem spreken. En talrijk zijn ze nog altijd, zijn vrienden.”²⁰⁰

In het volgende deel wordt grondig ingegaan op Spanoghes werken. Spanoghe leeft vandaag inderdaad nog verder door zijn werken, die echter vooral terug te vinden zijn in privécollecties. Slechts drie werken zijn terug te vinden in openbaar bezit waarvan één (cat. nr. I 5) in het stadhuis van Dendermonde. Een houtskooltekening (cat. nr. II 56) van Spanoghe kan bewonderd worden in het scheepvaartmuseum in Baasrode en het schilderij *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands* (cat. nr. I 203) is te bezichtigen in het molenmuseum in Sint-Amands. Het is dus inderdaad vooral bij familie en vrienden – mensen die een of meerdere werken in hun bezit hebben – dat Spanoghe vandaag de dag de grootste bekendheid geniet. In het laatste stuk over de tentoonstellingen en de kritische ontvangst wordt onder andere ingegaan op de mate waarin Spanoghe in zijn tijd en na zijn leven bekendheid genoot en geniet.

¹⁹⁸ *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder.*

¹⁹⁹ *Doodsbrief en doodsprentje Leo Spanoghe, 1955, Privé-archief familie Spanoghe.*

²⁰⁰ *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder.*

2. Het oeuvre

2.1. De Dendermondse schilderschool

Leo Spanoghe wordt meestal in de context van de Dendermondse schilderschool vernoemd. Het is daarom noodzakelijk de Dendermondse schilderschool en de bredere context van de ontwikkelingen in de kunstwereld in de periode waarin de schilder leefde, toe te lichten. Er moet daarom zowel aandacht worden besteed aan de lokale, nationale en – de hier weliswaar in mindere mate relevante – internationale context. We beperken ons tot de zaken die belangrijk zijn om De Dendermondse schilderschool en Leo Spanoghe beter te kunnen situeren. Vandaar wordt er voor gekozen op volgende zaken iets dieper in te gaan: het realisme als basis voor het impressionisme en het impressionisme zelf, eerder beknopt de steden Antwerpen, Brussel en Gent, en tot slot de Dendermondse schilderschool.²⁰¹

Het impressionisme en het realisme

a) Algemeen

Op 15 april 1874 stellen onder andere de impressionisten Edgar Degas (1834-1917), Claude Monet (1840-1926) en Edouard Manet (1832-1883) tentoon in de studio van fotograaf Nadar. Het impressionisme ziet op dat moment officieel het levenslicht in Frankrijk. Acht maanden en een dag later wordt Spanoghe in Dendermonde geboren. Het Franse impressionisme komt onder andere tot stand als reactie op de manier waarop het tentoonstellingsleven tot dan toe is ingericht. De tentoonstelling van april 1874 vindt zonder staatsinmenging plaats en zonder de soms strenge beoordeling van de werken door een jury.²⁰²

Kunsthistorica Prof. dr. Claire Van Damme vat de kenmerken van het impressionisme samen in een artikel over het Vlaamse impressionisme. Kenmerkend voor het impressionisme – dat voortkomt uit het realisme – is dat men de objecten uit de wereld wil weergeven zoals ze worden waargenomen. De kleuren die worden gebruikt zijn de kleuren zoals ze worden waargenomen. Weersomstandigheden hebben hierop een grote invloed. De impressionistische schilders kiezen vaak voor momentopnames en hebben veel aandacht voor het lichtspel. De kleuren worden niet meer gemengd, maar worden zuiver, in toetsen boven en naast elkaar gezet. Door het vermengen van de kleuren met wit verkrijgt men verschillende lichtsterktes. De traditionele illusionistische ruimtewerking en het traditionele tonalisme wordt achterwege gelaten. Men kiest voor een spontane factuur, waarbij de verf soms zelfs met een paletmes wordt aangebracht.²⁰³

²⁰¹ Spanoghe wordt meestal als een impressionist aanzien. Er wordt in dit verhaal daarom vertrokken uit het impressionisme. (Arto, "Spanoghe Leo."; Goyens de Heusch, *Impressionisme en fauvisme in België*, 238.)

²⁰² Ingo F. Walther, red., *Het impressionisme 1860-1920* (Keulen: Taschen, 2013), 7-12.

²⁰³ Claire Van Damme, "De Vlaamse impressionisten," *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 20 (1982): 47-51.

Voor de ontwikkeling van het realisme in de schilderkunst is de landschapschilderschool van Barbizon, waar men *en plein-air* gaat schilderen, van groot belang. Deze schilders worden opgevolgd door de impressionisten, die gedeeltelijk verder werken op die ontwikkelingen. In de jaren '80 van de negentiende eeuw komen er dan geleidelijk aan varianten van dat impressionisme naar voor, zoals het neo-impressionisme, het pointillisme of het divisionisme door de kunstenaars Paul Signac (1863-1935) en Georges Seurat (1859-1891) en het post-impressionisme met als vertegenwoordigers de schilders Vincent Van Gogh (1853-1890), Paul Cézanne (1839-1906) en Paul Gauguin (1848-1903).²⁰⁴

Niet enkel de schilderkunst in België, maar onder andere ook in Nederland – zoals de Haagse school (bijvoorbeeld vertegenwoordigd door de kunstenaar Willem Marris (1844-1910)) en de Amsterdamse impressionisten (bijvoorbeeld vertegenwoordigd door de schilders George Henrik Breitner (1875-1923) en Isaac Israëls (1865-1934)) –; in Scandinavië – bijvoorbeeld in Skagen –; in Oost- en Zuidoost-Europa (bijvoorbeeld door de Russische kunstenaar Valentin Serov (1865-1911)) en in Engeland (bijvoorbeeld met Walter Sickert (1860-1942)) evolueert naar het impressionisme. Zelfs in Noord-Amerika evolueert men naar een impressionistische vormentaal.²⁰⁵

Het Franse realisme, het impressionisme, neo- en post-impressionisme oefenen direct en indirect invloed uit op de Belgische kunst.²⁰⁶

b) In België

Het impressionisme neemt in België een echte aanvang omstreeks 1880.²⁰⁷ De stroming ontstaat dus vooral vanuit vernieuwingen in de landschapschilderkunst.²⁰⁸ Voor het impressionisme in België of in Vlaanderen maakt men vaak een onderscheid tussen het inheemse of autochtone impressionisme aan de ene kant en het geïmporteerde impressionisme aan de andere kant.²⁰⁹

Het inheemse impressionisme heeft zijn oorsprong in het Belgische realisme, dat zelf de invloed ondergaat van het Franse realisme via Gustave Courbet (1819-1877). Al ondervindt het inheemse impressionisme een invloed van de school van Barbizon en van Manet, toch neemt dit impressionisme vooral een eigen wending. Het gaat aanleunen bij de tradities van de Belgische schilderkunst. De kunstschilders Guillaume Vogels (1836-1896) en Franz Courtens

²⁰⁴ Walther, *Het impressionisme 1860-1920*, 24, 33, 253-327, 653, 663, 665, 696.

²⁰⁵ Walther, *Het impressionisme 1860-1920*, 407-640, 695.

²⁰⁶ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België* (Antwerpen: Mercatorfonds, 1988).

²⁰⁷ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*.; Robert Hoozee, *Het landschap in de Belgische kunst 1830-1914* (Gent: Museum voor Schone Kunsten, 1980), 12.

²⁰⁸ Jane Block et al., *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900* (Antwerpen: Petraco-Pandora, 1994), 30.

²⁰⁹ Van Damme, "De Vlaamse impressionisten," 60-68.; Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 10-11.; Robert Hoozee, *Het landschap in de Belgische kunst 1830-1914* (Gent: Museum voor Schone Kunsten, 1980), 13.

kunnen als voorbeelden van kunstenaars aansluitend bij dat autochtone impressionisme worden genoemd.²¹⁰ Kenmerkend voor het inheemse impressionisme is de *peinture grasse*. Het gevolg daarvan is dat er weinig figuren en objecten als onderwerp worden gekozen. Men prefereert sous-bois en marinestukken.²¹¹ Claire Van Damme geeft een duidelijke definitie van deze manier van schilderen:

“pastueuze (...) verfmassa die in vrije toetsen of brede, dikwijls glanzende verfstroken op het doek wordt uitgestreken, of met grote slagvaardigheid met het paletmes wordt neergezet.”²¹²

Een groep van kunstenaars die zich in Brussel verenigt onder de naam van *Les XX* (onder leiding van Octave Maus (1856-1919)) zullen op hun tentoonstellingen Franse impressionisten, neo- en post-impressionisten uitnodigen. Onder andere via deze weg oefenen de Franse impressionisten een grote invloed uit op bepaalde Belgische kunstenaars. De werken van deze laatsten worden aanzien als voorbeelden van een geïmporteerd impressionisme.

De verschillende varianten van het Franse impressionisme, namelijk het impressionisme, neo- en post- impressionisme, doen ongeveer tegelijkertijd hun intrede in de Belgische kunstwereld. Op die manier wordt het soms moeilijk de kunstwerken onder te brengen in dezelfde stijlontwikkelingen die in Frankrijk worden onderscheiden.²¹³ Serge Goyens de Heusch schrijft:

“Het spreekt dan ook vanzelf dat het Belgische impressionisme ten overstaan van een dergelijke waaier van esthetische initiatieven, de neiging zal hebben om een heterogeen aspect aan te nemen waardoor het nog moeilijker wordt de stroming te analyseren; dit is het lot van de kleine nationale of plaatselijke scholen, onvermijdelijk geplaatst onder het gezag van de grote baanbrekende stromingen.”²¹⁴

De invloeden zorgen in België voor het ontstaan van een nieuwe stroming: het luminisme. Deze stroming wordt de uitloper van het Belgische impressionisme genoemd. Emile Claus is ongetwijfeld de bekendste vertegenwoordiger van deze stroming. Claus wordt de Belgische impressionist genoemd die zich het meest naar Frankrijk heeft georiënteerd.²¹⁵ In 1904 verenigt hij verschillende luministen in de kunstkring *Vie et lumière*.²¹⁶ Goyens De Heusch vat

²¹⁰ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 10, 463.; Block et al., *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900*, 31.; Van Damme, “De Vlaamse impressionisten,” 60-67.; Walther, *Het impressionisme 1860-1920*, 656.

²¹¹ Van Damme, “De Vlaamse impressionisten,” 64.

²¹² Ibid.

²¹³ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 10-11.; Van Damme, “De Vlaamse impressionisten,” 56.

²¹⁴ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 10-11.

²¹⁵ Ibid.; Block et al., *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900*, 20.

²¹⁶ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 11.

het luminisme nog eens samen:

“Het gebruik van dit neologisme is blijkbaar beperkt gebleven tot België, waar men natuurlijk een onderscheid wilde maken met de traditionele en typisch Franse concepten van impressionisme, neo-impressionisme en post-impressionisme. Luminisme is de naam van een stroming die in België ontstond na de eeuwwisseling en die gekenmerkt werd door de bijna gelijktijdige invloed van het Franse impressionisme en van het divisionisme van Seurat, dit alles bijgestuurd door het uitgesproken realistische karakter van de Belgische kunst.”²¹⁷

Zoals de naamgeving van de stroming aangeeft, staat het licht in de luministische werken centraal.²¹⁸ Het luminisme heeft zijn oorsprong in Gent, maar ook bijvoorbeeld in Sint-Niklaas, Dendermonde en de Antwerpse Kempen zijn kunstenaars aanwezig die werken tot stand brengen in een luministische vormtaal. Enkele kunstenaars die later vooral bekend zullen worden omwille van hun expressionisme, leunen aanvankelijk aan bij luminisme.²¹⁹

Het Belgische impressionisme wordt bijgevolg gesitueerd tussen 1880 en 1905 De uitloper daarvan die de kunstgeschiedenis ingaat onder de naam van het luminisme situeert men tussen 1905 en 1930.²²⁰

Ten tijde van het ontstaan van de groep *Vie et lumière* was het impressionisme algemeen aanvaard in België.²²¹ Het wordt niet meer als vooruitstrevend gezien, zoals dat het geval was kort voor de eeuwwisseling met de vereniging *Les XX*.

Rond de periode dat *Vie et lumière* het levenslicht ziet, schuiven echter ook de vertegenwoordigers van het Brabantse fauvisme hun vernieuwingen naar voor.²²² Goyens de Heusch vat het Brabantse fauvisme als volgt samen: “autonoom gebruik van de kleur, gepaard gaande met een subjectieve synthese van de vorm.”²²³ Op het einde van de 19^e eeuw moet ook rekening worden gehouden met het symbolisme, dat bijvoorbeeld tot uiting kwam in het werk van de kunstenaar Fernand Khnopff (1858-1921). Hij wordt geboren in Grembergen, nabij Dendermonde, maar heeft geen affiniteiten met de Dendermondse Schilderschool. In het werk van de eerste groep van St.-Martens-Latem met Valerius De Saedeleer – hij verblijft eerst in de streek van Dendermonde –, George Minne en Gustave Van de Woestijne komt dit symbolisme eveneens naar voor.²²⁴ Zij willen niet weergeven wat zichtbaar is, maar willen

²¹⁷ Block et al., *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900*, 38.

²¹⁸ Van Damme, “De Vlaamse impressionisten,” 67.

²¹⁹ Block et al., *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900*, 38-39.

²²⁰ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*.

²²¹ Ibid., 216.

²²² Ibid., 334.

²²³ Ibid., 12.

²²⁴ Block et al., *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900*, 22-24.; Piet Boyens, *Sint-Martens-Latem, kunstenaarsdorp in Vlaanderen* (Tielt: Lannoo, 1992), 203-208.; De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 280.

doordringen tot een andere en diepere werkelijkheid.²²⁵ Verder begint ook het Vlaamse expressionisme een belangrijke plaats in te nemen als vernieuwende richting.²²⁶ In hetzelfde St.-Martens-Latem is dit expressionisme na de Eerste Wereldoorlog sterk aanwezig.²²⁷

De driehoek Antwerpen, Brussel en Gent

De Dendermondse schilderschool kan worden gezien als een regionale schilderschool.²²⁸ De kleine stad bevindt zich in het midden van een driehoek gevormd door drie belangrijke kunststeden: Gent, Brussel en Antwerpen. Dendermonde is ideaal gelegen om in die steden tentoon te stellen. In die steden is er eveneens een ruim aanbod aan verscheidene kunstenaarsverenigingen.

Het kan niet de bedoeling zijn alle kunstenaarsverenigingen in de steden op te noemen, maar het Brusselse *Les XX* en het Anwerpse *Als Ick Kan* bijvoorbeeld tonen aan dat er vaak een strijd aan de gang was tussen traditie en vernieuwing.²²⁹ In Gent vindt men onder andere de *Cercle Artistique et Littéraire*.²³⁰

De Dendermondse schilderschool

a) *Bestaat er een Dendermondse schilderschool?*

Alvorens De Bruyn in zijn boek *De Dendermondse schilderschool, een kunsthistorische benadering* een overzicht geeft van de verschillende schilders van de Dendermondse schilderschool, stelt hij in de inleiding dat het bestaan van de Dendermondse schilderschool als schilderschool vaak in vraag wordt gesteld. Hij geeft een overzicht van de voor- en tegenstanders ten aanzien van het gebruik van de term school voor de groep kunstenaars van Dendermonde.²³¹

Een treffend voorbeeld is het artikel van kunsthistoricus Frédéric de Smet (1876-1948) in 1930 in *Gand Artistique*.²³² Hij schrijft: “(...) existe-t-il une “Ecole de Termonde?””²³³ De Smet is alleszins niet opgetogen met het gebruik van de term. Hij geeft het voorbeeld van een bezoek van prins Albert aan een tentoonstelling van de Dendermondse kunstgilde in 1899, waarop de

²²⁵ Hoozee, *Het landschap in de Belgische kunst 1830-1914*, 13.

²²⁶ Robert Hoozee, red., *Vlaams expressionisme in Europese context 1900-1930* (Gent: Gent Snoeck-Ducaju, 1990).

²²⁷ Boyens, *Sint-Martens-Latem, kunstenaarsdorp in Vlaanderen*, 10.

²²⁸ Joost De Geest, “Regionale schilderscholen: Van de kust tot de Kempen,” *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 47 (2009).

²²⁹ Block et al., *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900*, 59.

²³⁰ Arto, “Koninklijke Kunst- en Letterkring van Gent.”

²³¹ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 21-26.

²³² “Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, Gent (1751-),” laatst geraadpleegd op 4 april 2014, http://www.odis.be/pls/odis/opacuvw.toon_uvw_2?CHK=or_5864.

²³³ Frédéric De Smet, “L’Art à Termonde,” *Gand Artistique* 9, nr. 7 (1930): 122.

prins uitroept: “Comment, vous aussi? Mais alors tous les peintres de Belgique sont nés à Termonde.”²³⁴ De Smet geeft hier aan dat het gebruik van de term school ervoor zorgt dat zowat alle kunstenaars op één of andere manier in een bepaalde groepering kunnen worden ondergebracht.²³⁵

Een persoon die zich ook uitspreekt over de Dendermondse schilderschool en niet wordt vernoemd door De Bruyn, maar toch vermeldenswaardig is, is Octave Maus. Naar aanleiding van de tentoonstelling in 1899 van de Dendermondse kunstgilde, waar ook de Smet naar verwijst, vermeldt Maus dezelfde uitspraak van de prins. Hij publiceert dit in *L'Art Moderne*, een tijdschrift uitgegeven door hemzelf, advocaat Edmond Picard (1836-1924) en dichter en criticus Emile Verhaeren (1855-1916) – afkomstig uit St.-Amands aan de Schelde en dus dicht bij Dendermonde. Het tijdschrift volgt vanzelfsprekend – Maus stond aan de basis van *Les XX* – de ontwikkelingen van twee verenigingen op de voet: die van *Les XX* en die van *La Libre Esthétique*. Maus heeft echter andere redenen om het voorbeeld te gebruiken. Hij lijkt namelijk wel degelijk verbaasd over het feit dat de kleine stad Dendermonde zo rijk is aan goede kunstenaars.²³⁶ Maus schrijft verder:

“Ils ont formé des élèves qui perpétuent les bonnes traditions d'un art sain et robuste, inspiré par la nature, un peu matériel dans son expression, mais dont la sincérité appelle les sympathies. Il y a une “Ecole de Termonde” comme il y eut, au temps de Boulenger et de Coosemans, une “Ecole de Tervuren”, et des liens étroits de parenté intellectuelle en unissent les membres d'aujourd'hui en partie dispersés.”²³⁷

Maus schrijft dus in 1899 over een Dendermondse school, zoals er ook een is geweest in Tervuren. Hij geeft aan dat de materie, met andere woorden het rijkelijk aanbrengen van verf, belangrijk is voor de expressie van de kunstenaars van de Dendermondse school. Hij stelt dat het een eerlijke kunst is, die sympathie oproept en verder dat de leden van de school van Dendermonde op intellectueel vlak onder één noemer kunnen worden ondergebracht, maar dat er ook verschillen zijn. Ondanks het gemeenschappelijke startpunt zijn er nadien verschillen ontstaan. In ieder geval schrijft hij dat de aanhangers van de school ofwel uit Dendermonde afkomstig zijn of er hebben geleefd of onderwezen.²³⁸ Maus schuift Courtens naar voor als de belangrijkste figuur: “Dans le groupe d'artistes termondois qui vient de se

²³⁴ De Smet, “L'Art à Termonde,” 122.

Het gaat hier om de toekomstige koning Albert I. Hij regeert van 1909 tot zijn overlijden in 1934. (“Albert I,” laatst geraadpleegd op 4 april 2014, <http://www.monarchie.be/nl/geschiedenis/albert-i>.)

²³⁵ De Smet, “L'Art à Termonde,” 122.

²³⁶ “L'Art Moderne,” laatst geraadpleegd op 2 mei 2014, <http://digitheque.ulb.ac.be/fr/autres-ouvrages/classement-alphabetique-des-auteurs/index.html#c13153>.; “Emile Verhaeren (1855-1916),” laatst geraadpleegd op 4 april 2014, <http://www.emileverhaeren.be/biografieEV.html>.; Octave Maus, “Les Peintres de Termonde,” *L'Art Moderne* 19, nr. 28 (1899): 229-231.

²³⁷ Maus, “Les Peintres de Termonde,” 229.

²³⁸ Ibid.

constituer, Courtens devait nécessairement figurer du premier rang.”²³⁹ Spanoghe wordt eveneens in positieve zin genoemd door Maus (cfr. infra).²⁴⁰

De Bruyn geeft aan dat het nog moeilijker is om te oordelen welke kunstenaars in die groepering kunnen ondergebracht worden en welke niet.²⁴¹

De auteur van het overzichtswerk over de Dendermondse school wapent zich verder in de inleiding al op voorhand tegen de stelling dat de Dendermondse schildersschool in de 19^e eeuwse Belgische kunst niet veel betekent:

“Terzijde vermelden wij dat enkele hoofdvertegenwoordigers van de Dendermondse schildersschool aangesloten waren bij progressieve kunstkringen (...). Daarmee willen we benadrukken dat men in het negentiende-eeuwse Dendermonde in geen geval opging in een al te eenzijdig provincialisme.”²⁴²

Dr. Joost De Geest (°1942), onder andere toenmalige conservator van de collectie van het Gemeentekrediet/ Dexia, bevestigt in een artikel over regionale schilderscholen inderdaad dat men lang heeft neergekeken op de regionale schilderkunst.²⁴³ Lut Pil, momenteel docent aan de Sint-Lucasschool in Gent, schrijft dat die desinteresse – die we ook zien ten opzichte van de behoudsgezinde kunstenaars van de academie van Antwerpen – eigenlijk ongegrond is. Het is volgens haar belangrijk dat ook kunstenaars die “minder lijken bijgedragen te hebben tot de kunstevolutie” ook bestudeerd worden, aangezien deze werken misschien “juist tegemoet [komen] aan de smaak en de verwachtingen van een ruim publiek” en zo heeft die kunst “zodoende een daadwerkelijke invloed gehad op het karakteristieke artistieke milieu van die tijd.” De kunstgeschiedenis stelt steeds de vernieuwing voorop en op die manier komen de kunstwerken die niet aan het vernieuwende ideaal beantwoorden wat in de vergetelheid terecht:²⁴⁴

“Vrij vlug echter is een groot deel van deze 19de-eeuwse landschappen het voorwerp geworden van een kunstappreciatie die reeds op het einde van de 19de eeuw de kiemen in zich droeg van wat men algemeen het modernisme heeft genoemd. Vernieuwing en formalistische abstractie werden tot dogma’s verheven. Kunstwerken die aan deze criteria beantwoordden of enigszins konden beantwoorden, werden in hun betekenis tot de

²³⁹ Ibid, 230.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 21-26.

²⁴² Ibid., 26.

²⁴³ De Geest, “Regionale schilderscholen: Van de kust tot de Kempen,” 1, 39.

²⁴⁴ Lut Pil, *Pour le plaisir des yeux: het pittoreske landschap in de Belgische kunst 19de-eeuwse retoriek en beeldvorming* (Leuven: Garant, 1993), 4.; “Lut Pil,” laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, <http://www.kunst.sintlucas.wenk.be/nl/profile/lut-pil-0>.

modernistische interpretatie verengd. Wat niet voldeed aan deze criteria werd als academisch of oubollig gedoodverfd en zo veel mogelijk uit de kunstgeschiedenis gewist.”²⁴⁵

b) *De Dendermondse schildersschool: een regionale schildersschool*

De vraag of de Dendermondse kunstenaars nu al dan niet kunnen worden samengebracht onder de overkoepelende benaming ‘school’ kan even achterwege gelaten worden. Het is een feit dat vele kunstenaars worden ingedeeld in schilderscholen of stromingen of worden gelinkt aan kunstenaarsdorpen om het gemakkelijker te maken een kunsthistorisch verhaal te vertellen.

De kunstenaars die onder de noemer van de Dendermondse schildersschool worden geplaatst, worden op die manier in het kunsthistorische verhaal ingepast. Men vertrekt bij het ontstaan van het pleinairisme in Frankrijk. Kunstenaars zoals de landschapschilders Charles-François Daubigny (1817-1878), Jean-Baptiste Camille Corot (1796-1875) en Theodore Rousseau (1812-1867) trekken in de eerste helft van de 19^e eeuw naar Barbizon. Tegelijkertijd zijn er ook kunstenaars als Gustave Courbet (1819-1877) en Jean-François Millet (1814-1875) in Frankrijk actief, die een andere soort realisme aanhangen: zij voegen boeren en arbeiders toe aan de landschappen die ze *en plein-air* schilderen.²⁴⁶ Vele kunstenaars, ook uit het buitenland, gaan in de streek van Barbizon een kijkje nemen en zo ontstaan in Europa in de 19^e eeuw verschillende schilderscholen, die vaak *en plein-air* gaan schilderen.²⁴⁷

Verschillende Belgische kunstenaars reizen ook naar de plaats ten zuidoosten van Parijs, waar de nieuwe ontwikkelingen tot stand komen, onder hen ook de Antwerpse kunstenaar Adrien-Joseph Heymans (1839-1921).²⁴⁸ Deze laatste kunstenaar wordt zowel aan de Kalmthoutse als aan de Dendermondse school gelinkt.²⁴⁹

Kunstenaar Hippolyte Boulenger (1837-1874) uit Doornik ziet zichzelf in 1866 als behorend tot “De School van Tervuren”, alluderend op de school van Barbizon.²⁵⁰ De schilders die rond Tervuren, in de nabijheid van het Zoniënwood, gegroepeerd zijn, worden gezien als de leden van de eerste *plein-air* landschapschildersschool in België. Tot de “leden” behoren onder andere de kunstenaars Théodore Fourmois (1814-1872), Théodore Baron (1840-1899), Hippolyte Boulenger en Isidore Verheyden (1846-1905).²⁵¹ Boulenger sterft in 1874, het jaar waarin het Franse impressionisme en Leo Spanoghe worden geboren. Met zijn overlijden verliest de school van Tervuren zijn leider.²⁵²

²⁴⁵ Pil, *Pour le plaisir des yeux*, 1.

²⁴⁶ De Bruyn, *De Dendermondse Schildersschool, een kunsthistorische benadering*, 15, 18.

²⁴⁷ *Ibid.*, 9.

²⁴⁸ De Bruyn, *De Dendermondse Schildersschool, een kunsthistorische benadering*, 97.

²⁴⁹ De Bruyn, *De Dendermondse Schildersschool, een kunsthistorische benadering*, 18.

²⁵⁰ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 39, 452.

²⁵¹ De Bruyn, *De Dendermondse Schildersschool, een kunsthistorische benadering*, 18.

²⁵² Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 44.

Heymans gaat in Wechelterzande, in de Antwerpse Kempen, wonen in 1853. Hij vertrekt niet veel later naar Barbizon. Na zijn terugkeer vormt hij vanaf 1861 onder andere met Theodore Baron – die ook tot de school van Tervuren behoorde -, Isidore Meyers en Jacques Rosseels de school van Kalmthout.²⁵³ De overgang van het realisme naar het impressionisme start door de aandacht voor de atmosfeer en de voorliefde voor het pleinairisme in hun werk. De Kalmthoutse school kreeg de bijnaam ‘de grijze school’, omwille van het kleurgebruik van de kunstenaars. Zij zetten zich namelijk af tegen de bruine tonen die door hun voorgangers aan de academie van Antwerpen werden gehanteerd.²⁵⁴

De kunstenaars blijven echter nog hangen bij het romantische kader dat diezelfde academie had meegegeven. Ze willen dan ook zaken ontdekken in het landschap die hun zielstoestand weerspiegelen. Dit staat in contrast met hun streven naar een realistische weergave.²⁵⁵ Serge Goyens de Heusch schrijft daarom in verband met de Kalmthoutse school: “En alsof zij iedere lyrische overdrijving van te voren al wilden uitbannen, behandelden zij bij voorkeur nederige aspecten van de natuur.”²⁵⁶ Dit laatste zorgde voor een melancholische sfeer in hun werken. De grijze kleuren waren noodzakelijk om dit uit te drukken.²⁵⁷

In 1865, wordt Rosseels directeur van de academie in Dendermonde. Hij stelt Meyers aan als leraar. Rosseels en Meyers worden op die manier gezien als de grondleggers van de Dendermondse schilderschool.²⁵⁸ De Dendermondse school komt dus voort uit die van Kalmthout. De grijze tonen leven in de beginperiode van de Dendermondse school bij deze kunstenaars door. Geleidelijk evolueren ze naar een meer impressionistische vormtaal.²⁵⁹ Goyens de Heusch schrijft:

“Aan de oevers van de Durme en de Schelde ontwikkelde het ideaal van deze groep jongeren zich geleidelijk van de schildering in de open lucht à la Barbizon naar bepaalde karakteristieken van een impressionistische geest, en dat ideaal werd het krachtigst belichaamd in het belangrijkste lid van deze regionale school: Alfred Courtens. “Een barokke penseeslag en dito koloriet, een imposant ophogen van de drager met verf en een bij uitstek analytische visie op de natuur (cfr. Het impressionisme) karakteriseren de beginfase.”²⁶⁰

Franz Courtens, die Goyens de Heusch hier verkeerdelijk verwardt met zijn zoon en beeldhouwer Alfred Courtens (1889-1967) kiest voor de *peinture grasse* en een ander en

²⁵³ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 18.

²⁵⁴ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 45.

²⁵⁵ *Ibid.*, 45-46.

²⁵⁶ *Ibid.*

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 18.

²⁵⁹ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 45-46.

²⁶⁰ *Ibid.*, 46.

helderder kleurgebruik. Dit betekent onmiddellijk het hoogtepunt van de Dendermondse schildersschool.²⁶¹

Begin oktober 1883 wordt in *L'Art Moderne* het ontstaan van *Les XX* aangekondigd. Franz Courtens wordt genoemd als één van die twintig schilders. Wanneer de statuten eind oktober worden ondertekend, is Franz Courtens echter van de lijst van twintig verdwenen.²⁶² Courtens bezoekt Parijs en gaat naar Barbizon. Hij hecht zich echter vast aan de tradities van de Vlaamse school en sluit daarmee aan bij het inheemse impressionisme:

“een zekere wildheid met het opbrengen van verf, een levendige penseelstreek, de tekening wat onbestemd, en verzadigde kleuren. Courtens openbaarde zich als een gevoelig kolorist; (...)”²⁶³

Hoewel Meyers en Rosseels de Schelde al in beeld brengen, kiezen hun opvolgers zoals Courtens en de Dendermondenaar Louis Jacobs nog vaker voor dit onderwerp. Courtens brengt ook de zogenaamde *sous-bois* graag in beeld. Verder toont hij onder andere begijnhoven, maar ook dieren en figuren. Kunstenaars als Theophile Bogaert, Louis Jacobs, Cesar Beeckman en Franz De Beul staan tussen Meyers en Rosseels enerzijds en Courtens anderzijds in.²⁶⁴ Ze vormen een overgang naar de generatie die hier belangrijk is. De Bruyn schrijft:

“Naast Courtens hebben vooral Gorus en Broeckaert, doch ook Spanoghe, Maes en Gillis de landschapschilderkunst in Dendermonde verder uitgebouwd. Gorus en Spanoghe zijn zeker de hoofdfiguren uit deze generatie. Hun kleurrijke nostalgische landschappen illustreren duidelijk de invloed van Courtens: (...)”²⁶⁵

Courtens brengt dus ook dieren en figuren in beeld. Hoewel De Dendermondse schildersschool hoofdzakelijk een landschapschildersschool is, komen bijgevolg andere onderwerpen aan bod. Velen brengen graag de pittoreske gebouwen in beeld. Isidore Meyers zoomt bijvoorbeeld in op hoeves en voegt hier figuren aan toe.²⁶⁶ Het zijn echter vooral Ferdinand Willaert en de Gentse kunstenaar Albert Baertsoen (1866-1922) die kiezen voor stadsgezichten. Men spreekt bij Willaert van een verinnerlijking.²⁶⁷ Wanneer de kunstenaars van het triumviraat van het toneel zijn verdwenen, breekt een nieuwe periode aan in de Dendermondse schildersschool:

²⁶¹ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 85.; Arto, “Courtens Alfred.”

²⁶² *Ibid.*, 93-95.

²⁶³ *Ibid.*, 82.

²⁶⁴ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 27-31.

²⁶⁵ *Ibid.*, 31.

²⁶⁶ *Ibid.*, 29.

²⁶⁷ *Ibid.*, 35.

“En eigenlijk zouden we hier een punt kunnen zetten achter de Dendermondse school. De generatie kunstenaars geboren nà 1880 zal zich immers meer en meer verwijderen van de oorspronkelijke doelstellingen, zoals die door Meyers, Rosseels, Courtens en Spanoghe/Gorus werden gevisualiseerd. Prosper Bosteels kunnen we in die zin rekenen tot de “nieuwe generatie”.”²⁶⁸

De Dendermondse schildersschool was dus vooral een feit vanaf de aanstelling van Rosseels als directeur van de academie in 1865. Omstreeks 1940 loopt de school op haar laatste benen. Het kenmerk van het rijkelijk aanbrengen van verf, met andere woorden de *peinture grasse*, wordt gezien als een belangrijk kenmerk van de Dendermondse school.²⁶⁹ Dit kenmerk wordt echter ook elders teruggevonden en is niet altijd van toepassing bij de kunstenaars actief in en rond de Ros Beiaardstad.²⁷⁰ De Heusch schrijft in dit verband met betrekking tot de kunstenaars James Ensor (1860-1949) en Guillaume Vogels:²⁷¹

“Met hen werd in België een nieuwe schilderswijze geboren; penseel of paletmes bracht de onversneden kleur aan met vlugge, losse toetsen, wat vetter bij de oudste, wat vloeiender bij de jeugdige meester uit Oostende.”²⁷²

De *peinture grasse* kan, zoals gezegd, beschouwd worden als een kenmerk van de Vlaamse of Belgische schildersschool, dus als een inheems kenmerk. Tot slot moet nog opgemerkt worden dat er ook heel wat kritiek kwam op die *peinture grasse*.²⁷³

2.2. Een chronologie?

Leo Spanoghe (1874-1955) heeft tal van werken gemaakt waaruit een duidelijke zoektocht naar een persoonlijke stijl blijkt. In zijn werk zijn invloeden merkbaar van de kunstenaars Rosseels, Meyers, Courtens en Vincent Van Gogh. Er zitten in kleinere of grotere mate elementen in zijn werk uit stromingen zoals het realisme, impressionisme, luminisme, fauvisme, post-impressionisme, symbolisme en expressionisme.

Spanoghe studeert pas af in 1904 (cf. supra). Dit is een moment waarop, zeker internationaal, bepaalde stromingen zoals het realisme, impressionisme en symbolisme over hun hoogtepunt heen zijn. Geleidelijk aan ontstaan internationaal nieuwe ontwikkelingen in de kunst, waar Spanoghe niet in meegaat. Picasso werkt bijvoorbeeld in 1907 reeds zijn *Les Femmes d'Alger*.

²⁶⁸ Ibid., 36, 39.

²⁶⁹ Ibid., 39.

²⁷⁰ Ibid., 27.

²⁷¹ Arto, “Ensor baron James.”

²⁷² Goyens de Heusch, *Het impressionisme en fauvisme in België*, 59.

²⁷³ Ibid., 90-92.

d'Avignon af.²⁷⁴ In dat opzicht kunnen we hetzelfde besluit trekken als kunstschilder Robert Arens – eveneens leerling van Leo Spanoghe – dat doet met betrekking tot het werk van Pieter Gorus. Hij schrijft:

“Om te besluiten moeten we vaststellen dat het oeuvre van Pieter Gorus kunsthistorisch gezien op internationaal vlak niet eigentijds was (...); we herhalen dat zulks niet de waarde in kunstzinnig opzicht van zijn werk raakt.”²⁷⁵

Hoewel op internationaal vlak ook het werk van Leo Spanoghe niet eigentijds was, mag zeker niet gesteld worden dat Spanoghe geheel achter de feiten aanliep. Zijn werk behoudt waarde en mag niet enkel in de context van de internationale ontwikkelingen worden gezien.

Spanoghe werkt bijvoorbeeld in 1901 al *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands* (cat. nr. I 203) in luministische stijl af.²⁷⁶ Op die manier sluit hij wel aan bij de ontwikkelingen van het moment in België. In 1899 wordt hij bijvoorbeeld al door de grote Emile Claus uitgekozen om deel te nemen aan de provinciale tentoonstelling.²⁷⁷

Hier wordt een poging ondernomen om de evolutie in het werk van Spanoghe te formuleren. Op die manier is het mogelijk zijn werk naast de andere ontwikkelingen van het moment te plaatsen.

Jammer genoeg zijn de meeste werken van de Dendermondenaar echter niet gedateerd, wat deze studie zeker bemoeilijkt. Een fractie van de werken kan echter, de ene al preciezer dan de andere, toch gedateerd worden. Deze werken zullen eerst chronologisch worden besproken, alvorens naar een bespreking per genre over te gaan.

In die bespreking per genre is het vanzelfsprekend onmogelijk alle werken die doorheen het recente onderzoek opdoken, te behandelen. Er werd ervoor gekozen een selectie te maken, op basis van de representativiteit voor Spanoghes werk of juist in het kader van zijn uitzonderlijkheid binnen het oeuvre.

De evolutie in zijn oeuvre kan het best aangetoond worden door een indeling van zijn werken in zes tijdsvakken te maken. Volgende periodes kunnen onderscheiden worden:

²⁷⁴ “Les Demoiselles d’Avignon,” laatst geraadpleegd op 8 april 2014, http://www.moma.org/collection/object.php?object_id=79766.

²⁷⁵ Arens, *Pieter Gorus 1881-1941: zijn leven en zijn werk*, 51.

²⁷⁶ Dit werk wordt op de ommezijde gedateerd. De molen werd in 1904 afgebroken. (“Sint-Amands, Antwerpen, Koutermolen,” laatst geraadpleegd op 2 mei 2014, <http://www.molenechos.org/verdwenen/molen.php?AdvSearch=2955>.)

²⁷⁷ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 160.; *Stad Gent, Provinciale tentoonstelling van Oost-Vlaanderen, 1899, Tentoonstelling van Schoone Kunsten, catalogoog* (Gent: Eug. Vander Haeghen, 1899), 21.

1. 1888-1900: De grijze periode
2. 1900-1914: Naar een kleurrijk luminisme en de zoektocht naar een eigen stijl
3. 1914-1919: De periode in Engeland
4. 1919-1930: De donkere naoorlogse periode
5. 1930-eind jaren '30: Op zoek naar een kleurrijke eigen stijl
6. Eind jaren '30-1955: De periode met een grotere vrijheid

De onderscheiden periodes sluiten grotendeels aan bij de periodes die ook in de biografie van de kunstenaar hebben erkend. De omgeving van de kunstenaar heeft altijd een invloed op het oeuvre. Men kan dit hier bijgevolg letterlijk nemen. De langste periode 'Van Baasrode naar Melle (1919-1938)' uit het biografische gedeelte wordt hier echter opgedeeld, namelijk in periode vijf en zes.

We moeten hier benadrukken dat de 'tijdvakken' enerzijds niet te strikt mogen worden opgevat. Deze opdeling geeft echter wel een indicatie over de evolutie in Spanoghes werk. Zo kan het eenvoudiger worden ongedateerde werken vroeg of laat in het oeuvre te situeren. Verder moet ook worden benadrukt dat het onderwerp van een kunstwerk en de materialen waarin het werd vervaardigd een invloed kunnen hebben op de stijl van bepaalde werken.

In één bron, namelijk in *Denderland*, worden een paar zinnen gewijd aan de evolutie in Spanoghes oeuvre:

"Zijn eerste schilderijen dragen, zoals reeds gezegd, de stempel van Meyers, zijn meester. Zoals Meyers drie voornamen tijdperken had, namelijk een bruine, een grijze en een klare, zo heeft Spanoghe ook drie voornamen perioden: een blauw-mauve, een bruine en een gele. Hij ondergat de invloed van Courtens en Claus. Het luminisme laat hij echter spoedig varen. Hij schenkt meer aandacht aan het modernisme en neemt hiervan slechts datgene wat overeenstemt met zijn persoonlijke opvattingen."²⁷⁸

Deze vaststellingen uit 1948 kunnen ingepast worden in dit chronologische verhaal. Wat hier wordt onderscheiden als 'De grijze periode: 1888-1900' (1) stemt overeen met de "stempel van Meyers".

Met de blauw-mauve periode moet de periode na de eeuwwisseling en vóór de Eerste Wereldoorlog overeenkomen. De blauw-paarse tonen overheersen bijvoorbeeld in *De kreek bij zonsondergang* (1912) (cat. nr. II 73) en in het ongedateerde *Loods scheepswerf van Praet en otters te Baasrode* (cat. nr. II 57).²⁷⁹ Alvorens Spanoghe overgaat tot de blauw-mauve

²⁷⁸ Gustaaf Goossens, "Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe (Vervolg (2))," *Denderland*, 27 februari 1948.

²⁷⁹ "Documentatie "Léo Spanoghe (1874-1955), "La crique – coucher de soleil"," via briefwisseling ontvangen op 25 april 2013 van Philippe Mariot, Musée d'Orsay.

periode werkt hij een periode in luministische stijl. We definiëren deze periode hier als 'Naar een kleurrijk luminisme en de zoektocht naar een eigen stijl: 1900-1914' (2).

Na Spanoghes terugkeer uit Engeland ('De periode in Engeland: 1914-1919' (3)), met andere woorden na de Eerste Wereldoorlog, versombert Spanoghes kleurenpalet. *Zonnebloemen* (ca. 1929) (cat. nr. I 225) en *Winter* (1927) (cat. nr. II 167) kunnen als voorbeelden worden aangehaald.²⁸⁰ We kunnen deze werken situeren in 'De donkere naoorlogse periode: 1919-1930' (4).

In *Boot op het droge* (1939) overheersen gele tonen, zoals in *Denderland* wordt gesteld.²⁸¹ Vanaf de jaren '30 laat Spanoghe weer meer kleur toe en schildert hij met een grotere vrijheid ('Op zoek naar een kleurrijke eigen stijl: 1930-eind jaren '30' (5) en 'De periode met een grotere vrijheid: Eind jaren '30-1955' (6)).

De grijze periode (1888-1900)

Spanoghe wordt in 1874 letterlijk en figuurlijk samen met het impressionisme geboren. Het officiële begin van Spanoghes kunstenaarsloopbaan kan in 1888 worden gesitueerd, wanneer hij lessen gaat volgen aan de academie in Dendermonde. In Dendermonde waar hij zijn eerste lessen volgt, zijn enkele voorlopers van het impressionisme in België aanwezig: Rosseels en Meyers. Zij hebben een grote invloed op hem. Meyers en Rosseels zijn aanhangers van *l'école du gris*. Meyers maakt bovendien kennis met belangrijke figuren uit de school van Barbizon en krijgt ook Franz Courtens als leerling.²⁸² In het begin van Spanoghes carrière is de invloed van de grijze school, met andere woorden het werken in grijze tinten, in zijn werken zichtbaar.

In *Binnentuin van huis in Kerkstraat, Dendermonde* (1905 terminus ante quem) (cat. nr. I 32) en het marinstuk *Grote boot aan de oever* (1894) (cat. nr. II 186) zijn de grijze tonen duidelijk te herkennen.²⁸³ De grijze kleuren van de Kalmthoutse school geven vaak een melancholisch karakter aan kunstwerken, wat hier zeker ook het geval is.²⁸⁴

De jonge Spanoghe neemt in *Binnentuin van huis in de Kerkstraat, Dendermonde* (cat. nr. I 32) zijn eigen huis als onderwerp. Spanoghe kiest enerzijds voor een realistische weergave. Het is

²⁸⁰ *Winter* wordt in 1927 gedateerd. ("Hiver (1927)," laatst geraadpleegd op 18 februari 2014, <http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lot/past/5912774/hiver?p=1>.)

Er werd een werk met de titel *Zonnebloemen* tentoongesteld op een tentoonstelling in 1929 (*Salon des artistes Tentoonstelling Leo Spanoghe* (Antwerpen: Imprimeries Omnia, 1929).). Aangezien er geen andere werken van Spanoghe gekend zijn met zonnebloemen als onderwerp, kan aangenomen worden dat het werk *Zonnebloemen* (cat. nr. I 225) op die tentoonstelling werd tentoongesteld. Het werk dateert bijgevolg van vóór 1929 en waarschijnlijk circa 1929.

²⁸¹ Dit werk werd door de kunstenaar gedateerd.

²⁸² Joost De Geest, "Kalmthout als kunstenaarsdorp, De Grijze School op de heide," *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 45 (2007): 20, 23.

²⁸³ *Binnentuin van huis in Kerkstraat, Dendermonde* (cat. nr. I 32) kan gedateerd worden vóór 1905. Het huis op het schilderij werd volgens Pieter Spanoghe herkend door de familie die het huis bewoonde nadat Leo Spanoghe er wegtrok. Spanoghe woont in 1905 naar St.-Amands (cf. supra). *Grote boot aan de oever* (cat. nr. II 186) werd links onder op het werk gesigneerd en gedateerd door de kunstenaar.

²⁸⁴ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en het fauvisme in België*, 46.

belangrijk om onder het directeurschap van Rosseels – die veel aandacht hecht aan “juist zien en schoon zien” - naar een correcte weergave te streven.²⁸⁵ Jacques Rosseels legt bovendien de nadruk op doorzichtkunde (perspectief).²⁸⁶ Anderzijds roept het werk door de afwezigheid van figuren en door de grijze tinten, die sfeer van melancholie op.

Dezelfde twee kenmerken komen ook voor in het ongedateerde werk de *Schelde met stoomboot en de De Bruynkaai te Dendermonde* (cat. nr. II 187). De weergave van de verschillende elementen op het doek is zeer eenvoudig. Het melancholische kan hier gekoppeld worden aan de iconografie. In tegenstelling tot de meeste werken, waarin Spanoghe vaak inzoomt op traditionele boten, wordt hier een stoomboot getoond die een haast verlaten Schelde bevaart. Er is een sombere sfeer aanwezig in het tafereel en door de rook van de stoomboot lijkt de hele omgeving in een grijze smog gehuld.

Rosseels was een vooruitstrevende directeur en onder zijn directeurschap bereikte de academie een zeker hoogtepunt, bijvoorbeeld qua aantal leerlingen. Hij koos voor hervormingen.²⁸⁷ Spanoghe moet gezien de nadruk die steeds wordt gelegd op zijn goede resultaten op de prijskampen toch zijn opgevallen tussen de vele leerlingen. Wanneer echter een vergelijking wordt gemaakt met de werken die vanaf 1900 tot stand komen, ziet men dat de werken van voor de eeuwwisseling nog eerder eenvoudig zijn. Spanoghe zal echter snel progressie maken.

In 1895 maakt hij toch al een prachtig portret van een familielid, *Pé Guide Spanoghe* (cat. nr. I 259).²⁸⁸ Het gaat hier om zijn stiefvader en tevens de broer van zijn vader. Het portret zou volgens de familie Spanoghe naar een foto zijn gemaakt.²⁸⁹ Hoewel de foto ons niet bekend is, kan toch worden gesteld dat het om een zeer realistische weergave gaat. Het werk is als het ware fotorealistisch.

Grijze tinten overheersen dus in deze periode. Het zijn eerder realistische dan impressionistische werken. Ze zijn zeer eenvoudig. *Grote boot aan de oever* (1894) (cat. nr. II 186) springt er een beetje uit door de blauwgrijze schijn.

Naar een kleurrijk luminisme en de zoektocht naar een eigen stijl (1900-1914)

In de periode 1900-1914 gebeurt heel wat in het persoonlijke leven van de kunstenaar. Hij zet onder andere zijn opleiding aan de academie verder, woont een periode samen met Gorus en Broeckaert in St.-Amands, huwt en krijgt twee kinderen en.

²⁸⁵ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 75.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Ibid., 73-78.

²⁸⁸ Het werk wordt rechts, onder de signatuur gedateerd.

²⁸⁹ Spanoghe et al., *Leo Spanoghe: Dendermonde 1874-Gent 1955*, 8.; Gesprek Pieter Spanoghe.

In 1901 maakt Leo Spanoghe met *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands* (cat. nr. I 203) al een topwerk. Spanoghe leunt met dit werk aan bij dat van Courtens.²⁹⁰ Spanoghe kent Courtens' werk op dat moment zeker. In 1895 stellen ze bijvoorbeeld beiden tentoon op de tentoonstelling van de *Dendermondschen Kunstkring*.²⁹¹ Uit de biografische gegevens van Spanoghe blijkt dat hij ook later nog nauwe contacten onderhield met Courtens (cf. supra).

Courtens was bekend om de weergave van zijn dreven.²⁹² De *Molendreef* van Spanoghe sluit in dat verband goed aan bij *Zonnige dreef* (1894) (cat. nr. II *1) van Courtens in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen of *Landschap* (1891-1910) in het koninklijk kasteel te Ciergnon (cat. nr. II *2) van Courtens.²⁹³ Jean-Pierre De Bruyn benadrukt de continuïteit in de Dendermondse schilderschool. Courtens zal dé figuur van de Dendermondse school worden:

“Franz Courtens zal op dat ogenblik de fakkel overnemen en een authentieke Dendermondse schilderschool doen openbloeien. Het enige wat hij behoudt van de “grijze school” is een onmiskenbare atmosfeer van zwaarmoedigheid die zelfs in zijn zonnige “sous-bois” nooit afwezig is.”²⁹⁴

Spanoghe laat de grijzen eveneens snel varen en die zwaarmoedigheid zal in bepaalde werken ook de kop blijven opsteken.

De aangehaalde dreef van Spanoghe enerzijds en *Zonnige dreef* van Courtens (cat. nr. II *1) anderzijds zijn qua stijl zeer vergelijkbaar. De twee werken worden kort voor of na de eeuwwisseling gedateerd. De manier van het aanbrengen van de verf bij Spanoghe is hier verwant met die van Courtens. Dit geldt ook voor de compositie: een gesloten compositie met een dreef met een enkele figuur begrensd door enkele bomen. Een opmerking in een krantenartikel toont eveneens aan dat het werk van Spanoghe en Courtens sterk verwant is:

“Op zeker buitengoed hangen twee schilderijen, heel zeker van Spanoghe, doch de handtekening is vervangen door die van Courtens. Wie dit verricht heeft, hoe en wanneer, is onbekend: althans zeker is het dat ze van Spanoghe's hand zijn en nu nog steeds doorgaan voor doeken van Courtens.”²⁹⁵

²⁹⁰ De Groeve, “Geschiedenis van de Academie voor Schone Kunsten 1800-1935,” 119.; “Kunstkroniek, kunstgalerij Gent, Tentoonstelling Leo Spanoghe en Piet Gillis,” *Vooruit*, 1926.

²⁹¹ “Exposition de Termonde,” *Le Petit Belge*, 10 november 1895.

²⁹² De Groeve, “Geschiedenis van de Academie voor Schone Kunsten 1800-1935,” 119.

²⁹³ “Zonnige dreef,” laatst geraadpleegd op 8 april 2014, [http://www.lukasweb.be/en/photo/zonnige-dreef](http://www.lukasweb.be/en/photo/zonnige-dreef;).; “Collectiecatalogus KMSKA,” laatst geraadpleegd op 8 april 2014, <http://www.kmska.be/nl/collectie/catalogus/>.; “Paysage; sous-bois ensolleillé avec un personnage,” laatst geraadpleegd op 8 april 2014, <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=KM12283&objnr=20026524>.

²⁹⁴ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 29.

²⁹⁵ Het krantenartikel moet van juist voor de Eerste Wereldoorlog dateren. Men schrijft namelijk: “Spanoghe wordt insgelijks te Dendermonde geboren en is nu omstreeks 40 jaar oud.”

“Een Vlaamsche kunstenaar Leo Spanoghe.”

De invloed van het werk van Courtens blijft niet beperkt tot de werken van Spanoghe van voor de oorlog, ook later zal die invloed zich nog manifesteren. In het begin van de jaren '30 komt dit bijvoorbeeld tot uiting in *Te Brugge* (cat. nr. I 5).

Spanoghe heeft in het werk *Molendreef* (cat. nr. I 203) echter ook veel aandacht voor het licht. De bomen werpen duidelijke schaduwen op de grond. Hij maakt gebruik van allerlei kleuren om de lichtspelingen weer te geven. Zo brengt hij zelfs blauwe toetsen aan op het doek. Hij kiest niet voor de lokale, realistische kleur, maar voor de kleuren zoals hij die waarneemt. Dit laatste sluit aan bij de kerngedachte van het impressionisme. Het werk beantwoordt verder ook aan het impressionistische kenmerk van de momentopname. Personen die het werk zien kunnen een gokje wagen over het seizoen waarin en het tijdstip van de dag waarop het tafereel geschilderd werd. Dit werk kan met andere woorden als een impressionistisch werk worden gezien.

Er ontstaat een mooi contrast tussen de voor- en de achtergrond, respectievelijk schaduw en een zeer helder licht. Door de grote aandacht voor het licht neigt Spanoghe naar de Belgische uitloper van het impressionisme, namelijk naar het luminisme. Het werk van Claus moet bij Spanoghe zeker ook bekend zijn geweest, aangezien Claus werk van Spanoghe selecteert voor een tentoonstelling in 1899.²⁹⁶

De kreek bij zonsondergang (1912) (cat. nr. II 73) is een geheel ander werk dan *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands* (cat. nr. I 203). In dit laatste werk kiest Spanoghe voor zachte kleuren, in het werk van 1912 zijn de kleuren veel feller. Spanoghe kiest voor een opvallende kleurencombinatie. Hij maakt hoofdzakelijk gebruik van secundaire kleuren. Links op het doek gaat het om paars en oranje, rechts om paars en groen.

Het zorgt in ieder geval voor een speciaal effect, waarbij een derde van het werk rechts in contrast lijkt te staan met het linker deel. De contouren van de afzonderlijke elementen vervagen veel minder dan in *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands*. *De kreek bij zonsondergang* besteedt zoals *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands* veel aandacht aan het licht, maar dit gebeurt op een andere manier. Spanoghe laat het pure luminisme achter zich. Het werk uit 1912 sluit door zijn kleurgebruik meer aan bij werk van de post-impressionisten. *De kreek bij zonsondergang* sluit ook nog slechts op één punt aan bij het werk van een Rosseels, een Meyers of een Courtens, namelijk door de keuze van het onderwerp.

Wanneer men de vele werken van Spanoghe bekijkt, ziet men dat er vaak aandacht is voor de wolkenpartijen. Naar het einde van de periode 1900-1914 lijkt hiervoor een aanzet gegeven te worden. In de werken *Palingbotter in de kille van Baasrode* (1910) (cat. nr. II 74) en *De kreek bij zonsondergang* (1912) (cat. nr. II 73) worden op zichzelf staande wolken weergegeven. Dit

²⁹⁶ De Bruyn, *Een kunsthistorische benadering*, 160.; *Stad Gent, Provinciale tentoonstelling van Oost-Vlaanderen, 1899, Tentoonstelling van Schoone Kunsten, catalogoog*, 21.

Het kleurgebruik doet denken aan de werken van Emile Claus. Een goed voorbeeld daarvan is Claus' *Villa Zonneschijn* (1906) (cat. nr.). Spanoghe gebruikt dezelfde beeldvorming voor de achtergrond, namelijk voor de afbeelding van de molen.

staat in contrast met de weergave van de luchtpartijen in vroegere werken als *Gezicht op Dordrecht* (1907) (cat. nr. I 1) en *Molendreef en Koutermolen te St-Amands* (1901) (cat. nr. I 203) en alle werken die gedateerd konden worden voor 1900.²⁹⁷

Gezicht op Dordrecht (cat. nr. I 1) springt in deze vooroorlogse periode wat uit de toon. Opvallend zijn de 'zigzaglijnen' voor de weergave van de weerspiegeling van de kerk in Dordrecht in het water. Dit kenmerk zullen we later in Spanoghes oeuvre nog terugvinden. *Gezicht op Dordrecht* kan waarschijnlijk worden gekoppeld aan een kaartje dat Spanoghe stuurt naar het thuisfront, waarin hij aangeeft dat hij enkele dagen van Dordrecht zal verblijven, om vervolgens naar Zeeland te varen (cf. supra).

De periode 1900-1914 kunnen we als volgt samenvatten: Spanoghe gaat op zoek naar een eigen beeldtaal en vindt aanvankelijk een grote inspiratiebron in het werk van de schilders van de vorige generatie van de Dendermondse schildersschool en het luminisme. Goyens de Heusch bevestigt dit in het volgende citaat:

“In zijn werken is de dubbele invloed van het plein-airisme van de School van Dendermonde en van E. Claus merkbaar. Impressionistische stijl met brede pastueuze toets.”²⁹⁸

Ondanks deze terechte beknopte beschrijving van Spanoghes stijl door Goyens de Heusch moet benadrukt worden dat het oeuvre gevarieerder is dan dat. Spanoghe laat dat pure luminisme snel achter zich en zet zijn zoektocht verder. De paarse tinten doen hun intrede. Verder verschijnen ook de typische 'zigzaglijnen' in het werk van de kunstenaar. Hij kiest voor kleur in tegenstelling tot het grijze van de vorige periode. Er moet anderzijds benadrukt worden dat het aan de hand van slechts enkele werken niet eenvoudig is een algemeen beeld te schetsen van een bepaalde periode. *Gezicht op Dordrecht* (cat. nr. I 1) bijvoorbeeld toont dit duidelijk aan.

De periode in Engeland (1914-1919)

Uit de periode dat Spanoghe in Engeland verblijft zijn geen werken bekend die gedateerd kunnen worden, met uitzondering van enkele portretten. Deze zullen worden behandeld in de bespreking van een aantal werken per genre (cf. infra). Spanoghe had werk in Engeland en kon zich bijgevolg ook minder aan zijn kunst wijden (cf. supra).

²⁹⁷ De werken *Gezicht op Dordrecht* (cat. nr. I 1) en *Palingbotter in de kille van Baasrode* (cat. nr. II 74) zijn door de kunstenaar gedateerd.

²⁹⁸ Goyens de Heusch, *Impressionisme en fauvisme in België*, 461.

De donkere naoorlogse periode (1919-1930)

De oorlog had zeker een invloed op Spanoghes werk. In 1924 schrijft men in *Zondagsblad, letterkundig bijblad van Vooruit*:

“Toen de bevrijding kwam, bleken de borstels iets van hunne vastheid te hebben geofferd. Een schilder mag geen oogenblik van zijn te korte bestaan verwaarlozen; hier werden vier jaren reddeloos verloren. Ze waren verdwenen en plaatsten den herboren kunstenaar voor eene theoretische verwarring die hem aan zichzelf deed twijfelen. (...) Er schuilt ongetwijfeld iets beangstigends in het feit, dat rijpere kunstjaren het besef medebrengen, niet meer van den tijd te zijn. De geest wordt dan bitter, de hand zenuwachtig, het hart gejaagd. Driftige misslagen worden begaan; men komt zelfs zóó ver, eigen persoonlijkheid te loochenen, want men wil, ten alle prijze, ondergaan verhinderen.

De studies van Leo Spanoghe, gedurende die periode, hebben het aarzelende vastgesteld dat hem had aangegrepen; ze dragen een eenigzins dramatisch karakter dat zich uitdrukt, nu eens in het hortende of het gewild-geweldige der toets, dan weer in het wazige of onbestemde eener voorstelling, die haar oorsprong dankt aan een zoekend penseel dat, voor een oogenblik, het licht ten nadeele van vorm of lijn wil verheerlijken. De strevende krachten gaan evenwel niet te loor; ze hervinden zich na kortere of langere verzwakking, blijken dan in de beproeving zelf voedsel te hebben gevonden om tot verdere en definitieve ontwikkeling te groeien. Dit wederom, werd ook het geval met Leo Spanoghe.”²⁹⁹

De auteur van deze tekst geeft aan dat Spanoghe bij zijn terugkeer beseft “niet meer van den tijd te zijn”. Hij is er zich van bewust dat hij op zoek moet gaan naar een nieuwe vormtaal. De oorlog had een echte breuk betekend in de kunstwereld. Jammer genoeg zijn er geen werken gedateerd of te dateren tussen 1919 en 1924. De verandering wel opgemerkt worden bij twee werken die op het einde van de jaren twintig gedateerd kunnen worden.

Voor de werken *Winter* (1927) (cat. nr. II 176) en *Zonnebloemen* (ca. 1929) (cat. nr. I 225) kiest Spanoghe voor donkerdere kleuren. Sommige delen van het doek zijn bijna zwart geworden. Vele Belgische expressionisten beginnen hun carrière met impressionistisch getinte werken en evolueerden later naar het zuiverdere expressionisme.³⁰⁰ Spanoghe evolueert daarentegen als impressionist naar expressionistisch getinte doeken.

Robert Hoozee (1949-2012), toenmalig directeur voor het Museum voor Schone Kunsten in Gent, geeft in het boek *Vlaams expressionisme in Europese context 1900-1930* aan dat men het expressionisme op twee manieren kan benaderen: als een “algemene houding” die niet

²⁹⁹ “Schetsen en Krabbels: XXXIII.- LEO SPANOGHE.”

³⁰⁰ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en het fauvisme in België*, 251.

gebonden is aan tijd en plaats enerzijds en anderzijds als een strenger gedefinieerde stroming. Met dit laatste bedoelt hij het historische expressionisme, dat de kop opsteekt vanaf 1905. De kunstenaars van het historisch expressionisme benaderen kleuren en vormen op een “zuiver subjectieve manier” om hun gevoelens en intuïties uit te drukken.³⁰¹ Hoozee schrijft:

“Eén mogelijk standpunt is de over-inclusieve benadering die het expressionisme in alle tijden aantreft en die, meer bepaald in het begin van deze eeuw, de naam expressionisme voorbehoudt voor alles wat van het natuur-nabootsende impressionisme afwijkt.”³⁰²

In beide gevallen staat het expressionisme voor de uitdrukking van gevoel.³⁰³ Dit lijkt tegengesteld aan de kern van het impressionisme, waarbij de kunstenaars voor hun inspiratie niet uit hun eigen gevoelens putten, maar vertrekken vanuit hun waarnemingen van de buitenwereld. Aangezien het expressionisme ook ruimer kan gedefinieerd worden, geeft Hoozee aan dat er ook expressionistische elementen kunnen toegepast worden op andere stromingen.³⁰⁴ Een goed voorbeeld daarvan is de uitspraak van De Bruyn over het werk van Franz Courtens. Het werk van Courtens vertegenwoordigt volgens De Bruyn “een soort expressionisme achter een impressionistisch masker.”³⁰⁵ Van Damme ziet hierin een eigenschap van het Vlaamse impressionisme:

“Alles wel beschouwd blijkt dat het Vlaams impressionisme, zeker wat de meer eigen traditiegebonden richting betreft, nog sterk voeling heeft met de romantisch-realistische strekking. Door die band met het realisme blijft een grote belangstelling bestaan voor gevoelige natuurobservatie. (...) Het Vlaams impressionisme is instinctiever dan het Franse en benadert bij sommige kunstenaars zelfs een expressionistische schilderconceptie. Het is meer zielsgebonden en voert in sommige realisaties tot symbolische interpretaties. De Franse kunst daarentegen is veelal opgewekt en oppervlakkiger. Mogelijk heeft dit met de streekgebonden landschappen te maken.”³⁰⁶

Het toont aan dat het niet evident is kunstenaars zomaar in vooraf bepaalde stromingen onder te brengen, al kunnen deze benaderingen zeker bruikbaar zijn om meer vat op de kunstenaars in kwestie te krijgen.

³⁰¹ Hoozee, red., *Vlaams expressionisme in Europese context 1900-1930*, 13.; “Museumdirecteur Robert Hoozee overleden,” laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=BLRTO_20120222_001.

³⁰² Ibid.

³⁰³ Jan Cools et al., “Van goeden huize - Over Vlaams expressionisme en wat 31 hedendaagse Vlaamse kunstenaars daarvan denken,” *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen* 28, nr. 2 (1990): 42.

³⁰⁴ Hoozee, *Vlaams expressionisme in Europese context 1900-1930*, 13.

³⁰⁵ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 27.

³⁰⁶ Van Damme, “De Vlaamse impressionisten,” 79-80.

We kunnen dat expressionistische element in ieder geval bij Spanoghe herkennen, al moet benadrukt worden dat hij geen aanhanger was van het historische expressionisme, zoals Hoozee dat omschrijft. Spanoghes gemoedstoestand was veranderd door de gebeurtenissen tijdens de oorlog – vele werken gingen bijvoorbeeld verloren (cf. supra) – en door het besef dat de kunstwereld er na de oorlog helemaal anders was gaan uitzien (bijlage XLVIII).³⁰⁷ Deze gevoelens en ontwikkelingen hebben vooral een invloed op het kleurgebruik in zijn werk. Hij vertrekt voor zijn werken echter nog hoofdzakelijk uit de weergave van de externe wereld.

Er moet anderzijds vermeld worden dat Spanoghe wel degelijk enkele Belgische kunstenaars kent die met het expressionisme in verband kunnen worden gebracht, onder wie de schilder van Leielandschappen Albert Saverys (1886-1964) en de Gentse kunstschilder Albert Servaes (1883-1966). Zij kunnen genoemd worden in de context van de ontwikkelingen in St.-Martens-Latem.³⁰⁸

Deze schilders van Latem stellen soms op dezelfde plaatsen tentoon als Leo Spanoghe.³⁰⁹ In 1930 stellen Pieter Gorus en Leo Spanoghe zelfs tentoon samen met onder andere Servaes en Saverys.³¹⁰ Pieter Gorus is volgens zijn zoon en kunstenaar Stephan Gorus (1913-2012) bevriend met deze laatsten. Stephan Gorus schrijft over de visie van zijn vader ten opzichte van de schilders van Latem: “Maar hij deelde hun opvatting niet; hij vond ze ziekelijk en meende dat het beter poëten zouden geworden zijn.”³¹¹ Of Spanoghe Gorus’ mening daaromtrent deelt is niet bekend.

In *Winter* (1927) (cat. nr. II 176) projecteert Spanoghe zijn eigen gevoel ten opzichte van de wereld. De nadruk ligt minder op de impressie, de momentopname en het licht. Hoewel het hier gaat om een winterlandschap, zou de vrolijkere Spanoghe van vóór de oorlog nooit zulke donkere waterlopen en bruine luchten hebben weergegeven. Wat hij hier toont is echter geen expressionisme van de zuivere soort. We kunnen dit moeilijk vergelijken met de werken van de expressionisten Gustave De Smet (1877-1943), Constant Permeke (1886-1953) of Frits van

³⁰⁷ “Een Vlaamsche Kunstenaar Leo Spanoghe.”; “Schetsen en Krabbels: XXXIII.- LEO SPANOGHE.”

In het archief van de familie Spanoghe wordt een geschreven document bewaard dat handelt over de gevolgen van de oorlog op kunst. Het document is echter niet gedateerd en de auteur ervan is onbekend. Het is in het Engels geschreven. Vermoedelijk wordt dan ook met “war” de Eerste Wereldoorlog bedoeld. (*Mijmeringen over wat er met de kunst zal gebeuren wanneer de oorlog voorbij is*, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.)

³⁰⁸ Arto, “Saverys Albert.”; Arto, “Servaes Albert.”; Boyens, *Sint-Martens-Latem, kunstenaarsdorp in Vlaanderen.*; Johan De Smet, *Sint-Martens-Latem en de kunst aan de Leie 1870-1970* (Tielt: Lannoo, 2000).

³⁰⁹ In april 1923 stelt Spanoghe tentoon in de Galerie d’Art in Gent. De hieropvolgende tentoonstelling in dezelfde galerie heeft expressionisten Gustaaf De Smet (1877-1943) en Frits Van den Berghe (1883-1939) te gast. In oktober van datzelfde jaar stelt Spanoghe er weer tentoon. De week erna worden er werken van onder andere Valerius De Saedeleer, Claeys en Saverys tentoongesteld. (“Memento des Expositions,” *Gand Artistique*, nr. 1 (1923): 17.; “Memento des Expositions,” *Gand Artistique*, nr. 11 (1923): 283.; Arto, “De Smet Gustave.”; Arto, “Van den Berghe Frits.”)

³¹⁰ *Catalogus Kunsttentoonstelling van Schilder- & Beeldhouwwerken* (Moerbeke-Waas: s.n., 1930).

³¹¹ Arto, “Claeys Albert.”; “De heer Stephan Gorus,” laatst geraadpleegd op 9 april 2014, <http://www.inmemoriam.be/nl/2012-09-08/stephan-gorus/#.U0UulWBWEkl>.; “Ze le gaat kunstschilder Pieter Gorus herdenken, Pratend met Stephan Gorus “vader en mezelf”, 1971.; Arto, “Gorus Stephan.”

den Berghe (1883-1939), die hun gemoedstoestand ook projecteren op de vormen. “De verwaarlozing van de objectieve vorm” is bij de Vlaamse expressionisten in de strikte zin van het woord wel aanwezig, bij Spanoghe is dit nauwelijks het geval.³¹²

Eveneens opvallend in het werk *Winter* (1927) (cat. nr. II 176) is de weergave van een soort draaikolk in de lucht. De liefelijke schapjeswolken hebben plaats geruimd. Voor 1927 vinden we dit bij de gedateerde werken niet terug. Een ander voorbeeld van een werk van Spanoghe waar dit kenmerk nog stekker tot uiting komt, is het ongedateerde *Boerderij en ateljeeken te Vlassenbroek* (cat. nr. I 105). Het is een element dat sterk aan het oeuvre van de rusteloze Van Gogh (cat. nr. II *4) doet denken. De kenmerkende weergave van kolkende wolken vinden we bij Van Gogh vooral terug in de werken die hij maakt tijdens zijn laatste levensjaren.³¹³ Opvallend in dit verband is de overzichtstentoonstelling uit Van Gogh in 1927 in Brussel. De getoonde tentoonstelling wordt georganiseerd door kunsthistoricus Léon van Puyvelde (1882-1965) en toont 143 werken, met aandacht voor de verschillende periodes van Van Goghs carrière. De werken zijn afkomstig uit de collectie van kunstverzamelaar Helene Kröller-Müller (1869-1939).³¹⁴ Er kan niet met zekerheid worden aangetoond dat Spanoghe de tentoonstelling bezoekt, maar het is treffend dat dat kenmerk vanaf 1927 zijn intrede lijkt te doen.

Opvallend in datzelfde verband is ook het werk *Zonnebloemen* (afb. 10) (cat. nr. I 225) van Spanoghe. In 1929 stelt Spanoghe 36 werken tentoon in Antwerpen.³¹⁵ Eén van de werken is getiteld *Zonnebloemen*. Hoogstwaarschijnlijk gaat het hier om het enige werk met *Zonnebloemen* (cat. nr. I 225) dat van Spanoghe bekend is. Het werk doet enigszins denken aan *Vier uitgebloeide zonnebloemen* (afb. 11) (cat. nr. II * 5) van Van Gogh uit de collectie Kröller-Müller. Dit werk werd op de retrospectieve van 1927 wel degelijk tentoongesteld.³¹⁶ De mogelijkheid bestaat dat Spanoghe het werk daar zag.

³¹² Arto, “De Smet Gustave.”; Arto, “Permeke Constant.”; Arto, “Van den Berghe Frits.”; Cools et al., “Van goeden huize - Over Vlaams expressionisme en wat 31 hedendaagse Vlaamse kunstenaars daarvan denken,” 42.

³¹³ Belinda Thomson, *Van Gogh schilder, de meesterwerken* (Amsterdam en Brussel: Van Gogh Museum en Mercatorfonds, 2007).

³¹⁴ G. Chabot, “L’Exposition Vincent Van Gogh au Musée de Bruxelles,” *Gand Artistique*, nr. 11 (1927): 218-220.; Michèle Van Kalck, red., *De Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België: twee eeuwen geschiedenis* (Tielt: Lannoo, 2003), 349.; “Puyvelde, Van Léo,” laatst geraadpleegd op 9 april 2014, <http://www.dictionaryofarthistorians.org/puyveldel.htm>.; “Het echtpaar Kröller,” laatst geraadpleegd op 9 april 2014, <http://www.kmm.nl/page/6/Het-echtpaar-Kr%C3%B6ller>.

³¹⁵ *Salon des artistes Tentoonstelling Leo Spanoghe*.

³¹⁶ *Tentoonstelling Vincent Van Gogh: 140 Werken der verzameling Kröller, 's Gravenhage* (Brussel: Koninklijke Musea voor Schoone Kunsten van België, 1927).

Afb. 10: Zonnebloemen van Leo Spanoghe (cat. nr. I 225) – Afb. 11: Vier uitgebloeide zonnebloemen van Vincent Van Gogh (cat. nr. II *5)

Onderaan links in het werk wordt een rood vlak toegevoegd, waar men met wat goede wil een dode vos kan in herkennen. Het is opvallend dat ook op het doek van Van Gogh in de linker hoek wat oranje-rood wordt aangebracht. In ieder geval hangt dit werk geen positief beeld op over de wereld: de zonnebloemen zijn uitgebloeid, de kleuren inderdaad donker. De zonnebloemen zijn vereenvoudigd weergegeven. Voor dit werk maakt Spanoghe overduidelijk gebruik van een paletmes. In vergelijking met de andere werken die reeds werden besproken, wordt de verf hier erg pastueus aangebracht. Spanoghe speelt met het reliëf van de verf om wat diepte te geven in de zonnebloemen. De zonnebloem rechts op het doek springt daardoor ietwat naar voren. Door Spanoghes snelle en pastueuze uitwerking zijn bepaalde delen op het doek minder goed leesbaar. Vooral in het middendeel is dit geval.

We kunnen besluiten dat Spanoghe na de Eerste Wereldoorlog met donkerdere en bruine – denk aan het citaat uit *Denderland* – kleuren gaat werken. Er sluipt als het ware een expressionistisch element in het werk van Spanoghe. Mogelijks bezoekt Spanoghe de retrospectieve tentoonstelling van Van Gogh in Brussel in 1927 en laat dit een indruk op hem na.

Op zoek naar een kleurrijke eigen stijl (1930- eind jaren '30)

Spanoghe maakte in de periode 1930-1940 tekeningen voor het tijdschrift *Toerisme* op vraag van zijn vriend Lode Maerevoet (1903-1984).³¹⁷ Hij brengt voor het tijdschrift de visserij op de Schelde, zijn geliefde onderwerp, in beeld in een twaalftal tekeningen met inkt op papier (cat. nr. II 223-234).³¹⁸ De tekeningen impliceren dat Spanoghe een grote kennis had van de verschillende sloopstypes en de activiteiten op de Schelde.³¹⁹

Deze tekeningen doen wat denken aan kunstwerken uit het realisme, sociaal-realisme of naturalisme, waarin de werkende mens vaak in beeld wordt gebracht. Deze stromingen worden in verband gebracht met maatschappelijke pretenties.³²⁰ De tekeningen van Spanoghe hebben dit laatste kenmerk echter niet in zich. Uit de tekeningen spreekt eerder een bewondering voor de schippers. In *Afroeien met de spieringtoeger* (cat. nr. II 223) bijvoorbeeld lijkt de man links in beeld niet gebukt te gaan onder een zware last. In *Meivis larviërs* (cat. nr. II 226) rusten de personen zelfs uit. Spanoghe brengt het dagelijkse leven van de vissers langs de Schelde in beeld. Deze beelden hebben eerder een documentarische waarde. Enkel in *Poraar* (cat. nr. II 230) is de sfeer grimmiger. Deze sfeer wordt nog versterkt door de rook op de achtergrond. Poraar is waarschijnlijk in verband te brengen met het werkwoord porren in de zin van “hard werken” of specifiek “met een puntig voorwerp poken”.³²¹ In tegenstelling tot bij vele olieverfschilderijen is het opvallend dat zijn tekeningen vaak niet voluit gesigneerd zijn. Er zijn wel initialen op aangebracht die in elkaar verstrengeld zijn (bijlage VI).

De werken *Te Brugge* (ca. 1930-32) (cat. nr. I 5), *Zicht op de Meebrug en de Sint-Salvatorskathedraal vanaf de Peerdenbrug, Brugge* (ca. 1937) (cat. nr. I 10) en verder *Huize de Pelikaan te Brugge* (1937) (cat. nr. I 139) zijn eveneens in de jaren '30 te dateren.³²² Om wat meer duidelijkheid te scheppen over deze periode is het interessant de olieverfschilderijen *Te Brugge* en *Zicht op de Meebrug en de Sint-Salvatorskathedraal* te vergelijken met werk uit de vroegere periodes.

³¹⁷ “Lodewijk Maerevoet,” laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=maer001>.

³¹⁸ Deze tekeningen zouden erg leerzaam kunnen zijn voor de kennis van de visserij op de Schelde in de streek. Het staat vast dat het bestuderen van deze materie een vakgebied op zich is. Het verschil tussen de verschillende boten die in die periode op de Schelde actief waren, is voor een amateur niet snel duidelijk.

³¹⁹ Luc Rochtus en Aloïs Gerlo, *Lode Maerevoet: 80 jaar voor Mariekerke, de Schelde, de visserij* (Antwerpen, Rochtus, 1983).

³²⁰ Herwig Todts et al., *Het volk ten voeten uit naturalisme in België en Europa, 1875-1915* (Gent: Ludion, 1996), 9-31.

³²¹ *Van Dale*, “porren.”

³²² *Te Brugge* (cat. nr. I 5) wordt in de catalogus met schilderijen van de stedelijke musea Dendermonde gedateerd ca. 1930-1932. Het werk werd in 1932 bij de kunstenaar aangekocht. (De Bruyn en Stroobants, *Catalogus schilderijen Stedelijke musea Dendermonde*, 225.) De werken *Zicht op de Meebrug en de Sint-Salvatorskathedraal vanaf de Peerdenbrug, Brugge* (cat. nr. I 10) en *Huize de Pelikaan te Brugge* (cat. nr. I 139) kunnen gedateerd worden doordat ze vermeld worden in brieven uit 1937.

In deze werken overheersen geen grijze, blauw-paarse of bruine kleuren meer. De twee werken komen weer meer in de beurt van bijvoorbeeld *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands* (cat. nr. I 203) uit het begin van Spanoghes carrière. De werken zijn namelijk weer – in tegenstelling tot *Zonnebloemen* (cat. nr. I 225) en *Winter* (cat. nr. II 176) van vlak na de oorlog – verfijnder. De nadruk wordt echter verlegd van het licht naar de kleur.

De periode met een grotere vrijheid (eind jaren '30-1955)

Spanoghe evolueert naar een meer persoonlijke stijl, waarin hij de invloeden die in de vorige periodes merkbaar waren, synthetiseert. Alles wijst erop dat Spanoghe op het einde van zijn leven vrijer gaat werken. Dit komt tot uiting in zijn kleurgebruik en zijn penseelvoering. Gouache leent zich daar uitstekend toe. Er is geen enkel gedateerd werk in gouache gekend dat voor de jaren '40 werd gemaakt. Gouache leent zich tot die vrijere penseelvoering: kronkelende lijnen, lussen en soepele toetsen. *Boot op het droge* (cat. nr. II 109) is daar een uitstekend voorbeeld van. Het is exact gedateerd "25.2.1939" door de kunstenaar. De datum komt overeen met de geboortedatum van zijn kleinzoon.³²³ Verder kunnen we ook een landschap met varkentjes (cat. nr. I 40) als voorbeeld aanhalen.³²⁴ Men kan dit kenmerk niet enkel in de werken in gouache terugvinden, maar ook in Spanoghes olieverfschilderijen. Een voorbeeld daarvan is *Naar de oever met bomen* (cat. nr. II 14).³²⁵ Zelfs in een pentekening vinden we die ongedwongen uitvoering terug, bijvoorbeeld in *Vissersbootje aan de oever* (cat. nr. II 31).³²⁶ Een tweede vrijheid die Spanoghe zich lijkt te nemen is het gebruik van minder lokale en fellere kleuren. In het geval van *Boot op het droge* (cat. nr. II 109) overheerst de gele kleur. Verder kan nog opgemerkt worden dat de kenmerkende kolk die we eerder hebben vermeld, steeds prominenter aanwezig is.

Dat Spanoghe een grotere vrijheid aan de dag legt, kan misschien gekoppeld worden aan het feit dat hij minder tentoonstelt (cf. infra). Het kan een reden zijn waarom hij meer met gouache aan het werk gaat. De noodzaak om te verkopen zal minder groot geweest zijn. Dit resulteert in het vaker gebruiken van minder kostbare materialen zoals gouache en inkt. Het resultaat is dus een vrijere techniek en een vrolijk kleurgebruik, met andere woorden een meer persoonlijke stijl.

Besluit met betrekking tot de chronologie

Uitspraken doen met betrekking tot de evolutie in het oeuvre van Spanoghe aan de hand van een aantal te dateren werken is moeilijk. De vaststellingen kunnen enkel onder voorbehoud geformuleerd worden.

³²³ Gesprek Pieter Spanoghe.

³²⁴ Dit werk kwam in het bezit van de eigenaars als een geschenk voor hun huwelijk.

³²⁵ Dit werk kan gedateerd worden in 1949, aangezien de eigenaar het werk als geschenk kreeg voor zijn verjaardag.

³²⁶ Dit werk kan door de eigenaar in deze periode worden gedateerd.

Tijdens zijn jeugd kiest Spanoghe voor de grijze tonen van zijn leraar Isidore Meyers. Er kan gesteld worden dat Spanoghes jeugdwerken relatief eenvoudig zijn. Het gaat om realistische werken waaruit een melancholische sfeer spreekt, een typisch kenmerk van de *école du gris*. Spanoghe bereikt al een hoogtepunt in 1901 met zijn *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands* (cat. nr. I 203). Enerzijds is er een invloed merkbaar van Courtens, anderzijds ook van het luminisme. Hij verlaat dit luminisme snel en kiest een periode voor blauwe en paarse tonen.

Na zijn terugkeer uit Engeland versombert het palet van Spanoghe sterk. Hij kiest voor donkere, bruine kleuren. Zijn werken krijgen daardoor een expressionistisch aspect. Mogelijks is er vanaf 1927 een invloed van Van Gogh.

In de jaren '30 verlaat hij de donkere kleuren en kiest hij opnieuw voor warmere kleuren. Hij lijkt terug te grijpen naar de periode juist voor de Eerste Wereldoorlog, maar kiest nu voor kleur in plaats van voor het licht. Deze periode kan gezien worden als een overgangperiode voor de werken die hij maakt vanaf het einde van de jaren '30.

Op dat moment lijkt hij minder verplichtingen te hebben. Qua techniek kiest hij voor kronkelende lijnen, lussen en soepele toetsen. Hij gaat meer in gouache werken en ook in de keuze van de kleuren is hij vrijer.

2.3. De thematiek en de techniek

De historieschilderkunst staat het hoogst in de hiërarchie van de genres. In de negentiende eeuw krijgt het landschap toch de nodige aandacht. De vele schilders die – eerst in Engeland, dan in Frankrijk – de buitenlucht opzoeken om te schilderen zijn hier exemplarisch voor.³²⁷

Het genrestuk, het stilleven, het portret, de dierenschildering en het interieurstuk staan in vergelijking met de historieschilderkunst eveneens lager in de hiërarchie. Evenwel is er ook voor deze genres interesse. Er worden in de negentiende eeuw en twintigste eeuw bijvoorbeeld realistische en impressionistische bloemenstilleven geschilderd.³²⁸ De Brabantse fauvisten die rond 1905 in België belangrijk worden, hebben veel aandacht voor figuren, interieurs en genrestukken.³²⁹

Het zijn precies die genres, waar soms neerbuigend over gedaan wordt, die het onderwerp vormen van Spanoghes werken. Vooral het landschap – inclusief het stadsgezicht en het marinestuk – krijgt de meeste aandacht.³³⁰

Spanoghe sluit aan bij de trend van pleinairisme. Er zijn foto's bekend, die hem tonen wanneer hij buiten aan het schilderen is (afb. 12) (bijlage III a, e, f, t, u, oo, rr, i, l, nn). Hij gaat op stap

³²⁷ Hoozee et al., *Het landschap in de Belgische kunst 1830-1914*, 7, 16.

³²⁸ Norbert Hostyn, *Belgische stilleven- & bloemenschilderkunst 1750-1914* (Oostende: Museum voor Schone Kunsten, 1994).

³²⁹ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en het fauvisme in België*.

³³⁰ Hoozee et al., *Het landschap in de Belgische kunst 1830-1914*, 7.

naar de plaatsen rond Dendermonde, langs de Schelde gelegen en vele van zijn lessen vinden buiten plaats. Een bron uit 1985 spreekt over de “openluchtschilderschool te Vlassenbroek onder leiding van Leo Spanoghe”.³³¹ Zelfs wanneer Spanoghe in Melle woont, keert hij naar zijn geboortestreek om er te schilderen (bijlage XVI, XVII) (cf. supra).

Er zijn echter ook foto's bekend van Leo Spanoghe binnen in zijn atelier (afb. 13) (bijlage III i, l, nn). Mogelijks legt hij in zijn atelier de laatste hand aan zijn schilderijen. Een bron uit 1924 vermeldt dat wanneer hij in Melle schildert, hij zich ook baseert op de documentatie die hij heeft liggen: “schetsen, tekeningen, oude schilderijen, die hij vroeger niet afwerkte maar als “document” bewaard.”³³²

*Afb. 12: Leo Spanoghe schilderen en-plein-air in 1935 (bijlage III oo) en
Afb. 13: Leo Spanoghe in zijn atelier in 1936 (bijlage III i)*

Joost De Geest vermeldt in zijn artikel ‘Regionale schilderscholen’ een aantal locaties waar kunstenaars in de 19^e en 20^e eeuw verzamelen en samen schilderen. Hoewel de schildersscholen van Tervuren, Kalmthout en Genk tot de bekendste behoren, zijn er nog groepen van kunstenaars uit andere streken waar eventueel het etiket van regionale schildersschool kan op geplakt worden. Sommige voorbeelden beantwoorden nog minder dan de Dendermondse school aan het begrip ‘schilderschool’, maar het is toch relevant de plaatsen op te sommen waar de kunstenaars volgens het artikel actief zijn, aangezien Spanoghe er gesignaleerd wordt of zijn schildersezels neerplant (cf. infra). De Geest bespreekt zeven regio’s: de schilders op de stranden, van het IJzerfront, van de ‘dode’ stadjes en begijnhoven, van de Leie en de Schelde, van het Vlaamse heuvelland, van het Zoniënwoud en van de heide.³³³

De categorieën ‘de schilders van het IJzerfront’, ‘de schilders van het Zoniënwoud’ en ‘de schilders van de heide’ zijn op het eerste gezicht minder relevant met betrekking tot

³³¹ “Kunstkring Were di Zele huldigde haar erevoorzitter Robert Arens,” *De Voorpost*, 27 september 1985, 21.

³³² Goossens, “Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe.”

³³³ De Geest, “Regionale schilderscholen: Van de kust tot de Kempen.”

Spanoghe. Aan de andere 'groeperingen' kan hij wel worden gekoppeld. Spanoghe is zeker actief aan de kust. De werken waarin hij enkel focust op het strand en de zee zelf zijn minder talrijk, maar de havens en haar schepen brengt hij wel in beeld. Hij is actief in Zeebrugge, Blankenberge, Knokke en Oostende.³³⁴

Enkele van Spanoghes stadsgezichten kunnen zeker ondergebracht worden onder de noemer "dode' stadjes en begijnhoven'. Hij brengt begijnhoven en andere stadsdelen van Brugge (bijvoorbeeld cat. nr. I 3), Dendermonde (bijvoorbeeld cat. nr. I 80) en Kortrijk (cat. nr. I 2) in beeld en is actief in Nederland, bijvoorbeeld in Veere in Zeeland (cat. nr. I 118), maar ook in Dordrecht (cat. nr. I 1). Er kunnen voor de laatstgenoemde locaties verschillende redenen worden aangehaald voor het op die plaatsen zoeken naar inspiratie door de kunstenaars: een interesse in het verleden, de oude gebouwen die nog niet door de moderniteit zijn aangetast, belangstelling voor het mysterieuze en occulte en een heropleving van religie. Tussen 1890 en 1940 leggen vele kunstenaars dit soort taferelen vast op doek. Het symbolisme speelde een belangrijke rol in het weergeven van die dode stadsdelen en begijnhoven.³³⁵

Vele kunstenaars zijn actief in het gebied van de Leie en de Schelde: bijvoorbeeld in Sint-Martens-Latem, Deinze, Kortrijk en Roeselare.³³⁶ Dat Spanoghe graag langs de Schelde vertoeft, is overduidelijk in zijn werk. Hij brengt er talrijke marinestukken en landschappen tot stand. Hij wordt als de eerste beschouwd die het pittoreske Vlassenbroek gaat verkennen.³³⁷ In Kortrijk schildert hij, zoals reeds aangegeven, het begijnhof (cat. nr. I 140). Spanoghe kan ook gelinkt worden aan Roeselare (bijlage XLV).³³⁸ Hij woont, met uitzondering van de periode waarin hij naar Engeland vlucht, ook steeds in de buurt van de Schelde: in en rond Dendermonde, in Melle en in Gent.

Er is ook activiteit van kunstenaars in het Vlaamse heuvelland tussen Oudenaarde en Halle: bijvoorbeeld in Etikhove en Aalst.³³⁹ Werken van Spanoghe die gemaakt zijn in het Vlaamse heuvelland zijn niet bekend. Hij toont echter wel werk op een tentoonstelling van de Aalsterse kunstkring.³⁴⁰

Het is niet de bedoeling te stellen dat Spanoghe een aanhanger is van al de genoemde regionale schilderscholen. Het is echter wel opvallend dat Spanoghe op vele plaatsen actief is

³³⁴ Er is een werk gekend dat in Zeebrugge gesitueerd kan worden door een opschrift op de achterzijde (cat. nr. II 221). Dit is ook het geval voor een werk dat in Blankenberge gesitueerd kan worden (cat. nr. II 220). Op een ander werk (cat. nr.) is duidelijk het station van Oostende te herkennen (cat. nr. II 211). Er zijn tot slot titels van werken bekend, die verwijzen naar Knokke. (*Catalogus Tentoonstelling Franz Callebaut, Leon Spanoghe en Guillaume Van Muylem*)

³³⁵ De Geest, "Regionale schilderscholen: Van de kust tot de Kempen," 16.

³³⁶ *Ibid.*, 20-21.

³³⁷ De Bruyn, "De Beneden-Schelde in de Schilderkunst; met een notitie over de Boven-Schelde."

³³⁸ *Kaartje van de Kunstkring Koninklijke Maatschappij Roeselare*, 28 mei 1934, Privé-archief familie Spanoghe.

³³⁹ De Geest, "Regionale schilderscholen: Van de kust tot de Kempen," 22.

³⁴⁰ "Kunstnieuws," *De Volksstem*, 14 juli 1920, 2.

die De Geest als regionale schilderscholen omschrijft, met andere woorden op plaatsen waar in de negentiende en twintigste eeuw veel kunstenaars waren gegroepeerd. De Geest noemt de bekendste schilderscholen zoals die van Tervuren, Kalmthout en Genk bij naam. Hij haalt ook de school van Mol aan. Vreemd genoeg wordt niet naar Dendermonde verwezen.³⁴¹

Hoewel Spanoghe zich onder andere naar de kust, Brugge, Kortrijk en Nederland begeeft om er te schilderen, heeft het grootste deel van zijn activiteiten in en rond Dendermonde plaats. Naar de grootsteden als Brussel, Gent en Antwerpen reist hij vooral om er tentoon te stellen. Hij brengt dus vooral zijn eigen omgeving in beeld.

De meeste portretten tonen dezelfde gehechtheid aan zijn directe omgeving. Vooral familieleden vormen het onderwerp van die portretten (cf. infra). Stillevens, dierenschilderingen en interieurstukken en wat we in de catalogus onderbrachten onder naakten en werken met een grotere fantasie komen bij Spanoghe minder voor.

De media die hij gebruikt om deze onderwerpen in beeld te brengen zijn olieverf, gouache, houtskool, potlood, pastel en inkt. Enkele van zijn materialen werden bewaard (afb. 15). Spanoghe kocht alleszins kunstenaarsmaterialen via de *Société Coopérative Artistique* in Brussel (bijlage XLIX,L). Dit was een samenwerkende vennootschap opgericht in 1894 in Brussel voor het behartigen van de belangen van kunstenaars.³⁴² Spanoghe is bovenal kunstschilder, maar wordt ook geprezen voor zijn houtskooltekeningen.³⁴³ Hij maakte ook enkele etsen (voorbeeld cat. nr. I 45) en zou muur- en plafondschilderingen hebben gemaakt (cf. supra).³⁴⁴ In de volgende delen wordt gedetailleerder ingegaan op bepaalde werken. Ze worden besproken per genre.

2.4. Landschappen

Spanoghe kan beschouwd worden als landschapschilder. Hij zoekt zijn inspiratie het vaakst in landschappen. Dikwijls voegt hij er figuren aan toe. Aangezien de grens tussen het landschap en het genrestuk bij Spanoghes werken bijgevolg moeilijk te maken is, werd er voor gekozen de landschappen waarop figuren te zien zijn, zowel in het geval van kleinere als in het geval van grotere personages, onder te brengen onder 'genrestukken en landschappen met een verhalend element'. De pure landschappen worden hieronder in twee aparte groepen besproken: 'stad- & dorpsgezichten', en 'weide- & boslandschappen'.

³⁴¹ Ibid.

³⁴² Sammy Roos, "De morele en materiële belangen van beeldende kunstenaars, onderzoek naar de Société Coopérative Artistique (1894-1930)" (lic. diss, Universiteit Gent, 2010).; *Bewijs van betaling lidgeld Société Coopérative Artistique*, 4 oktober 1921, Privé-archief familie Spanoghe.; *Rekening van aankoop materiaal bij de Société Coopérative Artistique*, 7 december 1953, Privé-archief familie Spanoghe.

³⁴³ De Bruyn, *De Dendermondse schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 165.

³⁴⁴ In verband met de etsen kunnen we opmerken dat Leo Spanoghe in Londen misschien in contact staat met Jules de Bruycker.

2.4.1. Stads- & dorpsgezichten

Voor de stads- en in minder mate voor de dorpsgezichten is het eenvoudiger de afgebeelde plaatsen te situeren dan bijvoorbeeld voor de 'weide- & boslandschappen'. Vele van die stadsgezichten kaderen in de interesse van kunstenaars in 'dode' stadjes en begijnhoven in de periode 1890-1940 (cf. supra).

Dendermonde en omgeving

De stad Dendermonde zelf wordt door de kunstenaar niet vaak in beeld gebracht, ondanks het feit dat het zijn geboortestad is, hij er een groot deel van zijn leven doorbrengt, er naar de middelbare school gaat en er lessen volgt aan de academie. Zijn voorkeur gaat veeleer uit naar de omliggende dorpen en landschappen. Vooral Vlassenbroek komt talrijke keren aan bod. Toch kiest hij enkele karakteristieke zichten op Dendermonde uit als onderwerp voor zijn werken: de oude vest en het begijnhof van Dendermonde komen aan bod.³⁴⁵ Verder geeft hij ook een inkijk op de tuin van het huis van de familie Spanoghe in de Kerkstraat in Dendermonde (cf. supra) (cat. nr. I 32).

Een gelijkaardig zicht op Het Vestje in Dendermonde (bijlage Ve) wordt vijf maal anders weergegeven: *Vestje te Dendermonde* in olieverf (cat. nr. I 15) en in pastel (cat. nr. I 19), *Oude Vest, Dendermonde* (cat. nr. I 17), *Vestje, Dendermonde onder een bewolkte hemel* (cat. nr. I 18) en *Huizen aan de Oude Vest te Dendermonde - met brug* in gouache (cat. nr. I 16).

Vooraf het werk in gouache *Huizen aan de Oude Vest te Dendermonde – met brug* (cat. nr. I 16) is opvallend voor zijn oeuvre. Gezien de lichte kleuren is het waarschijnlijk het oudste werk van de vier. Het sluit dicht aan bij *Gezicht op Dordrecht* (cat. nr. I 1) qua stijl, wat in het chronologische overzicht al een buitenbeentje bleek te zijn. Vooral het gebruik van de eerder fletse kleuren – met uitzondering van het fellere groene accent dat wat diepte creëert – komt niet zo vaak voor in het oeuvre van Spanoghe.

In *Oude Vest, Dendermonde* (cat. nr. I 17) en *Vestje te Dendermonde* (cat. nr. I 15) is de draaiende kolk wederom sterk aanwezig. In *Vestje te Dendermonde* in olieverf wordt voor warme kleuren gekozen. Hoewel in *Oude Vest, Dendermonde* identiek hetzelfde zichtje in beeld gebracht wordt, gaat het om andere weersomstandigheden. Een ander moment van de dag wordt uitgekozen en de sfeer die daardoor wordt opgeroepen, is verschillend. Na een zomerse dag lijkt een onweder niet meer veraf te zijn. Dat Spanoghe dezelfde locatie meerdere keren weergeeft, gebeurt wel vaker.

In *Oude Vest, Dendermonde* (pastel en houtskool) (cat. nr. I 19) is de sfeer nog somberder. Deze werken tonen aan dat er bij Spanoghe zowel aandacht is voor de momentopname van het

³⁴⁵ Het begijnhof van Dendermonde wordt steeds afgebeeld met figuren en zal bijgevolg in het deel over de genrestukken en de landschappen met een verhalend element worden besproken.

impressionisme (de weersomstandigheden) als voor een gevoel dat wordt opgeroepen, bijvoorbeeld melancholie of angst. Er is zowel aandacht voor de buitenwereld als voor de innerlijke wereld. Het gevoel speelt met andere woorden ook mee.

Kortrijk

Twee werken zijn bekend waarin Spanoghe een deel van Kortrijk weergeeft. Hij kiest voor het begijnhof in bijvoorbeeld *Begijnhof, Kortrijk* in houtskool (cat. nr. I 2). De toren op de achtergrond is een deel van de St. Annazaal of Grote Zaal (bijlage IV q) uit 1682.³⁴⁶ Zijn aandacht gaat duidelijk uit naar de begijnhoven. Hij kiest ook het begijnhof van Dendermonde en Brugge uit als onderwerp van zijn werken.

In de tweede helft van de 19e eeuw worden kunstenaars en toeristen aangetrokken tot deze plekken. Men wil terug naar het verleden en men is op zoek naar het pittoreske. Op het einde van de negentiende eeuw komt er veel interesse vanuit symbolistische hoek. Er wordt meer aandacht besteed aan de ervaring van de begijnhoven als plaatsen van stilte. Men wordt aangetrokken door het mysterieuze en spirituele van die plekken. In de tweede helft van de negentiende eeuw kennen de begijnhoven een nabloei, daarna de slinkt het aantal begijnen zienderogen. Vlaanderen telt rond de eeuwwisseling 1500 begijnen, in 1960 zijn het er nog 600. Hoewel er steeds minder begijnen zijn, wordt de aandacht voor de begijnhoven paradoxaal genoeg groter.³⁴⁷

Spanoghe kiest dus ook in Kortrijk twee maal voor hetzelfde zicht op een stadsdeel. Hij werkt het begijnhof ook uit in gouache en voegt er deze keer een begijntje aan toe (cat. nr. I 140). De vraag kan gesteld worden of beide werken met elkaar in verband staan, met andere woorden of de houtskooltekening als vertrekpunt dient voor het werk in gouache. Het afgewerkte karakter van de houtskooltekening en het feit dat de tekening voluit gesigneerd is, doen vermoeden dat de houtskooltekening op zichzelf staat. In de houtskooltekening is het opvallend hoe Spanoghe erin slaagt de lichtwerking in zwart-wit weer te geven. Hij wordt geprezen om zijn houtskooltekeningen. Deze bereiken het effect van olieverfschilderijen.³⁴⁸

Maria Pée, de schoonzus van Leo Spanoghe verhaalt over de link tussen de vrouw van Spanoghe, Elisa, en Kortrijk: "Onze jongste zuster, Eliza, die enkele jaren in de kostschool van Wakken bij Kortrijk had mogen studeren, spande de kroon."³⁴⁹ Wakken is een deel van Dentergem en ligt op zeventien kilometer van Kortrijk. Er was een kostschool gesticht door de

³⁴⁶ Suzanne van Aerschot en Michiel Heirman, *Vlaamse begijnhoven werelderfgoed* (Leuven: Davidsfonds, 2001), 223.

³⁴⁷ Van Aerschot en Heirman, *Vlaamse begijnhoven, werelderfgoed*, 50-53, 143.

³⁴⁸ De Bruyn, *De Dendermondse schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 165.

³⁴⁹ Stroobants, "Maria Helena Pée – Herinneringen," 81.

zusters van de Heilige Jozef.³⁵⁰ Wat de aanleiding is voor Spanoghe om zijn inspiratie in Kortrijk te zoeken, is onbekend.

In Kortrijk is er wel enig kunstleven. In 1899 wordt er een kunstkring gesticht onder de naam *Onze kunst om beters wille*. De kunstenaars die lid zijn, behoren tot dezelfde generatie als Leo Spanoghe.³⁵¹ De vereniging zet zich in voor de kunst in de stad. Ze organiseren tentoonstellingen voor vooruitstrevende Kortrijkse kunstenaars. Ze schuiven het idee van Gesamtkunst naar voor.³⁵² Er is echter geen directe aanwijzing dat Spanoghe contact heeft met deze kunstenaars.

Kunstenaar Emmanuel Viérin (1869-1954), lid van de kunstkring brengt talrijke keren de begijnhoven in beeld, onder andere dat van Kortrijk.³⁵³ Een anekdote daaromtrent is dat Viérin zich verzet tegen de plaatsing van nieuwe lantaarns omdat “de geheimzinnige hoekjes en het warme licht daardoor verdwenen waren.”³⁵⁴ De anekdote geeft aan hoe sterk de kunstenaars door het pittoreske karakter van de begijnhoven worden aangetrokken.

Brugge

Het Venetië van het Noorden is al vroeg een aantrekkelijke plaats voor kunstenaars. Niet enkel in de negentiende en de twintigste eeuw, maar ook bij de Vlaamse Primitieven. De kunstenaars die in de negentiende en twintigste eeuw actief zijn in Brugge worden soms ondergebracht onder de noemer ‘Brugse school’. Het is een verzamelnaam voor kunstenaars die zich door Brugge lieten inspireren, los van het feit of ze hun leven nu geheel of gedeeltelijk in Brugge doorbrachten.³⁵⁵

Volgens die definitie kan Spanoghe ook tot die Brugse school worden gerekend. Hij verbleef vaak in Brugge om te schilderen (cf. supra). Op 7 oktober en op 27 oktober 1937 schrijft Leo Spanoghe een brief aan een zekere Herman (bijlage XI). In de laatste brief schrijft Spanoghe dat hij al drie weken in Brugge verblijft. Bijgevolg is Spanoghe in Brugge aanwezig tussen het schrijven van de eerste en de laatste brief. De meeste briefwisseling die bewaard is gebleven,

³⁵⁰ “Wakken (ID:22106),” laatst geraadpleegd op 10 april 2014, <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/geheel/22106>.

³⁵¹ Victor Verougstraete (1868-1935), Jozef De Coene (1875-1950), Adolf Coene (1879-1933), Arthur Deleu (1884-1966), Karel Noppe (1867-1953), Pieter-Jozef Laigneil (1870-1950), Victor Acke (1864-1953), Omer Provost (1872-1959), Albert Caullet (1875-1950), Edouard Messeyne (1858-1931), Emmanuel Viérin (1869-1954), Jozef Viérin (1872-1949) en Jozef Lelan (1868-1953) waren lid. (“Emmanuel Viérin biografie,” laatst geraadpleegd op 10 april 2014, <http://www.emmanuelvierin.be/bionl2.html>.; “Emmanuel Viérin monografie,” laatst geraadpleegd op 10 april 2014, <http://www.emmanuelvierin.be/bionl.html>.; “Pieter-Jozef Laigneil 1870-1950,” laatst geraadpleegd op 10 april 2014, http://www.odis.be/pls/odis/opacuvw.toon_uvw_2?CHK=PS_14411.; De Geest, “Regionale schilderscholen: Van de kust tot de Kempen,” 21.)

³⁵² “Emmanuel Viérin monografie.”

³⁵³ Ibid.

³⁵⁴ “Emmanuel Viérin biografie.”

³⁵⁵ Guillaume Michiels, *De Brugse school, Brugse schilders uit de 19de en 20ste eeuw* (Brugge: Westvlaamse Gidsenkring, 1990).

bestaat vanzelfsprekend voor het grootste deel uit brieven en postkaarten, die de schilder ontving. De hier vermelde brieven tonen uitzonderlijk het standpunt van Spanoghe. Zo schrijft de schilder dat Brugge hem bevalt.³⁵⁶

Met betrekking tot zijn werken in Brugge valt wederom op dat hij vaak zijn zeer directe omgeving schildert. Hij vereeuwigd talrijke keren de pittoreske elementen van de Groenerei. De Meebrug, de Peerdenbrug, Godshuis De Pelikaan en de Rozenhoedkaai liggen in de onmiddellijke omgeving van zijn verblijfplaats bij Karel Berton (cf. supra). Het begijnhof en de Speelmansrei liggen eveneens in de Brugse binnenstad, maar iets verder van zijn verblijfplaats verwijderd.

Een doek bewaard in het stadhuis van Dendermonde wordt in de catalogus van de stedelijke musea Dendermonde vermeld als *Te Brugge* (cat. nr. I 5).³⁵⁷ De afgebeelde locatie kan echter specifiek gesitueerd worden. Het gaat om Kasteel Rooigem in St.-Kruis, een deelgemeente van Brugge en dus wat verder van het centrum verwijderd (bijlage IV r).³⁵⁸ Hij toont ons die locatie drie maal (cat. nr. I 5,6,7). In twee werken doet de herfst duidelijk zijn intrede (cat. nr. I 5,6), in een derde versie is de ingang van het kasteel in sneeuw gehuld. Het kasteel Rooigem is een tijdlang het buitenverblijf van de bisschop. In de 19^e eeuw doet het echter dienst als kasteel.³⁵⁹ Spanoghe heeft het misschien over dit werk in een brief:

“Ik zit hier al drie weken te borstelen veel regen en weinig zonneschijn Ik heb hier een dreef gevonden die nu in den herfst met zon iets prachtigs is...”³⁶⁰

Spanoghe geeft talrijke keren de bruggen op de Groenerei weer (bijvoorbeeld cat. nr. I 8, 9, 10, 13). Deze zijn vaak in de herfst te situeren. In een brief bevestigt hij dit:

“Het ministerie van Zeeland is gevallen dat kan mij weinig verdommen maar dat de bladeren gevallen zijn en dus hier in Brugge mijn matten moet oprollen en dat is wat anders...”³⁶¹

Melle

Een werkje in gouache met een zicht op enkele gebouwen vanuit een besneeuwde tuin zou volgens de familie Spanoghe een zicht zijn op het huis Spanoghe in Melle (cat. nr. I 33), waar hij vanaf 1938 tot in 1950 woont.³⁶² Hiermee wordt bevestigd dat de kunstenaar in deze

³⁵⁶ *Brief van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid.*

³⁵⁷ De Bruyn en Stroobants, *Catalogus schilderijen Stedelijke musea Dendermonde*, 225.

³⁵⁸ “Kasteel Rooigem (ID: 77513),” laatst geraadpleegd op 10 april 2014, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/77513>.

³⁵⁹ *Ibid.*

³⁶⁰ *Brief van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid.*

³⁶¹ *Ibid.*

³⁶² Gesprek Pieter Spanoghe.

periode vaak voor gouache kiest. Dit werk sluit niet meer aan bij van het werk van zijn voorgangers van de Dendermondse schilderschool en het luminisme.³⁶³ Spanoghe zet verschillende lagen verf boven elkaar, zodat hij verschillende schakeringen verkrijgt. Wit is niet puur wit. Het wit heeft op bepaalde plaatsen een blauwe, groene, gele of roze schijn. Hij werkt met lange en korte, fijne en iets bredere toetsen.

Een opmerkelijk detail zijn de groene voetstappen in de sneeuw. Ze moeten wel van de schilder zelf zijn. Op die manier wordt er toch weer een verhalend element aan het werk toegevoegd, zonder dat er een figuur wordt weergegeven.

Parijs

Er zijn enkele schetsen van Spanoghe bekend, vaak gesigneerd met zijn initialen. Ze worden vaak voorzien van een kadertje gevormd door een eenvoudige potloodlijn. Enkele werken kunnen in Parijs worden gesitueerd (cat. nr. II 275-279). Eén van de schetsen zou een zicht zijn op de Cathédrale de Notre Dame vanaf de Pont de la Tournelle in Parijs (cat. nr. II 275). Het zichtje van de schets komt helemaal overeen met het zicht dat men heeft op de Notre Dame wanneer men vanaf een uitkraging van de Pont de la Tournelle naar de kathedraal kijkt.

Een andere schets waarin gefocust wordt op een brug kan eveneens in Parijs gesitueerd worden (cat. nr. II 276). De brug heeft alle kenmerken van de Pont Marie.³⁶⁴ Een derde schets is minder duidelijk, maar lijkt sterk op het zicht dat men heeft op L'école du Louvre vanaf de Pont Royal (cat. nr. 278).

De schetsen kunnen misschien worden gelinkt aan de uitstap van de Dendermondse kunstkring in 1925 (cf. supra).

2.4.2. Weide- & boslandschappen

Ondanks het feit dat Spanoghe hoofdzakelijk kan beschouwd worden als landschaps- en marineschilder, zijn er slechts een twintigtal werken die als pure weide- en boslandschappen kunnen gezien worden. Er zit echter veel variatie in de manier waarop ze zijn weergegeven.

Opvallend is het pure impressionisme in *Zonsondergang* (cat. nr. I 72). Kunsthistoricus Philippe Roberts-Jones (*1924) schrijft in de inleiding van het boek *Het impressionisme en het fauvisme in België* door Serge Goyens de Heusch:³⁶⁵

³⁶³ Als dit werk met een kunstwerk van een andere kunstenaar moeten vergeleken worden, lijkt een werk uit 1894 van post-impressionist Paul Gauguin (1848-1903) het dichtst bij *Binnentuin woonhuis Melle* (cat. nr. I 33), aan te sluiten. Het gaat om *Een bretoens dorp onder de sneeuw* (cat. nr. II *8), waar de sneeuw op een ietwat gelijkaardige manier wordt weergegeven, de verschillende elementen op dezelfde manier worden afgelijnd en de accenten in groen en oranje-rood terugkeren.

³⁶⁴ "Pont Marie," laatst geraadpleegd op 10 april 2014, http://www.paris.fr/english/heritage-and-sights/bridges/bridges/pont-marie/rub_8277_dossier_34707_port_19143_sheet_7885.

³⁶⁵ "Roberts-Jones, Philippe," laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, <http://www.dictionaryofarthistorians.org/robertsjonesp.htm>.

“Optrekkende nevel waarin de werkelijkheid langzaam vorm krijgt; de oranje cirkel van het leven, kleurverhoudingen, een momentopname: het volstaat om, in ons geheugen, het beeld en de betekenis op te roepen van het schilderij waaraan Monet in 1872 de titel *Impression, soleil levant* gaf...”³⁶⁶

Het eerste deel van de zin zou even goed op dit werk van Spanoghe betrekking kunnen hebben. Het werk heeft vele kenmerken van het ‘modelimpressionisme’ in zich.

Landschap met hooiberg (cat. nr. I 70) sluit door zijn grijze tonen dan weer aan bij de *école du gris*. Opvallend is dat Jacques Rosseels een gelijkaardig werk tot stand brengt met de titel *Kolenveld* (cat. nr. II *9). Zowel qua stijl als qua keuze van onderwerp zijn de werken verwant. Rosseels besteedt hier zelfs meer aandacht aan het licht dan Spanoghe. Op beide werken wordt de typische constructie van een hooiberg weergegeven.

Erf en koetjes in de lente (cat. nr. I 60) doet dan weer luministisch aan. In dit werk zet Spanoghe kleine korte toetsen naast elkaar. De techniek doet wat denken aan het pointillisme: niet zoals de Franse pointillisten het toepassen, maar eerder zoals Emile Claus de techniek hanteert. Dr. Johan De Smet, wetenschappelijk medewerker in het Museum voor Schone Kunsten, die al veel publiceerde over Claus, schrijft over *Zonnige dreef* (cat. nr. II *3) van Claus:

“Vooral in het bladerdek paste Claus een vrije vlektechniek toe, opgedeeld in honderden strepen en punten naast en boven elkaar. De lichtvlakken zwerven als vlokken over het doek en doorbreken de vormelijke en coloristische eenheid.”³⁶⁷

Hoewel Spanoghe hier qua onderwerp en techniek dicht bij het werk van Claus aanleunt, bereikt Spanoghe toch een ander effect. De zinding van het licht van een zomerse dag is bij Spanoghe aanwezig, maar is veel sterker bij Claus. De beweging die in het werk van Claus zit vevat, is bij Spanoghe niet aanwezig. Spanoghe kiest voor de secundaire kleuren oranje, paars en groen en is op die manier minder trouw aan de lokale kleuren. In *Erf en koetjes in de lente* (cat. nr. I 60) is opvallend hoe Spanoghe de kippen in enkele penseeltrekken weet weer te geven. We treffen dit laatste kenmerk wel meer aan in het oeuvre van Spanoghe. Andere voorbeelden zijn *Lentebloesem, hoebetje en kip* (cat. nr. I 34) en *Kippen en blauwe regen* (cat. nr. I 285). De kippen voegen wat anekdotiek toe aan het statische werk. Hoewel *Erf en koetjes in de lente* (cat. nr. I 60) beschouwd kan worden als een luministische werk is het door de pointillistische toets toch verschillend van *Molendreef en Koutermolen te St.-Amands* (cat. nr. I 203).

De lente (cat. nr. I 61) en *Boom met bloesems aan het water in Appels* (cat. nr. I 62) komen qua stijl dicht in de buurt van *Erf en koetjes in de lente* (cat. nr. I 60). *Boom met bloesems aan het*

³⁶⁶ Goyens de Heusch, *Impressionisme en fauvisme in België*, 7.

³⁶⁷ Johan De Smet, *Emile Claus & het landleven* (Brussel: Mercatorfonds, 2009), 137.

water in Appels is echter minder evenwichtig opgebouwd, *De Lente* op sommige plaatsen van het doek wat overwerkt.

Opvallend is dat Spanoghe redelijk vaak bomen met bloesems weergeeft, wat bij meerdere impressionisten en post-impressionisten voorkomt.

Met *Winterlandschap* (cat. nr. I 79) en *Hooimijt* (cat. nr. I 68) voegt Spanoghe twee werken toe aan de traditie van het weergeven van hooimijten door de impressionisten.³⁶⁸ In *Winterlandschap* is de *peinture grasse*, typisch voor de Vlaamse school, overduidelijk. De verf wordt op sommige plaatsen in golvende toetsen op het doek aangebracht. Het werk *Hooimijt* is totaal anders. De nadruk wordt hier op de kleuren gelegd, die niet meer realistisch zijn. Het werk sluit eerder aan bij post-impressionistische vormtaal. Deze kenmerken doen vermoeden dat het werk eerder naar het einde van Spanoghes carrière tot stand komt.

Met *De herfst* (cat. nr. I 73) sluit hij, nog meer dan in *Molendreef* en *Koutermolen te St.-Amands* (cat. nr. I 203), aan bij de traditie van de weergave van dreven in de Belgische landschapschilderkunst. *De Haagbeukendreef* van Hippolyte Boulenger is volgens de bekende Belgische kunsthistoricus Paul Fierens (1895-1957) het Belgische prototype van een hele reeks zonovergoten dreven.³⁶⁹ Andere kunstenaars van de Dendermondse schilderschool kiezen ook vaak voor dit onderwerp. Er zijn voorbeelden te vinden bij Pieter Gorus, Petrus-Fransiscus De Beule (1852-1924), Adrien-Joseph Heymans en Franz Courtens (cf. supra).³⁷⁰ *Weggetje tussen de berken* (cat. nr. I 71) is een geheel andere voorstelling van een dreef. Ondanks de snelle uitvoering is het typische uitzicht van de berkenstam hier goed weergegeven.

Landschap met knotwilgen en waterloop (cat. nr. I 66) is in pastel en houtskool uitgevoerd. De melancholische sfeer is in dit werk weer sterk aanwezig. Het werk toont verwantschap met *Vestje te Dendermonde* (cat. nr. I 19), door de combinatie van houtskool en pastel en de daarmee gepaard gaande donkere indruk van het werk.

Bomen op de dijk met een weg (cat. nr. I 75) tot slot is abstracter en schenkt minder aandacht aan het perspectief, de dieptewerking en het volume dan vele andere werken van Spanoghe. De golvende toets keert ook hier terug. Het werk sluit qua stijl aan bij *Mosselschuiten op de Schelde* (cat. nr. II 77). De Bruyn schrijft hierover:

“In een typisch werk, getiteld *Mosselschuiten op de Schelde* (...), wordt de rijke matière der Dendermondse schilderschool inderdaad gekoppeld aan een meer synthetische

³⁶⁸ Hooimijten worden bij de impressionisten vaak weergegeven. Er zijn onder andere voorbeelden te vinden bij Monet en bij schilder Willy Finch (1854-1930). (Arto, “Finch Willy (Alfred William).”)

³⁶⁹ Paul Fierens, red., *L’art en Belgique du moyen age à nos jours* (Brussel : La renaissance du livre, 1960), 460.; “Fierens, Paul,” laatst geraadpleegd op 15 mei 2014, <http://www.dictionaryofarthistorians.org/fierensp.htm>.

³⁷⁰ De Bruyn, *De Dendermondse schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 93, 115, 178.; *Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers (1700-1940)*, “De Beule, Pieter Frans,” laatst geraadpleegd op 12 mei 2014, http://aleph.ugent.be/F/3T6UTBD33HN8MYNFKJCI5FC22RS1JKV9DLX8QCHRATPEC5JY64-45362?func=full-set-set&set_number=000551&set_entry=000001&format=999.

visie. Het ligt dan ook voor de hand Spanoghe te beschouwen als geestesverwant met Prosper Bosteels. Allebei vertegenwoordigen ze immers een meer naar Cézanne en minder naar het impressionisme neigend facet van de Dendermondse schildersschool.”³⁷¹

2.5. Genrestukken en landschappen met een verhalend element

Het onderscheid tussen de verschillende genres – in dit geval tussen het landschap en het genrestuk – is niet altijd zo eenvoudig te maken. Daarom worden alle landschappen met figuren en de genrestukken in strikte zin van het woord hier ondergebracht. De figuren die vaak aan Spanoghes landschappen worden toegevoegd, zorgen voor een anekdotisch element in het werk of tonen het dagelijkse leven. Het onderscheid is vaak moeilijk te maken. Een voorbeeld daarvan is *Man met kruiwagen* (cat. nr. I 141).

Een minderheid van de werken zijn genrestukken in de strikte zin van het woord. *Jongedame aan pomp* (cat. nr. I 220) of *Oude vest te Dendermonde* (cat. nr. I 85) tonen overduidelijk het dagelijkse leven.

Deze benadering toont duidelijk aan dat Spanoghe heel wat figuren aan zijn werk toevoegt. Hoewel de landschapschilderkunst steeds hoger werd aangeschreven in de negentiende eeuw als zelfstandig genre (cf. supra), komen kleine figuren in de landschappen van de realistische en impressionistische kunstenaars redelijk vaak voor. Het is opvallend bij de Franse impressionisten als Camille Pissarro (1830-1903) en Alfred Sisley (1839-1899). Zij geven vaak het leven weer in de straten van kleine dorpen.³⁷²

Wat opvalt is dat Spanoghes figuren vaak in de landschappen onderweg zijn. Men kan stellen dat het weergeven van die figuren het gevoel van de momentopname versterkt.

Deze figuren zijn vaak alleen en indien er meerdere personages aanwezig zijn, hebben zij nauwelijks contact met elkaar. Dit is bijvoorbeeld het geval in *Door de hoofdstraat van Baasrode in de sneeuw* (cat. nr. I 115). Hierdoor wordt het melancholische karakter, een eigenschap die we al eerder vermeldden en die vaak wordt toegeschreven aan de Dendermondse schildersschool, nog versterkt.

De keuze wordt gemaakt deze werken op te delen in volgende categorieën: ‘in de stad’, ‘in het dorp of op het platteland’ en ‘werkend op het platteland’.

³⁷¹ De Bruyn, *De Dendermondse schildersschool, een kunsthistorische benadering*, 165.

³⁷² Walther, *Het impressionisme 1860-1920*, 88, 687, 697.

In de stad

a) Brugge

De taferelen met Brugge als onderwerp met personages zijn dus nog talrijker dan die zonder. Er zijn twee schilderijen bekend waarin Leo Spanoghe de Speelmansrei naar voor brengt: één in landschapsformaat (cat. nr. I 135) en één in portretformaat (cat. nr. I 136), respectievelijk in een pastueuze en een minder pastueuze schilderstijl. Beide werken geven een gelijkaardig zicht op de Speelmansrei.

Albert Baertsoen geeft dezelfde locatie weer in een olieverfschilderij uit 1895 (cat. nr. II *10). Het is interessant het werk van Spanoghe, met dat van Baertsoen te vergelijken, zonder daarom conclusies te trekken over de vraag of Spanoghe dit werk al dan niet heeft gezien. Spanoghe kan zich met of zonder kennis van het werk van Baertsoen naar dezelfde plaats hebben begeven om er te schilderen. De aandacht voor 'dode steden' op het einde van de 19^e en het begin van de twintigste eeuw was namelijk groot (cf. supra).

Brugge wordt vaak als inspiratiebron genomen door symbolistische kunstenaars. Dit kan in verband worden gebracht met het boek *Bruges-la-morte* van Rodenbach dat in 1892 verscheen.³⁷³

Het werk van Baertsoen wordt door Maya Langouche, die haar thesis schreef over de invloed van *Bruges-la-morte* in de symbolistische schilderkunst, bestempeld als kunst met een symbolistische gevoeligheid. Ze benadrukt de melancholische blik van Albert Baertsoen.³⁷⁴ Omdat dit laatste een vaak terugkerend element is bij de kunstenaars van de Dendermondse school en we die melancholie al enkele keren zagen terugkeren in het werk van Leo Spanoghe, kan de vraag worden gesteld in welke mate Spanoghe ook gevoelig was voor dat symbolisme.

Het valt op dat de manier van schilderen anders is bij beide kunstenaars. Baertsoen werkt meer in detail terwijl Spanoghe - zeker bij *Speelmansrei, Brugge* (cat. nr. I 135) - sneller, pastueuzer en met minder oog voor detail te werk gaat.

Het is duidelijk dat er qua compositie zeker overeenkomsten zijn. Beiden schilderen het plekje in Brugge vanuit een ongewoon standpunt. Het muurtje links in beeld dient als het ware als *repoussoir*. De compositie van Baertsoen is echter gedurfder en sterker. Hij kiest ervoor de weergave van de lucht te beperken en iets verder van de brug te staan om de schilderen, waardoor de beklemmende sfeer wordt benadrukt.

³⁷³ Maya Langouche, "'Bruges-la-morte': het Brugse stedelijke landschap in de symbolistische schilderkunst van 1880 tot 1914" (lic. diss., Universiteit Gent, 2012).

Het fin de siècle was een periode waarin literatuur en kunst vaak samengingen. Veel schrijvers en dichters zijn ook kunstcritici. De literatuur heeft een invloed op de schilderkunst en kunstenaars worden vaak gevraagd om boeken van schrijvers te illustreren. (Jane Block et al., *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900*, 26.) Maya Langouche, "'Bruges-la-morte': het Brugse stedelijke landschap in de symbolistische schilderkunst van 1880 tot 1914" (lic. diss., Universiteit Gent, 2012).

³⁷⁴ Langouche, "'Bruges-la-morte': het Brugse stedelijke landschap in de symbolistische schilderkunst van 1880 tot 1914," 62.

De weergave van de figuren is gelijkaardig: anonieme individuen die met gebogen hoofd een wandeling langs het water maken. Dit element versterkt alleszins de sfeer van eenzaamheid in de werken.

Baertsoen bereikt de symbolistische gevoeligheid door de afsnijdingen, het realistisch weergeven van het spiegelende vlak, de specifieke weergave van de figuren en de eerder donkere kleuren. Bij Spanoghe zijn enkel de laatste twee elementen aanwezig. Spanoghe legt meer dan Baertsoen de nadruk op de dreigende wolkenformaties.³⁷⁵ De symbolistische gevoeligheid is bij Spanoghe dus wel aanwezig, maar in mindere mate dan dat bij Baertsoen het geval is.

Het is relevant de levens van beide kunstenaars met elkaar in verband te brengen. In de jaren 1886-88 verblijft Baertsoen in de omgeving van Dendermonde en ondergaat er net zoals Spanoghe de invloed van Isidore Meyers, Jacques Rosseels en Franz Courtens. Baertsoen reist zoals Spanoghe naar Zeeland en verblijft tijdens de Eerste Wereldoorlog in Engeland.³⁷⁶ Werk van zowel Spanoghe als Baertsoen wordt tentoongesteld op de tentoonstelling in Taunton in 1915.³⁷⁷ Het is dus waarschijnlijk dat beide kunstenaars elkaar kennen.

Bovendien geven ze soms dezelfde steden weer: Dendermonde, Brugge en Veere. Hun voorkeur gaat uit naar dezelfde onderwerpen: landschappen en marinestukken. Terwijl Baertsoen door de weergave van een melancholische sfeer in zijn werken de tegenhanger van Claus lijkt te zijn, kiest Spanoghe de ene keer voor de eerder zwaarmoedige reflectie en de andere keer voor het speelse van Claus.³⁷⁸

Spanoghe voelt de stad Brugge zonder zijn toeristen – ondanks het feit dat dit in zijn werk minder sterk tot uiting komt dan bij Baertsoen – toch aan als een stad die ‘dood’ is. Het is er stil en de sfeer is droevig. In een brief schrijft Spanoghe:

“in Brugge aan de bezigheid en word het stilaan gewoon zoodat ik met tegenzin terug naar Dendermonde zal gaan waar het nu zondag de fameuze jaarmarkt is met al zijn helsen lawaai. 't Zal maar aardig doen nu dat het in Brugge zoo stil wordt aanzien (sic) de toeristen het bijna afgetrapt zijn.”³⁷⁹

Eenzijds wordt Spanoghe aangetrokken door het pittoreske karakter van de stad Brugge, waar echter een teveel aan toeristen rondhangt (“aanzien de toeristen het bijna afgetrapt zijn”). Anderzijds zorgen deze toeristen er ook voor dat de stad opleeft, want wanneer de bezoekers na de zomer minder talrijk in de stad aanwezig zijn, wordt het er treurig en stil.

³⁷⁵ Langouche, “‘Bruges-la-morte’,” 19-20, 53, 57, 48, 69.

³⁷⁶ Paul Eeckhout, *Retrospectieve tentoonstelling Albert Baertsoen 1866-1922* (Gent: Museum voor Schone Kunsten, 1972), 9.

³⁷⁷ “Exposition Belge, Unique Event in Taunton, Arts and Crafts of Somerset Belgians, Opening Ceremony by Lady Wills,” *Somerset County Gazette*, 26 juni 1915, 9.

³⁷⁸ Eeckhout, *Retrospectieve tentoonstelling Albert Baertsoen 1866-1922*.

³⁷⁹ *Brief van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid*.

Er zijn zeker werken van Spanoghe waar het mysterieuze, symbolistisch sterker is dan in de werken met de Speelmansrei als onderwerp. In het schilderij *Tussen Meebrug en Peerdenbrug met sombere sfeer, Brugge* (cat. nr. I 134) is dit bijvoorbeeld sterk aanwezig. Een figuur volledig in het zwart gekleed en met een kap op het hoofd dwaalt 's nachts langs de Groenerei. Dit werk roept zeker associaties op met dood, melancholie, angst en mysterie. *Meebrug met zwaantjes te Brugge* (cat. nr. I 128) is een ander voorbeeld waar die associaties zeker gemaakt kunnen worden.

Dit staat qua kleurgebruik in groot contrast met *Peerdenbrug te Brugge* (cat. nr. I 127). De kleuren zijn veel lichter, vrolijker. Er is echter weer geen interactie tussen de figuren onderling. Het is duidelijk dat het tafereel zich afspeelt in de late namiddag en dat de mensen stilaan terug op weg zijn naar huis.³⁸⁰ Dat er geen interactie is, wordt nog benadrukt door het begijntje dat naar de grond staart.

In geen van de taferelen met Brugge als onderwerp wordt een beeld opgehangen van een druk Brugge, waar iedereen elkaar kent, maar wel van een eenzaam Brugge, waar iedereen in zichzelf teruggetrokken is. Wanneer de werken met Brugge als onderwerp naast elkaar worden gelegd, komt dit tot uiting, hoewel het op het eerste zicht leuke weergaven lijken van de middeleeuwse stad.

De Dendermondse kunstenaar geeft de mensen ook een inkijk op het Godshuis de Pelikaan (cat. nr. I 137). Godshuizen worden opgericht voor de kwetsbare bejaarde burger. Ze komen in Brugge tot stand vanaf het begin van de 14^e eeuw.³⁸¹ Ze worden meestal bewoond door weduwen.³⁸² Godshuis De Pelikaan bevindt zich eveneens in de directe omgeving van Spanoghes verblijfplaats. De Pelikaan ontstaat in de 18^e eeuw en is bedoeld voor zeven katholieke weduwen die van Brugge of het Brugse vrije afkomstig zijn en ouder zijn dan 50 jaar.³⁸³

b) Dendermonde

Spanoghes weergaves van stadsgezichten en begijnhoven zijn niet altijd zo somber. In *Begijnhof met kapel te Dendermonde* (cat. nr. I 80) gebruikt hij bijvoorbeeld warme kleuren, hetgeen een haast zuiderse sfeer oproept. Complementaire kleuren worden naast elkaar gezet: groen en rood voor het huis rechts op het tafereel, oker en een soort paars onder de boom en voor de weergave van de lucht. De schaduwen van het witte huis hebben een paarse gloed. Het kleurgebruik, de weergave van de bomen en de haast 'kolkende lijnen' doen aan

³⁸⁰ De zonnestrallen die op de gevels vallen, komen uit het westen.

³⁸¹ Hilde De Bruyne, *De Godshuizen in Brugge* (Roeselare: Roularta, 1994), 8.

³⁸² *Ibid.*, 13-14.

³⁸³ *Ibid.*, 68.

het werk van Van Gogh denken. In ieder geval leunt dit werk meer aan bij de kunstwerken van de Franse post-impressionisten.

Twee werken die de Oude Vest te Dendermonde (cat. nr. I 84, 85) als onderwerp hebben, ademen dezelfde sfeer uit als *Begijnhof met kapel te Dendermonde* (cat. nr. I 80). Een haast identiek tafereel wordt éénmaal in olieverf (cat. nr. I 84) en éénmaal in pastel en gouache (cat. nr. I 85) uitgewerkt. De kolkende wolk boven de huizen komt zeker in het werk in gouache en pastel weer naar voor. De boom wordt in beide werken als repoussoir gebruikt. Hier wordt opnieuw duidelijk dat Spanoghe niet voor een realistische kleurenkeuze gaat. Hij kiest voor een ware kleurenexplosie. Het gele huis is fel qua kleur en in de weerspiegeling in het water wordt dit nauwelijks afgezwakt. Het lijkt onwaarschijnlijk dat een foto van hetzelfde deel van de stad een even rijk en fel kleurengamma zou opgeleverd hebben. Uitzonderlijk wordt hier een hele ‘mensenkaravaan’ weergegeven. Spanoghe lijkt hier een eerder positief beeld van Dendermonde op te hangen. Eind de jaren dertig, wanneer hij in Brugge vertoeft, laat hij zich echter niet altijd positief uit over Dendermonde, bijvoorbeeld: “in Brugge aan de bezigheid en word het stilaan gewoon zoodat ik met tegenzin terug naar Dendermonde zal gaan waar het nu zondag de fameuze jaarmarkt is met al zijn helsen lawaai.”³⁸⁴

De Dendermondenaar brengt dus ook in zijn thuisstad het begijnhof in beeld. Het St.-Alexiusbegijnhof is ook het onderwerp van *Hoek in het begijnhof te Dendermonde* (cat. nr. I 81) (bijlage IV c).³⁸⁵ Het weer en hiermee samenhangend het licht is terug een belangrijk element. Stilaan komt de bewolking opzetten. De daken van de huizen op de achtergrond worden mooi verlicht, terwijl de wolken een schaduw werpen op de huizen links. In *Begijnhof, Dendermonde* (cat. nr. I 82) is de verf zeer dik en snel aangebracht. Een gedeelte van de verf rechts onderaan in weggeschraapt. Spanoghe past deze techniek ook toe in enkele marinestukken (cf. infra).

c) Veere

Naast het zicht op Dordrecht (cat. nr. I 1) (cf. supra) is ook een zicht op Veere (cat. nr. I 118) bekend. Spanoghes vrienden Broeckaert en Gorus zoeken hun inspiratie alleszins ook in Veere, want ze sturen Spanoghe een postkaart met een karakteristiek zicht op Veere (bijlage XIII).³⁸⁶ Op het werk van Spanoghe wordt de kerk vanuit een ander standpunt weergegeven.

³⁸⁴ Brief van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid.

³⁸⁵ Van Aerschot en Heirman, *Vlaamse begijnhoven, werelderfgoed*, 205.

³⁸⁶ Postkaart van Pieter Gorus en Herman Broeckaert aan Spanoghe vanuit Veere, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.

Dit stadje ligt in Zeeland, vlak bij Middelburg. In de periode 1890-1970 – met als hoogtepunt 1900-1940 – leefde het stadje op als kunstenaarskolonie.³⁸⁷ Het stadje was bekend om zijn aantrekkelijkheid voor traditionele kunstenaars.³⁸⁸

Werkend (op het platteland)

Zoals in de chronologie reeds aangegeven werd, worden taferelen uit de negentiende eeuw waarop de ‘werkende mens’ wordt afgebeeld, vaak in verband gebracht met de maatschappelijke pretenties van de kunstenaars, met andere woorden met het streven van kunstenaars om mistoestanden uit de maatschappij voor te stellen. Bijgevolg klagen ze die aan met de bedoeling een reactie uit te lokken en diezelfde maatschappij te veranderen.³⁸⁹ Het afbeelden van boeren is bijvoorbeeld vanaf 1840 wijd verspreid in Europa. Er zijn echter twee benaderingen mogelijk. Ofwel wordt dit gedaan uit noodzaak om het toenmalige leven vast te leggen – soms gepaard gaande met een zekere nostalgie –, ofwel wil men de miserie tonen van die mensen en dit eventueel aanklagen.³⁹⁰ Dit vormt in die periode al een probleem. Er is in die tijd namelijk een tegenstelling aanwezig tussen enerzijds kunstenaars die een *l’art pour l’art* voorstaan en anderen die streven naar *l’art social*.³⁹¹

Het is echter niet altijd eenvoudig na te gaan wat de bedoeling van de kunstenaars zelf is. Enerzijds is het moeilijk een sociale aanklacht in een kunstwerk te uiten, anderzijds worden zulke betekenissen er vaak achteraf aan toegevoegd. Er moet hier met enige voorzichtigheid mee omgegaan worden. Bij Spanoghe overheerst in de werken waar hij ‘de werkende mens’ als onderwerp neemt het documenteren van het dagelijkse leven. Er moet geen diepere betekenis of achterliggend sociaal doel in zijn werken worden gezocht.

Zand scheppende man (cat. nr. I 161) is een voorbeeld van een reeks taferelen met hoeves waarbij het dagelijkse leven wordt weergegeven. Hoewel de man hier aan het werk is, houdt dit werk helemaal geen aanklacht in. Het idyllische en nostalgische karakter wordt nog versterkt door de rondlopende kippen. *Landschap met boer en molen aan horizon* (cat. nr. I 201) is één van de weinige werken waarop werkende mensen worden afgebeeld, waar de sfeer minder idyllisch is.³⁹² Opmerkelijk bij dit werk is dat het kader van hetzelfde type is als

³⁸⁷ “Veere’s Internationale kunstenaarskolonie,” laatst geraadpleegd op 10 april 2014, <http://www.schotsehuizen.nl/Veere-kunstkolonie.html>.

³⁸⁸ Voorbeelden van Belgische kunstenaars – die niet echt traditioneel te noemen zijn – die er actief waren zijn kunstenaar Eugeen van Mieghem (1875-1930), de impressionistisch kunstenaar Anna Boch (1848-1936) en Albert Baertsoen (cf. supra). (“Paysage animé à Veere,” laatst geraadpleegd op 10 april 2014, <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=KM12432&objnr=125461>.; “Veere,” laatst geraadpleegd op 10 april 2014, <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=M284958&objnr=136397>.; Arto, “Boch Anna.”; Arto, “Van Mieghem Eugeen Karel.”)

³⁸⁹ Todts et al. *Het volk ten voeten uit, naturalisme in België en Europa 1875-1915*, 9-31.

³⁹⁰ Michelle Facos, *An Introduction to Nineteenth century art* (New York : Routledge, 2011), 248.

³⁹¹ Todts et al., *Het volk ten voeten uit, naturalisme in België en Europa 1875-1915*, 9-31.

³⁹² Dit werk van Spanoghe – zonder te stellen dat Spanoghe zich daarop baseerde – doet qua compositie denken aan de *Arenleesters* van de Franse kunstenaar Jean-François Millet (1814-1875) uit 1857 (cat. nr. II *16). Het gaat bij beiden om een diep landschap, waarbij de werkende figuren op de voorgrond worden

dat van *Zonnebloemen* (cat. nr. I 225). Het doek is op sommige zones van het schilderij zichtbaar gelaten.

Bij het werk *Met paard en kar op het land* (afb. 14) (cat. nr. I 209) is diezelfde techniek eveneens duidelijk. Spanoghe schraapt de verf op enkele plaatsen met het paletmes weg. Hij gebruikt deze techniek hier om het paard vorm te geven. Het dier lijkt daardoor als het ware opgebouwd uit vierkanten en rechthoeken. Het werk is eveneens exemplarisch voor het gebruik van de kolkende, golvende penseelstreken waar Spanoghe vaak gebruik van maakt.

Afb. 14: detail Leo Spanoghe, *Met paard en kar op het land* (cat. nr. I 209)

Boer met kar met paarden (cat. nr. I 210) heeft een gelijkaardig onderwerp, maar de actie wordt meer op de voorgrond geplaatst. De actie wordt ook benadrukt doordat de achtergrond eigenlijk niet wordt uitgewerkt. Het doet wat denken aan de manier waarop in de romantiek extreme weersomstandigheden werden weergegeven.³⁹³

Landschap met kudde schapen (cat. nr. I 152) is één van de werken waarin Spanoghe herders met hun schapen in beeld brengt. Dit is een thema dat ook door andere kunstenaars uit die periode talrijke keren werd onderzocht. Een voorbeeld van zo een werk van Courtens is *Zomer in het koninklijke park van Laken* (cat. nr. II *11). Telkens wordt een landschap met bomen afgebeeld, waarbij een klein deel van de compositie wordt voorbehouden voor een kudde schapen en een herder. Het licht neemt, net als bij Courtens, in *Landschap met kudde schapen* een belangrijke plaats in. Het thema kwam vroeger bijvoorbeeld ook bij Heymans (cat. nr. II *13) en Rosseels (cat. nr. II *12) voor. *Landschap met kudde met schapen* (cat. nr. I 152) sluit aan bij die traditie.

In werken als *Huis met schapen en schaapsherder* (cat. nr. I 150) en *Herder met schapen na regen* (cat. nr. I 151) toont Spanoghe hetzelfde onderwerp in een meer persoonlijke stijl. De

geplaatst. Bij Spanoghe zijn de figuren echter minder monumentaal weergegeven. (Walther, *Het impressionisme 1860-1920*, 680.)

³⁹³ Een voorbeeld waar aan gedacht kan worden is *Sneeuwstorm* van J. M. W. Turner (cat. nr. II *14).

verf wordt in *Huis met schapen en schaapsherder* rijkelijk aangebracht met het paletmes. Hij laat hier het realisme van Heymans en Rosseels en het licht dat in het doek van Courtens doorsijpelt achterwege.

Spanoghe brengt de herder ook op de voorgrond in beeld in *Herder met zijn schaapjes* (cat. nr. I 157). Hij toont hier 'de herder' en laat de persoon achter de herder achterwege. De figuren blijven anoniem, een kenmerk dat we bij vele figuren van Spanoghe, soms ook in de portretten, zien terugkomen.

Jongedame aan pomp (cat. nr. I 220) vormt een uitzondering tussen de werken waarin het meest werkende boeren worden weergegeven. Het is bovendien uitzonderlijk dat Spanoghe een interieur weergeeft. Spanoghe brengt verder nog één interieurstuk tot stand (cat. nr. I 298) (cf. infra). *Aardbeienpluk* (cat. nr. I 224) daarentegen is bijzonder door zijn techniek. Er werd aquarel, potlood en inkt ingezet.

In het dorp of op het platteland

Vlassenbroek en zijn bewoners vormen één van Spanoghes favoriete onderwerpen. In een publicatie over Vlassenbroek in de kunst wordt Vlassenbroek wat hoogdravend het Vlaamse Barbizon genoemd:

“Hier is bij hoogdringendheid 24 karaat-natuurschoon te redden. De parel van het paarlemoer dat Vlassenbroek heet, is het kerkje, het schattige, kruisvormige miniatuur-kerkje, midden zijn kerkhofje met zijn haagje rondom, en waarop de spitse sparretjes als hel-groene kaarsjes geplant staan, net als boompjes uit een speeldoos. Dat kerkje is onlangs geheel moeten hersteld, en langs buiten opgekalefaterd worden: zò was het versleten geraakt, puur van afgeschilderd te worden; het was effenaf kapot geschilderd; want de meest talentvolle beroepsschilders tot de onbenulligste kladpotter hebben Vlassenbroeks' kerkje geheiligd of ontheiligd, geaureoleerd of gebeeldstormd, gesublimeerd of geradbraakt.

Vlassenbroek... de evenknie van St Martens Latem, op de Leie, en van “De Weert” schuin over Temsche, was een Vlaams Barbizon. Wie Dendermondse Schilderschool zegt, zegt Vlassenbroek en wie Vlassenbroek, de Dendermondse schilders... Hier hebben Courtens' leerlingen gedroomd en gedweept, gedicht en geschilderd, gewoond en gepalieterd, gefuifd en gevrijd. En zoals Pallieter dit onbeschaamd deed in de vers-gevallen sneeuw, zo deden zij het 's nachts door het dakvenster van het huisje waar zij bohemerden. En dat kostbare kerkje, met zijn niet minder kostbare torentje dat nog niet zo hoog reikte als de monumentale reuzenotelaars ernevens, die driemaal helaas! thans ook weg zijn, was de ziel van hun inspiratie, het hart van hun hart, het aangezicht van hun scheppende liefde.

Voor Herman Broecker, Pieter Gorus en Leo Spanoghe, de drievuldigheid van het palet, was de Schelde aldaar (...)”³⁹⁴

De publicatie kan in verband worden gebracht met de benoeming tot bisschop van Monseigneur Karl-Justus Calewaert (1893-1963) in 1948.³⁹⁵ Van Weyenberge vraagt aan Leo Spanoghe om een doek met Vlassenbroek als onderwerp te maken ter gelegenheid van de benoeming (bijlage XVII).³⁹⁶

Spanoghe geeft het kerkje van Vlassenbroek talrijke keren weer. Het kerkje wordt in alle seizoenen, op alle tijdstippen en uit verschillende standpunten in beeld gebracht. De zonsondergang is belangrijk bij *St. Gertudiskerk bij valavond te Vlassenbroek* (cat. nr. I 87). De lichtwerking is zeer opvallend en weerkaatst in de plas op de voorgrond.

Hij toont echter ook andere zichten op Vlassenbroek. Zo wordt Vlassenbroek vanuit de verte weergegeven in *Wandelend op de dijk van Vlassenbroek in de sneeuw* (cat. nr. I 113).

Dorpsstraat te Baasrode (cat. nr. I 171) is een luministisch werk en focust op Baasrode.³⁹⁷ Enkele mensen rusten uit in de schaduw. Het werk is als het ware geboetseerd. De levendige kleuren werden met wit vermengd om het licht van een zomerse dag weer te geven. Het licht doet zuiders aan, maar Spanoghe past het hier toe op een Vlaams dorp.³⁹⁸

Familiale of huiselijke sfeer

In enkele van deze werken staat de schilder dicht bij de figuren die worden afgebeeld. Dit is het geval met *Julia Spanoghe in tuin te Melle* (cat. nr. I 147). De figuren staan centraal in beeld. Spanoghe geeft hier opnieuw geen gezichten weer, maar toont wel een vertederend beeld van een volwassen persoon en een kind. Ze zitten onder bomen met bloesems, een motief dat bij Spanoghe enkele keren terugkeert. De kippen worden weer in enkele penseelstreken op het doek aangebracht. Met een beetje verbeelding is een konijn onder de linker arm van Julia Spanoghe te herkennen. Een heel gelijkaardig werk wordt ook in houtskool tot stand gebracht (cat. nr. I 147). *Kindje leert stappen* (cat. nr. I 221) is gelijkaardig qua karakter.

³⁹⁴ Alfons Lambrecht, “Vlassenbroek” een Vlaams Barbizon,” in *Vlassenbroek in de kunst*, red. L. Van Weyenberge (Gent: Bisdome, 1948), 8-9.

³⁹⁵ “Karl-Justus Calewaert,” laatst geraadpleegd op 3 mei 2014, <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=20815>.

³⁹⁶ *Kaartje L. Van Weyenberge pastoor in Vlassenbroek aan Leo Spanoghe*.

³⁹⁷ “Dorpsstraat Baasrode,” laatst geraadpleegd op 11 april 2014, http://www.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lot/past/3408632/dorpsstraat-te-baasrode?p=2&iso3=USD&unite_to=in.

³⁹⁸ De kleuren doen denken aan het werk van de luminist Paul Leduc (1876-1943) in bijvoorbeeld *Avond te Martiques* (cat. nr. II*15) uit 1919, dat in Frankrijk is te situeren. (Goyens de Heusch, *Impressionisme en fauvisme in België*, 458.)

2.6. Marinestukken

Ongeveer een derde van de schilderkunstige productie van Spanoghe heeft de activiteiten op en rond het water als onderwerp: de rivieren de Schelde en de Dender en de Noordzee, vissersschepen en binnenschepen, visserij en scheepsbouw komen aan bod. Dit genre verdient dan ook veel aandacht in de bespreking van zijn oeuvre. De kunstwerken met deze onderwerpen, werden samengebracht onder 'marinestukken', al valt de term marinestuk niet zo eenvoudig te definiëren.³⁹⁹

We gebruiken de term 'marinestuk' hier als overkoepelende term voor de gezichten op en in de onmiddellijke omgeving van de zee enerzijds en voor de riviergezichten anderzijds, ongeacht het medium waarin het werk werd vervaardigd. Daarbij maken we wel een onderscheid tussen de werken die de Schelde en de Dender als onderwerp hebben enerzijds en de Noordzee anderzijds.

De marineschildering als zelfstandig genre ontstond in het westen op het einde van de 16^e eeuw. Men benadert het onderwerp op twee manieren: enerzijds om te documenteren, anderzijds artistiek. Het ene wordt meestal benadrukt in het nadeel van het andere. Wanneer men kiest voor het documenteren van bijvoorbeeld een bepaald scheepstype of het vastleggen van een gebeurtenis op zee, wordt de nadruk vaak gelegd op de correcte weergave in plaats van op de artistieke benadering. Een voorbeeld daarvan is het scheepsportret dat belangrijk was in de negentiende eeuw. In de negentiende eeuw is de marineschildering prominent aanwezig in de romantiek.⁴⁰⁰

Eveneens in de negentiende eeuw brengen ook de Franse impressionisten en realisten een ode aan dit genre. Het werk van Monet *Impression, soleil levant* geeft zelfs aanleiding tot de naamgeving van het impressionisme. De impressionisten gaan nadruk leggen op het licht en de kleur van de zee. De artistieke benadering neemt met andere woorden de bovenhand: het documenteren van het schip wordt minder belangrijk.⁴⁰¹ Bekende Franse realisten en impressionisten die zich in dit genre uiten zijn onder andere Charles Francois Daubigny,⁴⁰²

³⁹⁹ Volgens *Van Dale* is de term 'marine' een synoniem voor een zeestuk of een zeegezicht, wat ze respectievelijk definiëren als "schilderij dat een zeegezicht voorstelt" en "schilderstuk dat de zee voorstelt". Strikt genomen zouden de vele riviergezichten - door *Van Dale* gedefinieerd als "uitzicht op een rivier, resp. afbeelding daarvan" - die Spanoghe tot stand bracht bijgevolg niet opgenomen mogen worden onder 'marinestukken'. In publicaties wordt echter eveneens geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen riviergezichten en marinestukken. In het boek *Marine painting* spreekt William Gaunt met betrekking tot Daubigny bijvoorbeeld ook over zijn *river scenery*. Verder worden kustlandschappen en havenscènes soms bij het genre van de marinestukken gerekend. Een tweede probleem die de definitie van marinestuk of zeestuk door *Van Dale* met zich meebrengt is dat het in het geval van Spanoghe wel hoofdzakelijk maar niet uitsluitend over schilderijen gaat. (*Van Dale*, "marine."; *Van Dale*, "zeestuk."; *Van Dale*, "zeegezicht."; *Van Dale*, "riviergezicht."; William Gaunt, *Marine painting an historical survey* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1975), 189.; Norbert Hostyn, "Schilders van de zee," *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen* 22, nr. 1 (1984): 2.)

⁴⁰⁰ *Ibid.*, 2, 8.

⁴⁰¹ Gaunt, *Marine painting an historical survey*, 189.

⁴⁰² Hij schilderde vaak riviergezichten en had daarbij aandacht voor vissersboten en kleine figuren op de oever.

Eugène Boudin (1824-1898), Gustave Courbet, Edouard Manet en Monet. Het genre bleef populair bij bijvoorbeeld Van Gogh, Cézanne, Seurat, en fauvist André Derain (1880-1954). Opvallend is wel dat doorheen de kunstgeschiedenis men zich steeds minder gaat specialiseren in een bepaald genre.⁴⁰³ Spanoghe sluit enerzijds bij deze vaststelling aan, anderzijds ligt zijn focus wel grotendeels op de landschapschildering en het marinestuk.

In België zijn onder andere figuren als Louis Artan (1837-1890), Robert Mols (1848-1903), Frans Hens (1856-1928), Auguste Musin (1852-1923) en Emile Spilliaert (1858-1913) bekend voor hun realistische marineschilderingen. Kunstenaars als Franz Courtens en James Ensor brengen soms impressionistische zeegezichten, maar zijn hoofdzakelijk landschapschilders.⁴⁰⁴

Belangrijk in dit verband zijn ‘de schilders der Schelde’, zoals ze door kunsthistoricus Adrien Delen (1883-1960) worden genoemd.⁴⁰⁵ Jean-Pierre De Bruyn lijst ze op. Hij focust echter op de periode 1800-1950. In die periode zijn het vooral – maar niet uitsluitend – de schilders van de Dendermondse school en kunstenaars in Klein-Brabant en Waasland die zich naar de Scheldeoevers verplaatsten. Vooral de Beneden-Schelde, met andere woorden de Schelde vanaf Gent, wordt door kunstenaars in beeld gebracht. Rond Gent zelf was de aandacht groter voor de Leie. Er wordt aangegeven dat zijn aanpak, namelijk de bespreking per stad of dorp langs de Schelde, vaak moeilijk is. Het is niet evident de verschillende dorpen langs de Schelde die het onderwerp van de kunstwerken vormen te lokaliseren.⁴⁰⁶

2.6.1. Schelde & Dender

Dat een geografische benadering van het schilderen langs de Schelde moeilijk is, bewijst ook het oeuvre van Spanoghe. De afgebeelde zichten zijn soms, maar zeker niet altijd te situeren. Dit brengt met zich mee dat het geven van titels aan de werken niet zo eenvoudig is. Bij Spanoghe kan wel wat variatie in de titels worden aangebracht door de identificatie van de verschillende scheepstypes. Op die manier wordt vermeden dat er tweehonderd versies van het denkbeeldige werk *Boten* in de catalogus werden opgenomen.⁴⁰⁷

Norbert Hostyn (°1951), in het verleden conservator van het Museum voor Schone Kunsten in Oostende, maakt een onderscheid tussen de documentarische waarde en de artistieke

⁴⁰³ Gaunt, *Marine painting a historical survey*, 189-208, 219-243.; *Répertoire des artistes*, s.v. “André Derain,” laatst geraadpleegd op 11 april 2014, http://www.musee-orsay.fr/fr/espace-professionnels/professionnels/chercheurs/rech-rec-art-home/notice-artiste.html?no_cache=1&zsz=5&lnum=1.

⁴⁰⁴ Hostyn, “De schilders van de zee,” 20-28.;

⁴⁰⁵ Adrien Jean Joseph Delen, *De Schilders der Schelde* (Antwerpen: Standaard-Boekhandel, 1956).; “Delen, A[drien] J[ean] J[oseph] “Ary”,” laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, <http://www.dictionaryofarthistorians.org/delena.htm>.

⁴⁰⁶ Hertsens, “Inleiding.”; De Bruyn, “De Beneden-Schelde in de Schilderkunst; met een notitie over de Boven-Schelde.” Turkry, “Scheldeschilders in Klein-Brabant en het Land van Waas.”

⁴⁰⁷ De afgebeelde schepen werden, zoals eerder vermeld, geïdentificeerd door Maurice Kaak.

waarde van marinestukken (cf. supra).⁴⁰⁸ Dat de mogelijkheid bestaat om de sloopstypes in de werken van Spanoghe te identificeren, zorgt er samen met het feit dat Spanoghe de illustraties maakt voor het tijdschrift *toerisme* (cf. supra) (cat. nr. II 223-234) voor dat we zeker kunnen besluiten dat Spanoghe belang hecht aan de documentarische waarde. De werken bezitten echter ook steeds een artistieke waarde. Het doel van Spanoghe is dus tweevoudig: de traditionele activiteiten op de Schelde en de landschappen langs de Schelde vastleggen en kunstwerken maken.

Dat Spanoghe de landschappen langs de Schelde op zich documenteert, blijkt uit *Broekschuit uit de Sint-Onolfspolder* (cat. nr. II 5).⁴⁰⁹ Het gebied van de Sint-Onolfspolder rond Dendermonde wordt doorkruist door twee rivieren. De Dender mondt er uit in de Schelde. De Sint-Onolfspolder is gelegen ten noordwesten van het centrum van Dendermonde. Het gebied bevindt zich op de rechteroever van de Schelde en ten westen van de Dendermonding. Het gebied is gedeeltelijk op het grondgebied van Dendermonde en gedeeltelijk in haar deelgemeente Appels terug te vinden. Het natuurgebied wordt doorkruist door talrijke sloten en beken.⁴¹⁰ *Broekschuit uit de Sint-Onolfspolder* (cat. nr. II 5) brengt die kenmerkende waterloopjes in beeld.

Het aantal riviergezichten van Spanoghe is zeer groot. Dit brengt uiteraard met zich mee dat hij bepaalde composities herneemt. Er bestaat bijvoorbeeld een grote gelijkheid tussen *Vissersschip aan aanlegsteiger met zeilboot* (cat. nr. II 82) en *Vissersschip aan de oever* (cat. nr. II 83). Desondanks is de variatie die Spanoghe aan de dag legt in zijn marinestukken groot. We bespreken hier enkele werken om dit laatste aan te tonen en enkele algemeenheden en bijzonderheden omtrent Spanoghes marinestukken te formuleren. Er worden, indien relevant ook vergelijkingen gemaakt met werken van Spanoghe die gedateerd konden worden. Verder worden ook enkele werken van andere kunstenaars aangehaald om het werk beter te kunnen situeren in de evoluties in de Belgische schilderkunst.

In Spanoghes beginperiode konden we vooral de invloed van de grijze school zien. Dit was bijvoorbeeld het geval bij *Grote boot aan de oever* (cat. nr. II 186) dat in 1894 gedateerd kan worden. In de werken *Binnenschip aan de kade* (cat. nr. II 50) en *Brabantse vissersboot* (cat. nr. II 2) overheerst die grijze tonaliteit eveneens. *Brabantse vissersboot* sluit qua techniek en stijl aan bij *Langs de Schelde* van Meyers (cat. nr. II *17).

Opvallend bij het grootste deel van de meer dan 200 marinestukken – en ook bij *Binnenschip aan de kade* (cat. nr. II 50) en *Brabantse vissersboot* (cat. nr. II 2) – is het feit dat Spanoghe het schip vaak op het voorplan in de compositie positioneert. Op die manier wordt de hemel – zoals in *Binnenschip aan de kade* (cat. nr. II 50) – vaak doorklieft door een mast. Het gebeurt

⁴⁰⁸ “Norbert Hostyn,” laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=host016>.

⁴⁰⁹ Volgens Maurice Kaak is dit een typisch zicht op de Sint-Onolfspolder.

⁴¹⁰ “Sint-Onolfspolder,” laatst geraadpleegd op 11 april 2014, <http://www.natuurpuntdendermonding.be/natuurgebieden/Sint-Onolfspolder/index.html>.

zelden tot nooit dat er nog een deel van de luchtpartij wordt toegevoegd boven die mast. Het laatste kenmerk treffen we ook aan bij Meyers (cat. nr. II *18). Er moet opgemerkt worden dat Spanoghe in het begin van zijn schilderscarrière samen met Meyers langs de Scheldeoevers vertoeft (cf. supra). In bepaalde gevallen wordt de mast zelfs afgesneden. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de houtskooltekening *Otter aan de kant* (cat. nr. II 44). Zelden worden de schepen naar de achtergrond verwezen. *Aanlegsteiger* (cat. nr. II 191) vormt een van de uitzonderingen daarop.

Naast het feit dat de schepen steeds op de voorgrond worden geplaatst, zodat we het bijna scheepsportretten kunnen noemen, is het eveneens kenmerkend voor zijn marinestukken – het hangt hier soms ook mee samen – dat het vaak gaat om schepen aan de oever. De oever maakt vaak deel uit van de compositie. Dikwijls wordt de oever in de linker of rechter hoek onderaan in beeld gebracht. Verder keren de kleine figuren die er voor zorgen dat vele landschappen onder genrestukken werden gerangschikt, ook in deze marinestukken terug.

Baasrode is lange tijd, ook in de periode van Spanoghes verblijf daar (cf. supra), belangrijk omwille van de scheepsbouw. De eerste tekenen van scheepsbouwactiviteit gaan al terug tot 1572.⁴¹¹ In de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw zijn de scheepswerven Van Praet en Van Damme zeer bekend. Spanoghe raakt in Baasrode bevriend met Arthur van Praet (cf. supra), één van de kinderen van Henrica Joanna Dansaert en Petrus Joannes van Praet. Na de dood van haar man laat Henrica het bedrijf over aan haar tien kinderen. Drie kinderen, waaronder Arthur verkopen hun aandelen, de anderen zetten het bedrijf verder. Arthur was onderwijzer in Sint-Joost-ten-Node en later hoofdonderwijzer in Zele en Baasrode. Hij is politiek actief en wordt de liberale burgemeester van Baasrode. Juist vóór de oorlog kent de scheepswerf een grote bloei, na de oorlog gaan de activiteiten weer verder.⁴¹² Spanoghes aandacht voor de schepen op de Schelde kan hier zeker aan gekoppeld worden. Hij brengt alleszins de scheepswerven talrijke keren in beeld (voorbeeld cat. nr. II 55). Deze kunnen gesitueerd worden door de constructie op de achtergrond die deel uitmaakt van de scheepswerven (bijlage V b).

Nog vóór de oorlog begint Spanoghe meer aandacht te schenken aan de weergave van 'schaapachtige' wolkenpartijen. Dit is niet enkel het geval bij *De kreek bij zonsondergang* (cat. nr. II 73) dat in 1910 is gedateerd. *Vier boten waaronder een eemer* (cat. nr. II 7) vertoont qua stijl sterke verwantschappen met het werk uit 1910. De parse kleur is duidelijk aanwezig.

Zomerlandschap met visser (cat. nr. II 1), een werk dat door Serge Goyens de Heusch in zijn boek over het impressionisme en het fauvisme in België als illustratie wordt opgenomen,

⁴¹¹ Van Lancker, "Negentig jaar hamerslaggedreun te Baasrode: scheepsbouwnijverheid te Baasrode 1894-1986," 25.

⁴¹² Ibid., 63-67.

toont een enkele visser in een bootje.⁴¹³ Er zijn weinig marinestukken bekend waarin Spanoghe op zo een verfijnde manier te werk gaat en waarin het aanwezige personage in die mate in detail wordt weergegeven.

Spanoghe heeft een voorliefde voor het in beeld brengen van de vissers. Dit is bijvoorbeeld het geval in *Brabantse vissersboten tussen de knotwilgen* (cat. nr. II 27).

Hij brengt ook de actieve visser in beeld. De vissers en hun netten worden getoond in bijvoorbeeld *Zeilboten en vissersbootje* (cat. nr. II 91) en *Zicht op de Schelde met vissersboten* (cat. nr. II 99). Het is alsof hij er zich van bewust is dat het traditionele leven langzaam aan het verdwijnen is. In ieder geval documenteert hij die activiteiten voor de volgende generaties. Een goed voorbeeld hiervan is *Vissers leveren vangst aan een botter* (cat. nr. II 88). Hij toont hierin de trots van Baasrode: het scheepstype van de palingbotter. Deze schepen varen naar Nederland: naar Zeeland en de streek rond de Biesbosch. In Nederland wordt dan gevist naar paling. De Baasroodse palingbotters zijn schepen speciaal gebouwd voor het vervoer van die vis. Deze schepen gaan de vangst in Nederland ophalen en brengen die naar Baasrode.⁴¹⁴ Spanoghe brengt dit in beeld in *Vissers leveren vangst aan een botter*. Aangezien de vissers de vis in dit tafereel leveren aan de botter, is het tafereel in Nederland te situeren. Of dit werk te koppelen is aan zijn werken met Veere (cat. nr. I 118) en Dordrecht (cat. nr. I 1) als onderwerp (cf. supra), is niet te achterhalen. Spanoghe kan ook meerdere keren naar Nederland gereisd zijn of deze traditie in België op doek vastgelegd hebben.

Oud binnenschip (cat. nr. II 190) zou volgens Maurice Kaak een boot zijn die als woonboot wordt gebruikt. Schippers gaan zich vaak huisvesten in zo een boot, wanneer ze op het einde van hun leven stoppen met werken.⁴¹⁵

We zagen al enkele keren de invloed van Courtens in de werken van Spanoghe. Er zijn ook in de marinestukken werken die dicht bij het werk van Courtens aansluiten. *Scheldezicht* (cat. nr. II 145) doet qua compositie sterk denken aan *Zonsondergang op een vissersboot* (cat. nr. II *19) van Courtens. Spanoghe creëert echter meer diepte in het werk. *De oude kaai met otter in St.-Amands* (cat. nr. II 124) is geheel anders, maar doet sterk denken *Vertrek voor de visvangst* (cat. nr. II *20) van Courtens. Vooral de golven zijn gelijkaardig weergegeven. Het zijn als het ware donkere driehoekjes, die bovenaan zijn opgehoogd met een lijntje wit. Courtens kiest hier ook voor de weergave van kleine personages. Het tafereel is wel anders: Courtens kiest voor actie op de zee, Spanoghe kiest wederom voor de activiteiten aan de oever.

⁴¹³ Goyens de Heusch, *Impressionisme en fauvisme in België*, 238.

⁴¹⁴ "Geschiedenis, de palingbotters van Baasrode," laatst geraadpleegd op 11 april 2014, <http://www.botter-rosalie.be/pages/paling.aspx>.

⁴¹⁵ Gesprek Maurice Kaak, maart 2014.

Er zijn zeker ook marinestukken waarin de invloeden die we al bemerkten in deze studie – van de grijze school, van Courtens, van het luminisme en eventueel van Van Gogh en Baertsoen – minder direct aanwijsbaar zijn en waar Spanoghe dus tot een meer persoonlijke stijl komt.

Spanoghe maakt graag gebruik van herfstkleuren, zoals uit de zichtjes op Brugge al bleek. Hij trekt dit door in enkele marinestukken. *Oever met twee bootjes* (cat. nr. II 17) is zo een voorbeeld. *Eemer en Vlaanderse boot* (cat. nr. II 12) en *Sloep aan de oever met twee knotwilgen* (cat. nr. II 16) zijn gelijkaardig qua stijl. Hij maakt in deze werken graag gebruik van geel, groen, oranje en bruin en brengt de verf redelijk pastueus aan op het doek.

Otter en andere schepen aan de oever (cat. nr. II 43) is door de kenmerkende zigzaglijnen, de donkere kleuren, het inzoomen op de boot en de pastueuze manier van het aanbrengen van de verf representatief voor vele andere werken. Er zijn veel marinestukken die erg donker zijn van opzet.

De gebruikte techniek voor deze donkere doeken is niet steeds dezelfde waardoor men toch steeds een ander effect verkrijgt. In enkele werken zoals *Scheepsherstelplaats met otter aan Driehuizen te Baasrode* (cat. nr. II 65) en *Visseringsschip en binnenschip* (cat. nr. II 67) ligt de verf op sommige plaatsen heel dik, maar wordt op andere plaatsen afgeschraapt zodat het doek zichtbaar wordt en als wit dienst doet. *Zicht op landelijk huis vanaf waterloop met jol en Brabantse boot* (cat. nr. II 180) is eveneens zo een donkerder werk. Het afschrapen van de verf wordt hier echter niet toegepast.⁴¹⁶ In enkele werken zoals *Verskillende soorten boten onder openbrekende hemel* (cat. nr. II 158) die in gouache zijn uitgewerkt, zijn de kleuren vuil. Het zwart versombert de kleuren. Dat het zwart en de andere kleuren in elkaar overvloeien wordt nog versterkt door het gebruik van gouache. Het werk *Boot aan de kade* (cat. nr. II 75), in olieverf, moet hier echter niet voor onderdoen. De verf ligt dik op het doek en is nat in nat aangebracht.

Binnenschepen in de sneeuw (cat. nr. II 188) doet wat denken aan het oeuvre van de kunstenaar die we eerder al aanhaalden met betrekking tot de symbolistische gevoeligheid in zijn werk: Albert Baertsoen (cat. nr. II *22).

Mosselschuiten op de Schelde (cat. nr. II 77), *Riviergezicht* (cat. nr. II 164) en *Vlassenbroek sneeuw* (cat. nr. II 177) zijn eerder uitzonderingen in het oeuvre van Spanoghe. *Riviergezicht* is opvallend door de manier waarop de verf is bewerkt met een paletmes. Het licht reflecteert

⁴¹⁶ Het afgebeelde huis doet denken aan manier waarop Eugène Laermans (1864-1940) in zijn werken vaak sterk vereenvoudigde witte huizen weergeeft. Een voorbeeld is *Kalme avond* (cat. nr. II *21) van Laermans uit 1902. Spanoghe en Laermans stelden enkele keren tentoon op dezelfde tentoonstellingen van de kunstkring *Doe Stil Voort* (cf. infra) en het werk van beide kunstenaars was te zien op een tentoonstelling in het Engelse Taunton in 1915 (cf. infra). (Arto, "Laermans baron Eugène.")

op de randen van die 'toetsen'. Het werk *Vlassenbroek sneeuw* doet qua kleurgebruik denken aan werk van de zestiende eeuwse kunstenaar Pieter Bruegel de Oude (ca. 1525-1569).⁴¹⁷

Tussen de marinestukken zit een opvallend aantal werken in houtskool. Een mooi voorbeeld is *Scheepswerf te Baasrode* (cat. nr. II 55). Spanoghe toont zich meester in het spelen met licht en donker, wat in dit medium niet zo evident is. Het witte zeil van het schip rechts in beeld bleef uitgespaard. Spanoghe werkt relatief verfijnd en met oog voor detail in deze techniek.

Recent dook een schetsboekje op, momenteel in privé-bezit (cat. nr. II 235-270). Enkele personen gaven hierover hun mening. Volgens Jean-Pierre De Bruyn, doktor in de kunstgeschiedenis, zou het schetsboekje toe te schrijven zijn aan Spanoghe omwille van de datering en het onderwerp.⁴¹⁸ De achterkleinzoon van de schilder en de eigenaar van het boekje hebben echter hun twijfels over de toeschrijving.

De non-believers menen dat de schetsen haaks staan op de werkwijze van Spanoghe. Er is soms een aantekening op de schetsen aangebracht met de plaats en de datum waarop de schets werd gemaakt, een gewoonte die Spanoghe niet heeft.⁴¹⁹

Vele van de schetsen zijn te situeren in Baasrode.⁴²⁰ De kans is bijgevolg groot dat het schetsboekje toe te schrijven is aan een aanhanger van de Dendermondse schilderschool. De schetsen in het boekje zijn gedateerd tussen 1909 en 1912. Er zijn duidelijk verschillende handen in te herkennen. De tekeningen op *dubbelblad 1* (cat. nr. II 235) en 23 (cat. nr. II 257) bijvoorbeeld zijn erg verschillend. Terwijl de tekenaar van het eerste blad de stammen van de bomen zeer fijn weergeeft en het gebladerte eerder schetsmatig, gaat de tekenaar van pagina 23 ruwer en vlugger te werk.

De gebruikte materialen zijn potlood, houtskool, rood krijt, pastel, kleurpotlood en aquarel. Iets minder dan de helft van de tekeningen is gemaakt in rood krijt, iets minder dan de helft in houtskool of grijs potlood. Een klein aantal tekeningen combineren verschillende materialen of zijn gemaakt in kleurpotlood, pastel of aquarel. Deze materialen werden door Spanoghe ook in andere tekeningen of schilderijen gebruikt. De meeste tekeningen zijn landschappen: pure landschappen, 'marinestukken' of stads- of dorpsgezichten.

Los van het schetsboekje, zijn bij Spanoghe maar enkele tekeningen in rood krijt bekend. Het gaat om *Nonkel Jan Spanoghe* (cat. nr. I 270) en *Schets palingbotter in de kille van Baasrode* (cat. nr. II 80). Aangezien er weinig vergelijkingsmateriaal voorhanden is met betrekking tot

⁴¹⁷ Bijvoorbeeld: *De volkstelling te Bethlehem* (cat. nr. II *35).

The Oxford Dictionary of Art and Artists, 4th ed., s.v. "Bruegel (Brueghel), Pieter," laatst geraadpleegd op 15 mei 2014, <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199532940.001.0001/acref-9780199532940-e-388?rskey=ZyyQXi&result=362>.

⁴¹⁸ *Verzekeringcertificaat voor het schetsboekje toegeschreven aan Leo Spanoghe*, Privé-archief van de eigenaar van het schetsboekje.

⁴¹⁹ Gesprek met de eigenaar van het schetsboekje, op 13 april 2013.

⁴²⁰ Op vele schetsen is het opschrift 'Baesrode' aangebracht.

de schetsen in rood krijt, is het moeilijk een uitspraak te doen over de toeschrijving. Bovendien zijn er grote verschillen tussen bepaalde schetsen met rood krijt in het schetsboekje. Het linker blad van het *dubbelblad 27* (cat. nr. II 261) en het rechter blad van *dubbelblad 7* (cat. nr. II 241) zijn daarvan een goed voorbeeld. Er zijn schetsen zoals deze op *dubbelblad 7* waar eerder wordt ingekleurd, terwijl de schets op het *dubbele blad 27* eerder opgebouwd is uit lijnen. Dat laatste is ook het geval bij bijvoorbeeld *Schets palingbotter in de kille van Baasrode* (cat. nr. II 80) van Spanoghe.⁴²¹ Er moet opgemerkt worden dat de schets op dubbelblad 27 qua compositie wel sterk doet denken aan de marinestukken van Spanoghe. Op basis van dit laatste genoemde blad wordt het schetsboekje hier besproken onder ‘marinestukken’.

De tekening op het eerste blad van het schetsboek doet haast meer denken aan de schilderijen van Broeckaert of Gorus, waarin zij – vooral Gorus – bomen weergeven met ranke stammen en een schetsmatigere kruin. De vergelijking tussen een schets en een uitgewerkt schilderij is echter moeilijk te maken.

Los van het schetsboekje zijn er van Spanoghe veel meer houtskool- en potloodtekeningen gekend dan dat er tekeningen in rood krijt gekend zijn. Het blijft echter moeilijk om beide naast elkaar te leggen, bijvoorbeeld doordat de tekeningen in het schetsboekje een minder afgewerkt karakter hebben dan de andere tekeningen of dat het moeilijk is goede vergelijkingen van bepaalde elementen – zoals bomen – op te stellen. Er kunnen dus weinig vaststaande conclusies uit getrokken worden.

Uit de louter visuele analyse kunnen we dus weinig besluiten trekken. Er zijn enerzijds verschillen in de manier van tekenen tussen bepaalde schetsen uit het boekje en tekeningen of schetsen die wel aan Spanoghe toe te schrijven zijn, anderzijds zijn er argumenten om te stellen dat bepaalde schetsen, zoals bijvoorbeeld op het dubbele blad 27 van het boekje, wel van Spanoghes hand zouden kunnen zijn.

Het is belangrijk op de merken dat er op de schetsen vaak aantekeningen zijn aangebracht over bijvoorbeeld het tijdstip van de dag waarop de schets werd gemaakt. Deze aanduidingen zijn vaak in het Frans. Het gaat bijvoorbeeld over “soirée” of “matin”. Er zijn ook schetsen waar dit niet het geval is. De tekening op het dubbele blad 27 (cat. nr. II 261) is hier weer een voorbeeld van.

Ondanks het feit dat vele schetsen in Baasrode te situeren zijn in de periode 1909-1912 en dus gemakkelijk met Spanoghes leven in verband kunnen worden gebracht – in 1910 verhuisde Spanoghe naar Baasrode – en het feit dat er argumenten zijn om bepaalde schetsen met hem

⁴²¹ Dit kan met zekerheid aan Spanoghe worden toegeschreven doordat het in de collectie zit van de familie van Leo Spanoghe.

in verband te brengen, is de kans klein dat het schetsboekje in zijn geheel aan Spanoghe toe te schrijven is. Al beheerste Spanoghe het Frans goed, hij was Nederlandstalig.⁴²²

We kunnen stellen dat de tekeningen in het schetsboekje met redelijke zekerheid kunnen toegeschreven worden aan één of meerdere aanhangers van de Dendermondse schildersschool omwille van de aanduiding Baasrode en de typische landschappen en marinestukken in de schetsen. Spanoghe kan slechts – echter niet met zekerheid - voor enkele schetsen in aanmerking komen als auteur.

Onder andere Broeckaert en Gorus kunnen, gezien de datering, eveneens in aanmerking komen. Broeckaert gaf echter gezien zijn gedichten evenzeer de voorkeur aan het Nederlands.⁴²³ De kans dat iemand als Pieter Gorus kan worden gelinkt aan de schetsen is bijgevolg groter. Vooral het eerste blad doet denken aan de stijl van Pieter Gorus. Hij gebruikte het Frans waarschijnlijk vaker. Er is met zekerheid geweten dat Gorus een opleiding startte als mijnningénieur aan de universiteit van Leuven, waar men hoofdzakelijk in het Frans les gaf.⁴²⁴

Er moet tot slot worden opgemerkt dat de schilders van de Dendermondse school zich vaak samen langs de boorden van de Schelde begeven om er te tekenen en te schilderen. Spanoghe doet dit bijvoorbeeld met Meyers en is later zelf met zijn leerlingen actief in de natuur (cf. supra) om er te schilderen en te tekenen.

2.6.2. De Noordzee

Een tiental werken van Spanoghe die onder de noemer ‘de Noordzee’ in de catalogus werden opgenomen, zijn marinestukken in de strikte zin van het woord. Op het einde van de 19e eeuw zakten veel schilders af naar de kust. Neo-impressionist Theo Van Rysselberghe (1862-1926) en de realistische schilder Alfred Verwée (1838-1895) stichten bijvoorbeeld een kunstenaarskolonie in Knokke. Zelfs Camille Pissarro vertoeft rond de eeuwwisseling aan de Belgische kust. Vanaf wanneer Spanoghe er precies gaat schilderen is niet bekend.⁴²⁵ Hij stelt alleszins in 1903 een werk tentoon waarvan de titel naar Knokke verwijst (cf. supra). Spanoghe zou vooral in Zeebrugge actief geweest zijn.⁴²⁶

⁴²² Spanoghe schrijft een foutloze brief in het Frans aan Paul Lambotte (cfr. Infra). (*Brief van Leo Spanoghe aan Paul Lambotte*, 43.165, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.) Wanneer Paul Haesaerts naar aanleiding van een tombola een formulier dat in twee talen werd opgemaakt, moet invullen voor Spanoghe, kiest hij voor het Nederlands. (*Verskillende ‘aankoopborderellen’ voor de tombola*, mei 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.)

⁴²³ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 173.

⁴²⁴ Ibid, 183.; “KU Leuven, zes eeuwen geschiedenis,” laatst geraadpleegd op 30 maart 2014, <https://www.kuleuven.be/overons/geschiedenis.html>.

⁴²⁵ Lannoy, Devinck en Thomas, *Van het atelier naar de kust Knocke & Heyst 1880-1940*, 19-22.

⁴²⁶ Aimé Stroobants, “Dendermondse schilders en de Belgische kust,” *Cronycke*, 27 (2011): 9-10.

Het grootste deel – uitgezonderd *Storm op zee* (cat. nr. II 210) en *Op zee* (cat. nr. II 216) – tonen echter geen zicht op de zee, maar eerder een tafereel in de haven of aan de kust. Ook bij de riviergezichten gaat de aandacht meer uit naar de oevers, dan naar de actie op het water.

Bepaalde werken verschillen niet sterk van de riviergezichten. *Visserschepen, Oostende* (cat. nr. II 212) en *Een boot aan de aanlegsteiger* (cat. nr. II 98) zijn bijvoorbeeld vergelijkbaar qua compositie en kleurgebruik.

Andere werken tonen een andere vormtaal dan die van de riviergezichten. *Sloepen aan de kade* (cat. nr. II 209) zou even goed een werk van Regnier de Herde kunnen zijn. Als men het werk van deze laatste in één zin wil samenvatten, is het volgende citaat daarvoor zeker geschikt:

“De milde verfzetting werkt steeds samen met een grafische infrastructuur: ieder plastisch werk is als een huwelijk tussen schilderij en tekening.”⁴²⁷

Men kan zich de vraag stellen of de leermeester Spanoghe begint te experimenteren en zijn leerling Regnier de Herde zich deze vormtaal eigen maakt of dat de beïnvloeding in de andere richting plaatsheeft.

Het werk *Storm op zee* (cat. nr. II 210) is het enige werk waar Spanoghe de zee op zich als onderwerp neemt. Wanneer men aandachtig kijkt, zijn er toch twee schepen weergegeven die de storm trotseren. De verf wordt vooral voor het water zeer pastueus aangebracht. Het wordt haast abstract. De nadruk ligt hier echter volledig op de kolkende zee. Er worden zware weersomstandigheden weergegeven. De impressie of het licht speelt hier niet meer de hoofdrol. De nadruk ligt hier op de expressie. In werken als *Stoomboten, Oostende* (cat. nr. II 214) en *In de haven met bewolking* (cat. nr. II 215) is de expressie eveneens de belangrijkste factor. In *Stoomboten, Oostende* (cat. nr. II 214) gaat hij voor een redelijk ver doorgedreven vormvereenvoudiging.

2.7. Stilleven

Het genre van het stilleven behoort lange tijd tot de minderwaardige genres (cf. supra). Norbert Hostyn, probeert met *Belgische stilleven- & bloemenschilperkunst 1750-1914* wat meer vat te krijgen op het genre in België in de lange 19^e eeuw. Hij onderscheidt bij de bespreking van de stilleven van de Antwerpse kunstenaar Henri De Braekeleer (1840-1888) drie groepen binnen het stilleven: het bloemenstilleven, het accessoirestilleven en het

⁴²⁷ Roger Geerts, “wij huldigen/ wij gedenken Kunstschilder Regnier de Herde 75,” *Vlaanderen*, 38 (1989): 349.

keukenstillevens.⁴²⁸ Dit kan gemakkelijk worden doorgetrokken met betrekking tot de stillevens van Leo Spanoghe.

De bloemenstillevens

De meeste stillevens van Spanoghe zijn bloemenstillevens. Soms worden die bloemen gecombineerd met andere elementen, die een minder belangrijke plaats innemen in de compositie.

Stilleven, waaronder bloemenstillevens worden vaak gelinkt aan het thema van vergankelijkheid. De gedroogde bloemen die Spanoghe weergeeft in *Bloemenstillevens* (cat. nr. I 239) en *Stilleven met droogbloemen* (cat. nr. I 240) zouden bijvoorbeeld op die manier geïnterpreteerd kunnen worden. Spanoghe staat met de keuze van dit onderwerp niet alleen. De Antwerpse kunstenaar Arthur Navez (1881-1931) bijvoorbeeld, die door Hostyn als nabloeier wordt beschouwd, brengt dit onderwerp ook in beeld.⁴²⁹

Spanoghe brengt ook verwelkte bloemen in beeld zoals in *Zonnebloemen* (cat. nr. I 225). In de chronologie werd al kort aangestipt dat er mogelijks een verband is met *Vier uitgebloeiende zonnebloemen* (cat. nr. II *5) van Van Gogh. Dit werk van Van Gogh kondigt de bekende reeks *Zonnebloemen* aan die Van Gogh later in zijn carrière in Arles tot stand brengt. Twee werken met zonnebloemen zouden een triptiek vormen met de *Berceuse* (cat. nr. II*6). Deze triptiek was bestemd voor het gele huis, dat Van Gogh inricht om er samen met Gauguin te werken. *Vier uitgebloeiende zonnebloemen* komt echter tot stand in Parijs.⁴³⁰

Prof. Dr. Konrad Hoffmann (1938-2007), actief aan de universiteit van Tübingen en in het Metropolitan Museum of Art in New York, stelt dat de zonnebloemen van Van Gogh uit Arles een voorloper hebben in de *Zonnebloemen* (cat. nr. II *7) van Monet. Hij veronderstelt dat Van Gogh de versie van Monet in Parijs zag. Hoffmann ziet gelijkenissen tussen het werk van Van Gogh uit Parijs en het werk van Monet.⁴³¹ Hij verwijst hier naar de tafel waarop de vaas met bloemen van Monet staat opgesteld:

“Van Gogh selbst ging jedoch in seinen früheren Stilleben der Pariser Zeit von Monets impressionistischer Bildform aus. Das Pariser Blumen-Stilleben von 1886 zeigt auch das räumlich unklare Motiv der überschrittenen Tischecke vor bewegt-farbigem Grund.”⁴³²

⁴²⁸ Norbert Hostyn, *Belgische stilleven- & bloemenschilderkunst 1750-1914 van neo-classicisme tot post-impressionisme* (Oostende: Museum voor Schone Kunsten, 1994).; Arto, “De Braekeleer Henri.”

⁴²⁹ “Arthur Navez (1881-1931) – Bouquet aux immortelles,” laatst geraadpleegd op 12 april 2014, <http://www.artprice.com/artist/20933/arthur-navez/lot/past/6563580/bouquet-aux-immortelles?p=1&search=bouquet+aux+immortelles>.; Hostyn, *Belgische stilleven- & bloemenschilderkunst 1750-1914*.; Arto, “Navez Arthur.”

⁴³⁰ Konrad Hoffmann, “Zu Van Goghs Sonnenblumenbildern,” *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 30 (1968).

⁴³¹ Ibid., 29-30.; “Prof. Dr. Konrad Hoffmann,” laatst geraadpleegd op 4 mei 2014, <http://www.uni-tuebingen.de/fakultaeten/philosophische-fakultaet/fachbereiche/altertums-und-kunstwissenschaften/kunsthistorisches-institut/mitarbeiter/hoffmann-konrad-prof-dr-phil-habil.html>.

⁴³² Hoffmann, “Zu Van Goghs Sonnenblumenbildern,” 29-30.

In het werk van Van Gogh uit zich dit onder andere in een rood gedeelte links op het werk. Bij Spanoghe lijkt dit onder een andere vorm ook terug te keren in zijn *Zonnebloemen* (cat. nr. I 225). Ter zijde gelaten of Spanoghe zich op het werk van Van Gogh baseerde of niet, is het wel een vaststaand feit dat Van Gogh een grote invloed had op de “Zonnenblumen-Mode” in de late negentiende eeuw. Die traditie leefde ook in de twintigste eeuw nog door.⁴³³ Hoffmann haalt in verband met het fin-de-siècle een citaat aan van de Nederlandse Bettina Polak (1919-2009)⁴³⁴:

“De zonnebloem, in het algemeen symbool van levenslust en idealisme, is evenzeer als de lelie de bloem van het fin-de-siècle geweest... Wie zich respecteerde en en vogue wilde blijven, sierde zijn salon met vazen zonnebloemen, meestal gecombineerd met pauwveren.”⁴³⁵

Spanoghes *Zonnebloemen* (cat. nr. I 225) kunnen in ieder geval gezien worden als een uitloper van die traditie.

Wat kenmerkend is voor de stillevens van Spanoghe – en wat ook dikwijls in de andere genres terugkeert – is de vaak pastueuze stijl en daarnaast het feit dat hij zich herhaaldelijk concentreert op een paar bloemen in de plaats van een geheel boeket weer te geven. In de meeste gevallen komen de composities weinig gekunsteld over. Spanoghe focust niet op de details. De bladeren bijvoorbeeld zijn vaak in enkele penseelstreken weergegeven. In vele stillevens trekt hij de *peinture grasse* door.

Het boek van Jean-Pierre De Bruyn over de Dendermondse schilderschool wordt rijk gestoffeerd met beeldmateriaal. In het gehele boek worden slechts zes stillevens getoond: één van Petrus De Clercq, één van de Dendermondse kunstenaar Emile Byl (1842-1875), één van Piet Gillis, één van de Dendermondse kunstschilder Petrus Roels (1849-1909), één van Louis Jacobs en één van Spanoghe. De aandacht gaat grotendeels uit naar de landschappen.⁴³⁶

Piet Gillis, aanhanger van de Dendermondse schilderschool wordt geprezen voor zijn stillevens.⁴³⁷ In de bloemenstillevens van Piet Gillis regeert het realisme (cat. nr. II *23). Spanoghe keert in de meeste bloemenstillevens dat realisme de rug toe. Werken als *Stillevens met dahlia's en fruit* (cat. nr. I 228) getuigen van een impressionistische opvatting. Opvallend is dat hetzelfde vaasje dat bij Spanoghe in *Stillevens met droogbloemen* (cat. nr. I 240) wordt

⁴³³ Ibid., 42-48.

⁴³⁴ “Bettina Polak,” laatst geraadpleegd op 4 mei 2014, <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=pola011>.

⁴³⁵ Bettina Polak, *Het fin-de-siècle in de Nederlandse schilderkunst: de symbolistische beweging 1890-1900* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1955), zoals vermeld in: [Hoffmann, “Zu Van Goghs Sonnenblumenbildern,” 34.]

⁴³⁶ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 66, 107, 119, 148, 157, 253.

⁴³⁷ Jolien De Ridder, “Kunstenaarsmonografie van Piet Gillis (1887-1965)” (lic. diss, Universiteit Gent, 2011), 100-101.

afgebeeld, ook door Gillis wordt afgebeeld (cat. nr. II *25). In 1926 stellen beide kunstenaars samen tentoon (cf. infra).

Zoals eerder aangehaald, neigt Spanoghe in *Zonnebloemen* (cat. nr. I 225) naar post-impressionist Van Gogh (cf. supra). In *Stilleven met gele en paarse viooltjes* (cat. nr. I 226) zet Spanoghe de complementaire kleuren paars en geel naast elkaar bij het weergeven van de viooltjes. Van Gogh deed dit ook in 1886 met *Mand met viooltjes* (cat. nr. II *24). Spanoghe zoomt meer in.

Bloemenstilleven (cat. nr. I 234) springt er wat uit doordat de verschillende elementen op het doek meer gestilleerd zijn. De verf is iets minder pastueus aangebracht dan bij *Stilleven met dahlia's en fruit* (cat. nr. I 228) en de plaatsing van de verfstreken is meer beheerst. De kleurvlakken zijn meer afgelijnd.

Er moet benadrukt worden dat er internationaal schilders zijn die de traditie sterk de rug toekeren. Georges Braque (1882-1963) bijvoorbeeld schildert in 1929 – hetzelfde jaar van Spanoghes *Zonnebloemen – De ronde tafel* (cat. nr. II *26).

Accessoirestilleven

In *Stilleven met schilderspalet* (cat. nr. I 243) focust hij op zijn schildersmaterialen. De kenmerkende gedroogde bloemen komen in deze compositie terug. Het lijkt alsof *Stilleven met bloemen en lampionvruchten* (cat. nr. I 238) in deze compositie werd geïncorporeerd. Het schilderspalet en de bijhorende penselen liggen niet plat op de tafel, maar zijn gekanteld, zodat deze beter gezien kunnen worden. Het schilderspalet lijkt bijna van de tafel te vallen. Het vaasje dat we in *Stilleven met droogbloemen* (cat. nr. I 240) zagen en in het werk van Piet Gillis zagen terugkomen, wordt op de achtergrond weer in de compositie gevoegd. Een interessant detail hierbij is dat een deel van het schildersmateriaal van Spanoghe bewaard is gebleven (afb. 15).

Stilleven met knuffeldieren van de kleinkinderen van de schilder (cat. nr. I 252) kan ook als een accessoirestilleven worden beschouwd.

Afb. 15: De kunstenaarsmaterialen van Leo Spanoghe

Keukenstilleven

In deze werken worden enkele voedingswaren gecombineerd met allerlei objecten uit de keuken. *Stilleven met brood en vis* (cat. nr. I 244) en *Stilleven met spiegelei* (cat. nr. I 245) zijn qua stijl vergelijkbaar. De gebroken eierschalen zorgen voor een anekdotisch detail in *Stilleven met spiegelei*. Deze werken zijn erg donker in tegenstelling tot *Stilleven met kip, fruit, rode kool en brood* (cat. nr. I 247).

Spanoghe maakt ook enkele jachtstillevens (cat. nr. I 250, 251). Tijdgenoot Amédée Degreef (1878-1969) kiest voor hetzelfde onderwerp in *Stilleven met fazant en haas* (cat. nr. II *27). Degreef wordt door Hostyn gezien als overgangsfiguur tussen het realisme en het impressionisme.⁴³⁸ De jachtstillevens van Spanoghe staan eveneens tussen het realisme – wat vooral in het kleurgebruik tot uiting komt – en het impressionisme – door de gebruikte toets – in.

2.8. Portretten

Het portret is “de afbeelding van een persoon, waarbij de gelaatstreken als hoofdzaak beschouwd worden, m.n. een geschilderde afbeelding”.⁴³⁹ Onder andere in de bespreking van de genrestukken bleek al dat Spanoghe nooit inzoomt op de figuren. Zelfs in zijn werken die als portretten kunnen worden beschouwd, heeft hij soms weinig aandacht voor die gelaatstreken. De vraag kan worden gesteld of die “portretten” dan wel echte portretten zijn, zoals die in bovenstaande definitie worden omschreven.

Gezien het vaak onafgewerkte karakter van de werken die we onder dit genre kunnen onderbrengen en het feit dat het dikwijls familieleden zijn die gerepresenteerd worden, is het niet de bedoeling dat deze portretten aan een groot publiek worden getoond. Bij enkele portretten is het onafgewerkte karakter vanzelfsprekend, bij anderen staat er zelfs ‘studie’ op vermeld (cat. nr. I 262, 283). We maken hier een onderscheid tussen de zelfportretten en de portretten van anderen.

2.8.1. Zelfportretten

Een achttal zelfportretten van Spanoghe zijn bekend. De term portret werd afgeleid van het Latijnse *protrahere*: het moet het karakteriserende van de persoon tevoorschijn halen.⁴⁴⁰ We kunnen dit op twee manieren benaderen. Ten eerste door te kijken of de kunstenaar erin geslaagd is de lichamelijke kenmerken of specifiek de gelaatstreken goed weer te geven. Kunnen we de persoon herkennen, zoals we dat bijvoorbeeld op een foto kunnen? Anderzijds

⁴³⁸ Hostyn, *Belgische stilleven- & bloemenschilderkunst 1750-1914*.

⁴³⁹ Van Dale, “portret.”

⁴⁴⁰ Katlijne Van der Stighelen, *Portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu, Hoofd- en bijzaak* (Leuven: Davidsfonds, 2008), 11-28.

is er in het verleden vaak geprobeerd de portretten psychologisch te benaderen: kunnen de karaktertrekken en de emoties van de persoon van het portret worden afgeleid? Een uitspraak die treffend is bij deze laatste benadering is die van Bart Verschaffel:

“Het gezicht heeft geen betekenis omdat ik er belang of betekenis aan hecht, maar omdat het iets wil zeggen. Het gezicht manifesteert een dynamiek die van binnen naar buiten gaat. Het is de plaats waar innerlijkheid in de wereld doorbreekt en zichtbaar wordt.”⁴⁴¹

Een portret kan met andere woorden een persoon op twee manieren karakteriseren: door de anatomisch correcte weergave van de persoon in kwestie én door de psychologie achter de persoon uit het portret te laten spreken. In het beste geval gaan beide samen. Doordat er redelijk veel foto's van de schilder zijn bewaard, is het interessant enkele werken naast die foto's te plaatsen (bijlage III).

Aangenomen wordt dat de meeste portretten in Engeland worden gemaakt.⁴⁴² Vermoedelijk is dat ook voor *Zelfportret in Londen* (cat. nr. I 253) het geval.⁴⁴³ Spanoghe maakt hier een zelfportret, waarbij de meest karakteristieke kenmerken van het gezicht – de ogen, neus en mond – nauwelijks zichtbaar zijn. De gelaatstreken worden hier zeker niet als hoofdzaak beschouwd. Uit de vergelijking met een gelijkaardige foto blijkt echter dat het gezicht van Spanoghe in de realiteit inderdaad soms wat onder zijn hoed was verzonken (bijlage III bb). De centrale figuur op het schilderij is dus wel karakteristiek weergegeven.

In dit werk hangt Spanoghe een mysterieus beeld op van zichzelf. Dit wordt nog versterkt door de mysterieuze figuur op de achtergrond (rechts in het beeld) en het kleurgebruik. Het zelfportret is origineel qua compositie. De schilder staat dicht bij de kijker, die wordt gedwongen over de schouder van de schilder te kijken. De rokende kunstenaar schildert met de rechter hand op een doek dat voor de toeschouwer niet zichtbaar is. Dit werkt de nieuwsgierigheid naar het tafereel in de hand. In zijn linker hand houdt hij ondertussen zijn schilderspalet vast. Tegelijkertijd kijkt een andere persoon over Spanoghes rechter schouder mee naar het werk. Of kijkt hij naar de toeschouwer? Deze laatste man draagt een gelijkaardige hoed als Spanoghe. Men zou zich de vraag kunnen stellen of hij zichzelf hier drie maal heeft voorgesteld. In ieder geval is dit werk origineel opgevat en roept het bij de toeschouwer vragen op, wat het werk interessant maakt.

⁴⁴¹ Bart Verschaffel, *Ik of een ander: zelfportretten van Belgische kunstenaars* (Brussel en Doornik: La Renaissance du Livre en Dexia, 2002), 10.

⁴⁴² Vele portretten focussen op de kinderen van de schilder. Ze worden afgebeeld als kleine kinderen. De kinderen waren nog klein toen het gezin naar Engeland vluchtte.

⁴⁴³ Op de retrospectieve tentoonstelling in 2013 werd die titel aan het portret gegeven. (Spanoghe et al., *Leo Spanoghe: Dendermonde 1874-Gent 1955.*)

Het mysterie blijft echter hangen. Dit komt eveneens terug in de realiteit. Er zijn aanwijzingen dat Spanoghe in het dagelijkse leven ook wat een achtergrondfiguur was. Hij nam zo niet vaak zelf het initiatief om aan tentoonstellingen deel te nemen (cf. infra). De titel van deze studie ‘portret van een verborgen kunstenaar’ is dan ook op verschillende vlakken toepasselijk. Spanoghe beeldt zichzelf hier al schilderend af. Karakteriserend is dit alleszins voor iemand die leefde voor zijn vak. Wat Katlijne van der Stighelen aangeeft over de kunstenaars van de generatie van de jaren 1870 in haar boek over portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu, is zeker nog toepasselijk voor *Zelfportret in Londen* (cat. nr. I 253):

“De traditie van het genre bepaalde nog steeds de norm. Portretten moesten registreren. Ondertussen hadden de schilders door de concurrentie van de opkomende fotografie niettemin geleerd dat portretten tegelijk over de realiteit dienden te triomferen. Het strakke keurslijf van poses en gestes werd daarom wat lossier gelaten en de toets vrijer en dynamischer gehanteerd.”⁴⁴⁴

Dat *Zelfportret in Londen* (cat. nr. I 253) Spanoghe als persoon zowel fysiek als psychologisch registreert werd al duidelijk. Dat hij hier kiest voor een originele visie, die over de realiteit triomfeert, is evenzeer duidelijk. De pose heeft ook nog elementen in zich uit de traditie. Het schilderij refereert naar de portretten ten halve lijve. De plaats van het hoofdpersonage is centraal op het doek: de persoon is ingekaderd.

De verschillende betekenisragen die in dit werk te ontdekken zijn, maken van dit portret een van de boeiendste werken die Spanoghe tot stand bracht.

Andere zelfportretten zijn enkele gelijkaardige portretten op de achterkant van menukaarten (cat. nr. I 254, 255, 256). Deze menukaarten dateren uit de periode dat hij in Engeland verbleef.⁴⁴⁵ De schilder wordt ten voeten uit en ten halven lijve voorgesteld.

Het *Zelfportret in profiel met pijp* (cat. nr. I 258) toont een minder realistisch, maar karaktervol portret. Het driekwartportret komt het meest voor doorheen de kunstgeschiedenis. Een portret ‘en face’ en in profiel zoals in *Zelfportret in profiel met pijp* is eerder uitzonderlijk.⁴⁴⁶ Hij geeft zichzelf hier weer in enkele lijnen, arceert enkele schaduwen en hoogt de plekken die licht reflecteren op met wit. De gemoedstoestand van de kunstenaar komt in dit werk tot uiting. Er wordt een pijp gerookt en de kunstenaar lijkt op die manier omgeven door de rook die in witte pastel wordt weergegeven.

⁴⁴⁴ Met de generatie van de jaren 1870 bedoelt ze kunstenaars als de Brusselse schilder Edouard Agneessens (1842-1885), Alfred Cluysenaer (1837-1902) en Verhas. (Van der Stighelen, *Portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu, Hoofd- en bijzaak*, 240-43.; Arto, “Agneessens Edouard.”; Arto, “Cluysenaer Alfred Jean André.”)

⁴⁴⁵ Gesprek met Pieter Spanoghe.

⁴⁴⁶ Van der Stighelen, *Portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu, Hoofd- en bijzaak*, 11-28.

2.8.2. Portretten van anderen

Er kan hier een onderscheid worden gemaakt tussen portretten van familieleden en portretten waarvan grotendeels onbekend is wie de geportretteerde is.

Familieleden

“Every portrait that is painted with feeling is a portrait of the artist, not of the sitter.”⁴⁴⁷ (Oscar Wilde)

Het blijkt dat Spanoghe het liefst die mensen afbeeldt, die het dichtst bij hem staan. Van der Stighelen noemt dit ‘Freundschaftsbildnis’. Dit veronderstelt een persoonlijke relatie tussen de kunstenaar en de geportretteerde, als één van de redenen om een portret tot stand te brengen.⁴⁴⁸ Het grootste deel van de portretten door Spanoghe hebben een lid van zijn gezin als onderwerp. Het toont aan dat Spanoghe een echte familieman is.

In *Moeder Elisa Pée met kinderen Guido en Julia* (cat. nr. I 262) zijn centraal Elisa Pée met dochter Julia in haar armen weergegeven. In de linker hoek vinden we het hoofd van de kleine Egidius. De kleuren zijn overwegend bruin. De nadruk wordt hier gelegd op de gezichten en de hand van Elisa Pée. De andere elementen zijn minder scherp weergegeven. De arm van de moeder verbindt als het ware de blik van Guido met de meisjesbaby Julia. Zijn familie moet voor Spanoghe wel extra belangrijk geweest zijn in de jaren dat ze in Engeland verbleven. Op een foto is hun hechte band eveneens duidelijk (bijlage III II). Guido Spanoghe, de zoon van Leo Spanoghe, schrijft in 1918 vanuit hun verblijfplaats in Didsbury het volgende:

“De Schilder
Mij vader is een schilder
Een schilder oh zoo goed
Niemand anders kan het zoo goed

2

Mijn vader schilderd (sic) mijn portret zoo goed
En ook dat van mijn zuster
Mijn moeder staat er ook zoo goed
Mijn vader is den B-E-S-T-E”⁴⁴⁹

Julia Spanoghe wordt geboren in 1913. Het portret dat gedateerd is 1916 (cat. nr. I 263) toont waarschijnlijk de kleine Julia. Op dat moment is ze ongeveer drie jaar oud. Het meisje lijkt hier ouder. Spanoghe concentreert zich hier duidelijk op het hoofd van zijn dochter dat realistisch

⁴⁴⁷ Van der Stighelen, *Portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu, Hoofd- en bijzaak*, 11-28.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, 11-28.

⁴⁴⁹ *Schriftjes Guido Spanoghe*.

is weergegeven en goed uitgewerkt. Julia is hier volledig geconcentreerd op de bloemen, die voor de kijker maar gedeeltelijk zichtbaar zijn.

Hij maakt ook een portret van Julia, frontaal gezien (cat. nr. I 264). Dit werkt hij uit in pastel. Opvallend bij de portretten van Julia Spanoghe is het strikje dat steeds terugkeert.

Het portret *Kleuter met beertje* (cat. nr. I 269) toont waarschijnlijk de kleine Julia net voor hun vertrek naar Engeland. Het werk is in 1914 gedateerd door de kunstenaar zelf. Het is alsof de kleine Julia bezorgd of verbaasd kijkt over wat er zich voor haar afspeelt. Het kind heeft wat Bart Verschaffel “beeldbesef” noemt in zich.⁴⁵⁰ Het knuffelbeertje versterkt het vertederende beeld.

De portretten van zijn kinderen bevestigen de stelling die Van der Stighelen in haar boek poneert. Ze stelt dat het meestal de kinderportretten zijn die het makkelijkst aan de traditionele voorstelling ontsnappen.⁴⁵¹ Vooral in de portretten van Julia, wijkt Spanoghe af van het verstilte karakter. Er zit meer actie in deze portretten. Dit zorgt er volgens Bart Verschaffel voor dat deze portretten minder sterk zijn. In portretten waarin het narratieve aspect wordt geweerd, gaan de beelden meer betekenen dan wat de beelden zelf vertellen. De psychologie achter de persoon komt in portretten zonder verhalend karakter meer tot uiting.⁴⁵² Dit wordt door de zelfportretten van Spanoghe bevestigd.

Grotendeels onbekende geportretteerden

Volgens de mondelinge overlevering tonen twee gelijkaardige portretten *Jef de dokwerker* (cat. nr. I 272, 273).⁴⁵³ Doordat de achtergrond niet werd uitgewerkt, lijkt de persoon in *Jef de dokwerker* (cat. nr. I 272) bijna los te komen van het doek. Het is een voorbeeld van een werk waarin er meer aandacht gaat naar de gelaatstrekken.

Portret van man met pijp (cat. nr. I 274) doet door de grillige vormen wederom denken aan Van Gogh. Van Gogh bouwt zijn portretten echter helemaal anders op. Hij bereikt die kronkelende lijnvoering door korte toetsen met elkaar te verbinden. Spanoghe brengt vele van die golvende lijnen aan in één beweging. Een goed voorbeeld daarvan vindt men bij de weergave van de rechter wang van het personage. Men ziet hier ook dat hij nat in nat werkt. Het rode oor bij dit portret is opvallend en doet aan de perikelen van Van Gogh denken.

De vrouw op het werk *Stefanie, dorpsvrouwtje te Vlassenbroek* (cat. nr. I 278), werd herkend door een vrouw die als klein kind de schilder nog heeft gekend.⁴⁵⁴ Spanoghe brengt de verf hier heel schetsmatig aan. Het lijkt alsof hij met zo weinig mogelijk verf een zo groots mogelijk

⁴⁵⁰ Verschaffel, *Ik of een ander: zelfportretten van Belgische kunstenaars*, 11-12.

⁴⁵¹ Van der Stighelen, *Portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu, Hoofd- en bijzaak*, 11-28.

⁴⁵² Verschaffel, *Ik of een ander: zelfportretten van Belgische kunstenaars*, 12.

⁴⁵³ Gesprek met Pieter Spanoghe.

⁴⁵⁴ Ibid.

effect wil bereiken in de weergave van dit dorpsvrouwtje. De onbedekte delen van het papier zijn wederom plaatsen waar het licht wordt gereflecteerd. De handen van het dorpsvrouwtje zijn relatief groot weergegeven. Het werk doet al dan niet toevallig ook denken aan *La Berceuse* (cat. nr. II *6) van Van Gogh dat evenzeer op de tentoonstelling met werk van Van Gogh in 1929 in Brussel wordt tentoongesteld (cf. supra).⁴⁵⁵

2.9. Dierenschildering

In de jaren '60 van de twintigste eeuw komt er geleidelijk aan meer aandacht voor de dierenschildering. Dit gaat samen met "une réhabilitation internationale de l'art non progressiste du XIXe siècle."⁴⁵⁶ Terwijl de Duitse kunstenaar Franz Marc (1880-1916) in de vroege 20e eeuw kleurrijke, gestileerde paarden toont en de Nederlander Théo Van Doesburg (1883-1931) de koe tot abstracte vormen reduceert, houdt Spanoghe vast aan een meer traditionele vormtaal.⁴⁵⁷ Dit impliceert echter niet dat hij geen originele visies aan de dag legt en dat hij steeds blijft vasthangen aan dezelfde vormtaal. Dit laatste blijkt ook uit de bespreking van de andere genres.

In de genrestukken komen dieren veelvuldig voor. De werken waar de dieren het centrale onderwerp vormen, zijn echter eerder beperkt. In *Kippen en blauwe regen* (cat. nr. I 285) geeft hij enkele kleine kippen in enkele penseeltrekken weer, zoals we al eerder zagen. Spanoghe maakt voor de weergave van het tafereel veelvuldig gebruik van de 'zigzaglijnen'. Het licht en de kleuren van de blauwe regen spelen hier de hoofdrol.

Er zijn drie schilderijen van Spanoghe die we als pure dierenschildering kunnen beschouwen met de koe als onderwerp. Ze zijn echter totaal verschillend. Spanoghe verliest zich in *Koeien in de weide* (cat. nr. I 286) helemaal in de pastueuze schildersstijl. Het onderwerp zelf wordt daardoor wat wazig. Er zit haast geen dynamiek in de dieren. De poten van de centrale koe zijn bijvoorbeeld te recht.

Hetzelfde onderwerp werkt hij helemaal anders uit in *Herkauwende koe* (cat. nr. I 287). Hier wordt de aandacht volledig naar de koe gezogen, doordat de voorgrond en de achtergrond wat waziger zijn weergegeven. Het is alsof de focus van het fototoestel op de koe wordt ingesteld. Het groene gras doet de complementaire kleur rood in de koe meer opleven. De weergave van takken en gebladerte links heeft de functie van repoussoir en geeft het werk wat diepte.

⁴⁵⁵ Chabot, "L'Exposition Vincent Van Gogh au Musée de Bruxelles," 218-220.

⁴⁵⁶ Collette Delvoye en Norbert Hostyn, red. *Du coq à l'âne: la peinture animalière en Belgique au XIXe siècle* (Bruxelles: Crédit communal de Belgique, 1982), 9.

⁴⁵⁷ "Franz Marc The Large Blue Horses," laatst geraadpleegd op 4 mei 2014, <http://www.walkerart.org/visual-arts/provenance-research-project/franz-marc-the-large-blue-horses>.; "Theo van Doesburg," laatst geraadpleegd op 4 mei 2014, http://www.moma.org/collection/browse_results.php?criteria=O%3AAD%3AE%3A6076&page_number=8&template_id=1&sort_order=1.

In *Grazende koeien* (cat. nr. 288) kiest Spanoghe voor een sterke vormvereenvoudiging. Het werk is grotendeels opgebouwd uit drie horizontale kleurvlakken, toch is het landschap met de grazende koeien nog als dusdanig herkenbaar. Spanoghe neigt ook hier naar een expressionistische vormtaal.

Werkpaard in boerderij (cat. nr. I 291) zou men door de *peinture grasse* en het onderwerp een typisch Belgisch of Vlaams werk kunnen noemen. Het licht speelt hier een centrale rol. Het licht werpt een kleurengloed op de manen van het paard en op de muur rechts in het beeld. De kier tussen de deur en de muur zorgt voor een streepje licht op de grond. Het licht valt van buiten de stal naar binnen. Taferelen die zich afspelen binnenin een stal werden ook in de 16^e eeuw al gemaakt. Uit de 17^e eeuw is het werk *Interieur van een stal* (cat. nr. II *28) van de Nederlandse kunstenaar Philips Wouwerman (1619-1668) een goed voorbeeld.⁴⁵⁸ In de 19^e eeuw zijn er ook voorbeelden zoals *Bedelaars bij de koeienstal* (cat. nr. II *29) van de Antwerpse kunstenaar Jan Stobbaerts (1838-1914).⁴⁵⁹ Spanoghe sluit zo aan bij een traditie. Hij kiest hier voor een origineel standpunt: de schilder kijkt in de richting waarlangs het licht in de stal binnenvalt.

2.10. Naakten

Dit genre neemt een zeer kleine plaats in in Spanoghes oeuvre. Vele impressionisten konden zich echter wel vinden in dit genre.⁴⁶⁰ *Naakte vrouw* (cat. nr. I 295) heeft alles weg van een snelle modelstudie. In *Twee naakte vrouwen* (cat. nr. I 297) geeft Spanoghe in houtskool en kleurpotlood twee roodharige vrouwen weer op de rug gezien. Ze nemen dezelfde pose in en lijken elkaars spiegelbeeld.⁴⁶¹

2.11. Interieurstukken

Samen met *Jongedame aan de pomp* (cat. nr. I 220) is *Interieur met trap* (cat. nr. I 312) één van de weinige voorbeelden waarin Spanoghe een interieur weergeeft. Het werk doet denken aan de talrijke interieurstukken uit het midden van de zeventiende eeuw in Nederland. Spanoghe maakt gebruik van een doorkijkje. Het werk wordt opgebouwd uit rechte horizontale, verticale en diagonale lijnen. Geel en blauw overheersen het werk. Het kleurgebruik zorgt voor een serene en heldere sfeer. Hoewel de blauwe kleur dominant is, is er toch een warm licht aanwezig. Het licht van een deur of venster aan de rechterkant verlicht de kamer die men op het tweede plan ziet. De trap wordt verlicht door licht dat van boven komt. Het werk lijkt als het ware te glinsteren. De gang zelf is meer in de schaduw gehuld.

⁴⁵⁸ "Te paard! De wereld van Philips Wouwerman," laatst geraadpleegd op 12 april 2014, <http://www.mauritshuis.nl/index.aspx?Chapterid=4592>.

⁴⁵⁹ Arto, "Stobbaerts Jan Baptist."

⁴⁶⁰ Van Damme, "De Vlaamse impressionisten," 48.

⁴⁶¹ Het doet denken aan werk van Degas (cat. nr. II *30).

2.12. Werken met een grotere fantasie

Tot slot zijn er drie werken die in de catalogus onder ‘werken met een grotere fantasie’ worden ondergebracht. Ze vallen buiten de andere genres die hier worden onderscheiden en hebben gemeen dat het niet om een directe representatie van de werkelijkheid gaat. Hier blijkt nogmaals dat de grens tussen de verschillende genres vaak vaag is. *Stilleven met knuffeldieren van de kleinkinderen* (cat. nr. I 252) van de schilder zou bijvoorbeeld ook in deze categorie ondergebracht kunnen worden in plaats van onder het genre stilleven. Hetzelfde zou gezegd kunnen worden van een paar werken die onder ‘naakt’ werden ingedeeld.

Spanoghe brengt in inkt en potlood het verhaal van St.-Joris en de draak in beeld (cat. nr. I 299) uit de *legenda aurea*, waarin de officier Joris een Romeinse stad redt van het gevaar van de draak. Hij bevrijdt de dochter van koning, die symbool staat voor de streek Cappadocië die geëvangeliiseerd wordt.⁴⁶² Het verhaal wordt talrijke keren doorheen de kunstgeschiedenis in beeld gebracht. St.-Joris wordt door Spanoghe als een held voorgesteld. Alle aandacht gaat naar St.-Joris, mede doordat de lijnen waarmee hij is vormgegeven dikker zijn.

Een ander vermeldenswaardig werk in dit ‘genre’ is *Modelvliegtuigen boven Gent met op de achtergrond het standbeeld van Charles de Kerchove de Denterghem* (cat. nr. I 301). Vanaf 1950 verblijft Spanoghe in Gent in de Meersstraat 89, vlakbij het monument voor Charles de Kerchove, burgmeester van Gent in de tweede helft van de negentiende eeuw.⁴⁶³ Op de achtergrond van dit werk is het beeld voorgesteld. Alle aandacht gaat hier echter naar de (speelgoed)vliegtuigen.

⁴⁶² Louis Reau, *Iconographie de l'art chretien*, Iconographie des saints (Parijs: Presses Universitaires de France, 1955-1959), 571-78.

⁴⁶³ “Charles de Kerchove de Denterghem (1819-1882),” laatst geraadpleegd op 4 mei, http://www.liberaalarchief.be/waarden_kadekerchove.html.

3. Tentoonstellingen en kritische ontvangst

In het eerste hoofdstuk werd meer aandacht besteed aan Spanoghes leven en in het tweede werd kennis gemaakt met zijn werk. In dit derde hoofdstuk wordt ingegaan op de tentoonstellingen van het werk van Leo Spanoghe en de kunstenaarsverenigingen waar hij aan gelinkt kan worden. Er wordt ook aandacht besteed aan de vraag hoe er tijdens Spanoghes leven en na zijn dood naar het werk van deze kunstenaar wordt en werd gekeken. Tot slot worden enkele verklaringen aangereikt voor de relatieve onbekendheid van deze kunstenaar.

3.1. Tentoonstellingen en contemporaine kritiek

3.1.1. Tentoonstellingen

Er zijn tot zover iets minder dan 50 tentoonstellingen bekend waar Leo Spanoghe aan deelnam (bijlage I). Spanoghe stelt voor de eerste maal tentoon – in de ruime zin van het woord – op de ‘Tentoonstellingen der prijskampstukken’ die werden georganiseerd door de academie van Dendermonde (cf. supra).

Zijn eerste echte expositie heeft plaats in 1895, wanneer hij in zijn thuisstad deelneemt aan de tentoonstelling van de *Dendermondse kunstkring*.⁴⁶⁴ In 1899 toont hij zijn werken opnieuw in het kader van de Tentoonstelling van de Dendermondse kunstgilde.⁴⁶⁵ Hij zal in zijn leven nog enkele keren in Dendermonde exposeren, maar de meeste tentoonstellingen tijdens Spanoghes leven waarop werk van deze kunstenaar is te zien, vinden plaats in Gent (bijlage I: grafiek 1).

Eveneens in 1899 wordt hij door Emiel Claus aangespoord om deel te nemen aan de provinciale tentoonstelling van Oost-Vlaanderen. De tentoonstelling heeft plaats in Gent. Hij toont er *Scheldeboorden* en *Onder den notenbomen*.⁴⁶⁶ We kunnen deze titels niet koppelen aan de werken die nu van Spanoghe gekend zijn. Dit is exemplarisch voor een probleem in het onderzoek. De titels die gekend zijn van de tentoonstellingen waaraan Spanoghe deelnam, zijn niet te linken aan de van hem bekende werken, doordat de titels zo algemeen van aard zijn. *Vers le soir* of *Indrukken* zijn daar duidelijke voorbeelden van.⁴⁶⁷ Het is een gemiste kans om veel werken te kunnen dateren.

Op de provinciale tentoonstelling heeft hij volgens de plaatselijke krant *Denderland* veel succes. Door het succes wordt hij aangemoedigd in datzelfde jaar voor de eerste keer ook twee werken naar het driejaarlijks salon in Gent te sturen. Diezelfde krant schrijft eveneens:

⁴⁶⁴ “Exposition de Termonde.”

⁴⁶⁵ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, Een kunsthistorische benadering*, 147.

⁴⁶⁶ *Stad Gent, Provinciale tentoonstelling van Oost-Vlaanderen, 1899, Tentoonstelling van Schoone Kunsten, catalogoog*, 21.; Goossens, “Bij de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe.”

⁴⁶⁷ *Catalogus Tentoonstelling Franz Callebaut, Leon Spanoghe en Guillaume Van Muylem.*; *Catalogus Tentoonstelling Leo Spanoghe en Frans Van Severen in Dendermonde.*

“Een schilderij bekommt er een ereplaats, de andere wordt door Spanoghe weggeborsteld na haar terugkeer.”⁴⁶⁸ In de catalogus van het driejaarlijkse salon is er echter maar één werk van Spanoghe opgenomen, ditmaal met de titel *Onder den notenboom*.⁴⁶⁹ De omstandigheden waaronder Spanoghe het werk overschildert is niet gekend, maar het feit getuigt alleszins van Spanoghes veeleisendheid.

In de eerste vijf jaar van de twintigste eeuw zijn er vijf tentoonstellingen bekend waar Spanoghe zijn werk toont, uitgezonderd van de tentoonstelling der prijskampstukken aan de academie. In 1902 en 1903 neemt hij zo opnieuw deel aan de driejaarlijkse tentoonstelling, respectievelijk in Gent en in Brussel.⁴⁷⁰

In 1903 laat Spanoghe zijn werken wederom zien, ditmaal in Aalst, samen met Franz Callebaut (1856-1930) en ene Willem van Muylem.⁴⁷¹ Callebaut is een kunstenaar afkomstig uit Teralfene, ten zuidoosten van Aalst. Hij schildert aanvankelijk in impressionistische stijl beïnvloed door de Dendermondse schilderschool en evolueert later naar een gematigd pointillisme en expressionisme.⁴⁷²

Spanoghe neemt ook deel aan tentoonstellingen van andere verenigingen dan die van Dendermonde. In 1903 en 1904 stelt hij bijvoorbeeld tentoon bij de Antwerpse kunstenaarsvereniging *Aze ick kan*.⁴⁷³ De vereniging wordt in 1883 gesticht en is eerder traditioneel van aard. De leden organiseren om de drie maand een tentoonstelling in Antwerpen en organiseren er ook in Nederland en Duitsland. Deze vereniging wil de gemeenschappelijke belangen van de kunstenaars verdedigen, eerder dan te streven naar éénzelfde esthetiek.⁴⁷⁴ Onder de kunstenaars die eveneens deelnemen in 1903 en/of 1904 kunnen bijvoorbeeld de Gentse schilder Hippolyte Daeye (1873-1952) en de Ieperse schilder Aloïs Boudry (1851-1938) genoemd worden.⁴⁷⁵ Deze laatsten verblijven later tijdens Eerste Wereldoorlog eveneens in Groot-Brittannië.⁴⁷⁶ Spanoghe kent zeker de deelnemer Felix Gogo (cf. supra).

⁴⁶⁸ Goossens, “Bij de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe.”

⁴⁶⁹ *Stad Gent, XXXVIIe Tentoonstelling, 1899* (Gent: Eug. Vander Haeghen, 1899), 132.

⁴⁷⁰ *Stad Dendermonde, Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige Prijskamp 1901-1902, Plechtig prijsuitreiking* (Dendermonde: De Onpartijdige, 1902; *Stad Gent, XXXVIIIe Tentoonstelling, 1902* (Gent: Eug. Vander Haeghen, 1902), 114.; “Petite chronique,” *L’Art Moderne* 23, nr. 36 (1903): 312.; *Catalogus Tentoonstelling Franz Callebaut, Leon Spanoghe en Guillaume Van Muylem.*; *Salon triennal des beaux-arts 1903, Catalogue* (Bruxelles: Ferd. Tilbury, 1903), 86.; De Meyere, “Aze ick kan,” 19-20.

⁴⁷¹ Over Willem of Guillaume Van Muylem is niets bekend.

Tentoonstelling Aalst van Franz Callebaut, Guillaume Van Muylem en Leon Spanoghe.; Arto, “Caliebaut, Franz.”

⁴⁷² Arto, “Caliebaut, Franz.”

⁴⁷³ Victor De Meyere, “Aze ick kan,” *L’Art flamand et hollandais*, 1 (1904): 19-20.; “Petite chronique,” 312.

⁴⁷⁴ Arto, “Als Ik Kan.”

⁴⁷⁵ Andere deelnemers in 1903 en 1904 zijn onder andere de kunstenaars René Bosiers (1875-1927), Gerard Jacobs (1865-1940), Felix Gogo, Frans Proost (1866-1935), Henry Rul (1862-1942), Emmanuel Viérin, René Ernest (1875-1912), Edgard Wiethase (1881-1965). (“Petite chronique,” 312.; “Petite chronique,” *L’Art Moderne* 24, nr. 50 (1904): 404.; Arto, “Daeye Hippolyte.”; Arto, “Boudry Aloïs.”; Arto, “Bosiers René.”; Arto, “Jacobs Gerard.”; Arto, “Proost Frans.”; Arto, “Rul Henry.”; Arto, “Ernest René.”; Arto, “Wiethase Edgard.”)

⁴⁷⁶ Arto, “Daeye Hippolyte.”; Arto, “Boudry Aloïs.”

In de periode 1907-1914 is een deelname aan ongeveer één of twee tentoonstellingen per jaar gekend. Tussen 1907 en 1911 is er elk jaar een deelname van Spanoghe aan de tentoonstellingen van de Brusselse kunstkring *Doe Stil Voort*.⁴⁷⁷ *Doe Stil Voort* is een kunstkring opgericht in Brussel in 1903 door de dichter Willem Gijssels (1875-1945), de dichter, romanschrijver en volkskundige Pol de Mont (1857-1931) en de letterkundige en latere rector van de universiteit van Gent August Vermeylen (1872-1945). De vereniging zal stand houden tot 1918. Het doel is jonge kunstenaars en schrijvers te steunen, zonder dat ze daarom tot de avant-garde hoeven te behoren.⁴⁷⁸ In 1911 wordt een boekje uitgegeven van de kunstkring met de grondslagen, de verordeningen en de leden. Tussen de namen van de lijst met kunstenaars die actief zijn in de vereniging staan er zowel bekende als minder bekende namen. Onder andere Emile Claus, de kunstenaar Henry Degroux (1866-1930), die korte tijd lid was van *Les XX*, de kunstenaar van Ierse origine Joe English (1882-1918), de symbolistisch-realistisch schilder Eugène Laermans (1864-1940), de Brusselse naturalist Marten Melsen (1870-1947), de bekende Nederlandse kunstenaar Jan Sluijters (1881-1957), de pre-expressionist Jacob Smits (1855-1928), de Oostendse kunstenaar Leon Spilliaert (1881-1946) en zelfs de schilder Piet Mondriaan (1872-1944), die later één van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Stijl wordt, zijn lid. Er staan ook kunstenaars van de Dendermondse school op de lijst: Piet Gillis en Ferdinand Willaert en Spanoghes vrienden uit het triumviraat: Broeckeaert en Gorus.⁴⁷⁹

In 1907 stelt hij tentoon op de tentoonstelling georganiseerd door de Dendermondse kunstgilde rond de centrale figuur van Franz Courtens, waarbij ook andere kunstenaars uit de omgeving van Dendermonde hun werk aan het publiek kunnen laten zien.⁴⁸⁰

In 1909 en later ook in 1922 neemt hij opnieuw deel aan het driejaarlijkse salon in Gent.⁴⁸¹ Hij toont zijn werken verder ook op de driejaarlijkse salons van Antwerpen in 1920 en 1923 en van Luik in 1921.⁴⁸²

⁴⁷⁷ *Kunstkring "Doe stil voort". Grondslagen, verordeningen, leden.*; "Petite chronique," *L'Art Moderne* 31, nr. 32 (1911): 255.

⁴⁷⁸ "Doe stil voort," laatst geraadpleegd op 16 april 2014, <http://www.muzee.be/nl/muzee/t204400/doe-stil-voort.>; *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid*, s.v. "Willem Gijssels," laatst geraadpleegd op 16 april 2014, http://www.dbnl.org/tekst/laan005lett01_01/laan005lett01_01_2752.php.; *Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject I)*, s.v. "Mont Pol de," laatst geraadpleegd op 16 april 2014, http://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0784.php.; *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs*, s.v. "Vermeylen August."

⁴⁷⁹ *Kunstkring "Doe stil voort". Grondslagen, verordeningen, leden.*; "Jan Sluijters," laatst geraadpleegd op 16 april 2014, <http://explore.rkd.nl/nl/artists/73135.>; "Piet Mondriaan," laatst geraadpleegd op 16 april 2014, <http://explore.rkd.nl/nl/home/artists/record?query=piet+mondriaan&start=0.>; Arto, "De Groux Henry.," Arto, "English Joe.," Arto, "Laermans baron Eugène.," Arto, "Melsen Marten.," Arto, "Smits Jacob.," Arto, "Spilliaert Leon."

⁴⁸⁰ Herman Teirlinck, "De Termonde, Expositions Fr. Courtens et d'autres, à la Kunstgilde," *L'Art flamand et hollandais* 4, nr. 7 (1907): 181.

⁴⁸¹ *Stad Gent, XLe Tentoonstelling, 1909* (Gent: Eug. Vander Haeghen, 1909).; *Ville de Gand, Catalogue, 42e exposition in Gent, salon de 1922* (Gent: s.n., 1922).

⁴⁸² *Driejaarlijksche tentoonstelling Antwerpen 1920* (Antwerpen: Koninklijke maatschappij van aanmoediging van schoone kunsten, 1920).; *Driejaarlijksche tentoonstelling Antwerpen 1923* (Antwerpen: Koninklijke maatschappij van aanmoediging van schoone kunsten, 1923).; *Manuscript voor een artikel in La Revue Moderne*

Vóór 1912 vinden er voor zover gekend geen solotentoonstellingen plaats. In 1912-1913 heeft er wel één plaats in zaal Taets in Gent.⁴⁸³

Deze galerie, gelegen in de Zonnestraat, is nog maar net uit de grond gestampt. De galerie focust vooral op beginnende artiesten, die de zaal daarna links laten liggen. Dit laatste is voor zover we weten ook voor Spanoghe het geval. De zaal lanceert ook kunstenaars als Albert Servaes, Albert Saverys en Albert Claeys.⁴⁸⁴ Het bewijst dat men in Leo Spanoghe toch zeker potentieel zag.

Spanoghes laatste tentoonstelling voor hij naar Engeland vertrekt, vindt terug plaats in Dendermonde. Hij stelt er tentoon samen met de Dendermondse architect Frans Van Severen (1887-1975). Spanoghe stelt er naast schilderijen ook etsen tentoon.⁴⁸⁵

In Engeland neemt Spanoghe deel aan liefdadigheidstentoonstellingen.⁴⁸⁶ Eén daarvan is gekend: de Belgische tentoonstelling in Taunton in 1915. Het is op het eerste zicht ietwat vreemd dat Spanoghe daar aan een tentoonstelling deelnam. Taunton ligt in het graafschap Somerset, in het zuidwesten van Engeland, terwijl Spanoghe in Londen, nabij Manchester en misschien in Blaydon verblijft (cf. supra). Hij neemt echter zeker aan deze tentoonstelling deel, aangezien er een soort 'diploma' van zijn deelname bewaard is.⁴⁸⁷ Op dit diploma is een op de klassieke oudheid geïnspireerde structuur afgebeeld. Onderaan kunnen we vinden "Presented to M. Leo Spanoghe as a souvenir of his collaboration", "Chairman of Committee Mr. Pritchett Brown", "Hon.ry Secretaries Edgar Lovatt" en "M. S. Bragg".⁴⁸⁸ De tentoonstelling kan teruggevonden worden in de lokale kranten van het graafschap Somerset.

Deze kranten bieden heel wat informatie over de tentoonstelling die de *Belgian Arts and Crafts exhibition* wordt genoemd.⁴⁸⁹ Deze tentoonstelling wordt georganiseerd van dinsdag 22 tot en met donderdag 24 juni 1915.⁴⁹⁰ Het organisatiecomité bestaat uit leden van de Taunton Belgian Relief Committee, de Taunton Rural District Belgian Relief Committee en de Taunton and West Somerset Boy Scouts' Belgian Home Committee (met eresecretaris Mr Edgar Lovatt, die op het diploma wordt vermeld) en verschillende andere leden.⁴⁹¹ Het hele

des Arts et de la Vie.; Osina-El, "Kunstenaars uit het Dendermondsche, Leo Spanoghe," *Het land van Dendermonde*, 20 juni 1926.; *Salon triennal de 1921* (Luik: s.n., 1921), 422.

⁴⁸³ *Uitnodiging voor de tentoonstelling Leo Spanoghe in zaal Taets in Gent*, 1913, Privé-archief familie Spanoghe.

⁴⁸⁴ *Ibid.*; De Smet, *Sint-Martens-Latem en de Kunst aan de Leie 1870-1970*, 245-246.

⁴⁸⁵ F.D.V, "De Tentoonstelling Spanoghe-Van Severen.," *Catalogus Tentoonstelling Leo Spanoghe en Frans Van Severen in Dendermonde.*; "Van Severen, Frans," laatst geraadpleegd op 16 april 2014, <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/persoon/5516>.

⁴⁸⁶ *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder.*

⁴⁸⁷ *Diploma Exposition Belge in Taunton.*

⁴⁸⁸ *Ibid.*

⁴⁸⁹ "Belgian Exhibition Proceeds," *The Western News*, 5 juli 1915, 5.

⁴⁹⁰ "Exposition Belge at Taunton," 7.

⁴⁹¹ "Exposition Belge," *The Western News*, 28 juni 1915, 7.

gebeuren grijpt plaats in de Market Hall en de Victoria rooms.⁴⁹² De ruimtes zijn versierd in Belgische kleuren.⁴⁹³

Heel wat hooggeplaatsten steunen de tentoonstelling.⁴⁹⁴ Een belangrijke 'mecenas' is Paul Lambotte⁴⁹⁵.⁴⁹⁶ Volgens een krantenartikel is hij verantwoordelijk voor alle Belgische kunstschaten die zich op dat moment in Engeland bevinden: "(...) Paul Lambotte, who has charge of all the Belgian fine art treasures now in England."⁴⁹⁷ Lambotte is op dat moment onder andere directeur van het Bestuur der Schone Kunsten.⁴⁹⁸ Hij staat in contact met de kunstwereld en tal van kunstenaars, onder wie Franz Courtens, Emile Claus en Octave Maus. Hij zet zich vanuit Londen in voor kunstenaars aan het front of in ballingschap in Engeland en organiseert er talrijke tentoonstellingen voor de Belgische kunstenaars, waaronder deze in Taunton.⁴⁹⁹

Afb. 16: Eén van de annonces in de plaatselijke kranten voor de Belgische tentoonstelling en de daarmee gepaard gaande activiteiten in Taunton van 22 tot en met 24 juni 2014

⁴⁹² "Belgian Exhibition Proceeds," 5.

⁴⁹³ "Exposition Belge," 7.

⁴⁹⁴ "among the distinguished and influential patrons of the exhibition were H.I.H. the Princess Napoleon, Comte Goblet d'Alviella (president of the Belgian Senate), Chevalier Carton de Wiart (secretary to the King of the Belgians), Madame Carton de Wiart, M. Hymans (Belgian Minister in England), (...)." ("Exposition Belge," 7.)

⁴⁹⁵ In een ander verband is er ook een brief bekend van Leo Spanoghe aan Paul Lambotte, die wordt bewaard in het Archief voor Hedendaagse Kunst (Fonds Paul Haesaerts). De datum van de brief is niet bekend, maar dateert van vroeg in zijn carrière, aangezien hij als adres de Kerkstraat in Dendermonde opgeeft. Spanoghe schrijft in deze brief dat hij graag zo snel mogelijk zijn doek *Coin ensoleillé* zou terugkrijgen, aangezien hij dit doek nodig heeft voor zijn tentoonstelling ("mon exposition"). Er is echter niets geweten over de reden van deze brief en de hierin aangehaalde tentoonstelling. (*Brief van Leo Spanoghe aan Paul Lambotte.*)

⁴⁹⁶ "Exposition Belge," 7.; "Portrait de Paul Lambotte, Directeur general au Ministère des Sciences et des Arts (1855-1941)."

⁴⁹⁷ "Forthcoming Belgian exhibition," *The Western News*, 7 juli 1915, 5.

⁴⁹⁸ Dit orgaan was een onderdeel van het Belgische Ministerie van Wetenschappen en Kunsten.

⁴⁹⁹ Virginie Devillez, *Kunst aan de orde: kunst en politiek in België 1918-1945* (Gent: Snoeck, 2003), 16,20,34.

Er worden in Taunton eind juni 1915 heel wat georganiseerd om de Engelsen te laten kennismaken met de Belgische gasten en om de Belgische vluchtelingen te steunen.⁵⁰⁰ Er zijn standjes waar men bepaalde zaken zoals snoepjes te koop aanbiedt ten voordele van de Belgische vluchtelingen. Er is bijvoorbeeld ook een ‘café’ waarvan de opbrengst eveneens naar de Belgen gaat.⁵⁰¹

Een ander deel van deze driedaagse activiteit bestaat eruit dat Belgische vluchtelingen kunstwerken en producten uit de kunstnijverheid kunnen tentoonstellen. De opbrengsten hiervan gaan naar de vervaardigers zelf. De meeste deelnemers komen uit het graafschap Somerset, maar er zijn ook deelnemers uit andere steden zoals Manchester en Londen. Het is dus niet zo vreemd dat Spanoghe ook aan deze tentoonstelling deelneemt. Zo een 400 Belgen participeren.⁵⁰²

De kunstwerken worden getoond in de Art “Gallery”. De werken van de Belgische kunstenaars worden geselecteerd door Paul Lambotte. Er zijn schilderijen te zien van onder andere de Antwerpse kunstenaar Mme de Duve Wambach (1865-1957), de Gentse impressionistische schilder Leon De Smet (1881-1966), de symbolistische kunstenaar uit Luik Auguste Donnay (1862-1921), James Ensor, Leon Frederic, de Luikse landschapschilder Charles Houssard (1884-1958), Charles Jacquet,⁵⁰³ Eugene Laermans – die ook bij Doe Stil Voort actief was (cf. supra) –, de marineschilder Alexandre Marcette (1853-1929) uit Spa, M. Sterckmans (°1883)⁵⁰⁴ en de realistische kunstenaar Jules Van de Leene (1887-1962). Verder waren er ook etsen, lithografieën en tekeningen van onder andere Albert Baertsoen, de Antwerpse kunstenaar Julien Celos (1884-1953), de Brusselse symbolistische graveur Marie Danse-Destrée (1867-1942), de Brusselse Victor Gilsoul (1867-1939), landschapschilder Adolphe Hamesse (1849-1925), kunstenaar Isidore Opsomer (1878-1967) uit Lier, de expressionist Pierre Paulus (1881-1959) en de romantisch-realistische kunstenaar Martin Van der Loo (1880-1920). De Turnhoutse kunstenaar Paul Verrees (1889-1942) is aanwezig met enkele karikaturen en maakt ter plaatse portretten.⁵⁰⁵ Het is niet duidelijk of al deze kunstenaars ook aanwezig zijn op de tentoonstelling. De mogelijkheid bestaat dat de werken naar Taunton worden verstuurd en daar worden tentoongesteld. In de lokale kranten van die periode wordt Leo Spanoghe nooit vermeld, maar uit het diploma blijkt dat hij toch zijn steentje bijdraagt. Alle werken zijn te koop voor prijzen van 30 shilling – voor bijvoorbeeld de etsen – tot 480 pond. De hoogte

⁵⁰⁰ “Notes – Coming Belgian Exhibition at Taunton,” *Somerset County Gazette*, 19 juni 1915, 5.

⁵⁰¹ “Exposition Belge,” 7.

⁵⁰² Ibid.

⁵⁰³ Over Charels Jacquet werd niets teruggevonden.

⁵⁰⁴ Het gaat hier waarschijnlijk om Michel Sterckmans. Het kan echter ook over zijn vrouw Marie Sterckmans-Davin gaan. (Arto, “Sterckmans Michel.”; Arto, “Sterckmans-Davin Marie.”)

⁵⁰⁵ “Exposition Belge,” 7.; Arto, “Wambach de Duve Maria.”; Arto, “De Smet Leon.”; Arto, “Donnay Auguste.”; Arto, “Houssard Charles.”; Arto, “Marcette Alexandre.”; Arto, “Van de Leene Jules.”; Arto, “Celos Julien.”; Arto, “Danse Marie (Destrée-Danse).”; Arto, “Gilsoul Victor.”; Arto, “Hamesse Adolphe.”; Arto, “Opsomer baron Isidoor.”; Arto, “Paulus (de Châtelet) baron Pierre.”; Arto, “Van der Loo Marten.”; Arto, “Verrees Paul.”

prijs wordt betaald voor een werk van Eugène Laermans.⁵⁰⁶ Er kan dus zeker worden gesteld dat werk van enkele bekende Belgische kunstenaars – zoals Ensor – op de tentoonstelling wordt getoond. Paul Lambotte geeft uitleg aan de Britten over de karakteristieken van deze Belgische kunst:

“the chief characteristic qualities of Belgian painting were the power and brilliance of colouring in fresh healthy pigment, with the strenght and solid feeling of life making its appeal everywhere... Belgian art is quite different from British, and retains throughout its significance and its native flavour. At first sight it may disconcert the spectator, but long and more careful study will discover its real and serious attraction, in despite of its foreign, appearance.”⁵⁰⁷

Er worden naast de tentoonstelling en de verkoop aan de standjes ook andere activiteiten georganiseerd zoals onder andere een toneel- en dansvoorstelling, een concert, lezingen door ene Belgische professor Polderman uit Leuven en een dansavond.⁵⁰⁸

Verder worden er zaken tentoongesteld in verband met de oorlog of de gewoontes van de Belgen: een collectie tekeningen van oorlogsscènes in België, oorlogsfoto's, oorlogsreliëken, Belgisch geld en Belgische munten, stempels, gewichten en kranten. Er is ook een stand met literatuur en postkaarten die de vernieling van Leuven en Dendermonde tonen en te koop worden aangeboden.⁵⁰⁹ In de kranten wordt heel wat reclame gemaakt om er een succesvol initiatief van te maken (afb. 16).

In 1920 is er naast de deelname aan de driejaarlijkse tentoonstelling in Antwerpen, ook de deelname van Spanoghe aan een tentoonstelling van de *Aalstersche kunstkring*. Zijn vriend Pieter Gorus toont eveneens zijn werken. Franz Callebaut met wie Spanoghe in 1903 al tentoonstelt, is eveneens van de partij. Dit is ook het geval voor mej. Callebaut (1888-1973), dochter van Franz en leerlinge van Leo Spanoghe.⁵¹⁰

De naam van Spanoghe wordt in datzelfde jaar ook teruggevonden in de catalogus van een tentoonstelling georganiseerd door de *Cercle Artistique et Littéraire de Gand*: ‘Tentoonstelling van de kunstenaars van Oost-Vlaanderen’. De lijst met tentoonstellende kunstenaars is lang. Onder de letter ‘S’ staan onder andere Saverys, Servaes, de Oudenaardse post-impressionist Octave Soudan (1872-1948) en vervolgens Léon Spanoghe vermeld.⁵¹¹ Spanoghe moet alleszins een periode lid geweest zijn van deze vereniging, aangezien er een lidkaart op zijn

⁵⁰⁶ Ibid.

⁵⁰⁷ “Exposition Belge – unique display in Taunton,” *Somerset County Herald*, 26 juni 1915, 3.

⁵⁰⁸ “Exposition Belge,” 7.

⁵⁰⁹ “Exposition Belge,” 7.

⁵¹⁰ “Kunstnieuws,” 2.; *Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers (1700-1940)*, “Caliebaut, Fernanda Isabella.”

⁵¹¹ *Kunst- en Letterkring, Tentoonstelling van de kunstenaars van Oost-Vlaanderen 30 oktober-21 november 1920* (Gent: Kunst- en Letterkring Gent, 1920), 10.; Arto, “Soudan Octave.”

naam voor de periode 1929-1930 bewaard wordt in de documenten van de familie (bijlage XLII).⁵¹² Deze Gentse kunstenaarsvereniging wordt gesticht in 1879 door het samensmelten van twee bestaande verenigingen.⁵¹³

Die jaren – vanaf 1920 tot 1926 – is Spanoghe het meest actief in de “tentoonstellingswereld”. Het is waarschijnlijk eveneens de meest productieve carrière uit zijn kunstenaarsloopbaan. De krant *De Koerier der Schelde Denderstad* schrijft in 1948: “Na de wereldramp keerde hij naar zijn streek terug en vestigde zich andermaal te Baasrode, althans voor enkele jaren. Hier heeft hij stellig een der meest vruchtbare perioden uit zijn kunstenaarsloopbaan beleefd.”⁵¹⁴

Van het relatief grote aantal tentoonstellingen waarop werk van Spanoghe is te zien in de periode 1920-1926 zijn er slechts twee die plaatshebben in Dendermonde.⁵¹⁵ In 1923 vindt er een tentoonstelling plaats van de *Dendermondse kunstkring*. In de catalogus van die tentoonstelling staat Spanoghe vermeld als de ondervoorzitter van die kring, terwijl het opvalt op dat hij in 1922 zelfs niet deelneemt aan de tentoonstelling van diezelfde kunstkring.⁵¹⁶ 1923-1924 zijn echter wel de jaren waarin de leden van het triumviraat vaak samen tentoonstellen. Broeckaert, Gorus en Spanoghe stellen in 1923 samen met jongere kunstenaars tentoon in de Kunstgalerij in de Brabantdam 3 in Gent. Rodolphe De Buck, met wie Spanoghe tijdens de Eerste Wereldoorlog per briefwisseling veel contact houdt (De Buck verblijft aan het front) (cf. supra), neemt deel. Dit is ook het geval voor Door Boerewaard, die vanaf het einde van de jaren twintig vaak samenwerkt hij met Permeke.⁵¹⁷ De galerie blijkt niet onbekend. Eén week voor deze vijf kunstenaars er exposeren, heeft Leon De Smet er een solotentoonstelling, een week erna is het de beurt aan de kunstenaars Georges Minne, Valerius De Saedeleer, kunstschilder Jules Jacques Boulez (1889-1960) uit Waregem, Albert Claeys, R. Callewaert, de Gentse kunstenaar Victor Lorein (1894-1954), Albert Saverys, de Gentse postexpressionist Jos Verdegem (1897-1957) en A. Vereecke.⁵¹⁸ In hetzelfde jaar verschijnt in het eerste nummer van *Gand Artistique* een vermelding van een tentoonstelling van “Artistes paysagistes” in dezelfde galerie. Broeckaert, Gorus, Spanoghe, Boerewaard en

⁵¹² *Lidkaart Cercle Artistique et Littéraire de Gand, 1929-1930*, Privé-archief familie Spanoghe.

⁵¹³ Arto, “Koninklijke Kunst- en Letterkring van Gent.”

⁵¹⁴ “St. Gillis opent een Prachtige Expositie der Houtskooltekeningen van Leo Spanoghe.”

⁵¹⁵ Er werden zestien tentoonstellingen met Spanoghes werk teruggevonden in de periode 1920-1926.

⁵¹⁶ *Dendermondsche Kunstkring, Tentoonstelling, Katalogus* (Dendermonde: s.n., 1923).; *Dendermondsche Kunstkring, Tentoonstelling, Katalogus* (Dendermonde: s.n., 1922).

⁵¹⁷ In *Gand Artistique* wordt hiernaar verwezen als de Galerie d’art, Gand. (“Faits divers artistiques, Galerie d’Art, Expositions Boerewaerd, H. Broeckaert, De Buck, P. Gorus, Spanoghe,” *Gand Artistique*, nr. 11 (1923): 281.; Arto, “Boerewaard Door.”)

⁵¹⁸ Om welke A. Vereecke en R. Callewaert het hier gaat is onduidelijk. Waarschijnlijk gaat het om de Gentse kunstenaar Achiel Vereecken (1889-1933) en de Gentse kunstenaar Charles-René Callewaert (1893-1936). (“Memento des expositions,” *Gand Artistique*, nr. 11 (1923), 283.; Arto, “Boulez Jules Jacques.”; Arto, “Lorein Victor.”; Arto, “Verdegem Jos.”; Arto, “Vereecken Achiel.”; *De Belgische beeldende kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw*, “Callewaert, Charles-René.”)

de Buck zijn van de partij naast J. De Pauw⁵¹⁹, impressionistisch-luministisch schilder Modest Huys (1874-1932) en de Gentse kunstenaar Antoon Van Hoecke de Landeghem (1899-1991).⁵²⁰

In 1924 stellen de drie kunstenaars Gorus, Broeckaert en Spanoghe als triumviraat tentoon, ditmaal in Brussel in de Koninklijke straat.⁵²¹

In 1923 en 1925 stelt Spanoghe tentoon in de Galerie d'Art in de Brabantdam in Gent. In 1923 exposeert hij er samen met de laat-impressionistische schilder Walter Stevens (1887-1967) uit Mechelen.⁵²² In 1925 stelt Spanoghe daar solo tentoon, zoals dat ook gebeurt in 1912-1913 in zaal Taets.⁵²³ In hetzelfde jaar toont hij ook werken op de 'Tentoonstelling van schilder en beeldhouwkunst' in Temse. Van de partij zijn onder andere de Antwerpse schilder René Bosiers (1875-1927), die eveneens lid is van *Als ik kan*. Deze laatste stelt dan ook onder andere met Spanoghe tentoon bij deze kring in 1904. Modest Huys – die we eerder al tegenkwamen – en Pieter Gorus zijn ook aanwezig in Temse. Samen met Spanoghe horen zij bij de oudste kunstenaars die er exposeren. Tot de jongere kunstenaars behoren onder andere Jef De Pauw, kunstenaar Anton Carte (1886-1954) uit Bergen en eveneens uit Bergen, kunstenaar Charles Londot (1886-1968) – die er zonnebloemen tentoon stelt.⁵²⁴

Spanoghe brengt in 1924 ook een bezoek aan het Salon de la Société Royale des Beaux-Arts (bijlage XLI). Hij wordt echter niet vermeld in de catalogus.⁵²⁵

In 1926 stelt Spanoghe tentoon met een kunstenaar uit Laken, namelijk Piet Gillis. Deze wordt eveneens als één van de leden van de Dendermondse school beschouwd.⁵²⁶ De tentoonstelling gaat opnieuw door in de Brabantdam in Gent. Spanoghe lijkt kind aan huis in die galerie.

Eveneens in 1926 stelt hij tentoon in Brugge op het zogenaamde '46me Salon Brugeois'. Deze tentoonstelling werd voor de 46e keer georganiseerd door de *Cercle Artistique Brugeois*. Er stellen Bruggelingen tentoon, maar er worden ook kunstenaars uitgenodigd uit andere

⁵¹⁹ Het gaat waarschijnlijk om de schilder Jef De Pauw (1888-1930) uit Sint-Niklaas, maar het kan ook gaan om de kunstenaar Jef De Pauw (1894-1947) uit Schaarbeek of kunstschilder Jérôme De Pauw (1882-1975) uit Loppem. (Arto, "De Pauw Jef."; Arto, "De Pauw Jef (Joseph Jean Louis)."; Arto, "De Pauw Jérôme.")

⁵²⁰ "Faits divers artistiques, expositions de la Galerie d'art à Gand, Artistes paysagistes," *Gand Artistique*, nr. 2 (1923): 44.; Arto, "Huys Modeste."; *De Belgische beeldende kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw*, "Van Hoecke, Antoon Jules."

⁵²¹ Joh. D., "Kunst te Brussel, Tentoonstellingen, H. Broeckaert, P. Gorus, L. Spanoghe."; *Uitnodiging voor Tentoonstelling Herman Broeckaert, Pieter Gorus en Leo Spanoghe in de Kunstgalerij in de Koninklijke straat, Brussel*.

⁵²² "Faits divers artistiques, Galerie d'art à Gand," *Gand Artistique*, nr. 5 (1923): 139.; Arto, "Stevens Walter."

⁵²³ *Kunstgalerij Tentoonstelling Leo Spanoghe* (Gent: s.n., 1925); "Galerie d'art à Gand," *Gand Artistique*, nr. 4 (1925): 15.

⁵²⁴ "Tentoonstelling van Schilder-en Beeldhouwkunst te Temsche," *De Schelde, Nieuws & Aankondigingsblad van Temsche en Omliggende*, 28 november 1925, 1.; Arto, "Bosiers René."; Arto, "Anto Carte."; Arto, "Londot Charles."

⁵²⁵ *Lidkaart Cercle Artistique de Bruxelles*, juni-juli 1924, Privé-archief familie Spanoghe.

⁵²⁶ *Kunstgalerij Tentoonstelling Leo Spanoghe Piet Gillis*; "Schoone Kunsten," 34.

steden.⁵²⁷ Werken van kunstenaars die tot de kern van de Brugse school behoren worden tentoongesteld. De genoemde namen zijn Louis Reckelbus (1864-1958) (die het tot conservator van de Brugse musea schopte en tijdens de Eerste Wereldoorlog eveneens naar Engeland vlucht), Joseph Vande Fackere (1879-1946), Georges De Sloovere (1873-1970), Leo Mechelaere (1880-1964), Emile Rommelaere (1873-1961) en zijn dochter Dora (1902-1986), Gaston De Craecke (1899-1954), Leo Paret (1896-1976), Gustaaf Anthone (1897-1925), Geo Rousseau (1901-1942), Pierre Herreboudt (1905-1968) en José Storie (1899-1961).⁵²⁸

Dit bevestigt het vermoeden dat Spanoghe al vroeger dan in de jaren '30 – de bewaarde briefwisseling wees hierop (cf. supra) - soms in Brugge verblijft om te schilderen.

Na 1926 volgen er een paar jaren waarvan er tot nu toe geen tentoonstellingen van Spanoghes werk bekend zijn. In 1929 heeft Spanoghe uiteindelijk een derde solotentoonstelling. Die heeft plaats in Antwerpen in de Keyserlei in het zogenaamde 'Salon des Artistes'.⁵²⁹

In 1930 stelt Spanoghe twee maal tentoon in een dorp, in plaats van in een stad, zoals dat meestal gebeurt. Een tentoonstelling in Moerbeke-Waas wordt ingericht door Maurice Lippens (1875-1956), een politicus die het tot gouverneur, senator en minister schopt en op dat ogenblik burgemeester is van Moerbeke-Waas. Hij organiseert een tentoonstelling naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van België. Spanoghe exposeert met een veertiental andere kunstenaars, onder wie heel wat bekende namen: landschapschilder Piet Lippens (1890-1981) uit Gentbrugge, schilder Edmond De Maertelaere (1878-1938), Tony Van Os, de Gentse beeldhouwer Leon Sarteel (1882-1942), de Brugse kunstenaar Achiël Van Sassenbrouck (1886-1979), Albert Saverys, Albert Servaes, de luminist Edmond Verstraeten (1871-1956), Albert Claeys, schilder van de Leiestreek Jules De Coster (1883-1972), kunstenaar Urbain Gerlo (1897-1986) uit Waasmunster, de expressionistische kunstenaar Jef Van Hooste (1884-1940), Modest Huys en zijn vriend Pieter Gorus. Het is opmerkelijk dat deze kunstenaars, onder wie enkele relatief bekende, samenkomen om tentoon te stellen in een dorp als Moerbeke-Waas.⁵³⁰

⁵²⁷ In twee artikels worden enkele deelnemers genoemd. Onder "les invités de Bruxelles" worden onder andere volgende namen vermeld: de kunstenaars en broers Philippe (1878-1949) en Charles Swyncop (1895-1970), de kunstschilder Herman Courtens (1884-1956), post-impressionistisch schilder Gaston Haustraete (1878-1949) en kunstschilder Nestor Cambier (1879-1957). Onder de noemer "les autres invités" worden onder andere volgende namen genoemd: de kunstenaar Piet Lippens (1890-1981) uit Gentbrugge, de Gentse kunstenaar Cécile Cauterman (1882-1957); Jules De Bruycker en Emmanuel Viérin. ("Le 46me Salon Brugeois," *Journal de Bruges*, 28-29 maart 1926.; "Le Salon du Cercle Artistique," *Journal de Bruges*, 18-19 april 1926, 2.; Arto, "Swyncop Charles."; Arto, "Swyncop Philippe."; Arto, "Courtens baron Herman."; Arto, "Haustrate Gaston."; Arto, "Cambier Nestor."; Arto, "Lippens Piet."; Arto, "Cauterman Cécile.";)

⁵²⁸ "Le Salon du Cercle Artistique," 2.; Michiels, *De Brugse school, Brugse schilders uit de 19de en 20ste eeuw*, 15, 22, 31, 46, 62, 69, 74-75, 84, 103.; Arto, "Rousseau Geo."

⁵²⁹ *Salon des artistes Tentoonstelling Leo Spanoghe*.

⁵³⁰ *Affiche Kunsttentoonstelling Gemeente Moerbeke Waes, 1930*, Leo Spanoghe, S 7667, Antwerpen: Letterenhuis.; *Catalogus Kunsttentoonstelling van Schilder- & Beeldhouwwerken.*; Maurice Fruytier, e-mail aan de auteur, 26 maart 2014.; "Maurice Lippens," laatst geraadpleegd op 5 mei 2014, <http://anet.ua.ac.be/desktop/letterenhuis/core/index.phtml?language=&euser=&session=&service=&robot=&>

Spanoghe laat tijdens de crisisjaren van de jaren '30 zijn goed hart zien. Hij stelt in 1932 twee van zijn werken, namelijk *Winter in Brugge* en een *Stilleven* ter beschikking voor een tentoonstelling met daaraan gekoppelde tombola georganiseerd in het Paleis voor Schone Kunsten. Met dit initiatief hadden de organisatoren het doel geld te verzamelen om de kunstenaars te ondersteunen in tijden van crisis.⁵³¹ Het Paleis voor Schone kunsten geeft in de catalogus een korte toelichting:

“Cette exposition groupe les oeuvres constituant les lots d’une Tombola Nationale autorisée par le Gouvernement, et qui a pour but essentiel d’apporter le capital de premier établissement à un fonds de crise des artistes dont la création est des à présent décidée. (...)

Il nous plaît de rendre hommage à la générosité dont firent preuve des artistes notoires dont on trouvera les noms plus loin. Certains d’entre eux ont fait don purement et simplement d’une de leurs œuvres à la Tombola Nationale. D’autres, en abandonnant pour 4.000 (les peintres) ou 6.000 francs (les sculpteurs), une œuvre dont ils auraient pu aisément obtenir ailleurs quinze ou vingt mille francs, ne se sont pas montrés moins généreux.”⁵³²

Het gaat dus om een tombola, waarvoor kunstenaars een schenking van een werk kunnen doen of een werk voor een goedkope prijs aan het initiatief kunnen overdragen. De lijst met werken wordt opgesteld door een comité, dat tracht alle tendensen van de Belgische School daarin te representeren. Het comité is erin geslaagd, aldus de tekst in de catalogus, met een tegenstrijdigheid rekening te houden: de tombola moet aantrekkelijk zijn én men moet rekening houden met de tijden van crisis, ook voor de kunstenaars.⁵³³

In het Archief voor Hedendaagse Kunst van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, meer bepaald in het Fonds Paul Hasaerts, zijn enkele archiefdocumenten bewaard die hetgene dat in de catalogus staat, bevestigen. Het gaat steeds om schenkingen of om aankopen. De aankoopbedragen die voor de schilderijen teruggevonden kunnen worden zijn inderdaad steeds 4000 fr. Spanoghe vormt een uitzondering op de regel. Hij krijgt 4000 fr. voor twee

deskservice=desktop&desktop=letterenhuis&workstation=&extra=.; Godfried Maes, “De politieke geschiedenis van Moerbeke-Waas. Meer dan 150 jaar liberaal bestuur” (lic. diss. Universiteit Gent, 2003).; “Edmond De Maertelaere,” laatst geraadpleegd op 5 mei 2014,

[⁵³¹ *Exposition des Lots: Tombola Nationale des Beaux-Arts \(Bruxelles, Palais des Beaux-Arts, 1932\)* \(Brussel en Parijs: Librairie Nationale d'Art et d'Histoire, 1932\), 35.; *Une tombola pour venir en aide aux artistes, 1932*, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.](http://anet.ua.ac.be/desktop/letterenhuis/core/index.phtml?language=&euser=&session=&service=&robot=&deskservice=desktop&desktop=letterenhuis&workstation=&extra=.; Arto, “Lippens Piet.”; Arto, “Sarteel Leon.”; Arto, “Van Sassenbrouck Achiel.”; Arto, “Verstraeten Edmond.”; Arto, “Decoster Juliaan.”; Arto, “Gerlo Urbain.”; Arto, “Van Hooste Jef.”</p></div><div data-bbox=)

⁵³² *Exposition des Lots: Tombola Nationale des Beaux-Arts (Bruxelles, Palais des Beaux-Arts, 1932)*.

⁵³³ Ibid.

werken.⁵³⁴ Dit zou op meerdere manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Ofwel vindt het comité de werken van Spanoghe van een lager niveau dan die van de andere kunstenaars, ofwel is Spanoghe guller dan de andere kunstenaars. De werken van Spanoghe kunnen bijvoorbeeld ook kleiner zijn geweest van formaat. De exacte reden voor dit opmerkelijke detail is niet bekend, maar het gegeven is alleszins opvallend.

Op 4 mei 1932 schrijft beeldend kunstenaar, architect, kunstcriticus en maker van enkele kunstfilms Paul Haesaerts (1901-1974) – lid van het comité dat de werken kiest en afgevaardigde van het initiatief – een brief aan Leo Spanoghe dat hij op 4 mei naar zijn atelier zal komen om er een werk te kiezen (bijlage XLIII).⁵³⁵ Op het aankoopborderel zien we dat ze inderdaad afspreken. Het document wordt geheel ingevuld door Haesaerts, de titels van de werken worden ingevuld door Spanoghe zelf. Bij het ‘te betalen bedrag’ schrijft Spanoghe tussen haakjes “voor de twee werken” (bijlage XLIV).⁵³⁶ Het lijkt er dus op dat Spanoghe zelf het voorstel doet om twee werken ter beschikking te stellen voor de prijs van 4000 fr.

Tussen de namen van de collega’s die eveneens werk ter beschikking stellen, zijn er heel wat bekende namen, die – inderdaad – verschillende stromingen uit België vertegenwoordigen.⁵³⁷ Er is echter ook kritiek. In een krantenartikelje uit een onbekende krant, bewaard in het Fonds Haesaerts schrijft men:

“Willens of onwillens wordt men in deze rustige expositie-periode teruggebracht tot de tombola, zoo schilderachtig: Nationale verloting der beeldende kunsten genoemd. (...) Een overvloedige uitstalling: 569 nummers: en de laatste reklaam-cirkulaire van de tombola had aangekondigd, dat men in het Paleis van Schoone Kunsten te Brussel bezig was de 1200 kunstwerken te plaatsen, die loten uitmaken. We komen dus nog

⁵³⁴ *Verschillende ‘aankoopborderellen’ voor de tombola.*

⁵³⁵ *Brief van Paul Hasaerts verstuurd naar Leo Spanoghe en Edmond Verstraeten*, 4 mei 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.; *Lijst van het aankoopcomité voor de beide Vlaanderen voor de Tombola Nationale des Beaux-Arts*, 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.; Arto, “Haesaerts Paul.”

⁵³⁶ *Aankoopbordereel voor twee werken van Leo Spanoghe voor de Tombola Nationale des Beaux-Arts*, mei 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.

⁵³⁷ Het gaat onder meer om Valerius De Saedeleer, kunstenares Suzanne Thienpont (1905-2003), Albert Claeys, Modeste Huys – die ook met Spanoghe tentoonstelt in Temse en Moerbeke, Albert Saverys, de Gentse kunstenares en leerlinge van Emile Claus Jenny Montigny (1875-1937), Gustaaf De Smet, George Minne, James Ensor, Door Boerewaard, Achiel Van Sassenbroeck en de Gentse impressionist Carolus Trémerie (1858-1945) om er maar enkele te noemen. (*Lijst van het aankoopcomité voor de beide Vlaanderen voor de Tombola Nationale des Beaux-Arts*.; *Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers (1700-1940)*, “Thienpont, Suzanne Isabelle,” laatst geraadpleegd op 13 mei 2014, http://aleph.ugent.be/F/EMNRBM769QQLJKMUX5NYUI6318MKI85RDBX5THDEELNKL2JAYN-29294?func=full-set-set&set_number=004452&set_entry=000001&format=999.; Arto, “Montigny Jenny.”; Arto, “Tremierie Carolus.”)

niet aan de helft van wat werd aangekocht. En het overige? We blijven het antwoord schuldig.”⁵³⁸

Men geeft aan dat het een periode is waarin minder wordt tentoongesteld. Dit lijkt overeen te stemmen met de verminderde tentoonstellingsactiviteiten van Spanoghe. Men staat argwanend tegenover wat er met de gekochte werken gebeurt en tevens ten opzichte van de criteria voor het aankopen van die werken. Volgens het krantenartikel worden de kunstenaars uit Brussel en Antwerpen voorgetrokken en krijgen enkel gearriveerde kunstenaars een kans:

“Ten eerste moest de Tombola aantrekkelijk worden door geen enkel der kenmerkende artiesten van ons land te vergeten, ten tweede moest de stoffelijke toestand der eenen en der anderen in dezen krisistijd worden beschouwd. We zijn er in gelukt, beweert het voorwoord [van de catalogus] verder, deze beschouwingen juist te doseeren. We veroorloven ons deze opinie niet te deelen. Bijvoorbeeld: op de 168 schilders in het *Annuaire des Beaux-Arts van Oost-Vlaanderen* vermeld, zijner (sic) 40 uitverkorenen; op de 168 penseelers der provincies Antwerpen zijn er 88, op de 713 der provincie Brabant 277. De mathematische verhoudingen worden dus ongeveer 1 op 4 ½, 1 op 2, 1 op 3. Dit verschil is door niets gewettigd, allerminst door het talent en de beteekenis der kunstenaars; niemand zal durven beweren, dat het gemiddeld talent der Oostvlaandersche schilders op minder dan de helft van dat der Antwerpsche dient geschat.

(...) het ging om een dubbele ‘selectie’, die van het talent en die van den nood. De laatste selectie is mislukt. Menig behoeftig schilder werd vergeten ten voordeele, zooniet van gefortuneerde dan toch van kunstenaars, die hun brood verdienen.”⁵³⁹

Men besluit dat er veel goede werken in de selectie zitten, maar dat dit niet voor alle werken het geval is:

“Er kan niet aan gedacht worden de werken afzonderlijk te bespreken. Maar het ware niet moeilijk, naast waardevolle schilderstukken, een reeks schilderijen te vermelden, die eenvoudig tot het knoeiwerk behooren.”⁵⁴⁰

Door de archiefdocumenten komen we eveneens te weten dat hele initiatief er kwam op vraag van politicus en schrijver Louis Piérard (1886-1951).

Het aankoopcomité voor West- en Oost-Vlaanderen bestaat uit de etser Jules De Bruycker – die Spanoghe misschien kent uit zijn periode in Engeland (cf. supra) –, Paul Haesaerts, landschapsschilder Valerius De Saedeleer en kunstschilder Albert Saverys. De werken kunnen

⁵³⁸ R., “Kunstkroniek – De tombola der schoone kunsten.”

⁵³⁹ Ibid.

⁵⁴⁰ Ibid.

bezichtigd worden van 19 juni tot 20 juli, een deelname aan de tombola kost twintig franken. De winnaars worden in september bekend gemaakt.⁵⁴¹

De leden van het comité dat de werken kiest voor “les deux Flandres” kunnen toch als gevestigde waarden in de kunstwereld worden gezien. Het feit dat zij werk van Spanoghe uitkiezen, wil toch zeggen dat zij zijn werk enigszins als waardevol inschatten.

In 1934 kan Spanoghe zijn werk tonen in het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel in de tentoonstelling van de ‘Schilders van de zee’.⁵⁴² Deze tentoonstelling maakte eigenlijk deel uit van een reeks tentoonstellingen van marineschilders georganiseerd door de kunstenaarsvereniging *Société belge des Peintres de la Mer*. Deze vereniging wordt gesticht in 1930 op initiatief van Henry de Vos (*1887). Alle leden hebben een liefde voor de zee, haar legendes en het dagelijkse leven aan zee gemeenschappelijk. Onder andere Door Boerewaard, Albert Saverys en Walter Stevens zijn lid. Leo Spanoghe is geen lid. De vereniging nodigt echter ook “d’autres amis de la mer” uit. De vereniging houdt in 1974 op met bestaan.⁵⁴³

In 1934 is hij ook actief bij een andere kunstenaarsvereniging. *De Koninklijke Maatschappij De Kunstkring Roeselare* organiseert een kunstsalon voor haar eigen leden. Er worden ook hier “vooraanstaande artiesten uit het land” uitgenodigd. Leo Spanoghe is van de partij. De kunstkring wordt opgericht in 1888 door de beeldhouwers Karel Dupon (1853-1907) uit Ichtegem en Leonard Sabbe (1857-1973) uit Ardoeie en de Roeselaarse kunstschilder Emiel Gellynck (1853-1922).⁵⁴⁴

In 1936 volgt er een gezamenlijke expositie met Jozef De Decker.⁵⁴⁵ Het gaat hier waarschijnlijk om de Dendermonenaar Jos De Decker (1912-2000).⁵⁴⁶ Op de bewaarde uitnodiging voor de tentoonstelling wordt hij aangekondigd als beeldhouwer.⁵⁴⁷ De Decker is echter ook schilder.⁵⁴⁸

⁵⁴¹ *Une tombola pour venir en aide aux artistes.*; “Louis Pierard,” laatst geraadpleegd op 5 mei 2014, <http://www.framerries.be/Loisirs/histoire/personnages-celebres-1/louis-pierard.>; *Lijst van het aankoopcomité voor de beide Vlaanderen voor de Tombola Nationale des Beaux-Arts.*; *Brief van Louis Piérard*, april 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.

⁵⁴² Victor Mattelaer, “L’Exposition des Peintres de la Mer,” *Le Phare*, 28 februari 1934, 3.

⁵⁴³ Stéphane Rey, *Société belge des peintres de la mer: salon du souvenir* (Brussel: Atelier Ledoux, 1989), 6-10.

⁵⁴⁴ “Kunstsalon,” *De Roeselaarse Bode*, 13-14 mei 1934, 1.; *Kaartje van de Kunstkring Koninklijke Maatschappij Roeselare*, 28 mei 1934, Privé-archief familie Spanoghe.; *Levensschets van den “Kunstkring” Koninklijke maatschappij Roeselare: den eereleden welwillend aangeboden ter gelegenheid van het vijftigjarig jubelfeest 1888-1938* (Gent: Vanmelle, s.d.); Arto, “Dupon Karel.”; Arto, “Sabbe Leonard.”; Arto, “Gellynck Emiel (Emiel Constant).”

⁵⁴⁵ De Bruyn en Stroobants, *Doorheen twee eeuwen kunstacademie 1800-2000*, 259.: *Uitnodiging voor de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe en Beeldhouwer Jozef De Decker in de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Dendermonde*, 1936, Privé-archief familie Spanoghe.

⁵⁴⁶ Arto, “De Decker Jos.”

⁵⁴⁷ *Uitnodiging voor de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe en Beeldhouwer Jozef De Decker in de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Dendermonde.*

⁵⁴⁸ Arto, “De Decker Jos.”

Door het uitbreken van de oorlog wil Spanoghe niet meer exposeren.⁵⁴⁹ Toch stelt hij in 1941 tentoon in galerie A. Vyncke Van Eyck in Gent. De galerie werd opgericht in 1937. Kunstenaars als Albert Claeys en Leon De Smet zijn er te gast. Het valt op dat Spanoghe doorheen zijn tentoonstellingscarrière vaak in dezelfde galerieën in Gent tentoonstelt als bepaalde kunstenaars uit de Leiestreek: Galerie A. Vyncke Van Eyck, Zaal Taets en de Galerie d'Art in de Brabantdam.⁵⁵⁰

In bovengenoemde tentoonstellingen worden meestal schilderijen tentoongesteld. De tentoonstelling van 1914 toont ook etsen en prenten van Spanoghe (cf. supra). Zijn houtskooltekeningen krijgen ook de nodige aandacht, zowel in het begin als op het einde van zijn carrière.⁵⁵¹ Die tekeningen worden gezien als een specialisatie van de Dendermondenaar (cf. supra).

In St.-Gillis stelt hij in 1948 tentoon met houtskooltekeningen. In de stad Dendermonde werd tijdens Spanoghes leven nooit een tentoonstelling louter aan zijn werk gewijd. Men schrijft in de *Koerier der Schelde Denderstad* met betrekking tot de tentoonstelling in St. Gillis, "dan moet men het toch betreuren dat zijn geboortestad zelf dit initiatief niet tot het hare heeft gemaakt."⁵⁵²

Spanoghe stelt doorheen zijn carrière meer tentoon in Gent dan in Dendermonde (bijlage I: grafiek 1). Hij is zelfs enkele keren opvallend afwezig op de tentoonstellingen in Dendermonde. Dat is niet enkel het geval in 1922 (cf. supra), maar volgens de Smet is hij ook in 1930 afwezig op de tentoonstelling 'De kunst in Dendermonde gedurende een eeuw: 1830-1930':

"... nous devrions nommer et désigner Léon Spanoghe. Nous constatons toutefois qu'il ne figure pas au catalogue et nous ne pouvons faire, autre chose ici, que de rappeler son nom."⁵⁵³

De laatstgenoemde tentoonstelling wordt – zoals in Moerbeke – georganiseerd naar aanleiding van de 100ste verjaardag van België. Spanoghe wordt nochtans uitgenodigd voor

⁵⁴⁹ Goossens, "Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe."

⁵⁵⁰ *Uitnodiging voor Tentoonstelling Leo Spanoghe in de Galerie A. Vyncke Van Eyck, Gent, 1941*, Privé-archief familie Spanoghe.; De Smet, *Sint-Martens-Latem en de kunst aan de Leie 1870-1970*, 245-246.

⁵⁵¹ "Exposition de Termonde."; F.D.V, "De Tentoonstelling Spanoghe-Van Severen."

⁵⁵² "St. Gillis opent een Prachtige Expositie der Houtskooltekeningen van Leo Spanoghe."

Er is een brief gekend van ene Gustaaf Goossens waarin hij aan Spanoghe meedeelt dat er in St.-Gillis een tentoonstelling zal plaatsvinden waarop zijn werk zal worden tentoongesteld. De brief is echter in 1946 gedateerd. Mogelijks gaat het toch over dezelfde tentoonstelling. (*Brief van Gustaaf Goossens uit St.-Gillis aan Leo Spanoghe over enkele werken en over het plan een retrospectieve tentoonstelling te organiseren*, 15 november 1946, Privé-archief familie Spanoghe.)

⁵⁵³ De Smet, "L'Art à Termonde," 136.

de tentoonstelling.⁵⁵⁴ De reden waarom hij toch niet deelneemt, is niet bekend. Mogelijks geeft hij de voorkeur aan de tentoonstelling in Moerbeke-Waas.

Spanoghe stelt eigenlijk niet zo vaak tentoon. Eén van de redenen die hiervoor gegeven kunnen worden is zijn terughoudend karakter. Spanoghe moet vaak door anderen aangespoord worden om actie te ondernemen (bijlage XLVI, XLVII).⁵⁵⁵

Om dit deel over de tentoonstellingen tijdens Spanoghes leven af te sluiten, kan de voor zover gekende laatste tentoonstelling met werk van Spanoghe nog worden genoemd. De tentoonstelling wordt georganiseerd door de Provincie Oost-Vlaanderen in samenwerking met de Vlaamse toeristenbond en het Stadsbestuur van Dendermonde. De werken worden tentoongesteld onder de noemer 'Zo ziet de Kunstenaar Oostvlaanderen'. De kunstenaars van de werken die er tentoongesteld worden, zijn bijgevolg allen actief en woonachtig in Oost-Vlaanderen. Het doel is de kunstenaars te steunen, "bij te dragen tot de volksopvoeding", de kunst te bevorderen en toeristen te lokken naar Oost-Vlaanderen. Spanoghe stelt tentoon samen met 41 andere kunstenaars. Er worden schilderijen, beeldhouwwerken, tekeningen en etsen tentoongesteld. Onder de kunstenaars die in de catalogus worden genoemd zijn er enkele kunstenaars uit de Dendermondse school aanwezig, zoals Door Boerewaard, Prosper Bosteels en Piet Gillis. Spanoghes leerling Hugo Van Beveren is eveneens van de partij. Er is onder andere ook werk aanwezig van kunstenaars met wie Spanoghe eerder al tentoonstelde: Albert Claeys, Jos De Decker, Leon De Smet, Urbain Gerlo en Piet Lippens.⁵⁵⁶

3.1.2. Kritische ontvangst

"Ce groupe [Aze Ick Kan] rajeuni de nouveaux éléments a ouvert du 12 au 21 décembre une exposition dans la jolie salle du Cercle Artistique. Si les exposants ne s'avèrent point comme des novateurs bien audacieux du moins la plupart accusent une tendance fort estimable. (...) l'excellent envoi de Léon Spanoghe, et l'Au Piano, un peu banal toutefois, de Koch, – faisaient de cette exposition une des meilleures du jeune cercle (...)"⁵⁵⁷
(Victor De Meyere, 1904)

"De techniek van heel de Dendermondsche school brengt mee dat de schilders, die er toe behooren, zich wat al te gemakkelijk met schijn tevreden stellen. Is een zekere, behaaglijke harmonie verkregen, die, ik herhaal het, weleens aan toeval te wijten is, dan vergenoegen zij zich met een 'à peu près', dat de waarde van hun werk vermindert,

⁵⁵⁴ Uitnodiging door de schepen van schone kunsten van de stad Dendermonde om te exposeren op de tentoonstelling naar aanleiding van 100 jaar België, 8 april 1930, Privé-archief familie Spanoghe.

⁵⁵⁵ Brief van Fons De Clercq aan Leo Spanoghe, 1 juni 1935, Privé-archief familie Spanoghe.; Brief van Guido Spanoghe met de vraag of Spanoghe samen met zeven andere kunstenaars wil tentoonstellen, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.; "Een Vlaamsche Kunstenaar Leo Spanoghe."; O.S., "Exposition Spanoghe-Van Severen," 1914.

⁵⁵⁶ Zo ziet de Kunstenaar Oostvlaanderen (Dendermonde: s.n., 1954).

⁵⁵⁷ De Meyere, "Aze ick kan," 19-20.

vooral wanneer zij geen blijk geven van een dadelijk-erkenbaar temperament. (...) Jongeren, als Herman Broeckaert, Gorus en Spanoghe geven er, naar mij dunkt, al te gemakkelijk aan toe.”⁵⁵⁸ (Karel van de Woestijne, 1926)

“De fait, cette petite ville [Dendermonde] (...) est merveilleusement fertile en artistes réputés. (...) Mais d’autres envois nous sollicitent. (...) d’Herman Broeckaert, de Léon Spanoghe, d’Henri Cassiers, (...)”⁵⁵⁹ (Octave Maus, 1899)

“Bijna even wezenloos zijn de inzendingen van Kurt Peiser en Leo Spanoghe. Het is niet zeer nuttig om alles te noemen wat in deze zalen beneden een normaal peil is.”⁵⁶⁰ (Het Vaderland, 1934)

Deze citaten getuigen over de verdeelde meningen onder de critici. Sommigen zijn erg lovend, anderen zijn helemaal niet voor zijn werk te vinden.

Victor de Meyere (1873-1938) is schrijver en volkskundige en is onder andere actief voor het tijdschrift *Van Nu en Straks*.⁵⁶¹ Karel van de Woestijne (1878-1929) leert De Meyere in 1895 kennen.⁵⁶² Van de Woestijne wordt als kunstcriticus vooral bekend door zijn kunstbeshouwingen tussen 1906 en 1929 in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, maar werkt ook voor het tijdschrift *Van Nu en Straks*.⁵⁶³

Beiden geven in een kritiek hun mening over het werk van Spanoghe, respectievelijk in 1904 en in 1926. Terwijl de Meyere het over een “excellent envoi” heeft, geeft van de Woestijne te kennen dat de schilders van het triumviraat zich te gemakkelijk tevreden stellen.

Uit dit voorbeeld blijkt dat veel factoren de beoordeling van het werk van een kunstenaar kunnen beïnvloeden. Hoewel deze twee critici van dezelfde generatie zijn en in dezelfde periode in dezelfde context gesitueerd kunnen worden, geven ze beiden een totaal ander oordeel: “excellent” versus “à peu près”. Het moment waarop een kritiek wordt geschreven is bijvoorbeeld ook van belang.

Een anonieme criticus schrijft in de Brusselse krant *Le Petit Belge* naar aanleiding van Spanoghes eerste tentoonstelling in 1895:

⁵⁵⁸ Karel van de Woestijne, “Kunst in Vlaanderen: de school van Dendermonde,” *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 29 augustus 1926.

⁵⁵⁹ Maus, “Les Peintres de Termonde,” 229-231.

⁵⁶⁰ “De Schilders van de zee,” *Het Vaderland*, 23 februari 1934, 13.

⁵⁶¹ E.J. Bril, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1950-1951* (Leiden: s.n., 1952), 158.; *Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject I)*, s.v. “Victor De Meyere,” laatst geraadpleegd op 13 april 2014, http://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0764.php.

⁵⁶² Bril, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1950-1951*, 158.; “Karel van de Woestijne,” laatst geraadpleegd op 4 mei 2014, <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=woes002>.

⁵⁶³ De Smet, *Sint-Martens-Latem en de kunst aan de Leie 1870-1970*, 147, 156.

“Plusieurs études de Spanoghe sont restées à l’état d’ébauche; malgré la violence des touches et la vigueur des rehauts, on ne peut leur dénier une certaine harmonie. Les fusains attestent la science du dessinateur.”⁵⁶⁴

Wanneer *Grote boot aan de oever* (cat. nr. II 186) uit 1894 voor de geest wordt gehaald, is dit werk inderdaad redelijk eenvoudig, de toets inderdaad wat wild. De criticus haalt ook Spanoghes houtskooltekeningen aan. Deze moeten hem zijn opgevallen. Hier wordt er een terecht oordeel geveld. Er moet echter worden benadrukt dat die beoordelingen kunnen afhangen van vele factoren en altijd met enige voorzichtigheid bekeken moeten worden.

De criticus oordeelt niet altijd even objectief. Zijn eigen smaak is vaak van groot belang, zoals al blijkt uit de kritiek van van de Woestijne: “naar mij dunkt”. Andere critici amuseren zich om op dichterlijke wijze te werk te gaan. Een goed voorbeeld daarvan is de persoon die 1930 in *Hooger Streven*, een blad uit Antwerpen, zich volledig laat gaan in zijn dichterlijke vrijheid, wanneer hij schrijft:

“Als de schilder, dien Van Goch (sic) kletste op zijn gekend expressionistisch schilderij “De schilder uit behoefte” zien we hem [Spanoghe] dwalen de open velden in, waar wolken drijven als zeilbooten en boomen waaien als rietpluimen; met gedachten weg zien we hem stappen, als Verhaeren in zijn hof, op de hooge Scheldedijken, onder een geborduurden baldakijn van groene bladeren en zwierende takken, - kwistig door Helios met zonneshijntjes beworpen, als wit zand op rooden vloer, - waar hen een koele scheldezucht frissche watergeur, een in ’t water duikelende zon, badende boomen en zwaar beladen drijvende zeilschepen het inwendig schoonheidsgevoel aan ’t losrukken zijn, en hem, als iemand die voor den dood staat, zullen doen grijpen, uit nood, naar borstel en doek en het doorvoelde schoonheidsleven zullen doen vastklinken in een kleur poësie, zwanger aan schoonheid en gevoel.”⁵⁶⁵

De auteur van dit fragment vergelijkt Spanoghe met een schilder die op een doek van Vincent Van Gogh wordt afgebeeld. Het werk van Van Gogh waar Heron hier op alludeert, is waarschijnlijk het schilderij dat beter bekend is onder de naam *Zelfportret, de kunstenaar op de weg naar Tarascon* (cat. nr. II *31), waarin Van Gogh zichzelf toont, terwijl hij zich haastig naar een plaats begeeft om te schilderen. Het werk wordt vernietigd tijdens de Tweede Wereldoorlog.⁵⁶⁶ Ondanks de dichterlijke stijl van deze tekst, betekent dit niet dat hier geen grond van waarheid in vervat kan liggen. Dit fragment doelt op het feit dat Spanoghe iemand is die met hart en ziel voor zijn vak leeft. Dit kan vanzelfsprekend niet worden tegengesproken, als men weet dat Spanoghe zo een groot aantal werken tot stand brengt. Het is eveneens

⁵⁶⁴ “Exposition de Termonde.”

⁵⁶⁵ Heron, “Leo Spanoghe,” 153-154.

⁵⁶⁶ “Francis Bacon, Study for a Portrait of Van Gogh IV,” laatst geraadpleegd op 17 april 2014, <https://www.tate.org.uk/art/artworks/bacon-study-for-a-portrait-of-van-gogh-iv-t00226/text-illustrated-companion>.

opvallend dat Van Gogh in dit verband wordt aangehaald, gezien de mogelijkheid reëel is dat Spanoghe zich vanaf 1927 op het werk van Van Gogh ging inspireren (cf. supra).

De achtergrond van de personen die hun oordeel vellen over de vele kunstenaars is zeer zeker van belang. De critici van de kranten uit het Dendermondse zullen hun artikels over de kunstenaars van de Dendermondse school vaak een positieve noot geven. Zo moet zeker rekening worden gehouden met wat criticus Frédéric de Smet aangeeft in zijn artikel over de Dendermondse schilderschool in het tijdschrift *Gand Artistique*:

“S’il est vrai que les fêtes du Centenaire de l’Indépendance belge ont réveillé le sentiment national, on aura aussi remarqué que ce sentiment general se teinta, très heureusement du rest, de fierté locale ou, plus explicitement, d’esprit de clocher. (...) La Ville de Termonde connaît “ses” gloires artistiques, elle se plait à en faire “sa” gloire locale et trouve, pour ce faire, des initiatives ardentes et généreuses qui renouvellent leurs hommages admiratifs à toutes occasions s’offrant pour server la cause de “L’art à Termonde” ou plutôt celle de “l’Ecole d’art, dite, de Termonde”.⁵⁶⁷

Wat de Smet hier aangeeft, is dat men zowel nationaal als lokaal op zoek gaat naar een eigen trots. Men wil er alles aandoen om de plaatselijke triomfen in de verf te zetten. Wat men naar aanleiding van dezelfde tentoonstelling in 1895 in de *Gazette van Dendermonde* schrijft is typerend:

“... Frans Courtens bracht den roem van de vlaamsche kunst tot in de verste landen; Theo Bogaert hanteert het penceel als een meester: Cesar Beeckman, Louis Jacobs, Frans De Beul, Willems, Delespaul, Leo Spanoghe, August Cambier, allen doen eer aan de “Dendermondsche school”, want deze bestaat, we mogen het met fierheid aanstippen.”⁵⁶⁸

Dat is eveneens zo voor wat men in *de Roskam* schrijft ter gelegenheid van de tentoonstelling van Spanoghe en Van Severen:

“Het is een eer voor ons gewest Kunstenaars te tellen die met zulken vasten tred hooger opgaan (...)”⁵⁶⁹

Anderzijds geven de artikels uit Dendermondse bladen wel veel informatie over de schilder.

Met betrekking tot Spanoghe zijn er kleine vermeldingen van zijn naam alsook grotere artikels met betrekking tot de schilder teruggevonden in bladen uit het Dendermondse als in meer

⁵⁶⁷ De Smet, “L’art à Termonde,” 121.

⁵⁶⁸ “Een kunstfeest,” *Gazette van Dendermonde*, 27 oktober 1895.

⁵⁶⁹ F.D.V, “De Tentoonstelling Spanoghe-Van Severen.”

nationale kranten en tijdschriften. Er zijn zaken die in meerdere kritieken terugkomen. Dit toont het best aan hoe de criticus tijdens het leven van Spanoghe tegenover zijn werk staat.

In de meeste contemporaine kranten of tijdschriften wordt Spanoghe geheel terecht vooral omschreven als iemand die zich focust op de landschapschilderkunst en de marinestukken in de ruimere zin van het woord. In 1948 wordt hij in *Denderland* bijvoorbeeld “de meester der boten” genoemd.⁵⁷⁰

De grootste aandacht van de critici gaat natuurlijk naar de schilderkunst van Spanoghe. Wat daarbij vaak naar voor wordt geschoven, is zijn opvallende techniek. Zowel vroeg in zijn carrière als later is dit een punt waar de aandacht op gevestigd wordt. Men beschrijft zijn factuur op verschillende manieren, maar telkens kan hetzelfde besluit worden getrokken. Spanoghe is een aanhanger van de “zenuwachtige bewerking”⁵⁷¹ en kan dus als materiërist beschouwd worden. Zijn manier van schilderen is spontaan en pastueus: “violence des touches”⁵⁷², “malsche, lustig bewerkte verfmaterie,”⁵⁷³ zijn maar enkele van die opmerkingen. Sommigen spreken zich eerder positief uit over dit kenmerk.⁵⁷⁴ Anderen vinden het maar niets: in 1907 oordeelt men: “il emploie une matière opaque qui paraît peu originale”, in 1915 schrijft men: “Leo Spanoghe spaart de verf niet op zijn alleszins eigenaardig opgevatte doeken.”⁵⁷⁵

Gepaard gaande met dat wild aanbrengen van de verf, valt het ook de tijdgenoten van Spanoghe op dat hij veel aandacht besteed aan de wolken die weergegeven worden als draaikolken: “draaiende kolken”.⁵⁷⁶

Vele tijdgenoten-critici hebben oog voor het “koloriet”, die zich in de schilderijen van Spanoghe openbaart.⁵⁷⁷ Een andere criticus schrijft in dat verband: “Een eigenaardigheid, die de werken van Leo Spanoghe kenmerkt, is dat ze uitmunten niet door kleuren, maar door tonen.”⁵⁷⁸

Het is misschien interessant een kritiek te bekijken uit 1925. Deze handelt over de solotentoonstelling in de Galerie d’art in de Brabantdam in Gent en dateert dus uit de periode

⁵⁷⁰ Goossens, “Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe (Vervolg (2)).”; “Een Vlaamsche Kunstenaar Leo Spanoghe.”; “Kunst Leo Spanoghe te Gent.”

⁵⁷¹ “Kunstkroniek, kunstgalerij Gent, Tentoonstelling Leo Spanoghe en Piet Gillis.”

⁵⁷² “Exposition de Termonde.”

⁵⁷³ “Tentoonstelling van den Dendermondschen Kunstkring.”

⁵⁷⁴ Ibid.; “Kunstkroniek, kunstgalerij Gent, Tentoonstelling Leo Spanoghe en Piet Gillis.”

⁵⁷⁵ Teirlinck, “De Termonde, Expositions Fr. Courtens et d’autres, à la Kunstgilde,” 181.; “Tentoonstelling van Schilder-en Beeldhouwkunst te Temsche,” 1.

⁵⁷⁶ Gustaaf Goossens, “Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe (Vervolg),” *Denderland*, 20 februari 1948, 2.

⁵⁷⁷ Heron, “Leo Spanoghe,” 156.; “Gentsch nieuws Van onzen berichtgever: Tentoonstelling Spanoghe en Stevens.”; J.B., “H.Broeckaert – Pieter Gorus – Leo Spanoghe,” mei 1924.

⁵⁷⁸ “Een Vlaamsche Kunstenaar Leo Spanoghe.”

waarin Spanoghe het meest tentoon stelt. De kritiek komt uit de krant *Bien Public*, die in Gent wordt gedrukt. Op die manier wordt de lokale trots, die de kranten uit Dendermonde soms in hun beoordelingen verwerken, vermeden. De kritiek schrijft dat Spanoghes werken veel appreciatie krijgen van bekwame bezoekers, met andere woorden bezoekers die volgens het artikel geplaatst zijn om hun oordeel te geven.⁵⁷⁹ Het artikel benadrukt dat de kwaliteiten én de zwakkere punten van de Dendermondse school in de werken van Spanoghe duidelijk zijn, maar is over het algemeen positief:

“M. Spanoghe a les qualités et parfois un peu aussi les défauts de l'école termondoise. Sa peinture est solide, probe, large, réaliste, plus soucieuse généralement d'exacte matérialité que d'évocations idéalistes. Coloriste habile et varié, il triomphe de la difficulté. Il saisit et rend bien les jeux de la lumière.”⁵⁸⁰

Spanoghe heeft een gevarieerd kleurenpalet en geeft het lichtspel goed weer. De criticus haalt ook de eerlijkheid van zijn werken aan.

De verschillende auteurs hebben hun eigen mening over de positie van Spanoghe in de tegenstelling 'traditioneel versus vooruitstrevend'. Sommigen veroordelen Spanoghe en ruimer opgevat de schilders van de streek rond Dendermonde omwille van de weinige vernieuwingen die ze in hun kunst doorvoeren. In 1941 schrijft men: “De nieuwe opvattingen der hedendaagsche kunst hebben geen vat op dezen schilder en evenmin op zijn collega's Spanoghe, Maes en Willems.”⁵⁸¹ Karel van de Woestijne schrijft in 1926 wel dat het lijkt alsof “ze bang zijn voor alle eventueele uitvinding”.⁵⁸²

Een andere criticus geeft aan dat zijn werk desondanks toch zijn waarde behoudt. Een goed voorbeeld daarvan is volgend citaat:

“Wat ze meer tot een tijdperk terugvoert, is dat ze, bij het borstelen hunner doeken, hardnekkig in de Natuur bleven staan. (...) Wanneer vormen, lijnen, kracht van een kloeken boom hen verrukken, en zij geestdriftig naar penseel of teekenstift grijpen, is het om het gevonden model weer te geven zoals het daar voor hunnen blikken met overweldigende sterkte uit den bodem opschiet. Het landschap blijft immer landschap, wordt geene synthesis. Elk tafereel is het getrouw weergeven van een moment; schilderen een vertolking der Natuur, slechts bij toeval en uitzonderlijk het uitdrukken van indrukken. De moderne kunststroomingen mogen zulke opvatting ex cathedra veroordelen; zij behoudt waarde, was de drijfveer, gedurende langen tijd, gaf het aanzijn (sic) aan prachtige

⁵⁷⁹ “Les Expositions,” *Le Bien Public*, 1 april 1925.

⁵⁸⁰ Ibid.

⁵⁸¹ V., “De Dendermondsche schilderschool,” *Het Nieuws van den Dag*, 12 februari 1941.

⁵⁸² Karel van de Woestijne, “Kunst in Vlaanderen: de school van Dendermonde.”

doeken, is nog immer bekwaam het penseel te begeisteren, eerbied af te dwingen, zelfs dan, wanneer onze voorliefde, ten rechte of ten onrechte, gebiedend wordt aangetrokken door moderniteiten, die ons andere wegen kennen leeren, stralender horizonten beloven.”⁵⁸³

Een derde mogelijke visie is dat Spanoghe de moderniteit wel degelijk in zijn kunst inbrengt, maar dat hij enkel die zaken overneemt waar hij zich goed bij voelt:

“Cet artiste qui, au milieu de sa fantaisie et de sa modernité, développe une grande puissance de coloris, n’outrepasse jamais les bornes d’un idéalisme impressioniste. Sans sacrifier aux formules dites modernes, Spanoghe prend, néanmoins, du modernisme tout ce qui lui paraît compatible avec l’art sain et vrai. Il s’attache à fixer, en une sincérité absolue, les aspects qui l’ont frappé, les impressions qu’il a subies.”⁵⁸⁴

De criticus die het werk van Spanoghe beoordeelt naar aanleiding van de tentoonstelling van Piet Gillis en Spanoghe is positief over het feit dat Spanoghe trouw blijft aan zichzelf. Hij kan het smaken dat zijn kunst noch academisch, noch ‘vooruitstrevend-om-vooruitstrevend-te-zijn’ is en dat hij niet toegeeft aan het “op-verkoop-berekende”.⁵⁸⁵ De kritieken zijn het er in ieder geval over eens dat de werken van Spanoghe niet als vernieuwend kunnen worden beschouwd. De tijdgenoten nemen een standpunt in tussen te traditioneel en traditioneel met modernistisch geïnspireerde elementen.

Spanoghe wordt aanzien als een kunstenaar in hart en nieren. Zijn werk getuigt van “une nature d’artiste”.⁵⁸⁶ Hij wordt ook omschreven als een dromer.⁵⁸⁷ Men benadrukt daarnaast dat Spanoghe veel gevoel in zijn werken legt. Zijn emoties zijn duidelijk van zijn werken af te lezen. In een artikel met als titel “Een Vlaamsche kunstenaar Leo Spanoghe” verwoordt men dit kort, maar treffend: “(...) een waar spiegelbeeld van zijn gemoed. Afwisselend droefgeestig, vroolijk, droomend is hij gestemd; zoo ook zijn werk.”⁵⁸⁸ Hij geeft dus niet enkel de externe wereld weer, maar ook zijn gemoedstoestand is uit zijn werk af te leiden. In 1924 schrijft men ook dat hij “de geheimzinnigheden zijner diepten verbergt achter drabbige waterlagen (...)”.⁵⁸⁹

In belangrijke kunsttijdschriften als *Gand Artistique* en *L’Art Moderne* duikt de naam Leo Spanoghe eveneens sporadisch op. Het is interessant enkele citaten hier over te nemen.

⁵⁸³ “Schetsen en Krabbels: XXXIII.- LEO SPANOGHE.”

⁵⁸⁴ *Dictionnaire biographique des sciences lettres & arts Belgique*, 1st ed., s.v. “Spanoghe, Léon.”

⁵⁸⁵ “Kunstkroniek, kunstgalerij Gent, Tentoonstelling Leo Spanoghe en Piet Gillis.”

⁵⁸⁶ O.S., “Exposition Spanoghe-Van Severen.”

⁵⁸⁷ Ibid.; “Tentoonstelling van den Dendermondschen Kunstkring.”

⁵⁸⁸ “Een Vlaamsche Kunstenaar Leo Spanoghe.”; Heron, “Leo Spanoghe.” 154.; “Schetsen en Krabbels: XXXIII.- LEO SPANOGHE.”

⁵⁸⁹ “Schetsen en Krabbels: XXXIII.- LEO SPANOGHE.”

Naar aanleiding van het driejaarlijkse salon in Gent in 1922 verschijnt er een groot artikel in het tijdschrift *Gand Artistique*. Men schrijft over Spanoghe, die er *Herfsteinde* tentoonstelt en over de kunstenaars die eveneens in zaal 18 of 19 tentoonstellen:

“Ce sont les grandes clameurs des grands enthousiastes, des Pycke, des Barsy, des Spanoghe, des Wytsman, où se mêlent des intimistes, des évocateurs à l’âme sensible rêvant des joies du coeur et du bonheur simple.”⁵⁹⁰

Ze worden beschreven als intimisten die op zoek zijn naar eenvoudig geluk. Het werk van Spanoghe staat met andere woorden voor ingetogenheid en eenvoudig geluk op dat moment. In hetzelfde tijdschrift schrijft men over de tentoonstelling van ‘Artistes paysagistes’ in de Galerie d’Art in Gent in 1923:

“Voici un groupe de peintres de l’Ecole de Termonde se rattachant à la fois à l’impressionisme de Claus et aux conceptions de Courtens. Is. Boerewaard, Herm. Broeckaert, J. De Pauw, P. Gorus et Spanoghe sont frères en art; les personnalités – malgré le bel esprit de famille – sont apparentes.”⁵⁹¹

Uitspraken over de relatie van het werk van Spanoghe ten opzichte van dat van Claus en De Dendermondse schilderschool en in het bijzonder tegenover dat van Courtens komen vaker voor. In het volgende citaat is men het daarmee eens. Men benadrukt dat Spanoghe nog meer getuigt van een eigen stijl dan dat de invloed van Courtens merkbaar is:

“En indien we in de malsche, sappige en weelderige toets van L. Spanoghe iets van Courtens terugvinden, ontdekken we er nog meer in dat hem eigen is, en aan zijn schilderarbeid personaliteit verleent.”⁵⁹²

Men schrijft dan ook in *Gand Artistique* naar aanleiding van de duotentoonstelling van Stevens en Spanoghe dat Spanoghes werk echte kwaliteiten heeft:

“G. Spanoghe (sic) est un adepte de l’école de Termonde: certains paysages de l’artistes ont de sérieuses qualités. On sent que cet art s’épure en délaissant petit à petit un coloris abusive et dangereux.”⁵⁹³

In 1924 wordt een artikel in *Gand Artistique* gewijd aan de moderne kunst in Vlaanderen. Het artikel wordt geschreven door Frédéric de Smet. Hij besteedt wat aandacht aan de Dendermondse school en laat zelfs twee afbeeldingen van werken van Spanoghe in het

⁵⁹⁰ De Smet, “Le 42e Salon Triennal de Gand.”

⁵⁹¹ “Faits divers artistiques, expositions de la Galerie d’art à Gand, Artistes paysagistes,” 44.

⁵⁹² “Kunstkroniek, kunstgalerij Gent, Tentoonstelling Leo Spanoghe en Piet Gillis.”

⁵⁹³ “Faits divers artistiques – Galerie d’art à Gand – Expositions Walter Stevens et G. Spanoghe,” *Gand Artistique*, nr. 5 (1923): 139.

tijdschrift opnemen (*Barques à moules* (cat. nr. II 93) en *Escaut à Baesrode* (cat. nr. II 53)). Hij schrijft dat de Dendermondse school als school eigenlijk niet bestaat. Hij doet dit ook in 1930 (cf. supra). Hij is wel positief over de generatie van Spanoghe:

“Quant à la nouvelle génération formée ou guidée par Isidore Meyers, il faut citer les artistes de valeur: Herman Broeckaert, Peter (sic) Gorus, Léon Spanoghe, A. Willems et J. Maes, talents solides, d’une facture généreuse largement enlevée et bien représentative de l’art Termondois.”⁵⁹⁴

Het enkele regeltje dat in *Gand Artistique* wordt gewijd aan de solotentoonstelling van Spanoghe van 1925 is eveneens bijzonder positief: “Spanoghe a fait un bond prodigieux. Ses paysages sont des notations prestes absolument impressionnantes.”⁵⁹⁵

Hoewel er moet aangestipt worden dat Spanoghe niet zo vaak in het tijdschrift *Gand Artistique* wordt vermeld, blijkt uit de aangehaalde voorbeelden dat *Gand Artistique* zich toch steeds in positieve zin uit over de werken van Spanoghe. Ondanks de linken die met de Dendermondse school – met Courtens in het bijzonder – en met Claus worden gemaakt, wordt ook hier de persoonlijke stijl van Spanoghe bevestigd.

Het is eveneens opmerkelijk dat er in *Gand Artistique* telkens een artikel van een tot twee bladzijden wordt gewijd aan Pieter Gorus en Herman Broeckaert.⁵⁹⁶ Voor Spanoghe is dit echter niet het geval. De namen van Broeckaert en Gorus duiken ook iets meer op in het tijdschrift. Men zou de conclusie kunnen trekken dat Spanoghe bijgevolg de minst bekende van het triumviraat is en/of dat zijn werk van de minste kwaliteit is en er bijgevolg minder wordt over geschreven. In de periode 1922-23 wordt Spanoghes naam talrijke keren verkeerd geschreven.⁵⁹⁷ Het lijkt er dus op dat men niet echt vertrouwd was met deze kunstenaar. De these dat hij van de kunstenaars van het triumviraat de minste bekendheid genoot, zou correct kunnen zijn. Dat zijn werk daarom minderwaardig werd geacht aan dat van Gorus en Broeckaert, lijkt echter niet het geval te zijn geweest. Men uit zich steeds positief tot zeer positief over het werk van Spanoghe.

⁵⁹⁴ “L’Art moderne dans les Flandres.” *Gand Artistique*, nr. 6 (1924): 139-140.

⁵⁹⁵ “Galerie d’art à Gand,” *Gand Artistique*, nr. 4 (1925): 15.

⁵⁹⁶ “Petite chronique artistique, supplément à la revue Gand Artistique, Herman Brouckaert,” *Gand Artistique*, nr. 4 (1924): 26-27.; Heyse, “Pieter Gorus,” 186-189.

⁵⁹⁷ In 1922 verschijnt Spanoghes naam voor het eerst in het tijdschrift: eenmaal geschreven als Spanoghe, eenmaal als Spannoghe. In 1923 wordt Spanoghe vermeld. Wanneer men in 1923 over de tentoonstelling ‘Artistes paysagistes’ schrijft, worden de initialen van de voornamen van de kunstenaars vermeld, voor Spanoghe is dit niet het geval. In het vijfde nummer van de jaargang 1923 wordt G. Spanoghe vermeld als aanhanger van de Dendermondse school. Het gaat echter over Leo. (De Smet, “Le 42e Salon Triennial de Gand,” 79-96.; “Memento des Expositions,” 17.; “Faits divers artistiques, expositions de la Galerie d’art à Gand, Artistes paysagistes,” 44.; “Faits divers artistiques – Galerie d’art à Gand – Expositions Walter Stevens et G. Spanoghe,” 139. ; “Gentsch nieuws Van onzen berichtgever: Tentoonstelling Spanoghe en Stevens.”)

Er is een minderheid – los van *Gand Artistique* – die zich toch negatief uit, Karel van de Woestijne in de eerste plaats (cf. supra). In 1934 is er in het Palais des Beaux-arts een tentoonstelling van de *Société belge des Peintres de la mer*. De krant *Het Vaderland* is bijna over heel de lijn negatief. Het concept om werken met hetzelfde onderwerp samen te brengen kan de schrijver niet bekoren. Constant Permeke brengt volgens de criticus als enige nog enige kwaliteit. Het werk van de Brusselse symbolist Leon Frédéric (1856-1940) wordt volledig afgebroken. Spanoghe neemt ook deel. Hij lijkt zich in de middenmoot te bevinden: “Bijna even wezenloos zijn de inzendingen van Kurt Peiser en Leo Spanoghe.”⁵⁹⁸ *Le Phare* is dan weer eerder positief over het werk van de Dendermondenaar op diezelfde tentoonstelling: “Spanoghe est fantasmagorique, mais point désagréable a priori, sa technique est spéciale et l’aspect retient parfois.”⁵⁹⁹

In het tijdschrift *L’Art moderne* is het aantal vermeldingen van de naam Spanoghe beperkt. In 1895 schrijft men dat de tentoonstelling van de *Dendermondse kunstkring* – waar ook Spanoghe aan deelneemt - een groot succes was.⁶⁰⁰ In 1899 wijdt Octave Maus ook een stukje aan de schilders van Dendermonde. Hij is positief (cf. supra).⁶⁰¹ Franz Hellens heeft het in *L’Art Moderne* in 1911 over het vijfde salon van de kunstkring *Doe Stil Voort*. Hij schrijft dat deze kunstenaars inderdaad stil voort doen en dat de tentoonstelling niet veel interesse uitlokt. Hij uit zich echter positief over het werk van Spanoghe: “Notons deux beaux paysages reposants de M.L. Spanoghe, Matinée de novembre et l’Hiver.”⁶⁰²

Tot slot is het interessant de mening van Paul Lambotte mee te geven over de tentoonstelling van de drie kunstenaars van het triumviraat in 1924 (bijlage XL). Hun werk is interessant en verdienstelijk. Lambotte haalt echter ook de invloed van Courtens en het pastueuze verfgbruik aan.⁶⁰³

3.2. Hedendaagse receptie

Dezelfde vraag naar de receptie van zijn werken moet ook gesteld worden voor de periode na zijn dood.

De tentoonstellingen van na 1955 waarop Spanoghes werken worden getoond, zijn eerder schaars (bijlage I). In tegenstelling tot de periode voor zijn dood grijpen de meeste

⁵⁹⁸ “De Schilders van de zee,” 13.; Arto, “Frédéric baron Léon.”

⁵⁹⁹ Mattelaer, “L’Exposition des Peintres de la Mer,” 3.

⁶⁰⁰ “Cercle des Beaux-Arts de Termonde,” *L’Art Moderne* 15, nr. 45 (1895): 358.

⁶⁰¹ Maus, “Les Peintres de Termonde,” 229-231.

⁶⁰² Onder de tekst worden de initialen F.H. vermeld. Het gaat hier waarschijnlijk om Franz Hellens. Franz Hellens (1881-1972) was een Brusselse schrijver. (Eric Min, *Rik Wouters een biografie* (Antwerpen: De Bezige Bij, 2011), 129. ; “Hellens, Frans,” laatst geraadpleegd op 16 april 2014, <http://www.literair.gent.be/html/lexicondetail.asp?ID=5&AID=367.>; F.H., “Ve Exposition du Cercle “Doe Stil Voort,” *L’Art Moderne* 21, nr. 33 (1911): 260-261.)

⁶⁰³ *Brief van Paul Lambotte over de tentoonstelling van het triumviraat in 1924*, 5 mei 1924, Privé-archief familie Spanoghe.

tentoonstellingen waar werk van Spanoghe te zien is, plaats in Dendermonde. Het oeuvre van Spanoghe krijgt na zijn dood enkel lokaal nog aandacht. Enkele van deze tentoonstellingen gaan gepaard met kleinere en grotere publicaties. Het zijn vooral die publicaties die de bestaande literatuur rond deze figuur vormen.

In 1971 wordt een retrospectieve tentoonstelling over de Dendermondse schildersschool georganiseerd die gepaard gaat met een kleine catalogus.⁶⁰⁴ Parallel met de uitgave van het overzichtswerk over de Dendermondse schildersschool door De Bruyn, wordt in 1982 een tentoonstelling ingericht met het werk van de Dendermondse kunstenaars.⁶⁰⁵ Naar aanleiding van het 190-jarige bestaan van de Dendermondse academie in 1990 en het 200-jarige bestaan ervan in 2000 wordt het werk van Spanoghe weer tijdelijk tentoongesteld. In 2000 wordt een nieuw boek uitgegeven over de Dendermondse academie.⁶⁰⁶ In 2007 worden zeven werken van Spanoghe opgenomen in een tentoonstelling met als titel 'Dendermonde in artistiek perspectief'. Deze tentoonstelling gaat eveneens gepaard met een publicatie.⁶⁰⁷

Dendermonde neemt ook het initiatief om retrospectieve tentoonstellingen in te richten, waarin telkens het oeuvre van één bepaalde kunstenaar, die actief was in Dendermonde, wordt belicht. In 2012 kwamen bijvoorbeeld de werken van Piet Gillis aan bod, in april en mei 2013 was het de beurt aan het werk van Maurits Van der Cruyssen (1873-1942).⁶⁰⁸ In de zomer van 2013 werd extra aandacht geschonken aan het oeuvre van Leo Spanoghe en het moet gezegd zijn: zijn werk krijgt er de nodige aandacht. De tentoonstelling kan zeker als een succes worden beschouwd.⁶⁰⁹

Verder is het werk van Spanoghe ook te zien in de dorpen rond Dendermonde: in 1990 in Baasrode en in 1997, 2000 en 2011 in St.-Amands.⁶¹⁰ Leo Spanoghe krijgt ook in 1985 in Weert een huldetentoonstelling.⁶¹¹

Andere tentoonstellingen buiten Dendermonde waar onder andere werk van Spanoghe kan bewonderd worden, worden eveneens eerder lokaal georganiseerd. In 1963 heeft in Temse

⁶⁰⁴ Theo van Looij, *Retrospectieve Dendermondse schildersschool* (Dendermonde: Rotary Club, 1971).

⁶⁰⁵ "Boek "De Dendermondse schildersschool" even uniek als de tentoonstelling," *De Voorpost*, 26 maart 1982.

⁶⁰⁶ De tentoonstelling in 2000 gaat gepaard met de uitgave van een boek: Jean-Pierre De Bruyn et al., *De Dendermondse school doorheen twee eeuwen Kunstacademie 1800-2000* (Dendermonde: Ronde Tafel 57, 2000).

"Tentoonstelling en kunstboek eren tweehonderd jaar oude academie," *Het Nieuwsblad*, 3 november 2000.; "190 jaar Academie voor Schone Kunsten," *Het Volk*, 24 december 1990.; "Overzichtsexpositie met kunstenaars van toen en nu," *Het Volk*, 24 december 1990.

⁶⁰⁷ De Bruyn, *Dendermonde in artistiek perspectief*.

⁶⁰⁸ "Retrospectieve: kunstschilder Piet Gillis," laatst geraadpleegd op 5 april 2014, <http://www.dendermonde.be/activiteitendetail.aspx?id=4590>.; "Retrospectieve Maurits Van der Cruyssen," laatst geraadpleegd op 5 april 2014, <http://www.dendermonde.be/activiteitendetail.aspx?id=6136>.

⁶⁰⁹ Spanoghe et al., *Leo Spanoghe: Dendermonde 1874-Gent 1955*.

⁶¹⁰ "Dendermondse Schilderschool tentoon in Baasrode," *De Voorpost*, 29 juni 1990.; "Dendermondse Schilderschool te gast in Sint-Amands," *Het Nieuwsblad*, 30 en 31 augustus 1997.; "De molen geschilderd en ongekend," *Het Laatste Nieuws*, 5 november 2001, 19.; "Sint-Amands en Mariekerke in de Schilderkunst en de Literatuur," 17 februari 2013, <http://onskleinbrabant.com/category/algemeen>.

⁶¹¹ "Huldetentoonstelling Leo Spanoghe," *De Voorpost*, 15 februari 1985, 41.

bijvoorbeeld de tentoonstelling 'De Schelde in de Schilderkunst' plaats. Het werk van Spanoghe sluit vanzelfsprekend aan bij de overkoepelende thematiek.⁶¹² In 1986 wordt met dezelfde invalshoek een tentoonstelling georganiseerd in Sint-Niklaas.⁶¹³ In Schoonaarde en Lokeren worden tentoonstellingen met werk van Spanoghe ingericht in samenwerking met twee galerieën.⁶¹⁴

Het is dus vooral de streek van en rond Dendermonde die ervoor zorgt dat de kunstenaar niet geheel in de vergetelheid geraakt. Echte kritieken met betrekking tot deze tentoonstellingen bestaan er dus niet.⁶¹⁵

Alvorens kort in te gaan op de kunstmarkt, moeten de resultaten van een kleine enquête die werd afgenomen bij de bezoekers van de recente retrospectieve ook kort worden belicht. Het valt op dat de voorkeur van de bezoekers vooral uitgaat naar die werken die het dichtst aanleunen bij de werken van bekende kunstenaars. De luministische werken van Spanoghe zoals *Lentebloesem, hoevetje en kip* (cat. nr. I 34) (met de meeste stemmen) en *Erf en koetjes in de lente* (cat. nr. I 60) (op de derde plaats) kunnen op veel bijval rekenen. De *sous-bois De Herfst* (cat. nr. I 73) (op de tweede plaats) die sterk aan Courtens doet denken kon dat eveneens.

De prijzen die voor kunstwerken op een veiling worden geboden, kunnen een aanwijzing zijn voor de mate waarin de kunstenaar en zijn werken bekendheid hebben verworven. Er kunnen hier kort enkele opmerkingen bij die veilingen worden gemaakt. Men moet er zich echter van bewust zijn dat de kunstmarkt onderhevig is aan allerlei factoren, waar soms moeilijk vat op te krijgen is. Zo kan bijvoorbeeld het aantal publicaties met betrekking tot een bepaalde kunstenaar een invloed hebben op de prijs die voor zijn werk wordt geboden.⁶¹⁶

Kunsthistoricus Jean-Pierre De Rycke maakt in 1988 een korte studie over de "notering van de Belgische impressionisten en fauvisten in België", die in een bijlage aan het boek van Serge Goyens de Heusch over het impressionisme en fauvisme in België wordt toegevoegd.

⁶¹² Expo "De schelde in de schilderkunst, vereniging voor vreemdelingenverkeer en toerisme", Privé-archief familie Spanoghe.

⁶¹³ Wouter Vloebergh, "Een Schelddiepe impressie van Dendermonde, Waasland en Klein-Brabant," *De Voorpost*, 20 december 1985, 15.; "De Schelde in de schilderkunst," *De Voorpost*, 29 november 1985, 20.

⁶¹⁴ Terlinden Kunstgalerie De Dendermondse school (S.l.: s.n., 1992).; "Dendermondse schilderschool in Kunstgalerie Terlinden te Schoonaarde," *De Voorpost*, 8 mei 1992.; Karel Mechiels, *Het Land van Waas in de schilderkunst: N.a.v. het 25-jarig bestaan van de Intercommunale Vereniging van het Land van Waas (tentoonstelling, Lokeren, Galerij De Vuyst, 19.12.1993 - 7.2.1994)* (Lokeren: Intercommunale Vereniging van het Land van Waas Stadsbestuur Lokeren, 1993).

⁶¹⁵ "Retrospectieve Leo Spanoghe," laatst geraadpleegd op 7 april 2014, <http://www.dendermonde.be/activiteitendetail.aspx?id=6694>.

⁶¹⁶ Jean-Pierre De Rycke, "De notering van de Belgische impressionisten en fauvisten, Trends op de Belgische en internationale markt," in *Het Impressionisme en het fauvisme in België*, red. Serge Goyens de Heusch (Antwerpen: Mercatorfonds, 1988), 447.

Hij schrijft – weliswaar in 1988 – dat het impressionisme veel succes kent op veilingen. De reden die hij daarvoor ziet is de vreugde die uit de doeken van de impressionistische schilders spreekt. Hij geeft echter ook aan dat men moet opletten met het afleiden van informatie uit de prijzen die op veilingen aan kunstwerken worden gegeven: “De kunstmarkt gedraagt zich steeds meer als een echte markt, in die zin dat ze een speculatief aspect krijgt.”⁶¹⁷

Hij wil met andere woorden te kennen geven dat de kunstmarkt meer de economische mechanismen illustreert dan dat er relevante gegevens in verband met kunst uit af te leiden zijn. Vele kopers schaffen werken aan met als doel winst te maken in plaats van uit een intrinsieke interesse in de kunstwerken zelf.⁶¹⁸

Omdat het bijgevolg niet aangewezen is veel uit deze veilingresultaten af te leiden, beperken we ons tot een korte vergelijking van de prijzen die voor de werken van Spanoghe werden gegeven met die voor werken van de andere kunstenaars van het triumviraat - Broeckaert en Gorus – en verder met de prijzen voor werken van Claus, Courtens en Baertsoen, waarmee Spanoghe ongetwijfeld in grotere of kleinere mate mee in contact staat. Tot slot kan ook nog melding worden gemaakt van een artikel verschenen in het tijdschrift *Trends* met betrekking tot de kunstmarkt.

In onderstaande tabel worden enkel de veilingen verwerkt die op de site Artprice werden bijeengebracht voor de periode 1994-2013.⁶¹⁹ Een volledig overzicht van de gekende veilingen van werken van Leo Spanoghe voor de periode 1991-2013 wordt in bijlage opgenomen (bijlage II). Veilingen die gekend zijn uit andere bronnen dan Artprice worden niet in onderstaande tabel opgenomen om tot een goede en gemakkelijke vergelijking te komen met de prijzen voor werk van de andere kunstenaars. In de tabel wordt respectievelijk de laagst en hoogst genoteerde prijs voor een lot van één van deze kunstenaars in de periode 1994-2013 opgenomen. Verder werd een gemiddelde en de mediaan berekend van alle loten die in de periode 1994-2013 worden geveild, waarbij enkel de media schilderkunst en tekenkunst worden verwerkt. Bijvoorbeeld etsen, waarvan er meerdere staten zijn en loten die niet worden geveild, worden niet in de tabel opgenomen.

	Spanoghe	Broeckaert	Gorus	Claus	Courtens	Baertsoen
minimumprijs	€ 130,00	€ 40,00	€ 100,00	€ 149,00	€ 50,00	€ 60,00
maximumprijs	€ 2033,00	€ 1982,00	€ 14000,00	€ 380000,00	€ 143772,00	€ 26000,00
gemiddelde	€ 854,78	€ 553,90	€ 2568,84	€ 31655,41	€ 5751,21	€ 3083,00
mediaan	€ 691,50	€ 423,50	€ 1302,50	€ 9000,00	€ 3433,00	€ 850,00

De minimumprijs, de maximumprijs en het gemiddelde bedrag dat per kunstenaar voor een lot wordt gegeven in de periode 1994-2013.

⁶¹⁷ Ibid.

⁶¹⁸ Ibid.

⁶¹⁹ “Artist data – auction results,” laatst geraadpleegd op 7 april 2014, <http://www.artprice.com/?l=en>.

De gemiddelde prijs van een lot met werk van Spanoghe bedraagt € 854,00. Dit is een heel stuk minder dan de prijzen die op veilingen worden gegeven voor het werk van de bekende meester Emile Claus, maar een stuk meer dan de gemiddelde prijs voor een 'Broeckaert'. Het is opvallend dat de prijzen voor werken van Spanoghes collega van het triumviraat, Gorus, redelijk hoog zijn in vergelijking met die van Spanoghe. Het werk van Gorus wordt internationaal meerdere keren tentoongesteld. Gorus stelde in de jaren twintig tentoon in Caïro, Alexandrië en Algiers. Hij stelt zelfs tentoon op het 'Salon des Indépendants' in Parijs in 1913.⁶²⁰ Dit kan één van de verklaringen voor het verschil zijn.

Kunsthistoricus Piet Swimberghe schrijft in 1993 een artikel in het tijdschrift *Trends* in de rubriek 'beleggen'. In het artikel "Schilderkunst, De Dendermondse school, Tweederangs? Soms. Maar ook niet duur." geeft hij zijn aanbevelingen voor het beleggen in de kunst van de Dendermondse school. Hij geeft aan dat er enkele verdienstelijke schilders zijn van wie het werk wordt ondergewaardeerd:

"In de schaduw van enkele grote en bekende meesters, ontdekken we tal van "petits maîtres". Het zijn verdienstelijke schilders van wie het werk vooralsnog wordt ondergewaardeerd. Een paar artikels, wat boeken en een tentoonstelling volstaan voor een herontdekking én een sterke financiële herwaardering. Veel van deze schilderijen kosten 25.000 à 75.000 BEF. Dat is zelfs in krisistijd best betaalbaar. En als deze werken stijgen tot de klasse van 125.000 à 175.000 BEF, dan is dat mooi meegenomen."⁶²¹

Hij raadt aan vooral het werk van Albert Baertsoen en Leo Spanoghe te kopen. De prijzen voor 'een Baertsoen' zijn redelijk laag, ondanks het rijke oeuvre van de schilder met talent.⁶²² In verband met het werk van de kunstenaars van het triumviraat schrijft hij:

"Naast Courtens wordt de kern van de Dendermondse School gevormd door drie minder bekende schilders: Herman Broeckaert (1878-1930), Leo Spanoghe (1874-1955) en Pieter Gorus (1881-1941). Spanoghe leverde behoorlijk werk. Van hem werd vorig jaar bij De Vuyst werk verkocht voor 45.000 en 95.000 BEF. Dat is aan de lage kant."⁶²³

Swimberghe geeft dus aan dat het werk van Spanoghe op de markt ondergewaardeerd is.

⁶²⁰ De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, 184.; "Pieter Gorus," *Revue moderne des arts et de la vie*, (1922): 14.

⁶²¹ Piet Swimberghe, "Schilderkunst, De Dendermondse school, Tweederangs? Soms. Maar ook niet duur.," *Trends* (1993): 48.

⁶²² Ibid.

⁶²³ Swimberghe, "Schilderkunst, De Dendermondse school, Tweederangs? Soms. Maar ook niet duur," 48.

3.3. De bekendheid van de kunstenaar

Spanoghe was tijdens zijn leven en is zeker vandaag de dag relatief onbekend. De titel van deze masterproef “Léo(n) Spanoghe (1874-1955): portret van een verborgen kunstenaar” is dus zeker niet zomaar gekozen. Aan de hand van hetgene dat we tot nog toe in deze masterproef hebben geformuleerd en enkele bijkomende elementen kunnen we dit staven. De verschillende elementen die ertoe geleid hebben dat hij relatief onbekend bleef en blijft, worden in dit laatste deel op een rijtje gezet.

Dit gaat vanzelfsprekend gepaard met een formulering over de positie van Leo Spanoghe in de tegenstelling vernieuwend versus traditioneel. Het staat vast dat het werk van Leo Spanoghe eerder traditioneel van aard was. Dit blijkt zowel uit de analyse van het oeuvre als uit de bespreking van de tentoonstellingen en de kritische ontvangst. Spanoghe stapt niet mee in het verhaal van de internationale vernieuwingen. Hij blijft niet bij het pure impressionisme of luminisme hangen, maar brengt ook geen grote vernieuwingen. Zijn werk is niet vernieuwend, maar er kan evenmin gesteld worden dat hij louter een navolger was. De invloed van verschillende inspiratiebronnen is merkbaar, maar hij kwam wel tot een persoonlijke stijl. Dat hij niet tot de grote vernieuwers kan gerekend worden, heeft zeker bijgedragen aan de relatieve onbekendheid van de kunstenaar.

Verder kunnen we zeggen dat Spanoghe en zijn werk tijdens en na zijn leven op verschillende vlakken verborgen bleven. Wat daar zeker heeft in meegespeeld is zijn karakter. Enkele artikels geven aan dat Spanoghe ervoor koos op de achtergrond te blijven. Hij was timide en zette een muur op rond zichzelf om zijn bekendheid te verhinderen.⁶²⁴ In een ander artikel schrijft men: “Hoe weinig gekend is deze schilder en hoe groot toch is zijn kunst. Het ligt misschien wel eenigzins aan hem zelve, dat hij zoo weinig vermaard is; men vindt hem noch in internationale, noch in driejaarlijksche, noch in andere tentoonstellingen. Alleen nu en dan in eene te Dendermonde en ook eens te Gent.”⁶²⁵ Op die manier ontstaat een vicieuze cirkel: doordat Spanoghe liever op de achtergrond blijft, wordt hij minder snel opgemerkt in de kunstwereld en neemt hij relatief weinig deel aan tentoonstellingen. Daardoor raakt het werk van een kunstenaar minder verspreid en krijgt het minder bekendheid. Hierbij aansluitend kan ook gesteld worden dat Spanoghe enkel aan kunstenaarsverenigingen kan worden gelinkt die niet als vooruitstrevend kunnen gezien worden. Voorbeelden daarvan zijn *Doe Stil Voort* en *Als Ick Kan*.

Na Spanoghes dood blijft zijn werk verborgen voor het grote publiek. Dit is enerzijds het gevolg van zijn relatieve onbekendheid tijdens zijn leven. Anderzijds is Spanoghes werk niet vaak in het openbaar te bewonderen, ondanks de moeite van de Stad Dendermonde om nu en dan het werk van de Dendermondse kunstenaars wel tentoon te stellen. Verder bevinden de

⁶²⁴ O.S., “Exposition Spanoghe-Van Severen,” 1914.

⁶²⁵ “Een Vlaamsche kunstenaar Leo Spanoghe.”

meeste werken zich op drie uitzonderingen na in privéverzamelingen. Er worden slechts drie werken van Spanoghe bewaard in openbaar bezit. Deze werken bevinden zich allebei in de directe omgeving van Dendermonde. Het zijn met andere woorden enkel de mensen uit de regio Dendermonde die met het werk in aanraking komen.

Dit wordt nog versterkt doordat de geringe literatuur die voorhanden is over het werk van Spanoghe ook telkens is gekoppeld aan een initiatief van de regio rond Dendermonde, zoals een tentoonstelling. Het werk van Spanoghe werd nog nooit grondig onderzocht en wordt bijgevolg in de hedendaagse literatuur maar beknopt vermeld.⁶²⁶ Hopelijk kan deze studie bijdragen om de schilder uit het “verborgene” te halen.

⁶²⁶ Goyens de Heusch, *Het impressionisme en het fauvisme in België*, 238, 461; Lannoy, Devinck en Thérèse Thomas, *Impressionisten in Knocke & Heyst (1870-1914)*, 213.; Lannoy, Devinck en Thomas, *Van het atelier naar de kust Knocke & Heyst 1880-1940*, 240.

Besluit

“Zou het waar zijn dat ik dat allemaal gedacht heb toen ik die schilderijen gemaakt heb?”⁶²⁷

Leo Spanoghe zou dit gezegd hebben naar aanleiding van een kunstkritiek die zijn gevoelens en gedachten analyseerde aan de hand van zijn werk.

Mijn taak voor deze masterproef was niet als kunstcriticus naar het werk van Leo Spanoghe te kijken, maar wel een objectief antwoord te formuleren op de in het begin geformuleerde onderzoeksvraag: Wie was Léo(n) Spanoghe en wat heeft hij als kunstenaar betekend?

In de titel noem ik Leo Spanoghe een verborgen kunstenaar. Uit de tekst moet blijken dat hij op verschillende vlakken “verborgen” was en is. Leo Spanoghe was eerder terughoudend qua karakter en blijkt zijn werk niet zo vaak geëxposeerd te hebben. Hij vlucht voor de ‘Grote Oorlog’ naar Engeland en ook in het portret dat hij waarschijnlijk daar tot stand brengt (cat. nr. I 253) is het mysterie groot. Verder kan ook gesteld worden, dat er tot nog toe niet zoveel over deze toch boeiende kunstenaar werd geschreven. Tot slot kan ook vastgesteld worden dat Leo Spanoghe relatief onbekend was tijdens zijn leven en dat hij dat eigenlijk is gebleven. In dat verband werd een kleinere bijkomende, maar eveneens belangrijke vraag geformuleerd: Waarom is deze kunstenaar zo onbekend gebleven?

Ik hoop met deze masterproef desondanks antwoorden geformuleerd te hebben op de onderzoeksvragen en wens dat Leo Spanoghes werk door dit onderzoek wat meer in de schijnwerpers kan komen te staan.

Aan de hand van drie hoofdstukken heb ik een licht geworpen op deze kunstenaar. In het eerste deel werd zijn leven gereconstrueerd, wat toch een boeiend verhaal bleek te zijn. Leo Spanoghe wordt geboren in 1874 en start zijn carrière als kunstenaar als de beste leerling van de academie. Hij staat al gauw in contact met Isidore Meyers, Jacques Rosseels en de bekende Franz Courtens. Pieter Gorus en Herman Broeckaert zullen echter zijn echte kunstvrienden worden. Vanaf 1905 gaan ze zelfs een korte periode samenwonen in St.-Amands. De vrienden zullen de geschiedenis ingaan als “het triumviraat van Dendermonde” of zoals het zo dichtertlijk werd gesteld als “de drievuldigheid van het palet”. Leo Spanoghe bouwt een gezin uit en zal zijn hele leven in de nabijheid van de Schelde vertoeven. Hij maakt enkele kleine buitenlandse reizen en vertrekt bij het begin van de Eerste Wereldoorlog naar Engeland. De kans is reëel dat hij eerst een periode in het vluchtelingenkamp van Earl’s Court in Londen verblijft om daarna een huis te bewonen in Atwood Road in Didsbury, nabij Manchester. Spanoghe keert in 1919 terug naar zijn geliefde Schelde en begint zijn ervaring door te geven tijdens zijn lessen in openlucht. Hij wordt in 1934 uiteindelijk benoemd aan de academie van Dendermonde. De Dendermondenaar verhuist uiteindelijk naar Melle en later naar Gent, van waaruit hij nog steeds bezoeken blijft brengen aan zijn geboortestreek. Hij sterft uiteindelijk op tweede kerstdag 1955 in het bijzijn van zijn familie.

⁶²⁷ Notitie van Guido Spanoghe over zijn vader, 1983, Privé-archief familie Spanoghe.

In het tweede hoofdstuk werd geprobeerd de kunstenaar Leo Spanoghe te doorgronden aan de hand van zijn werk. Er werd een catalogus opgesteld, die uiteindelijk ongeveer 600 werken zou omvatten. Het grootste deel van de werken konden niet in situ bestudeerd worden, juist omwille van dit grote aantal. De gegevens in de catalogus zijn daarom niet altijd volledig. De omvangrijke catalogus betekent echter zeker een meerwaarde. Het grote aantal werken toont duidelijk de variatie aan in Spanoghes werk, bijvoorbeeld qua stijl en materiaalgebruik. Het samenstellen van die catalogus betekende een hele opgave.

Aansluitend bij de onderzoeksvraag was het nodig de ontwikkelingen in de kunstwereld te schetsen die het mogelijk zouden maken Spanoghes werk beter te begrijpen. De *peinture grasse*, het pleinairisme en de algemene principes van het impressionisme waren daarbij onder andere van groot belang. De focus bij het schetsen van die context lag vooral op de Dendermondse schilderschool, waar Leo Spanoghe steeds aan gelinkt wordt.

Door de grote hoeveelheid werken was het vanzelfsprekend dat de eigenlijke bespreking van Spanoghes oeuvre een aanzienlijk deel moest uitmaken van deze thesis. Het geringe aantal werken van Leo Spanoghe dat gedateerd was, zorgde voor een beperking. Hoewel de voorkeur uitging naar een chronologische bespreking van het oeuvre bleek dit niet mogelijk te zijn. Aan de hand van enkele werken die toch gedateerd waren of gedateerd konden worden, werd een voorzichtige poging gedaan toch een evolutie in Spanoghes oeuvre te schetsen. Er werden zes periodes onderscheiden. In het kort kan gesteld worden dat Leo Spanoghe zich aanvankelijk beroept op de grijze tonen, die ook het werk van Meyers en Rosseels kenmerken. Leo Spanoghe ontdekt snel het luminisme, maar laat dit al even snel weer varen. Hij ondergaat een grote invloed van Franz Courtens. Na zijn terugkeer uit Engeland gaat hij tijdelijk met donkerdere kleuren werken en is er waarschijnlijk een invloed van het werk van Vincent Van Gogh. Spanoghe evolueert doorheen zijn carrière naar een meer persoonlijke stijl, wat op het einde van zijn leven zeer duidelijk is.

Hoewel het niet altijd eenvoudig is kunstwerken in bepaalde kunststromingen onder te brengen, sluit het werk van Leo Spanoghe het meest aan bij het impressionisme. Toch konden we vaststellen dat er ook elementen van andere kunststromingen in zijn werk zichtbaar zijn. In ieder geval gaat Leo Spanoghe niet mee in de ontwikkelingen die na de oorlog internationaal ontstaan. In de hoop een beeld te geven van de variatie in de werken van Leo Spanoghe werden enkele werken per genre uitgekozen en meer in detail bestudeerd. Er werd een keuze gemaakt van werken die typerend zijn voor het werk van Leo Spanoghe en van werken die er op één of andere manier uitspringen. Alvorens over te gaan tot die gedetailleerde bespreking, werd met een vogelperspectief naar zijn werk gekeken.

Hier bleek dat Leo Spanoghe een voorkeur heeft voor het marinestuk en het landschap en dat hij bijgevolg het liefst *en plein-air* werkt. Hij brengt meestal zijn nabije omgeving in beeld en is actief op die plaatsen waar in de negentiende en twintigste eeuw vele kunstenaars samenkwamen, die soms worden gegroepeerd onder de noemer van een “regionale schilderschool”. Spanoghe werkt vooral in olieverf, maar er zijn ook werken van hem bekend in gouache, houtskool, pastel, inkt en potlood. Hij maakt enkele etsen en zou muur- en plafondschilderingen tot stand hebben gebracht.

In het laatste hoofdstuk werden de tentoonstellingen waaraan Leo Spanoghe deelneemt van naderbij bekeken. Op die manier werd duidelijk dat Spanoghe aan kunstenaarsverenigingen kan worden gelinkt, die eerder traditioneel imago te hebben: *De Dendermondse kunstgilde*, *Aze Ick Kan*, *Doe Stil Voort*, de *Aalstersche kunstkring*, de *Cercle Artistique et Littéraire de Gand*, de *Cercle Artistique Brugeois* en de *Société belge des Peintres de la Mer*. Hij stelt eveneens tentoon op enkele driejaarlijkse tentoonstellingen.

Leo Spanoghe en zijn werken werden ook bekeken door de bril van tijdgenoten en critici. De meeste critici zijn positief of gematigd positief, op enkele uitzonderingen na. Uit de kritieken blijkt dat Spanoghe ook in zijn tijd als een eerder traditionele kunstenaar wordt beschouwd. Velen leggen de nadruk op zijn pastueuze verfgebruik.

Er werd verder kort een blik geworpen op de hedendaagse receptie van Spanoghes werk. Zoals verwacht bleek hieruit dat het werk van Leo Spanoghe vooral lokaal enige bekendheid heeft. Tot slot werden in het laatste deel enkele verklaringen opgesomd voor de relatieve onbekendheid van de kunstenaar en dit aan de hand van de informatie uit de vorige delen.

Uit de drie hoofdstukken blijkt dat Spanoghe en zijn werk eerder regionaal te situeren zijn. Ondanks zijn eerder traditionele opvatting, kan toch gesteld worden dat het oeuvre van deze kunstenaar als gevarieerd kan worden aanzien. Spanoghe was zeker niet enkel een navolger, hij kwam tot een zeer persoonlijke vormtaal. De figuur en het werk van Leo Spanoghe verdienen het dan ook zeker om eens grondig bestudeerd te worden. Op die manier wordt ook een element toegevoegd aan het algemene beeld van de kunstproductie in die periode.

Deze thesis geeft een representatief beeld van het leven, het werk, de tentoonstellingen en de kritische ontvangst van deze kunstenaar. Het is echter zeker niet exhaustief. Er werd moeite gedaan om de verschillende tentoonstellingen waarop Leo Spanoghe werk tentoonstelt, te achterhalen. De kans is groot dat er toch nog tentoonstellingen aan de lijst kunnen worden toegevoegd.⁶²⁸

Hoewel er veel werken werden opgespoord, ben ik er rotsvast van overtuigd dat er nog onbekend werk van Leo Spanoghe is te vinden. Niettemin is het positief dat zo'n groot aantal werken in de catalogus konden opgenomen worden.

Anno 2014 wordt heel wat georganiseerd rond de herdenking van het begin van de Eerste Wereldoorlog. Hoewel het onderzoek in Engeland niet het verhoopde resultaat opleverde, kon aan de hand van een aantal elementen toch een redelijk samenhangend verhaal worden verteld over Leo Spanoghes verblijf in Engeland. Aan de hand van dit verhaal zou een nog gericht onderzoek in Engeland ondernomen kunnen worden.

Ondanks het beperkte aantal gedateerde werken, kon toch een hypothese worden opgesteld over de evolutie in Spanoghes oeuvre. Wanneer meer werken in situ zouden bekeken kunnen worden, kan die hypothese misschien met meer overtuiging worden gesteld. Anderzijds moet worden benadrukt dat uit de steekproef van ongeveer een zesde van de werken bleek dat Spanoghes werken zelden gedateerd zijn.

⁶²⁸ Eén bron vermeldde dat Leo Spanoghe tentoonstelde in Parijs. Jammer genoeg kon hieromtrent niets worden teruggevonden.

Bibliografie

Boeken

- Arens, Robert. *Pieter Gorus 1881-1941: zijn leven en zijn werk*. Zele: Were Di, 1971.
- Block, Jane et al. *Impressionisme en symbolisme, De Belgische avant-garde 1880-1900*. Antwerpen: Petraco-Pandora, 1994.
- Boyens, Piet. *Sint-Martens-Latem, kunstenaarsdorp in Vlaanderen*. Tielt: Lannoo, 1992.
- Bril, E.J. *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1950-1951*. Leiden: s.n., 1952.
- De Bruyn, Jean-Pierre en Aimé Stroobants. *Catalogus Schilderijen Stedelijke musea Dendermonde*. Dendermonde: Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde, 1991.
- De Bruyn, Jean-Pierre et al. *De Dendermondse school doorheen twee eeuwen Kunstacademie 1800-2000*. Dendermonde: Ronde Tafel 57, 2000.
- De Bruyn, Jean-Pierre. *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*. Dendermonde: Ronde Tafel 57, 1982.
- De Bruyn, Jean-Pierre. *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*. Dendermonde: Ronde Tafel 57, 1994.
- De Bruyn, Jean-Pierre. *Dendermonde in artistiek perspectief*. Dendermonde: Stadsbestuur Dendermonde, 2007.
- De Bruyne, Hilde. *De Godshuizen in Brugge*. Roeselare: Roularta, 1994.
- De Decker, Marc. *Beknopte biografieën van geboren Dendermondenaars*. S.l.: s.n., n.d.
- Delen, Adrien Jean Joseph. *De Schilders der Schelde*. Antwerpen: Standaard-Boekhandel, 1956.
- Delvoye, Collette, en Norbert Hostyn, red. *Du coq à l'âne: la peinture animalière en Belgique au XIXe siècle*. Bruxelles: Crédit communal de Belgique, 1982.
- De Schepper, August. *August de Schepper 1834-1908*. Dendermonde: Du Caju-Beeckman, 1908.
- De Smet, Johan. *Emile Claus & het landleven*. Brussel: Mercatorfonds, 2009.
- De Smet, Johan. *Sint-Martens-Latem en de kunst aan de Leie 1870-1970*. Tielt: Lannoo, 2000.
- Devillez, Virginie. *Kunst aan de orde: kunst en politiek in België 1918-1945*. Gent: Snoeck, 2003.
- Eeckhout, Paul. *Retrospectieve tentoonstelling Albert Baertsoen 1866-1922*. Gent: Museum voor Schone Kunsten, 1972.
- Evrard, R., en M. Ronald. *De Dendermondse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van toen tot nu 1800-1990, 190 jaar academie voor schone kunsten te Dendermonde*. Dendermonde: Stadsbestuur, 1990.

- Facos, Michelle. *An Introduction to Nineteenth century art*. New York: Routledge, 2011.
- Fairclough, Oliver, Robert Hoozee, en Caterina Verdickt, red. *Kunst in ballingschap, Vlaanderen, Wales en de Eerste Wereldoorlog*. Gent: Pandora, 2002.
- Fierens, Paul, red. *L'art en Belgique du moyen age à nos jours*. Brussel : La renaissance du livre, 1960.
- Gaunt, William. *Marine painting an historical survey*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1975.
- Goyens de Heusch, Serge. *Het impressionisme en fauvisme in België*. Antwerpen: Mercatorfonds, 1988.
- De Rycke, Jean-Pierre. "De notering van de Belgische impressionisten en fauvisten, Trends op de Belgische en internationale markt." In *Het impressionisme en het fauvisme in België*, onder redactie van Serge Goyens de Heusch, 447-450. Antwerpen: Mercatorfonds, 1988.
- Hoozee, Robert. *Het landschap in de Belgische kunst 1830-1914*. Gent: Museum voor Schone Kunsten, 1980.
- Hoozee, Robert, red. *Vlaams expressionisme in Europese context 1900-1930*. Gent: Snoeck-Ducaju, 1990.
- Hostyn, Norbert. *Belgische stillevens- & bloemenschilderkunst 1750-1914 van neo-classicisme tot post-impressionisme*. Oostende: Museum voor Schone Kunsten, 1994.
- Kaak, Maurice. *Vlaamse & Brabantse binnenschepen uit de 18^e & 19^e eeuw*. Gent: Provincie Oost-Vlaanderen, 2010.
- Kervin de Lettenhove, Henri. *La guerre et les oeuvres d'art en Belgique*. Brussel en Parijs: G. Van Oest et Cie, 1917.
- Lambrecht, Alfons. *Huldebetoon aan Baron Franz Courtens en zijn werk*. Dendermonde: Drukkerij Roose, 1950.
- Lannoy, Danny, Frieda Devinck, en Thérèse Thomas. *Impressionisten in Knocke & Heyst (1870-1914)*. Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2007.
- Lannoy, Danny, Frieda Devinck, en Thérèse Thomas. *Van het atelier naar de kust Knocke & Heyst 1880-1940*. Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2012.
- Mechiels, Karel. *Het Land van Waas in de schilderkunst: N.a.v. het 25-jarig bestaan van de Intercommunale Vereniging van het Land van Waas (tentoonstelling, Lokeren, Galerij De Vuyst, 19.12.1993 - 7.2.1994)*. Lokeren: Intercommunale Vereniging van het Land van Waas Stadsbestuur Lokeren, 1993.
- Meganck, Leen, Linda Van Santvoort en Jan De Maeyer. *Regionalism and modernity: architecture in Western Europe 1914-1940*. Leuven: University Press, 2013.
- Michiels, Guillaume. *De Brugse school, Brugse schilders uit de 19de en 20ste eeuw*. Brugge: Westvlaamse Gidsenkring, 1990.
- Min, Eric. *Rik Wouters een biografie*. Antwerpen: De Bezige Bij, 2011.
- Nagels, Moniek. *Jules de Bruycker etser*. Gent: Snoeck-Ducaju, 1996.
- Pil, Lut. *Pour le plaisir des yeux: het pittoreske landschap in de Belgische kunst 19de-eeuwse retoriek en beeldvorming*. Leuven: Garant, 1993.

- Polak, Bettina. *Het fin-de-siècle in de Nederlandse schilderkunst: de symbolistische beweging 1890-1900*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1955.
- Reau, Louis. *Iconographie de l'art chrétien, Iconographie des saints*. Parijs: Presses Universitaires de France, 1955-1959.
- Rey, Stéphane. *Société belge des peintres de la mer: salon du souvenir*. Brussel: Atelier Ledoux, 1989.
- Roctus, Luc, en Aloïs Gerlo. *Lode Maerevoet: 80 jaar voor Mariekerke, de Schelde, de visserij*. Antwerpen, Roctus, 1983.
- Ruttiens, J.-A. en Alf. Lambrecht. *Franz Courtens: de levensgeschiedenis van een groot kunstenaar*. Antwerpen: die Poorte, 1949.
- Spanoghe, Pieter et al. *Leo Spanoghe: Dendermonde 1874-Gent 1955*. Dendermonde: Stadsbestuur Dendermonde, 2013.
- Stroobants, Aimé. *Regnier De Herde, Overzichtstentoonstelling schilderijen, Een kijk op het leven van Kunstschilder Regnier De Herde*. Dendermonde: Stadsbestuur, 2000.
- Thomson, Belinda. *Van Gogh schilder, de meesterwerken*. Amsterdam en Brussel: Van Gogh Museum en Mercatorfonds, 2007.
- Todts, Herwig et al. *Het volk ten voeten uit naturalisme in België en Europa, 1875-1915*. Gent: Ludion, 1996.
- van Aerschot, Suzanne, en Michiel Heirman. *Vlaamse begijnhoven werelderfgoed*. Leuven: Davidsfonds, 2001.
- Van der Stighelen, Katlijne. *Portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu, Hoofd- en bijzaak*. Leuven: Davidsfonds, 2008.
- Van Kalck, Michèle, red. *De Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België: twee eeuwen geschiedenis*. Tielt: Lannoo, 2003.
- van Looij, Theo. *Retrospectieve Dendermondse schilderschool*. Dendermonde: Rotary Club, 1971.
- Van Schoor, Frans. *Eenige bijzonderheden betreffende het honderdste verjaarsfeest van de inrichting der Kon. Akademie van Schoone Kunsten en der Rechtbank van 1ste Aanleg* Dendermonde: s.n., 1900.
- Lambrecht, Alfons. "'Vlassenbroek' een Vlaams Barbizon." In *Vlassenbroek in de kunst*, onder redactie van L. Van Weyenberge, 8-10. Gent: Bisdome, 1948.
- Verleyen, Misjoe, en Marc De Meyer. *Augustus 1914, België op de vlucht*. Antwerpen: Manteau, 2013.
- Verschaffel, Bart. *Ik of een ander: zelfportretten van Belgische kunstenaars*. Brussel en Doornik: La Renaissance du Livre en Dexia, 2002.
- Walther, Ingo F., red. *Het impressionisme 1860-1920*. Keulen: Taschen, 2013.
- *Catalogus Kunsttentoonstelling van Schilder- & Beeldhouwwerken*. Moerbeke-Waas: s.n., 1930.
- *Catalogus Tentoonstelling Franz Callebaut, Leon Spanoghe en Guillaume Van Muylem*. S.l: s.n., 1903.

- *Catalogus Tentoonstelling Leo Spanoghe en Frans Van Severen in Dendermonde*. Dendermonde: J. Van Lantschoot-Moens, 1914.
- *Dendermondsche Kunstkring, Tentoonstelling, Katalogus*. Dendermonde: s.n., 1922.
- *Dendermondsche Kunstkring, Tentoonstelling, Katalogus*. Dendermonde: s.n., 1923.
- *Driejaarlijksche tentoonstelling Antwerpen 1920*. Antwerpen: Koninklijke maatschappij van aanmoediging van schoone kunsten, 1920.
- *Driejaarlijksche tentoonstelling Antwerpen 1923*. Antwerpen: Koninklijke maatschappij van aanmoediging van schoone kunsten, 1923.
- *Exposition des Lots: Tombola nationale des Beaux-Arts (Bruxelles, Palais des Beaux-Arts, 1932)*. Brussel en Parijs: Librairie Nationale d'Art et d'Histoire, 1932.
- *Herinnering aan Mijnheer Isidoor Meyers*. Dendermonde: J. Van Lantschoot, 1904.
- *In Memoriam Herman Broeckaert, 1878-1930*. Dendermonde: Van Lantschoot-Moens, 1930.
- *Kunst- en Letterkring, Tentoonstelling van de kunstenaars van Oost-Vlaanderen 30 oktober-21 november 1920*. Gent: Kunst- en Letterkring Gent, 1920.
- *Kunstgalerij Tentoonstelling Leo Spanoghe*. Gent: s.n., 1925.
- *Kunstgalerij Tentoonstelling Leo Spanoghe Piet Gillis*. Gent: s.n., 1926.
- *Kunstkring Doe Stil Voort, Grondslagen, Verordeningen, Leden*. Brussel: Secretariaat: Jul. Stoffyn, 1911.
- *Levensschets van den "Kunstkring" Koninklijke maatschappij Roeselare: den eereleden welwillend aangeboden ter gelegenheid van het vijftigjarig jubelfeest 1888-1938*. Gent: Vanmelle, s.d.
- *Reglement Dendermondsche Kunstkring*. Dendermonde: s.n., 1923.
- *Salon des artistes Tentoonstelling Leo Spanoghe*. Antwerpen: Imprimeries Omnia, 1929.
- *Salon triennal des beaux-arts 1903, Catalogue*. Bruxelles: Ferd. Tilbury, 1903.
- *Salon triennal de 1921*. Luik: s.n., 1921.
- *Stad Dendermonde, Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, Tweejarige Prijskamp 1901-1902, Plechtig prijsuitreiking*. Dendermonde: De Onpartijdige, 1902.
- *Stad Gent, Provinciale tentoonstelling van Oost-Vlaanderen, 1899, Tentoonstelling van Schoone Kunsten, cataloog*. Gent: Eug. Vander Haeghen, 1899.
- *Stad Gent, XXXVIIe Tentoonstelling, 1899*. Gent: Eug. Vander Haeghen, 1899.
- *Stad Gent, XXXVIIIe Tentoonstelling, 1902*. Gent: Eug. Vander Haeghen, 1902.
- *Stad Gent, XLe Tentoonstelling, 1909*. Gent: Eug. Vander Haeghen, 1909.
- *Tentoonstelling Vincent Van Gogh: 140 Werken der verzameling Kröller, 's Gravenhage*. Brussel: Koninklijke Museums voor Schoone Kunsten van België, 1927.
- *Terlinden Kunstgalerij De Dendermondse school*. S.l.: s.n., 1992.
- *Ville de Gand, Catalogue, 42e exposition in Gent, salon de 1922*. Gent: s.n., 1922.
- *Zo ziet de Kunstenaar Oostvlaanderen*. Dendermonde: s.n., 1954.

Tijdschriftartikels

- Chabot, G. "L'Exposition Vincent Van Gogh au Musée de Bruxelles." *Gand Artistique*, nr. 11 (1927): 218-220.
- Cools, Jan et al. "Van goeden huize - Over Vlaams expressionisme en wat 31 hedendaagse Vlaamse kunstenaars daarvan denken." *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen* 28, nr. 2 (1990): 41-80.
- De Bruyn, Jean-Pierre. "De Beneden-Schelde in de Schilderkunst; met een notitie over de Boven-Schelde." *Vlaanderen* 34 (1985): 266-278.
- De Geest, Joost. "Kalmthout als kunstenaarsdorp, De Grijs School op de heide." *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 45 (2007): 20-24.
- De Geest, Joost. "Regionale schilderscholen: Van de kust tot de Kempen." *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 47 (2009): 1-40.
- De Meyere, Victor. "Aze ick kan." *L'Art flamand et hollandais*, 1 (1904): 19-20.
- De Smet, Frédéric. "Le 42e Salon Triennal de Gand." *Gand Artistique*, nr. 6 (1922): 47-96.
- De Vos, Luc en Dave Warnier. "De Dienstplicht in België historisch bekeken: een politieke en militaire evolutie (1930-2010)." *Volkskunde* 111, nr. 4 (2010), 339-357.
- F.H. "Ve Exposition du Cercle "Doe Stil Voort." *L'Art Moderne* 21, nr. 33 (1911): 260-261.
- Geerts, Roger. "wij huldigen/ wij gedenken Kunstschilder Regnier de Herde 75." *Vlaanderen*, 38 (1989).
- Heron. "Leo Spanoghe." *Hooger Streven* 1, nr. 9 (1930): 153-156.
- Hertsens, Yolande. "Inleiding." *Vlaanderen* 34 (1985): 265.
- Heyse, Albert. "Pieter Gorus." *Gand Artistique*, nr. 10 (1927): 186-189.
- Hoffmann, Konrad. "Zu van Goghs Sonnenblumenbildern." *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 30 (1968): 27-58.
- Hostyn, Norbert. "Schilders van de zee." *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen* 22, nr. 1 (1984): 1-39.
- Maus, Octave. "Les Peintres de Termonde." *L'Art Moderne* 19, nr. 28 (1899): 229-231.
- Stroobants, Aimé. "Kunstschilder Leo Spanoghe (1874-1955)." *Cronycke*, 27 (2011): 9-10.
- Stroobants, Aimé. "Maria Helena Pée – Herinneringen." *Gedenkschriften Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, (1994): 61-100.
- Stroobants, Aimé. "Dendermondse schilders en de Belgische kust." *Cronycke*, 27 (2011): 9-10.
- Swimberghe, Piet. "Schilderkunst De Dendermondse school, Tweederangs? Soms. Maar ook niet duur." *Trends* (1993): 47-48.
- Teirlinck, Herman. "De Termonde, Expositions Fr. Courtens et d'autres, à la Kunstgilde." *L'Art flamand et hollandais* 4, nr. 7 (1907): 179-181.

- Turkry, René. "Scheldeschilders in Klein-Brabant en het Land van Waas." *Vlaanderen* 34 (1985): 279-285.
- Van Damme, Claire. "De Vlaamse impressionisten." *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 20 (1982): 43-81.
- "Brochure Leo Spanoghe." *Cronycke*, 29 (2013): 5.
- "Cercle des Beaux-Arts de Termonde." *L'Art Moderne* 15, nr. 45 (1895): 358.
- "Galerie d'art à Gand." *Gand Artistique*, nr. 4 (1925): 15.
- "Herman Brouckaert," *Petite chronique artistique, supplément à la revue Gand Artistique*, nr. 4 (1924): 26-27.
- "Faits divers artistiques, expositions de la Galerie d'art à Gand, Artistes paysagistes." *Gand Artistique*, nr. 2 (1923): 44.
- "Faits divers artistiques, Galerie d'art à Gand." *Gand Artistique*, nr. 5 (1923): 139.
- "Faits divers artistiques, Galerie d'Art, Expositions Boerewaerd, H. Broeckaert, De Buck, P. Gorus, Spanoghe." *Gand Artistique*, nr. 11 (1923): 281.
- "Faits divers artistiques – Galerie d'art à Gand – Expositions Walter Stevens et G. Spanoghe." *Gand Artistique*, nr. 5 (1923): 139.
- "L'Art moderne dans les Flandres." *Gand Artistique*, nr. 6 (1924): 126-147.
- "Memento des Expositions." *Gand Artistique*, nr. 1 (1923): 17.
- "Memento des Expositions." *Gand Artistique*, nr. 11 (1923): 283.
- "Petite chronique." *L'Art Moderne* 23, nr. 36 (1903): 312.
- "Petite chronique." *L'Art Moderne* 24, nr. 50 (1904): 404.
- "Petite chronique." *L'Art Moderne* 31, nr. 32 (1911): 255.
- "Pieter Gorus." *Revue moderne des arts et de la vie*, (1922), 14.

Krantenartikels

- D., Joh. "Kunst te Brussel, Tentoonstellingen, H. Broeckaert, P. Gorus, L. Spanoghe." *Het Laatste Nieuws*, 1 mei 1924.
- De Decker, Marc. "Groten van nu en toen, Kunstschilder Pieter Gorus." *Voorpost*, 6 september 1974.
- Goossens, Gustaaf. "Bij de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe." *Denderland*, 6 februari 1948.
- Goossens, Gustaaf. "Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe." *Denderland*, 13 februari 1948.
- Goossens, Gustaaf. "Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe (Vervolg)." *Denderland*, 20 februari 1948.
- Goossens, Gustaaf. "Uit het leven van kunstschilder Leo Spanoghe (Vervolg (2))." *Denderland*, 27 februari 1948.
- Mattelaer, Victor. "L'Exposition des Peintres de la Mer." *Le Phare*, 28 februari 1934.

- Osina-El. "Kunstenaars uit het Dendermondsche, Leo Spanoghe." *Het land van Dendermonde*, 20 juni 1926.
- Steghers, Octaaf. "Sportwereld." 9 april.
- van de Woestijne, Karel. "Kunst in Vlaanderen: de school van Dendermonde." *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 29 augustus 1926.
- Véwez, Jie. "De "Dendermondsche Kunstkring" te Parijs." *Het Ros Beiaard*, 7 juni 1925.
- Vloebergh, Wouter. "Een Scheldediepe impressie van Dendermonde, Waasland en Klein-Brabant." *De Voorpost*, 20 december 1985.
- F.D.V. "De Tentoonstelling Spanoghe-Van Severen." *De Roskam*, 14 april 1914.
- J.B. "H.Broeckaert – Pieter Gorus – Leo Spanoghe." mei 1924.
- O.S. "Exposition Spanoghe-Van Severen." 1914.
- R. "Kunstkroniek – De tombola der schoone kunsten."
- V. "De Dendermondsche schilderschool." *Het Nieuws van den Dag*, 12 februari 1941.
- "Belgian Exhibition Proceeds." *The Western News*, 5 juli 1915.
- "Boek "De Dendermondse schilderschool" even uniek als de tentoonstelling." *De Voorpost*, 26 maart 1982.
- "De molen geschilderd en ongekend." *Het Laatste Nieuws*, 5 november 2001.
- "Dendermondse schilderschool in Kunstgalerij Terlinden te Schoonaarde." *De Voorpost*, 8 mei 1992.
- "Dendermondse Schilderschool te gast in Sint-Amands." *Het Nieuwsblad*, 30 en 31 augustus 1997.
- "Dendermondse Schilderschool tentoon in Baasrode." *De Voorpost*, 29 juni 1990.
- "De Schelde in de schilderkunst." *De Voorpost*, 29 november 1985.
- "De Schilders van de zee." *Het Vaderland*, 23 februari 1934.
- "Een groot Dendermonds kunstenaar ging heen... Kunstschilder Leo Spanoghe ten grave gedragen." *Denderland*, 31 december 1955.
- "Een kunstfeest." *Gazette van Dendermonde*, 27 oktober 1895.
- "Een Vlaamsche Kunstenaar Leo Spanoghe."
- "Exposition Belge." *The Western News*, 28 juni 1915.
- "Exposition Belge at Taunton." *The Western News*, 14 juli 1915.
- "Exposition Belge – unique display in Taunton." *Somerset County Herald*, 26 juni 1915.
- "Exposition Belge, Unique Event in Taunton, Arts and Crafts of Somerset Belgians, Opening Ceremony by Lady Wills." *Somerset County Gazette*, 26 juni 1915.
- "Exposition de Termonde." *Le Petit Belge*, 10 november 1895.
- "Forthcoming Belgian exhibition." *The Western News*, 7 juli 1915.
- "Gentsch nieuws Van onzen berichtgever: Tentoonstelling Spanoghe en Stevens."
- "Huldetentoonstelling Leo Spanoghe." *De Voorpost*, 15 februari 1985.
- "Kunstkroniek, kunstgalerij Gent, Tentoonstelling Leo Spanoghe en Piet Gillis." *Vooruit*, 1926.

- “Kunstkring Were di Zele huldigde haar erevoorzitter Robert Arens.” *De Voorpost*, 27 september 1985.
- “Kunstkronijk, Een half-uurken met kunstschilder Pieter Gorus, Bij den 60en verjaardag van den Dendermondschen artist.” *De Landwacht*, 23-24 februari 1941.
- “Kunstkroniek, kunstgalerij Gent, Tentoonstelling Leo Spanoghe en Piet Gillis.”
- “Kunst Leo Spanoghe te Gent.”
- “Kunstnieuws.” *De Volksstem*, 14 juli 1920.
- “Kunstsalon.” *De Rousselaarse Bode*, 13-14 mei 1934.
- “Le Salon du Cercle Artistique.” *Journal de Bruges*, 18-19 april 1926.
- “Les Expositions.” *Le Bien Public*, 1 april 1925.
- “Le 46me Salon Brugeois,” *Journal de Bruges*, 28-29 maart 1926.
- “Notes – Coming Belgian Exhibition at Taunton.” *Somerset County Gazette*, 19 juni 1915.
- “Notes d’Art, Salle Taets, à Gand, Exposition des oeuvres de M. Léon Spanoghe.” *La Flandre Libérale*, 11 januari 1913.
- “Overlijden van den Heer Herman Broeckaert.” *Het Ros Beiaard*, 13 april 1930.
- “Overzichtsexpositie met kunstenaars van toen en nu.” *Het Volk*, 24 december 1990.
- “Schetsen en Krabbels: XXXIII.- LEO SPANOGHE.” *Zondagsblad: Bijblad van de Vooruit*, 17 februari 1924.
- “Schoone Kunsten.” *De Volksstem*, 3 maart 1926.
- “St.Gillis, kunstschilder Leo Spanoghe dankt!” *Denderland*, 13 februari 1948.
- “St. Gillis opent een Prachtige Expositie der Houtskooltekeningen van Leo Spanoghe.” *De Koerier*, 28 januari 1948.
- “Tentoonstelling en kunstboek eren tweehonderd jaar oude academie.” *Het Nieuwsblad*, 3 november 2000.
- “Tentoonstelling van den Dendermondschen Kunstkring.”
- “Tentoonstelling van Schilder-en Beeldhouwkunst te Temsche.” *De Schelde, Nieuws & Aankondigingsblad van Temsche en Omliggende*, 28 november 1925.
- “’t Is goed in eigen streek te kijken, Kunstenaars uit de regio op de praatstoel (2), Juul Keppens: ‘Je kan niet geloven hoe graag ik schilder.’” *De Voorpost*, 4 augustus 1989.
- “190 jaar Academie voor Schone Kunsten.” *Het Volk*, 24 december 1990.
- “Zele gaat kunstschilder Pieter Gorus herdenken, Pratend met Stephan Gorus “vader en mezelf”,” 1971.

Websites

- “Albert I.” Laatst geraadpleegd op 4 april 2014. <http://www.monarchie.be/nl/geschiedenis/albert-i>.
- “Arthur Navez (1881-1931) – Bouquet aux immortelles.” Laatst geraadpleegd op 12 april 2014.

<http://www.artprice.com/artist/20933/arthur-navez/lot/past/6563580/bouquet-aux-immortelles?p=1&search=bouquet+aux+immortelles>.

- “Artist data – auction results.” Laatst geraadpleegd op 7 april 2014.
<http://www.artprice.com/?l=en>.
- “Bettina Polak.” Laatst geraadpleegd op 4 mei 2014.
<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=pola011>.
- “Brouwerswoning (ID: 48491).” Laatst geraadpleegd op 1 mei 2014.
<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/48491>.
- “Charles de Kerchove de Denterghem (1819-1882).” Laatst geraadpleegd op 4 mei.
http://www.liberaalarchief.be/waarden_kadekerchove.html.
- “Collectiecatalogus KMSKA.” Laatst geraadpleegd op 8 april 2014.
<http://www.kmska.be/nl/collectie/catalogus/>.
- “Correspondentie Burssens.” Laatst geraadpleegd op 15 mei 2014,
http://www.lpbooncentrum.be/correspondentie/boonburssens/b35_09.html.
- “De heer Stephan Gorus.” Laatst geraadpleegd op 9 april 2014.
<http://www.inmemoriam.be/nl/2012-09-08/stephan-gorus/#.U0UuIWBWEkl>.
- “Delen, A[drien] J[ean] J[oseph] “Ary”.” Laatst geraadpleegd op 17 mei 2014,
<http://www.dictionaryofarthhistorians.org/delena.htm>.
- “Doe stil voort.” Laatst geraadpleegd op 16 april 2014.
<http://www.muzee.be/nl/muzee/t204400/doe-stil-voort>.
- “Dorpsstraat Baasrode.” Laatst geraadpleegd op 11 april 2014.
http://www.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lot/past/3408632/dorpsstraat-te-baasrode?p=2&iso3=USD&unite_to=in.
- “Dorpswoning (ID: 48503).” Laatst geraadpleegd op 29 maart 2014.
<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/48503>.
- “Edmond De Maertelaere.” Laatst geraadpleegd op 5 mei 2014.
<http://anet.ua.ac.be/desktop/letterenhuis/core/index.phtml?language=&user=&session=&service=&robot=&deskservice=desktop&desktop=letterenhuis&workstation=&extra=>.
- “Emmanuel Viérin biografie.” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014.
<http://www.emmanuelvierin.be/bionl2.html>.
- “Emmanuel Viérin monografie.” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014.
<http://www.emmanuelvierin.be/bionl.html>.
- “Emile Verhaeren (1855-1916).” Laatst geraadpleegd op 4 april 2014.
<http://www.emileverhaeren.be/biografieEV.html>.
- “Fierens, Paul.” Laatst geraadpleegd op 15 mei 2014,
<http://www.dictionaryofarthhistorians.org/fierensp.htm>.
- “Francis Bacon, Study for a Portrait of Van Gogh IV.” Laatst geraadpleegd op 17 april 2014.
<https://www.tate.org.uk/art/artworks/bacon-study-for-a-portrait-of-van-gogh-iv-t00226/text-illustrated-companion>.

- “Franz Marc The Large Blue Horses.” Laatst geraadpleegd op 4 mei 2013.
<http://www.walkerart.org/visual-arts/provenance-research-project/franz-marc-the-large-blue-horses>.
- “Gemeentehuis van Opdorp (ID: 44529).” Laatst geraadpleegd op 29 april 2014.
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/44529>.
- “Geschiedenis, de palingbotters van Baasrode.” Laatst geraadpleegd op 11 april 2014.
<http://www.botter-rosalie.be/pages/paling.aspx>.
- “Guido Spanoghe.” Laatst geraadpleegd op 27 april 2013.
<http://www.dendermonde.be/product.aspx?id=3736>.
- “Hellens, Frans.” Laatst geraadpleegd op 16 april 2014.
<http://www.literair.gent.be/html/lexicondetail.asp?ID=5&AID=367>.
- “Het echtpaar Krölller.” Laatst geraadpleegd op 9 april 2014.
<http://www.kmm.nl/page/6/Het-echtpaar-Kr%C3%B6ller>.
- “Hiver (1927).” Laatst geraadpleegd op 18 februari 2014.
<http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lot/past/5912774/hiver?p=1>.
- “Jan Sluijters.” Laatst geraadpleegd op 16 april 2014.
<http://explore.rkd.nl/nl/artists/73135>.
- “Karel van de Woestijne.” Laatst geraadpleegd op 4 mei 2014.
<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=woes002>.
- “Karl-Justus Calewaert.” Laatst geraadpleegd op 3 mei 2014.
<http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=20815>.
- “Kasteel Rooigem (ID: 77513).” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014.
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/77513>.
- “Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, Gent (1751-).” Laatst geraadpleegd op 4 april 2014.
http://www.odis.be/pls/odis/opacuvw.toon_uvw_2?CHK=or_5864.
- “KU Leuven, zes eeuwen geschiedenis.” Laatst geraadpleegd op 30 maart 2014.
<https://www.kuleuven.be/overons/geschiedenis.html>.
- “Kunstschilder Leon Spanoghe tijdgenoot van Steppe en De Vadder.” Laatst geraadpleegd op 14 februari 2013.
<http://www.stanny-van-grasdorff.be/webdesign/leon%20spanoghe.html>.
- “L’Art Moderne.” Laatst geraadpleegd op 2 mei 2014.
<http://digitheque.ulb.ac.be/fr/autres-ouvrages/classement-alphabetique-des-auteurs/index.html#c13153>.
- “Leo Spanoghe.” Laatst geraadpleegd op 14 februari 2013.
http://spanoghe.net/figuur/Leo_Spanoghe_nl.pdf.
- “Les Demoiselles d’Avignon.” Laatst geraadpleegd op 8 april 2014.
http://www.moma.org/collection/object.php?object_id=79766.
- “Lodewijk Maerevoet.” Laatst geraadpleegd op 17 mei 2014,
<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=maer001>.

- “Louis Pierard.” Laatst geraadpleegd op 5 mei 2014. <http://www.framerries.be/Loisirs/histoire/personnages-celebres-1/louis-pierard>.
- “Lut Pil.” Laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, <http://www.kunst.sintlucas.wenk.be/nl/profile/lut-pil-0>.
- “Maurice Lippens.” Laatst geraadpleegd op 5 mei 2014. <http://anet.ua.ac.be/desktop/letterenhuis/core/index.phtml?language=&euser=&session=&service=&robot=&deskservice=desktop&desktop=letterenhuis&workstation=&extra= .>
- “Museumdirecteur Robert Hoozee overleden.” Laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=BLRTO_20120222_001.
- “Norbert Hostyn.” Laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=host016>.
- “Paysage animé à Veere.” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014. <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=KM12432&objnr=125461>.
- “Paysage; sous-bois ensolleillé avec un personnage.” Laatst geraadpleegd op 8 april 2014.
- <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=KM12283&objnr=20026524>.
- “Pieter-Jozef Laigneil 1870-1950.” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014. http://www.odis.be/pls/odis/opacuvw.toon_uvw_2?CHK=PS_14411.
- “Piet Mondriaan.” Laatst geraadpleegd op 16 april 2014. <http://explore.rkd.nl/nl/home/artists/record?query=piet+mondriaan&start=0>.
- “Pont Marie.” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014. http://www.paris.fr/english/heritage-and-sights/bridges/bridges/pont-marie/rub_8277_dossier_34707_port_19143_sheet_7885.
- “Portrait de Paul Lambotte, Directeur general au Ministère des Sciences et des Arts (1855-1941).” Laatst geraadpleegd op 16 april 2014. http://balat.kikirpa.be/results.php?typesearch=advanced&title=&cliche=&institute=&emplacement=&objectnr=&rolecreator=&schoolstyle=&productionplace=&origin=&inventorynr=&city=&creator=&objectname=&subject=Lambotte,Paul&material=&technique=&period_start=&period_end=&style=col4&limit=24.
- “Priester Emiel van Hyfte.” Laatst geraadpleegd op 22 mei 2013. <http://www.erfgoedbanklandvanrode.be/priester-emi-el-van-hyfte>.
- “Prof. Dr. Konrad Hoffmann.” Laatst geraadpleegd op 4 mei 2014. <http://www.uni-tuebingen.de/fakultaeten/philosophische-fakultaet/fachbereiche/altertums-und-kunsthistorisches-institut/mitarbeiter/hoffmann-konrad-prof-dr-phil-habil.html>.
- “Puyvelde, Van Léo.” Laatst geraadpleegd op 9 april 2014. <http://www.dictionaryofarthistorians.org/puyvelde1.htm>.
- “Retrospectieve: kunstschilder Piet Gillis.” Laatst geraadpleegd op 5 april 2014. <http://www.dendermonde.be/activiteitendetail.aspx?id=4590>.

- “Retrospectieve Leo Spanoghe.” Laatst geraadpleegd op 7 april 2014. <http://www.dendermonde.be/activiteitendetail.aspx?id=6694>.
- “Retrospectieve Maurits Van der Cruyssen.” Laatst geraadpleegd op 5 april 2014. <http://www.dendermonde.be/activiteitendetail.aspx?id=6136>.
- “Roberts-Jones, Philippe.” Laatst geraadpleegd op 17 mei 2014, <http://www.dictionaryofarthistorians.org/robertsjonesp.htm>.
- “Rouwprentjes VVF- Dendermonde.” Laatst geraadpleegd op 22 mei 2014, <http://www.familiekunde-dendermonde.be/vfdrps.htm>.
- “Scheepvaartmuseum Baasrode.” Laatst geraadpleegd op 27 april 2013. <http://www.scheepswervenbaasrode.be/pages/Verleden.aspx>.
- “Serge Goyens de Heusch.” Laatst geraadpleegd op 29 april 2014. <http://www.idearts.be/abc/goyens.htm>.
- “Sint-Amands, Antwerpen, Koutermolen.” Laatst geraadpleegd op 2 mei 2014. <http://www.molenechos.org/verdwenen/molen.php?AdvSearch=2955>.
- “Sint-Amands en Mariekerke in de Schilderkunst en de Literatuur.” 17 februari 2013. <http://onskleinbrabant.com/category/algemeen>.
- “Sint-Onolfspolder.” Laatst geraadpleegd op 11 april 2014. <http://www.natuurpuntdendermonding.be/natuurgebieden/Sint-Onolfspolder/index.html>.
- “Stadsarchief.” Laatst geraadpleegd op 29 april 2014. <http://www.dendermonde.be/dienst.aspx?id=1765>.
- “Stamboom van Burssens Triepondt.” Laatst geraadpleegd op 2 april 2013. <http://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-burssens-trienpont/117249.php>.
- “Tentoonstelling Regnier De Herde.” Laatst geraadpleegd op 31 maart 2014. <http://www.dendermonde.be/activiteitendetail.aspx?id=854>.
- “Te paard! De wereld van Philips Wouwerman.” Laatst geraadpleegd op 12 april 2014. <http://www.mauritshuis.nl/index.aspx?Chapterid=4592>.
- “Theo van Doesburg.” Laatst geraadpleegd op 4 mei 2014. http://www.moma.org/collection/browse_results.php?criteria=0%3AAD%3AE%3A6076&page_number=8&template_id=1&sort_order=1.
- “Van Severen, Frans.” Laatst geraadpleegd op 16 april 2014 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/persoon/5516>.
- “Veere.” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014. <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=M284958&objnr=136397>.
- “Veere’s Internationale kunstenaarskolonie.” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014. <http://www.schotsehuizen.nl/Veere-kunstkolonie.html>.
- “Wakken (ID:22106).” Laatst geraadpleegd op 10 april 2014. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/22106>.
- “Zonnige dreef.” Laatst geraadpleegd op 8 april 2014. <http://www.lukasweb.be/en/photo/zonnige-dreef>.

Thesissen

- De Groeve, Dirk. "Geschiedenis van de Academie voor Schone Kunsten 1800-1935 te Dendermonde." Lic. diss., Universiteit Gent, 1974.
- De Ridder, Jolien. "Kunstenaarsmonografie van Piet Gillis (1887-1965)." Lic. diss, Universiteit Gent, 2011.
- Langouche, Maya. "'Bruges-la-morte': het Brugse stedelijke landschap in de symbolistische schilderkunst van 1880 tot 1914." Lic. diss., Universiteit Gent, 2012.
- Maes, Godfried. "De politieke geschiedenis van Moerbeke-Waas. Meer dan 150 jaar liberaal bestuur." Lic. diss. Universiteit Gent, 2003.
- Roos, Sammy. "De morele en materiële belangen van beeldende kunstenaars, onderzoek naar de Société Coopérative Artistique (1894-1930)." Lic. diss, Universiteit Gent, 2010.
- Segers, Yves. "150 jaar scheepsbouwnijverheid te Baasrode de werven Van Praet en Van Damme (van het einde van de 18e eeuw tot 1914)." Lic. diss, Universiteit Gent, 1993.
- Van Lancker, Cédric. "Negentig jaar hamerslaggedreun te Baasrode: scheepsbouwnijverheid te Baasrode 1894-1986." Lic. diss, Universiteit Gent, 2002.

Archiefdocumenten

- *Aankoopborderel voor twee werken van Leo Spanoghe voor de tombola nationale des Beaux-Arts*, mei 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.
- *Affiche Kunsttentoonstelling Gemeente Moerbeke Waes*, 1930, Leo Spanoghe, S 7667, Antwerpen: Letterenhuis.
- *Bevolkingsregister Brugge 1910-1920*, Stadsarchief: Brugge.
- *Bevolkingsregister Brugge 1920-1930*, Stadsarchief: Brugge.
- *Bevolking Melle 1930-48, boek 5, 979*, Melle: Archief.
- *Bewijs van betaling lidgeld Société Coopérative Artistique*, 4 oktober 1921, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Bewijs van de Belgische nationaliteit van Leo Spanoghe*, 2 januari 1919, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Brief van bewoner Frances Ellino uit Didsbury aan Leo Spanoghe en zijn vrouw*, 27 augustus 2014, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Brief van de stadssecretaris en de burgemeester en schepenen met de vraag aan Leo Spanoghe zijn ontslag aan de academie in te dienen*, 8 februari 1938, Willaert Ferdinand (1861-1938), 1613.7, Dendermonde: Stadsarchief.
- *Brief van de zoon van Leo Spanoghe, Guido Spanoghe, aan de bestuurder van de academie in Dendermonde*, 13 oktober 1937, Willaert Ferdinand (1861-1938), 1613.7, Dendermonde: Stadsarchief.

- *Brief van Edie Stott aan Leo Spanoghe, 10 augustus 1919, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van een bewoner uit Didsbury aan Guido en Julia, 27 augustus 1919, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Felix Gogo aan de secretaris met de vraag te bemiddelen, 30 juni 1937, Koninklijke Adademie voor Schone Kunsten-Directeurs, 301.15, Dendermonde: Stadsarchief.*
- *Brief van Fons De Clercq aan Leo Spanoghe, 1 juni 1935, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Guido Spanoghe met de vraag of Spanoghe samen met zeven andere kunstenaars wil tentoonstellen, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Gustaaf Goossens uit St.-Gillis aan Leo Spanoghe over enkele werken en over het plan een retrospectieve tentoonstelling te organiseren, 15 november 1946, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Herman Broeckaert aan Pieter Gorus en Leo Spanoghe, 16 december 1899, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe met de vraag zijn ontslag in te dienen omdat hij de ouderdomsgrens heeft bereikt, 7 augustus 1940, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe over de goedkeuring van de benoeming tot leraar landschapschilderen aan de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, 28 september 1934, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Hillaert aan Spanoghe kort nadat Spanoghe teruggekeert is uit Engeland, 23 maart 1919, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Isidoor Meyers aan Leo Spanoghe in verband met enkele prijzen voor zijn werken, 1912, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Julia Spanoghe aan haar vader, 10 november 1951, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Leo Spanoghe aan Paul Lambotte, 43.165, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.*
- *Brief van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid, oktober 1937, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Leo Spanoghe die verzoekt om een verlenging van een jaar van zijn aanstelling aan de academie, 7 juni 1938, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Louis Piérard, april 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.*
- *Brief van Mary Nichols vanuit Blaydon aan Leo Spanoghe en zijn vrouw, 1914-1919, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Paul Hasaerts verstuurd naar Leo Spanoghe en Edmond Verstraeten, 4 mei 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.*

- *Brief van Paul Lambotte aan Leo Spanoghe in Engeland, 7 maart 1918, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van Paul Lambotte over de tentoonstelling van het triumviraat in 1924, 5 mei 1924, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van "Uncle Stott" aan de kinderen van Leo Spanoghe: Guido en Julia, 15 augustus 1919, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Brief van "Uncle Stott" aan Guido met wat uitleg bij hetgene hij voor Guido en Julia heeft meegestuurd, juli 1919, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Diploma Exposition Belge in Taunton, 1915, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Doodsbrief en doodsprentje Leo Spanoghe, 1955, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Doodsprentje Elise Pée, 19 oktober 1951, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Earls' Court, S. Philips Parish Magazine: extract from Vicar's letter, November – December, Cuttings from Parish Magazine refunds, November- December 1914, BEL 6 81/4 1914, Londen: Imperial War Museum.*
- *Expo "De schelde in de schilderkunst, vereniging voor vreemdelingenverkeer en toerisme", Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Geboorteakte Léon-Joannes-Bernardus Spanoghe, 16 december 1874, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Geboorteakte Egidius Oscar Léon Spanoghe, 19 november 1910, Dendermonde: Stadsarchief.*
- *Geboorteakte Julia Nathalia Francisca, 9 december 1913, Dendermonde: Stadsarchief.*
- *Kaartje L. Van Weyenberge pastoor in Vlassenbroek aan Leo Spanoghe, 1948, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Kaartje van de Kunstkring Koninklijke Maatschappij Roeselare, 28 mei 1934, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Krabbel van Guido Spanoghe "War Refugees Camp Earl's Court SW", niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Lidkaart Cercle Artistique de Bruxelles, juni-juli 1924, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Lidkaart Cercle Artistique et Littéraire de Gand, 1929-1930, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Lijst van het aankoopcomité voor de beide Vlaanderen voor de tombola nationale des Beaux-Arts, 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.*
- *Manuscript voor een artikel in La Revue Moderne des Arts et de la Vie, 15 oktober 1921, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Mijmeringen over wat er met de kunst zal gebeuren wanneer de oorlog voorbij is, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Notitie van Guido Spanoghe over zijn vader, 1983, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Postkaart gericht aan Leo Spanoghe in Oostende, 1925-26, Privé-archief familie Spanoghe.*

- *Postkaart van Leo Spanoghe gericht aan het thuisfront in verband met een verblijf in Nederland*, niet gedateerd, Privé-archief van de familie Spanoghe.
- *Postkaart van Pieter Gorus en Herman Broeckaert aan Spanoghe vanuit Veere*, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Postkaart van Rodolphe De Buck aan Guido Spanoghe in Didsbury*, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury (58 Atwood Road)*, niet gedateerd, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe*, 1915, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury*, 6 april 1916, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury*, 20 juli 1916, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury*, 15 oktober 1916, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Rekening van aankoop materiaal bij de Société Coopérative Artistique*, 7 december 1953, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Schriftjes Guido Spanoghe*, 1915-1919, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Spreekbeurt Mieke Moors, het kleinkind van Leo Spanoghe, over de schilder*, ca. 1963-1967, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Stadsverslag 1934, H6, 24*, Koninklijke Academie voor Schone Kunsten - Algemene documentatie, 301, Dendermonde: Stadsarchief.
- *Telling Baasrode 1900-1910, boek 6, 178*, 1900-1910, Leo Spanoghe, 988, Dendermonde: Stadsarchief.
- *Telling Baasrode 1910-1920, boek 8, 1435*, Leo Spanoghe, 988, Dendermonde: Stadsarchief.
- *Telling Baasrode 1920-1930, boek 4, 217*, 1920-1930, Leo Spanoghe, 988, Dendermonde: Stadsarchief.
- *Telling Dendermonde 30-40, boek 34, 90*, 1930-1940, Leo Spanoghe, 988, Dendermonde: Stadsarchief.
- *Telling 1901-1910 Sint-Amands*.
- *Uitnodiging voor de tentoonstelling Leo Spanoghe in zaal Taets in Gent*, 1913, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Uitnodiging voor de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe en Beeldhouwer Jozef De Decker in de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Dendermonde*, 1936, Privé-archief familie Spanoghe.
- *Uitnodiging voor Tentoonstelling Herman Broeckaert, Pieter Gorus en Leo Spanoghe in de Kunstgalerij in de Koninklijke straat, Brussel*, 1924, Privé-archief familie Spanoghe.

- *Uitnodiging voor Tentoonstelling Leo Spanoghe in de Galerie A. Vyncke Van Eyck, Gent, 1941, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Une tombola pour venir en aide aux artistes, 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.*
- *Uitnodiging door de schepen van schone kunsten van de stad Dendermonde om te exposeren op de tentoonstelling naar aanleiding van 100 jaar België, 8 april 1930, Privé-archief familie Spanoghe.*
- *Verskillende 'aankoopborderellen' voor de tombola, mei 1932, Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.*
- *Verzekeringcertificaat voor het schetsboekje toegeschreven aan Leo Spanoghe, Privé-archief van de eigenaar van het schetsboekje.*

Andere

Online ongepubliceerde documenten

- Spanoghe, Pieter. "Leo Spanoghe." Online document, n.d. Laatst geraadpleegd op 12 mei 2014, http://spanoghe.net/figuur/Leo_Spanoghe_nl.pdf.
- Declercq, Christophe. "Herinneringseducatie: migratie." Online document, 2013. Laatst geraadpleegd op 31 maart 2014, http://www.herinneringseducatie.be/Portals/3/docs/Wergroepactiviteiten/herinneringseducatie_CD_3.1.pdf.

Radiouitzending

- Declercq, Christophe, *Earls Court, London: Belgian refugee centre*, radio-uitzending, World War One At Home, BBC, 3 februari 2014, 06:27, <http://www.bbc.co.uk/programmes/p01rjb70>.

Gesprekken

- Gesprek met Maurice Kaak, maart 2014.
- Gesprekken met Pieter Spanoghe, tussen eind 2012 en mei 2014.
- Vrouw die Leo Spanoghe nog heeft gekend tijdens haar jeugd, 4 april 2013.
- Gesprek met één van de inwoners van het gebouw op het adres 46 Atwood Road, augustus 2013.
- Gesprek met Jan van Olsen van het Gemeentelijk Museum, Melle, op 29 april 2013.
- Gesprek met de eigenaar van het schetsboekje, op 13 april 2013.

Illustratieverantwoording

Afb. 1.: Robert Arens, *Pieter Gorus, 1881-1941 zijn leven en zijn werk* (Zeleveld: Werve Di, 1971).

Afb. 2.: zie catalogus: deel I, nummer 106.

Afb. 3: zie bijlage III f.

Afb. 4: zie catalogus: deel I, nummer 35.

Afb. 5: zie catalogus: deel I, nummer 254-256.

Afb. 6: zie bijlage XXVI.

Afb. 7: zie catalogus: deel II, nummer *32.

Afb. 8: zie bijlage XVIII.

Afb. 9: zie catalogus: deel I, nummer 33.

Afb. 10: zie catalogus: deel I, nummer 225.

Afb. 11: zie catalogus: deel II, nummer *5.

Afb. 12: zie bijlage III oo.

Afb. 13: zie bijlage III i.

Afb. 14: detail, zie catalogus: deel I, nummer 209.

Afb. 15: Privé-archief familie Spanoghe, foto: Pieter Spanoghe, ongedateerd.

Afb. 16: "Exposition belge," *Taunton Somerset county herald*, 12 juni 1915, 1.

Bijlagen

Bijlage I: Lijst tentoonstellingen

TENTOONSTELLINGEN MET WERK VAN LEO SPANOGHE			
Tijdens zijn leven			
DATUM	PLAATS	NAAM	TENTOONGESTELDE WERKEN
1890, 24-31 augustus	DENDERMONDE , lokaal der Academie, Dijkstraat	DE TENTOONSTELLING DER PRIJSKAMPSTUKKEN ⁶²⁹	
1892, 28 augustus-4 september	DENDERMONDE , lokaal der Academie, Dijkstraat	DE TENTOONSTELLING DER PRIJSKAMPSTUKKEN ⁶³⁰	
1894, 26 augustus-2 september	DENDERMONDE , lokaal der Academie, Dijkstraat	DE TENTOONSTELLING DER PRIJSKAMPSTUKKEN ⁶³¹	
1895	DENDERMONDE	TENTOONSTELLING VAN DE KUNSTGILDE (3 ^e tentoonstelling) ⁶³²	De Schelde (<i>L'Escaut</i>)
1896, 23-30 augustus	DENDERMONDE , lokaal der Academie, Dijkstraat	DE TENTOONSTELLING DER PRIJSKAMPSTUKKEN ⁶³³	
1899	GENT	PROVINCIALE TENTOONSTELLING VAN OOST-VLAANDEREN, TENTOONSTELLING VAN SCHOONE KUNSTEN ⁶³⁴	<i>Scheldeboorden (138)</i> (misschien twee werken)
1899	GENT , het casino	XXXVIIe TENTOONSTELLING ⁶³⁵	Onder den notenboom (626)

⁶²⁹ *Stad Dendermonde, Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige Prijskamp 1889-1890, Plechtig prijsuitreiking* (Dendermonde: F.-J. Du Caju, 1890).

⁶³⁰ *Stad Dendermonde, Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige Prijskamp 1891-1892, Plechtig prijsuitreiking* (Dendermonde: F.-J. Du Caju, 1892).

⁶³¹ *Stad Dendermonde, Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige Prijskamp 1893-1894, Plechtig prijsuitreiking* (Dendermonde: De Onpartijdige, 1894).

⁶³² "Dendermondsch Kunsttentoonstelling," *Het Volksbelang*, 9 november 1895.; "Cercle des Beaux-Arts de Termonde," *L'Art Moderne* 15, nr. 45 (1895): 358.

⁶³³ *Stad Dendermonde, Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige Prijskamp 1895-1896, Plechtig prijsuitreiking* (Dendermonde: De Onpartijdige, 1896).

⁶³⁴ *Stad Gent, Provinciale tentoonstelling van Oost-Vlaanderen, 1899, Tentoonstelling van Schoone Kunsten, catalogoog* (Gent: Eug. Vander Haeghen, 1899), 21.; Gustaaf Goossens "Bij de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe," *Denderland*, 6 februari 1948.

⁶³⁵ *Stad Gent, XXXVIIe Tentoonstelling, 1899* (Gent: Eug. Vander Haeghen, 1899), 132.

1899	DENDERMONDE	TENTOONSTELLING VAN DE DENDERMONDSE KUNSTGILDE ⁶³⁶	
1902, 24- 31 augustus	DENDERMONDE , lokaal der Oude Kapel (Bogaardstraat)	DE TENTOONSTELLING DER PRIJSKAMPSTUKKEN ⁶³⁷	
1902	GENT , het Nieuw Museum	XXXVIIIe TENTOONSTELLING ⁶³⁸	<i>Appelboomen in bloei (562), In Februari (563)</i>
1903	ANTWERPEN , Modern Museum	AZE ICK KAN ⁶³⁹	
1903, 24 mei-1 juni	AALST , Stadhuis	TENTOONSTELLING VAN FRANZ CALLEBAUT, LEON SPANOGHE EN GUILLAUME VAN MUYLEM ⁶⁴⁰	<i>In de sneeuw (Sous la neige) (22), De Kerk in Knokke (L'Eglise à Knocke) (23), Naar de avond toe (Vers le Soir) (24), (In de lente (Au printemps) (25), Landschap (Paysage) (26), Voor zonsondergang/ Oktober (Avant le coucher du soleil/ Octobre) (27), Landschap (Paysage) (28), Kreek van de Schelde (Crique de l'Escaut) (29), Zonnig hoekje (Coin ensoleillé) (30), Kleine molendreef (Petite drève du moulin) (31), Oever van de Schelde (Bord de l'Escaut) (32), Kleine Hoeve (Petite ferme) (33)</i>
1903, 5 september-2 november	BRUSSEL , Hall du Cinquantaire	SALON TRIENNAL DES BEAUX-ARTS ⁶⁴¹	<i>Zonnig hoekje (870)</i>
1904, 12-21 december	ANTWERPEN , salle du Cercle artistique	AZE ICK KAN ⁶⁴²	
1907, 18 augustus tot 3 september	DENDERMONDE , zaal van de Kunstgilde	TENTOONSTELLING FRANZ COURTENS E.A. DOOR DE DENDERMONDSCH KUNSTGILDE ⁶⁴³	<i>Februari, Sneeuwbuien, Regen</i>

⁶³⁶ Jean-Pierre de Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering* (Dendermonde, Ronde Tafel 57, 1994), 147.

⁶³⁷ *Stad Dendermonde, Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige Prijskamp 1901-1902, Plechtig prijsuitreiking* (Dendermonde: De Onpartijdige, 1902).; *Stad Dendermonde, Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige Prijskamp 1901-1902, Plechtig prijsuitreiking* (Dendermonde: De Onpartijdige, 1902).

⁶³⁸ *Stad Gent, XXXVIIIe Tentoonstelling, 1902* (Gent: Eug. Vander Haeghen, 1902), 114.

⁶³⁹ "Petite chronique," *L'Art Moderne* 23, nr. 36 (1903), 312.

⁶⁴⁰ Het werk *Petite Ferme* van Leo Spanoghe behoorde toe aan Franz Callebaut.

(*Catalogus Tentoonstelling Franz Callebaut, Leon Spanoghe en Guillaume Van Muylem*, (S.I: s.n., 1903).)

⁶⁴¹ Salon triennal des beaux-arts 1903, Catalogue (Bruxelles: Ferd. Tilbury, 1903), 86.

⁶⁴² Victor De Meyere, "Aze ick kan," *L'art flamand & hollandais* 1, nr. 1 (1904): 19-20.

⁶⁴³ Herman Teirlinck, "De Termonde, Expositions Fr. Courtens et d'autres, à la Kunstgilde," *L'art flamand & hollandais* 4, nr. 7 (1907): 179-181.; "L'Exposition de Termonde," *L'Art Moderne* 27, nr. 32 (1907): 253.

1907	BRUSSEL , Zaal Boute	DOE STIL VOORT ⁶⁴⁴	
1908	BRUSSEL , Museum	DOE STIL VOORT ⁶⁴⁵	
1909	BRUSSEL , Museum	DOE STIL VOORT ⁶⁴⁶	
1909	GENT , het casino	XLe TENTOONSTELLING ⁶⁴⁷	<i>Te middag (306)</i>
1910, vanaf 30 juli	BRUSSEL , Musée moderne	IVe SALON DOE STIL VOORT ⁶⁴⁸	
1911, vanaf 5 aug	BRUSSEL , Musée moderne	Ve SALON DOE STIL VOORT ⁶⁴⁹	Ochtend in november (Matinée de novembre) en Winter (l'Hiver)
1912-1913, 28 december-10 januari 1913	GENT , zaal 'Taets', Zonnestraat 6	LEO SPANOGHE TENTOONSTELLING ZIJNER SCHILDERIJEN ⁶⁵⁰	
1914, 12 tot 26 april	DENDERMONDE , zaal 'Aria', Bogaerdstraat	TENTOONSTELLING LEO SPANOGHE – FR. VAN SEVEREN ⁶⁵¹	<i>In 't Bosch (1), In't Bosch Berken 's Winters (2), In 't Bosch 's Namiddags (3), In 't Bosch Indruk (4), Windmolen (5), Windmolen bij zonsondergang (6), Windmolen bij maanopkomst (7), Windmolen bij regenweer (8), Aan de Schelde (9), Aan de Schelde Vóóravond (10), Aan de Schelde Windig weer (11), Aan de Schelde Zonsondergang (12), Aan de Schelde 's Winters (13), Aan de Schelde Maanschemering (14), Aan de Schelde Kalmte (15), Aan de Schelde Op anker (16), Aan de Schelde Palingbotter (17 en 18), Aan de Schelde In 't voorjaar (19), Aan de Schelde Buiig weer (20), Aan de Schelde Lage tij (21), Aan de Schelde Op sleeptouw (22), Aan de Schelde 's Morgen (23), Aan de Schelde Regenachtig weer (24), Aan de Schelde Vóóravond (25), Aan de Zee (26), Rond den middag (27), November. –</i>

⁶⁴⁴ *Kunstkring Doe Stil Voort, Grondslagen, Verordeningen, Leden* (Brussel: Secretariaat: Jul. Stoffyn, 1911).

⁶⁴⁵ *Ibid.*

⁶⁴⁶ *Ibid.*

⁶⁴⁷ *Stad Gent, XLe Tentoonstelling, 1909* (Gent: Eug. Vander Haeghen, 1909).

⁶⁴⁸ "Petite chronique," *L'Art Moderne* 30, nr. 31 (1910): 246.

⁶⁴⁹ "Petite chronique," *L'Art Moderne* 31, nr. 32 (1911): 255.; "Ve Exposition du Cercle "Doe Stil Voort"," *L'Art Moderne* 31, nr. 33 (1911): 260-261.

⁶⁵⁰ *Uitnodiging voor de tentoonstelling Leo Spanoghe in zaal Taets in Gent, 1913*, Privé-archief familie Spanoghe.

⁶⁵¹ F.D.V., "De Tentoonstelling Spanoghe-Van Severen," *De Roskam*, 14 april 1914.; *Catalogus Tentoonstelling Leo Spanoghe en Frans Van Severen in Dendermonde* (Dendermonde: J. Van Lantschoot-Moens, 1914).

			<p>Zonsondergang (28), Zonneschijn. – Vóórmiddag (29), Zonneschijn. – Namiddag (30), Zonsondergang. 's Winters (31), De Hoeve. – Winter (32), Rustende Koe (33), Paard (Pastel) (34), Windig weer (35), Maaneffekt (36), Zonsondergang (37), Zonsondergang aan de hoeve (38 en 39), Na regen. Avond (40), Indrukken (40)</p> <p>ETSEN EN PRENTEN: In het bosch (1), Op de Schelde (2), Oude muur (3), Kleine hoeve (4), Sluis – Maanopkomst (5), Op sleeptouw (6), Huizen (7), Aan de Schelde te Baesrode (8,9 en 10), De molen. – Oogstmaand (11), Maanopgang na regen (12), Steegje (13).</p>
1915, 22-24 juni	TAUNTON (Groot-Brittannië), Market-hall	EXPOSITION BELGE ⁶⁵²	
1920	AALST	TENTOONSTELLING AALSTERSCHE KUNSTKRING ⁶⁵³	<i>Aan den vijver en In het bosch</i>
1920	ANTWERPEN	DRIEJAARLIJKSCHE TENTOONSTELLING ANTWERPEN ⁶⁵⁴	<i>Kreek aan de Schelde (232)</i>
1920, 30 oktober-21 november	GENT	TENTOONSTELLING VAN DE KUNSTENAARS VAN OOST-VLAANDEREN (CERCLE ARTISTIQUE ET LITTÉRAIRE) ⁶⁵⁵	<i>'s Morgens (77)</i>
1921, 7 mei-26 juni	LUIK	SALON TRIENNAL ⁶⁵⁶	<i>Après-midi d'Octobre</i>
1923, 31 maart-13 april	GENT , Kunstgalerij/ Galerie d'art (Brabantdam)	TENTOONSTELLING SPANOGHE EN STEVENS ⁶⁵⁷	

⁶⁵² *Diploma Exposition Belge in Taunton*, 1915, Privé-archief familie Spanoghe.; "Exposition Belge at Taunton," *The Western News*, 14 juli 1915, 7.

⁶⁵³ "Kunstnieuws," *De Volksstem*, 14 juli 1920, 2.

⁶⁵⁴ *Driejaarlijksche tentoonstelling Antwerpen 1920* (Antwerpen: Koninklijke maatschappij van aanmoediging van schoone kunsten, 1920).

⁶⁵⁵ *Kunst- en Letterkring, Tentoonstelling van de kunstenaars van Oost-Vlaanderen 30 oktober-21 november 1920* (Gent: Kunst- en Letterkring Gent, 1920), 10.

⁶⁵⁶ "Manuscrit" van Clement Morro over Leo Spanoghe om in het tijdschrift *La Revue Moderne* te publiceren, 1921, Privé-archief familie Spanoghe.; Osina-El, "Kunstenaars uit het Dendermondsche, Leo Spanoghe," *Het land van Dendermonde*, 20 juni 1926.; *Salon triennal de 1921* (Luik: s.n., 1921), 422.

⁶⁵⁷ "Memento des Expositions," *Gand Artistique*, nr. 1 (1923): 17.

1923, 26 augustus-3 september	DENDERMONDE , Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, Dijkstraat	TENTOONSTELLING DENDERMONDSCH KUNSTKRING ⁶⁵⁸	<i>De Schelde te Baesrode (110, 111, 112, 113 en 114), Mosselschuiten (115), Herfsteinde (116), Lentemorgen (117), Aan den molen (118), Aan den molen 's avonds (119), Maanopkomst (120), Zomermorgen (121), In November (122), Vooravond (123), Regenweder (124), Aan den vijver (125), Indrukken (126)</i>
1923	GENT , Kunstgalerij/ Galerie d'art (Brabantdam)	ARTISTES PAYSAGISTES (DOOR BOEREWAARD, HERMAN BROECKAERT, J. DE PAUW, PIETER GORUS, LEO SPANOGHE, RODOLPHE DE BUCK, MODESTE HUYS, ANT. VAN HOECKE) ⁶⁵⁹	
1923	ANTWERPEN	DRIEJAARLIJKSCHE TENTOONSTELLING ANTWERPEN ⁶⁶⁰	<i>Schelde te Baesrode (236)</i>
1923	GENT , Kunstgalerij/ Galerie d'art (Brabantdam)	TENTOONSTELLING BROECKAERT, GORUS, SPANOGHE, BOEREWAAERD, DE BUCK ⁶⁶¹	
1924, 29 april-11 mei	BRUSSEL , Kunstgalerij Koninklijke straat 138	TENTOONSTELLING HERMAN BROECKAERT, PIETER GORUS, LEO SPANOGHE ⁶⁶²	
na 1920	PARIJS	⁶⁶³	

⁶⁵⁸ *Dendermondsche Kunstkring, Tentoonstelling, Katalogus* (Dendermonde, s.n., 1923).

⁶⁵⁹ "Faits divers artistiques, expositions de la Galerie d'art à Gand, Artistes paysagistes," *Gand Artistique*, nr. 2 (1923): 44.

⁶⁶⁰ *Driejaarlijksche tentoonstelling Antwerpen 1923* (Antwerpen: Koninklijke maatschappij van aanmoediging van schoone kunsten, 1923).

⁶⁶¹ Robert Arens, *Pieter Gorus 1881-1941 zijn leven en zijn werk* (Zelee Werve, 1971), 58.; "Faits divers artistiques, Galerie d'Art, Expositions Boerewaerd, H. Broeckaert, De Buck, P. Gorus, Spanoghe," *Gand Artistique*, nr. 11 (1923): 281.

⁶⁶² Joh. D., "Kunst te Brussel, Tentoonstellingen, H. Broeckaert, P. Gorus, L. Spanoghe," *Het Laatste Nieuws*, 1 mei 1924.; *Uitnodiging voor Tentoonstelling Herman Broeckaert, Pieter Gorus en Leo Spanoghe in de Kunstgalerij in de Koninklijke straat, Brussel, 1924*, Privé-archief familie Spanoghe.

⁶⁶³ Het lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers vermeldt als enige bron dat Leo Spanoghe tentoonstelt in Parijs. Een manuscript met een tekst van Clement Morro bedoeld om in het tijdschrift *La Revue Moderne* te publiceren dateert uit 1921. Morro schrijft het volgende: "Et pour terminer un souhait. M. L. Spanoghe se (...) a lui-meme de chercher la consécration à Paris. Qu'il tente ici'une exposition et il comprendra combien se peinture est appréciée en France (...)". Uit deze bron valt af te leiden dat Spanoghe in 1921 nog niet had tentoongesteld in Parijs, bijgevolg zou een eventuele tentoonstelling moeten hebben plaatsgevonden tussen 1921 en 1955. Er werd onderzoek verricht om meer informatie te verkrijgen over deze eventuele tentoonstelling in Parijs. Tot op heden zijn er echter geen andere aanwijzingen dat Spanoghe daar zou tentoongesteld hebben. (Ibid.; Daniel Van Ryssel, *Lexicon van Oost-Vlaamse schilders en beeldhouwers (1700-1940)*, s.v. "Spanoghe," laatst geraadpleegd op 22 april 2014,

1925, 22 maart- 3 april	GENT , Kunstgalerij /Galerie d'art (Brabantdam)	TENTOONSTELLING LEO SPANOGHE ⁶⁶⁴	<i>Te Brugge (1), Te Brugge Regenweer (2), Te Brugge De Groenerei (3), Te Brugge in November (4), Te Brugge De Meebrug (5), Te Brugge De Peerdebrug (6), Te Brugge Regendag (7), De Schelde te Baesrode (8), Bij lage tij (9), Dooiweder (10), Op den Dender (11), Te Lisseweghe (12), Te Blankenberghe (13), De have (14), Visserschuiten (15), Vóór zonsondergang (16), Mosselschuiten (17), Buiig weer (18), Op de Schelde (19), 's Winters (20), Zonseffekt (21), In Maart (22), Het gespan (23), Scheldedijk (24), Te Brugge (25), Te Brugge In Maart (26), Te Brugge De Meebrug (27), Zonseffekt (28), Indrukken (29)</i>
1925, 22-29 november	TEMSE	TENTOONSTELLING VAN SCHILDER EN BEELDHOUWKUNST ⁶⁶⁵	
1926	DENDERMONDE	RETROSPECTIEVE DER DENDERMONDSCHIE KUNST ⁶⁶⁶	
1926, 4-19 april	BRUGGE	LE 46me SALON BRUGEOIS ⁶⁶⁷ (CERCLE ARTISTIQUE BRUGEOIS)	
1926, 28 februari-12 maart	GENT , Kunstgalerij/ Galerie d'art (Brabantdam)	TENTOONSTELLING LEO SPANOGHE EN PIET GILLIS ⁶⁶⁸	<i>Bij lage tij (1), Molen (2), Te Brugge (3), Te Oostende (4), Lichteffekt (5), Gespan (6), Dooi (7), Molen (8), Regenweer (9), Op de Schelde (10), Vissersschuit (11), Koeien (12), Buiig weer (13), Schelde (14), 's Winters (15),</i>

http://aleph.ugent.be/F/2CSM6VNKNBLUD59M1E8I5J9DQQEN9VBK9P2QK69I2HAXGJIS7I-15694?func=full-set-set&set_number=000117&set_entry=000009&format=999.

⁶⁶⁴ Kunstgalerij Tentoonstelling Leo Spanoghe (Gent: s.n., 1925).; "Galerie d'art à Gand," *Gand Artistique*, nr. 4 (1925): 15.

⁶⁶⁵ "Tentoonstelling van Schilder-en Beeldhouwkunst te Temsche," *De Schelde, Nieuws & Aankondigingsblad van Temsche en Omliggende*, 28 november 1925, 1.

⁶⁶⁶ Karel van de Woestijne, "Kunst in Vlaanderen: de school van Dendermonde," *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 29 augustus 1926, laatst geraadpleegd op 16 april 2014, http://www.dbnl.org/tekst/woes002verz25_01/woes002verz25_01_0102.php?q=.

⁶⁶⁷ "Le 46me Salon Brugeois," *Journal de Bruges*, 28-29 maart 1926, 3.; "Le Salon du Cercle Artistique," *Journal de Bruges*, 18-19 april 1926, 2.

⁶⁶⁸ Kunstgalerij Tentoonstelling Leo Spanoghe Piet Gillis (Gent: s.n., 1926).; "Schoone Kunsten," *De Volksstem*, 3 maart 1926, 34.

			<i>Regendag (16), Winteravond (17), Avondschemering (18)</i>
1929, 2 maart-15 maart	ANTWERPEN , Salon des Artistes (De Keyserlei 12)	TENTOONSTELLING LEO SPANOGHE ⁶⁶⁹	<i>Te Brugge (1), Te Oostende (2), 's Winters (3), Sluis (4), Schelde te Baesrode (5), Stilleven (6), Scheldeboorden (7), Morgend in 't bosch (8), Gehucht aan de Schelde (9), Overstroming (10), Op de Schelde (11), Zonnebloemen (12), Molen (13), Landschap met molen (14), Tronken (15), Aan de Schelde (16), November te Brugge (17), Kleine hoeve (18), 's Avonds (19), Regenweer te Brugge (20), Te Blankenberghe (21), Te Blankenberghe (22), Sneeuw te Brugge (23), Bloemen (24), Stilleven (25), Rozen (26), Te Brugge (27), Mosselschuiten (28), Te Zeebrugge (29), In den Herfst (30), Binnenzicht (31), Regenweer (32), Gespan (33), De Peerdbrug (34), Te Brugge (35), 's Winters (36)</i>
1930, 24-27 en 31 augustus	MOERBEKE-WAAS	TENTOONSTELLING GEORGANISEERD DOOR MAURICE LIPPENS: PIETER LIPPENS, EDMOND DE MAERTELAERE, TONY VAN OS, LEON SARTEEL, ACHIEL VAN SASSENBROUCK, ALBERT SAVERYS, ALBERT SERVAES, LEO SPANOGHE, EDMOND VERSTRAETEN, ALBERT CLAEYS, JULES DE COSTER, URBAIN GERLO, PIETER GORUS, JEF VAN HOOSTE, MODEST HUYS ⁶⁷⁰	<i>Brugge (regenweer) (49), Brugge (winter) (50), Vlassenbroek (dooi) (51), Oostende (52), Oostende (53), Visscherssloepen (54), Zonsondergang (55)</i>
voor 1930	LONDERZEEL	TENTOONSTELLING ⁶⁷¹	<i>De Mosselschuiten, Sneeuw te Brugge, Stilleven met bloemen, 't Verdronken land</i>

⁶⁶⁹ *Salon des artistes Tentoonstelling Leo Spanoghe* (Antwerpen: Imprimeries Omnia, 1929).

⁶⁷⁰ *Affiche Kunsttentoonstelling Gemeente Moerbeke Waes, 1930*, Leo Spanoghe, S 7667, Antwerpen: Letterenhuis. ; *Catalogus Kunsttentoonstelling van Schilder- & Beeldhouwwerken* (Moerbeke-Waas: s.n., 1930).

⁶⁷¹ Héron, "Leo Spanoghe," *Hooger Streven* 1, nr. 10 (1930): 173-175.

1932, 11-18 september	SINT-AMANDS AAN DE SCHELDE, Patronaatzaal (Jan Van Droogenbroeckstraat)	ALGEMEENE TENTOONTELLING VAN SCHILDER- EN BEELDHOUWKUNST ⁶⁷²	
1934, 10-15 februari	BRUSSEL, Paleis der Schoone Kunsten	3 ^e SALON DER MARINESCHILDERS ⁶⁷³	
1934, vanaf 6 mei	ROESELARE, Feestzaal van het Arsenaal	KUNSTSALON VAN DE KONINKLIJKE MAATSCHAPPIJ DE KUNSTKRING ROESELARE ⁶⁷⁴	
1936, 12 tot 27 april	DENDERMONDE, Koninklijke Academie voor schoone Kunsten	TENTOONSTELLING EENIGE HUNNER WERKEN LEO SPANOGHE EN JOZEF DE DECKER ⁶⁷⁵	
1941, 6-18 juli 1941	GENT, Galerie A. Vyncke Van Eyck	TENTOONSTELLING DER WERKEN VAN LEO SPANOGHE ⁶⁷⁶	
1948	DENDERMONDE, St.-Gillis, Gemeentehuis	HOUTSKOOLTEKENINGEN VAN LEO SPANOGHE ⁶⁷⁷	
1954, 17-27 januari	DENDERMONDE?	ZO ZIET DE KUNSTENAAR OOSTVLAANDEREN ⁶⁷⁸	<i>De Schelde bij Baasrode (5)</i>
Na zijn overlijden			
1963, 13-28 april)	TEMSE	EXPO "DE SCHELDE IN DE SCHILDERKUNST" ⁶⁷⁹	
1971	DENDERMONDE	RETROSPECTIEVE DENDERMONDSE SCHILDERSCHOOL ⁶⁸⁰	<i>Paard en Kar (36), Boten (37, 39, 40), Marine (38), Oude Vest (41), Stilleven (42)</i>
1985	WEERT-BORNEM, Streekmuseum De Zilverreiger	HULDETENTOONSTELLING KUNSTSCHILDER LEO SPANOGHE ⁶⁸¹	

⁶⁷² "Algemeene tentoonstelling van schilder – en beeldhouwkunst," *De Schelde, Nieuws & Aankondigingsblad van Temsche en Omliggende*, 28 november 1925, 2.

⁶⁷³ "Derde Salon der Marine-schilders," *Het Visscherijblad*, 10 februari 1934, 4.

⁶⁷⁴ "Kunstsalon," *De Rousseleerse Bode*, 13-14 mei 1934, 1.; *Kaartje van de Kunstkring Koninklijke Maatschappij Roeselare*, 28 mei 1934, Privé-archief familie Spanoghe.; *Levensschets van den "Kunstkring" Koninklijke maatschappij Roeselare: den eereleden welwillend aangeboden ter gelegenheid van het vijftigjarig jubelfeest 1888-1938* (Gent: Vanmelle, s.d.).

⁶⁷⁵ De Bruyn en Stroobants, *Doorheen twee eeuwen kunstacademie 1800-2000*, 259. *Uitnodiging voor de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe en Beeldhouwer Jozef De Decker in de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Dendermonde*, 1936, Privé-archief familie Spanoghe.

⁶⁷⁶ *Uitnodiging voor Tentoonstelling Leo Spanoghe in de Galerie A. Vyncke Van Eyck, Gent*, 1941, Privé-archief familie Spanoghe.

⁶⁷⁷ "Bij de tentoonstelling van Kunstschilder Leo Spanoghe," *Denderland*, 6 februari 1948, 1-2.

⁶⁷⁸ *Zo ziet de Kunstenaar Oostvlaanderen* (Dendermonde.: s.n., 1954).

⁶⁷⁹ *Expo "De schelde in de schilderkunst, vereniging voor vreemdelingenverkeer en toerisme"*, Privé-archief familie Spanoghe.

⁶⁸⁰ Parallel met boek Jean-Pierre De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering* (Dendermonde: Ronde Tafel 57, 1982), 158-59.

⁶⁸¹ "Huldetentoonstelling Leo Spanoghe," *De Voorpost*, 15 februari 1985, 41.

1986, 2 maar-11 mei	SINT-NIKLAAS , Stedelijk Museum,	DE SCHELDE IN DE SCHILDERKUNST ⁶⁸²	
1990	BAASRODE , Gemeentelijke school	BAASRODE AAN DE SCHELDE ⁶⁸³	
1990-1991, december- januari	DENDERMONDE , stadhuis	DENDERMONDSE AKADEMIE VAN TOEN TOT NU ⁶⁸⁴	
1992, 16-31 mei 1992	SCHOONAARDE , Kunstgalerie Terlinden (Oude Brugstraat 1)	TENTOONSTELLING DENDERMONDSE SCHILDERSCHOOL ⁶⁸⁵	<i>Zeildoek aan de oever</i>
1993-1994, 19 december-7 februari	LOKEREN	Het LAND VAN WAAS IN DE SCHILDERKUNST ⁶⁸⁶	
1997, vanaf 30 augustus	SINT-AMANDS , Kunstgalerie Romain Steppestraat	DENDERMONDSE SCHILDERSCHOOL TE GAST IN SINT-AMANDS ⁶⁸⁷	
2000	DENDERMONDE , Ros Beiaardzaal van het stadhuis	200 JAAR KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR SCHONE KUNSTEN ⁶⁸⁸	
2001, tot en met 23 december	SINT-AMANDS , Molenmuseum, Kerkstraat 3	DE MOLEN: GESCHILDERD EN ONGEKEND ⁶⁸⁹	
2002, 20 april-28 juli	DENDERMONDE , museum voor Volkskunde	TENTOONSTELLING DE VERZAMELING PIETER D'HOOGHE ⁶⁹⁰	Vissers (houtschooltekening)

⁶⁸² Wouter Vloebergh, "Een Schelddiepe impressie van Dendermonde, Waasland en Klein-Brabant," *De Voorpost*, 20 december 1985, 15.; "De Schelde in de schilderkunst," *De Voorpost*, 29 november 1985, 20.

⁶⁸³ "Dendermondse Schilderschool tentoon in Baasrode," *De Voorpost*, 29 juni 1990.

⁶⁸⁴ "Overzichtsexpositie met kunstenaars van toen en nu," *Het Volk*, 24 december 1990.

⁶⁸⁵ Terlinden Kunstgalerie De Dendermondse school (S.l.: s.n., 1992).; "Dendermondse schilderschool in Kunstgalerie Terlinden te Schoonaarde," *De Voorpost*, 8 mei 1992.

⁶⁸⁶ Karel Mechiels, *Het Land van Waas in de schilderkunst: N.a.v. het 25-jarig bestaan van de Intercommunale Vereniging van het Land van Waas (tentoonstelling, Lokeren, Galerij De Vuyst, 19.12.1993 - 7.2.1994)* (Lokeren: Intercommunale Vereniging van het Land van Waas Stadsbestuur Lokeren, 1993).

⁶⁸⁷ "Dendermondse Schilderschool te gast in Sint-Amands," *Het Nieuwsblad*, 30 en 31 augustus 1997.

⁶⁸⁸ "Tentoonstelling en kunstboek eren tweehonderd jaar oude academie," *Het Nieuwsblad*, 3 november 2000: 18.

⁶⁸⁹ "De molen geschilderd en ongekend," *Het Laatste Nieuws*, 5 november 2001, 19.

⁶⁹⁰ "Tentoonstelling De verzameling Pieter D'Hooghe," *S.K.*, 18 april 2002.

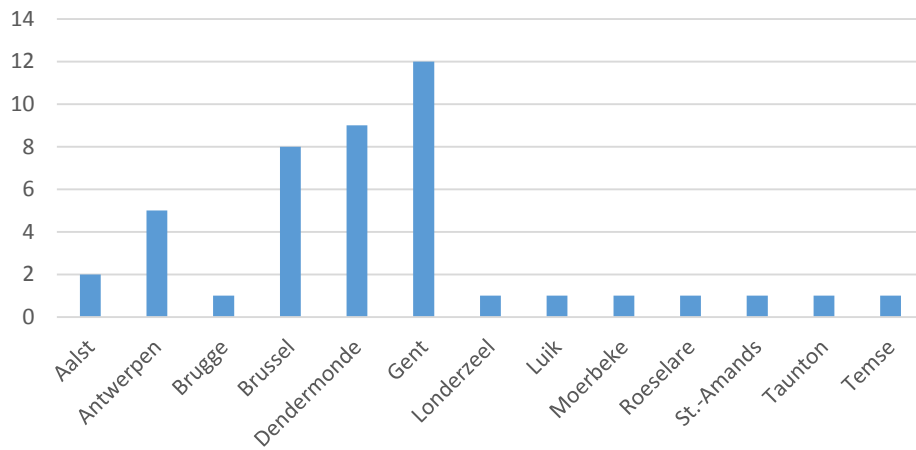
2007	DENDERMONDE	DENDERMONDE IN ARTISTIEK PERSPECTIEF ⁶⁹¹	<i>Boten op de Schelde (Baasrode?), (68), Schetsboek met o.a. gezichten op Baasrode (1911) (69), Kerk van Mespelare met enkele kerkgangers (ca. 1940-1945) (70), Woonhuis van Leo Spanoghe te Baasrode met op de voorgrond een boomgaard (71), Kerkje van Vlassenbroek (72) Schelde te Dendermonde met stoomboot en huizen aan de De Bruynkaai (ca. 1890) (73), Kerk van Vlassenbroek (74)</i>
2011, mei-juni	SINT-AMANDS , Het veerhuis (Kaai 22)	DE SCHELDEDORPEN SINT-AMANDS EN MARIEKERKE IN DE SCHILDERKUNST EN DE LITERATUUR ⁶⁹²	
2013, 27 juli -18 augustus	DENDERMONDE , Bibliotheek, zaal 't Sestich	RETROSPECTIEVE LEO SPANOGHE ⁶⁹³	

⁶⁹¹ Jean-Pierre de Bruyn, *Dendermonde in artistiek perspectief* (Dendermonde: Stadsbestuur Dendermonde, 2007).

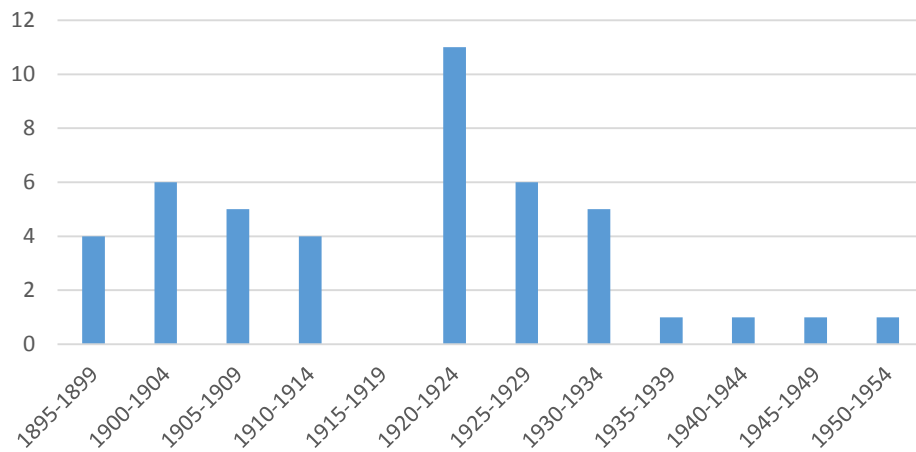
⁶⁹² "Sint-Amans en Mariekerke in de Schilderkunst en de Literatuur," 17 februari 2013, <http://onskleinbrabant.com/category/algemeen>.

⁶⁹³ Pieter Spanoghe et al., *Leo Spanoghe: Dendermonde 1874-Gent 1955* (Dendermonde: Stadsbestuur Dendermonde, 2013).

Grafiek 1: Aantal tentoonstellingen per stad of dorp, waaraan Leo Spanoghe deelneemt, die tot nu toe gekend zijn

Grafiek 2: Aantal tentoonstellingen per vijf jaar waaraan Leo Spanoghe deelneemt, die tot nu toe gekend zijn

Bijlage II: Veilingen

In deze lijst worden de veilingen – voor zover gekend – met werk van Leo Spanoghe opgenomen van 1991 tot heden.

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>[Aan het kerkje van Vlassenbroek]</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olieverf op karton
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 55 x 65 cm
Prijs: € 350,00	Verkoopdatum: 5 oktober 2013
Veilinghuis: Leybaert, Dendermonde	Lotnummer: onbekend
Bron: Elise Dewilde	
Afbeelding: cat. nr. I 25	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>[Brabants schip aan de oever]</i>
Datum: onbekend	Materiaal: houtskool op papier
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 55 x 65 cm
Prijs: € 260,00	Verkoopdatum: 5 oktober 2013
Veilinghuis: Leybaert, Dendermonde	Lotnummer: onbekend
Bron: Elise Dewilde	
Afbeelding: cat. nr. II 70	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Stilleven met brood en vis</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olieverf op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 68 x 88 cm
Prijs: € 350,00	Verkoopdatum: 5 oktober 2013
Veilinghuis: Leybaert, Dendermonde	Lotnummer: onbekend
Bron: Elise Dewilde	
Afbeelding: cat. nr. I 244	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Reigezicht (Vue d'un canal)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 90 x 70 cm
Prijs: € 280,00	Verkoopdatum: 9 september 2013
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 177
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 13	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Reigezicht (Vue d'un canal)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 90 x 70 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 10 juni 2013
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 173
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 13	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>[Zonnebloemen]</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: privébezit	Afmetingen: 76 x 57 cm
Prijs: € 220,00	Verkoopdatum: 6 juni 2013
Veilinghuis: DVC, Gent	Lotnummer: 704
Bron: Elise Dewilde	
Afbeelding: cat. nr. I 225	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Haven van Zeebrugge</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op paneel
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 50 x 65 cm
Prijs: € 550,00	Verkoopdatum: 29 mei 2013
Veilinghuis: Campo & Campo, Antwerpen	Lotnummer: 551
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 221	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Bootjes op de Schelde (Petites embarcations sur l'Escaut)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: Privébezit	Afmetingen: 29 x 38 cm
Prijs: €220,00	Verkoopdatum: 29 mei 2013
Veilinghuis: Campo, Antwerpen	Lotnummer: 556
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 19	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Interieur met trap</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 61 x 54 cm
Prijs: onbekend	Verkoopdatum: 17 april 2013
Veilinghuis: Jordaens, Mortsel	Lotnummer: 532
Bron: <i>Catalogus Jordaens kunst- en antiekveiling op dinsdag 16 en woensdag 17 april 2013</i> (Mortsel: nv Jordaens, 2013).	
Afbeelding: cat. nr. I 294	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Valavond nabij de sloot (Tombée de la nuit du fossé)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 50 cm
Prijs: € 280,00	Verkoopdatum: 27 maart 2013
Veilinghuis: Campo, Antwerpen	Lotnummer:
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Bloemenstilleven (Nature morte aux fleurs)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 44 x 57 cm
Prijs: € 220,00	Verkoopdatum: 5 februari 2013
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 466
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 234	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Vissers op het staketsel (Pêcheurs sur l'estacade)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 77 x 57 cm
Prijs: € 550,00	Verkoopdatum: 19 juni 2012
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 775
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 79	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Zicht op de Schelde met vissersboten (Vue sur l'Escaut animée de bateaux de pêcheurs)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 45 x 58 cm
Prijs: € 800,00	Verkoopdatum: 8 mei 2012
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 657
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past ; http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/4612318	
Afbeelding: cat. nr. II 79	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Stilleven met bloemen en Naamse koffjepot (Nature morte aux fleurs et cafetière en terre noire de Namur)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 40 x 50 cm
Prijs: € 550,00	Verkoopdatum: 8 mei 2012
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 650
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 241	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Landschap met boer bij windmolen (Paysage animé d'un paysan près d'un moulin à vent)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 130 x 100 cm
Prijs: € 1.100,00	Verkoopdatum: 14 februari 2012
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 518
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past ; http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/4557160	
Afbeelding: cat. nr. I 195	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Sloepen in de Scheldebocht</i> Volgens Artprice: <i>Zicht op de Schelde met sloepen (Vue de l'Escaut animée de chaloupes)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op board
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 22,5 x 35 cm
Prijs: € 200,00	Verkoopdatum: 6 december 2011
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 563
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past ; http://www.bernaerts.be/Page_catalogue.asp?artist=15950&sale=155 ; https://bernaerts.nextlot.com/public/lot/6560262	
Afbeelding: cat. nr. II 11	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>De Schelde te Baasrode (l'Escaut à Baasrode)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 103 x 94 cm
Prijs: € 1.200,00	Verkoopdatum: 22 oktober 2011
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 164
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 40	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Marinestuk met sloepen bij een schoomboot (Marine aux chaloupes près d'un bateaux à vapeur)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 60 cm
Prijs: € 360,00	Verkoopdatum: 18 oktober 2011
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 551
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: Winter (1927) (Hiver (1927))
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 110 x 124,5 cm
Prijs: € 2.000,00	Verkoopdatum: 23 oktober 2010
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 158
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 176	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Landschap met hoeve / Zicht op de Schelde (Ferme dans un paysage / Vue sur l'Escaut)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 49 x 58 cm / 76 x 60 cm
Prijs: € 950,00	Verkoopdatum: 23 oktober 2010
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 160
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past http://www.mutualart.com/Artwork/LANDSCHAP-MET-HOEVE--ZICHT-OP-DE-SCHELDE/6261FCEAB329125D	
Afbeelding: cat. nr. I 158 en II 155	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Scheldezicht</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 66 x 84,5 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 8 mei 2010
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 334
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 145	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Scheldeoever</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 114,5 x 99 cm
Prijs: € 1.600,00	Verkoopdatum: 12 december 2009
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 304
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 65	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Op het erf</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 80 cm
Prijs: € 700,00	Verkoopdatum: 10 oktober 2009
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 333
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Zonnige voormiddag te Baasrode</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 67 x 98 cm
Prijs: € 1.000,00	Verkoopdatum: 10 oktober 2009
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 332
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Landschap met roeiboot</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 68 x 59 cm
Prijs: € 450,00	Verkoopdatum: 26 mei 2009
Veilinghuis: Campo & Campo, Antwerpen	Lotnummer: 228
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Scheldeoever</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 114,5 x 99 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 13 december 2008
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 308
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 65	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Boten op de rivier</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 50 cm
Prijs: € 1.080,00	Verkoopdatum: 8 december 2007
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 334
Bron: http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/3780258	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Lentebloesem, hoefvetje en kip</i> <i>(Maison dans un sous-bois)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 80 x 60 cm
Prijs: € 1.200,00	Verkoopdatum: 22 mei 2007
Veilinghuis: Galerie Moderne, Brussel	Lotnummer: 349
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 34	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>De pier (La jetée)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op board of doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 17 x 23 cm
Prijs: € 130,00	Verkoopdatum: 22 mei 2007
Veilinghuis: Galerie Moderne, Brussel	Lotnummer:
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Stadszicht (Vue de ville)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 50 cm
Prijs: € 380,00	Verkoopdatum: 13 maart 2007
Veilinghuis: Campo & Campo, Antwerpen	Lotnummer: 247
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>De kreek bij zonsondergang (La crique-coucher de soleil)</i>
Datum: 1912	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 99 x 115 cm
Prijs: € 1859,00	Verkoopdatum: 28 november 2006
Veilinghuis: Buffetaud-Godeau-Chambre-de Nicolay (NI) (S.V.V., Brussel) / Me Pierre Bergé & Associés	Lotnummer: 154
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past "Documentatie "Léo Spanoghe (1874-1955), "La crique – coucher de soleil", via briefwisseling ontvangen op 25 april 2013 van Philippe Mariot, Musée d'Orsay.	
Afbeelding: cat. nr. II 73	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Zicht op Mechelen (Vue de Malines)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 50 cm
Prijs: € 260,00	Verkoopdatum: 24 oktober 2006
Veilinghuis: Campo, Antwerpen	Lotnummer: 250
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Sloep aan de oever</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 60 x 40 cm
Prijs: € 1.000,00	Verkoopdatum: 9 oktober 2006
Veilinghuis: Ter Linden, Dendermonde	Lotnummer: onbekend
Bron: Pieter Spanoghe	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Aangemeerde boot (Bateau accosté)/ Otter op de kuisbank met palingbotter te Baasrode</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 50 cm
Prijs: € 300,00	Verkoopdatum: 3 september 2006
Veilinghuis: MonsAntic, Mons-Maisières	Lotnummer: 367
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past ; http://www.artvalue.com/auctionresult--spanoghe-leo-1874-1955-belgium-bateau-accoste-1395806.htm .	
Afbeelding: cat. nr. II 51	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Visserssloepen</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: niet toegewezen	Afmetingen: 70 x 60 cm
Prijs: € 1.000,00	Verkoopdatum: 10 december 2005
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 337
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Onderhout (Sous-bois)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: onbekend
Prijs: € 1.100,00	Verkoopdatum: 28 november 2005
Veilinghuis: Amberes Veilingen, Antwerpen	Lotnummer: 88
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Bootjes op het water (Barquettes à l'eau)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 41 x 64 cm
Prijs: € 500,00	Verkoopdatum: 26 april 2005
Veilinghuis: Campo & Campo, Antwerpen	Lotnummer: 213
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Riviergezicht met sloep</i>
Datum: onbekend	Materiaal: aquarel en houtskool op papier
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70,5 x 60 cm
Prijs: € 240,00	Verkoopdatum: 5 maart 2005
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 316
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Dorpsstraat te Baasrode</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 50 x 59 cm
Prijs: € 800,00	Verkoopdatum: 5 maart 2005
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 315
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 171	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Brugs reiezicht</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 60 x 80 cm
Prijs: € 1.100,00	Verkoopdatum: 1 maart 2005
Veilinghuis: De Wit, Oostende	Lotnummer: onbekend
Bron: Pieter Spanoghe	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Winterlandschap (paysage d'hiver)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: onbekend
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 96 x 74 cm
Prijs: € 1.900,00	Verkoopdatum: 2005
Veilinghuis: onbekend	Lotnummer: onbekend
Bron: Pieter Spanoghe	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Winter te Vlassenbroek (Hiver à Vlassenbroek)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 80 cm
Prijs: € 850,00	Verkoopdatum: 13 december 2004
Veilinghuis: Bernaerts Veilinghuis, Antwerpen	Lotnummer: 124
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 182	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Gezicht op de Schelde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 50 x 69 cm
Prijs: € 700,00	Verkoopdatum: 11 december 2004
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 325
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Boten en sloepen op de Schelde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 60 cm
Prijs: € 900,00	Verkoopdatum: 9 oktober 2004
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 331
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Gemeerde boten langs de Schelde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 69 x 85,5 cm
Prijs: € 1.300,00	Verkoopdatum: 9 oktober 2004
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 330
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 52	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Zeilboten op de Schelde (Voiliers sur l'Escaut)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op paneel
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 15 x 40 cm
Prijs: € 800,00	Verkoopdatum: 13 september 2004
Veilinghuis: Amberes Veilingen, Antwerpen	Lotnummer: 335
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Aangemeerde boot op de Schelde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 80 cm
Prijs: € 1.200,00	Verkoopdatum: 15 mei 2004
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 316
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Boot aan de kade</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 90 x 70 cm
Prijs: € 1.400,00	Verkoopdatum: 15 mei 2004
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 315 (zie hieronder)
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past ; http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/48533	
Afbeelding: cat. nr. II 63	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>De molen van Baasrode onder de sneeuw</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 97,5 x 73,5 cm
Prijs: € 1.700,00	Verkoopdatum: 15 mei 2004
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 315 (zie hierboven)
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past ; http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/48533	
Afbeelding: cat. nr. I 186	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>De Scheldedijk te Dendermonde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 115 x 94 cm
Prijs: € 2.000,00	Verkoopdatum: 15 mei 2004
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 313
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 63	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Dorpszicht</i>
Datum: onbekend	Materiaal: onbekend
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 32 x 40 cm
Prijs: € 100,00	Verkoopdatum: onbekend
Veilinghuis: Jordaens, Mortsel	Lotnummer: onbekend
Bron: Pieter Spanoghe	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Winter langs de Schelde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 81 x 71 cm
Prijs: € 1.900,00	Verkoopdatum: 13 december 2003
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 296
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Besneeuwde weg met zicht op Vlassenbroek</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 92 x 115 cm
Prijs: onbekend	Verkoopdatum: 18 oktober 2003
Veilinghuis: Van Langenhove, Gent	Lotnummer: onbekend
Bron: Pieter Spanoghe	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Reiezicht te Brugge (Canal scène in Bruges)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op paneel
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 27,5 x 37,8 cm
Prijs: £ 260 (met werk hieronder)	Verkoopdatum: 13 mei 2003
Veilinghuis: Roseberys, Londen (UK)	Lotnummer: onbekend
Bron: Pieter Spanoghe	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Rei te Brugge (Canal in Bruges)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 45,5 x 38,4 cm
Prijs: £ 260 (met werk hierboven)	Verkoopdatum: 13 mei 2003
Veilinghuis: Roseberys, Londen (UK)	Lotnummer: onbekend
Bron: Pieter Spanoghe	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Vlassenbroek in de sneeuw</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 92 x 114 cm
Prijs: € 1.800,00	Verkoopdatum: 7 december 2002
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 307
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Langs de Schelde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: aquarel-gouache op papier
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 37 x 44,5 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 11 mei 2002
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 314
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Oude molen in een heidelandschap (Vieux moulin dans un paysage de bruyère)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 92 x 74 cm
Prijs: € 750,00	Verkoopdatum: 26 maart 2002
Veilinghuis: Campo & Campo, Antwerpen	Lotnummer: 165
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Vlassenbroek in de sneeuw</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 92 x 114 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 8 december 2001
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 330
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. I 22	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Havenzicht met vissersboten (Vue portuaire avec bateaux de pêche)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: aquarel en houtskool op papier
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 60 cm
Prijs: € 471,00	Verkoopdatum: 6 november 2001
Veilinghuis: Palais des Beaux-Arts, Servarts, Brussel	Lotnummer: 310
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Stilleven met bloemen</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 46 x 60 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 12 mei 2001
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 333
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Dreef in de herfst</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 152 x 121,5 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 12 mei 2001
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 332
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Dreef in de herfst</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 152 x 121,5 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 7 oktober 2000
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 345
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Boten op de Schelde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op paneel
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 24 x 34 cm
Prijs: niet toegewezen	Verkoopdatum: 16 mei 1998
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 342
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Scheldegezicht</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 48,5 x 67 cm
Prijs: € 990,00	Verkoopdatum: 6 december 1997
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 364
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Rivierlandschap (River landscape)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 60 x 45 cm
Prijs: € 368,00	Verkoopdatum: 10 september 1997
Veilinghuis: Frank H. Boos Gallery, Bloomfield Hills (USA)	Lotnummer: 685
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: cat. nr. II 196	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Boslandschap (Wooded landscape)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 78 x 63 cm
Prijs: € 368,00	Verkoopdatum: 10 september 1997
Veilinghuis: Frank H. Boos Gallery, Bloomfield Hills (USA)	Lotnummer: 684
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Terugkeer van het veld</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 28,5 x 34 cm
Prijs: € 547,00	Verkoopdatum: 17 mei 1997
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 349
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Rei te Brugge (Canal in Brugge)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op paneel
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 35,56 x 43,18 cm
Prijs: € 471,00	Verkoopdatum: 19 maart 1996
Veilinghuis: Campo, Antwerpen	Lotnummer: 190
Bron: http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/2299845	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Gracht (The ditch)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 71 x 50 cm
Prijs: € 1.098,00	Verkoopdatum: 19 maart 1996
Veilinghuis: Campo, Antwerpen	Lotnummer: 189
Bron: http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/2290335	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Gracht (Fossé)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 116 x 94 cm
Prijs: € 2.033,00	Verkoopdatum: 19 maart 1996
Veilinghuis: Campo, Antwerpen	Lotnummer: 188
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Sloepen/Drie sloepen en vissers</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op paneel of doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: onbekend
Prijs: € 508,00	Verkoopdatum: 9 maart 1996
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 318
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Winter (Winter)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 80 x 70 cm
Prijs: € 2.823,79	Verkoopdatum: 8 oktober 1994
Veilinghuis: De Vuyst in Lokeren	Lotnummer: onbekend
Bron: E. Bénézit, <i>Dictionary of artists</i> (Parijs: Gründ, 2006), 105.	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>De terugkeer (Le retour)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op paneel
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 59 x 58 cm
Prijs: € 683,00	Verkoopdatum: 5 oktober 1994
Veilinghuis: Palais des Beaux-Arts, Servarts, Brussel	Lotnummer: 1105
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Oude vest te Dendermonde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: onbekend
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 89 cm
Prijs: € 1.376,00	Verkoopdatum: 28 mei 1994
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 319
Bron: http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/2112841	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Visserhaven te Zeebrugge</i>
Datum: onbekend	Materiaal: gouache en/ of aquarel
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 23,5 x 33 cm
Prijs: € 252,00	Verkoopdatum: 12 maart 1994
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 291
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Schepen op de Schelde</i>
Datum: onbekend	Materiaal: pastel op papier
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 61 x 47 cm
Prijs: € 604,00	Verkoopdatum: 12 maart 1994
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 289
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Scheldedijk (Banks of the Scheldt Termonde)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 100 x 80 cm
Prijs: € 2.231,04	Verkoopdatum: 4 december 1993
Veilinghuis: De Vuyst? in Lokeren	Lotnummer: onbekend
Bron: Bénézit, <i>Dictionary of artists</i> , 105.	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Oude vest te Dendermonde (Vieux rempart à Termonde)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: gouache
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 70 x 90 cm
Prijs: onbekend	Verkoopdatum: 28 april 1993
Veilinghuis: Campo, Antwerpen	Lotnummer: onbekend
Bron: Pieter Spanoghe	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Zomerlandschap met kar (Summer Landscape with a cart)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 99 x 79 cm
Prijs: € 1.189,89	Verkoopdatum: 5 december 1992
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 251
Bron: http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/1967820	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Zicht op Dendermonde (View of Dendermonde)</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op paneel
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 50,8 x 71,12 cm
Prijs: € 2.478,94	Verkoopdatum: 7 december 1991
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 298
Bron: http://artsalesindex.artinfo.com/asi/lots/1904168	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Naam: Leo Spanoghe	Titel: <i>Kerk te Vlassenbroek</i>
Datum: onbekend	Materiaal: olie op doek
Bewaarplaats: onbekend	Afmetingen: 40 x 60 cm
Prijs: € 1.204	Verkoopdatum: 25 mei 1991
Veilinghuis: De Vuyst, Lokeren	Lotnummer: 279
Bron: http://web.artprice.com/artist/27150/leo-spanoghe/lots/past	
Afbeelding: geen afbeelding voorhanden	

Bijlage III: Foto's met Leo Spanoghe, zijn gezin en zijn activiteiten als onderwerp

a

Omschrijving: Leo Spanoghe aan het schilderen *en plein-air*.
Door K. Devadder, 1926.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

b

Omschrijving: Leo Spanoghe met pijp |
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

c

Omschrijving: Foto van een tentoonstelling met op de achtergrond een werk van Leo Spanoghe.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.
Ommezijde opschrift: "Voor den oorlog".

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

d

Omschrijving: Leo Spanoghe met pijp II
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

e

Omschrijving: Leo Spanoghe in Brugge
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

f

Omschrijving: Leo Spanoghe in de Groenerei, Brugge
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

g

Omschrijving: Leo Spanoghe met pijp III
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

h

Omschrijving: Leo Spanoghe en waarschijnlijk zijn leerling Hugo Van Beveren
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

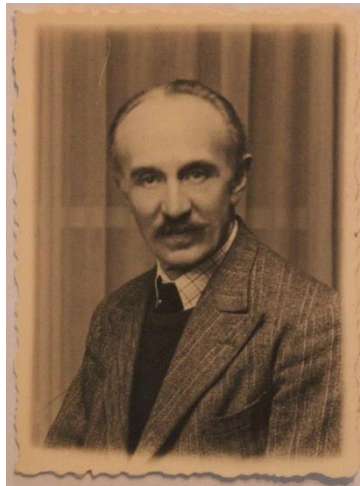
i

Omschrijving: Leo Spanoghe in zijn atelier
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

j

Omschrijving: Portret Leo Spanoghe.
Broers O. en E. Tecqmenne (Lebbeke), niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

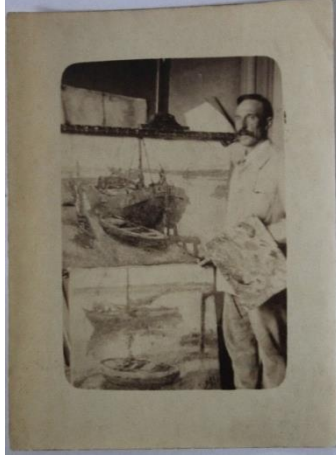
k

Omschrijving: Leo Spanoghe
Auteur van de foto niet gekend, 1945.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

l

Omschrijving: Leo Spanoghe bij enkele van zijn werken.

Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

m

Omschrijving: Leo Spanoghe met palet.

Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

n

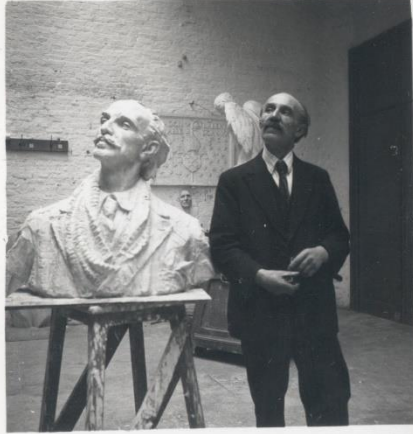

Omschrijving: Leo Spanoghe in een tuin

Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

o

Omschrijving: Leo Spanoghe met een sculpturaal portret van zichzelf (de beeldhouwer is onbekend)
Auteur van de foto niet gekend, 1936.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

p

Omschrijving: Een sculpturaal portret van Leo Spanoghe met de beeldhouwer ervan (de beeldhouwer is onbekend)
Auteur van de foto niet gekend, 1936.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

q

Omschrijving: Beeldhouwwerk: portret van Leo Spanoghe (de beeldhouwer is onbekend)
Auteur van de foto niet gekend, 1936.

Bron: Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

r

Omschrijving: Leo Spanoghe met een sculpturaal portret van zichzelf (de beeldhouwer is onbekend)
Auteur van de foto niet gekend, 1936.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

s

Omschrijving: Beeld Leo Spanoghe (beeldhouwer onbekend)
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

t

Omschrijving: Leo Spanoghe schilderend en plein-air.
Auteur van de foto niet gekend, 1941.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

U

Omschrijving: Leo Spanoghe schilderend en plein-air.
Auteur van de foto niet gekend, 1941.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

V

Omschrijving: Van links naar rechts: Guido Spanoghe, Leo Spanoghe, Elisa Pée en Julia Spanoghe.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

W

Omschrijving: Portret Leo Spanoghe
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

X

Omschrijving: Leo Spanoghe ruikend aan bloemen
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

Y

Omschrijving: Portret van Elisa Pée
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

Z

Omschrijving: Elisa Pée met de kinderen Guido en Julia in Engeland
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

aa

Omschrijving: Leo Spanoghe, Elisa Pee en Rodolphe De Buck in Engeland.
Auteur van de foto niet gekend, 1916

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

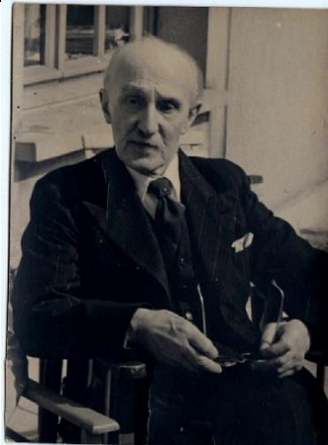
bb

Omschrijving: Portret Leo Spanoghe
Auteur van de foto niet gekend, 1936.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

cc

Omschrijving: Leo Spanoghe met zijn bril in de hand
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

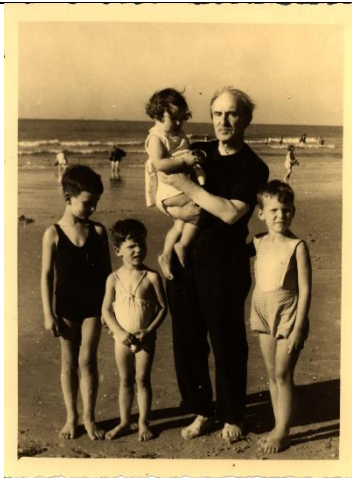
dd

Omschrijving: Portret Leo Spanoghe met hoed.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

ee

Omschrijving: Leo Spanoghe met enkele kinderen op het strand.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

ff

Omschrijving: Leo Spanoghe met enkele andere niet geïdentificeerde mensen op een schip.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

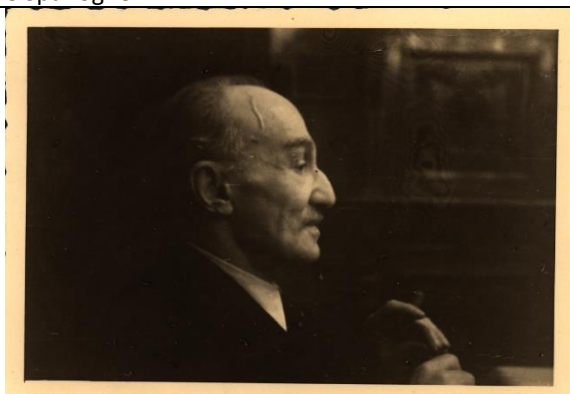
gg

Omschrijving: Leo Spanoghe met enkele andere niet geïdentificeerde mensen op een schip.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

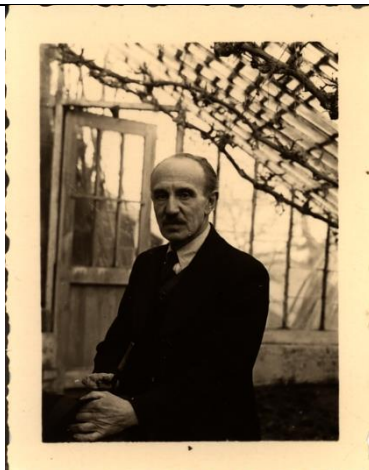
hh

Omschrijving: Portret Leo Spanoghe in profiel.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

ii

Omschrijving: Leo Spanoghe in een serre.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

jj

Omschrijving: Leo Spanoghe met zijn kleinkind in Melle.
Auteur van de foto niet gekend, 1940.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

kk

Omschrijving: Leo Spanoghe bij Zonnige dreef te Baasrode (cat. nr.)
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

ll

Omschrijving: Leo Spanoghe en Elisa Pée.
Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

mm

Omschrijving: Foto van een tentoonstelling, het grote schilderij achteraan in beeld, is *De Herfst* (cat. nr. 173)

Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

nn

Omschrijving: Leo Spanoghe tussen enkele van zijn werken

Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

oo

Omschrijving: Leo Spanoghe aan het schilderen in Vlassenbroek

Auteur van de foto niet gekend, 1935.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

pp

Omschrijving: Leo Spanoghe, zijn dochter en zijn kleinkind in Melle.

Auteur van de foto niet gekend, 1941.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

qq

Omschrijving: Leo Spanoghe na een prijskamp aan de academie.

Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

rr

Omschrijving: Leo Spanoghe schilderend en plein-air.

Auteur van de foto niet gekend, niet gedateerd.

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

Bijlage IV: Foto's voor het lokaliseren van Spanoghes kunstwerken

a

Omschrijving: Begijnhof Dendermonde

Heeft betrekking op het catalogusnummer: I 80

Bron: Eigen foto, 16 juli 2013.

b

Omschrijving: Begijnhof Dendermonde

Heeft betrekking op het catalogusnummer: I 83

Bron: Eigen foto, 16 juli 2013.

c

Omschrijving: Begijnhof Dendermonde

Heeft betrekking op de catalogusnummers: I 81 en 82

Bron: Eigen foto, 16 juli 2013.

d

Omschrijving: St.-Gertrudiskerk Vlassenbroek

Heeft betrekking op het catalogusnummer: I 86

Bron: Eigen foto, 17 augustus 2013.

e

Omschrijving: 't Ateljeeken Vlassenbroek (Vlassenbroek 99)

Heeft betrekking op de catalogusnummers: I 104 en 105

Bron: Eigen foto, 17 augustus 2013.

f

Omschrijving: Vlassenbroek met rechts de Schelde en links het kerkje van Vlassenbroek

Heeft betrekking op de catalogusnummers: I 112 en 113

Bron: Eigen foto, 15 februari 2014.

g

Omschrijving: De hoofdingang van het kerkje van Vlassenbroek met rechts de waterpomp

Heeft betrekking op onder andere de catalogusnummers: I 94 en 101

Bron: Eigen foto, 17 augustus 2013.

h

Omschrijving: Boskapel of kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Smarten Buggenhout (Kasteelstraat 212)

Heeft betrekking op het catalogusnummer: I 119

Bron: Eigen foto, 17 augustus 2013.

i

Omschrijving: Meebrug vanaf de Groenerei, Brugge

Heeft betrekking op de catalogusnummers: I 129, 130

Bron: Eigen foto, 31 juli 2013.

j

Omschrijving: Meebrug vanaf de Groenerei met boom op voorgrond, Brugge

Heeft betrekking op de catalogusnummers: I 133

Bron: Eigen foto, 31 juli 2013.

k

Omschrijving: Peerdenbrugbrug vanaf de Groenerei, Brugge

Heeft betrekking op het catalogusnummer: I 123

Bron: Eigen foto, 31 juli 2013.

l

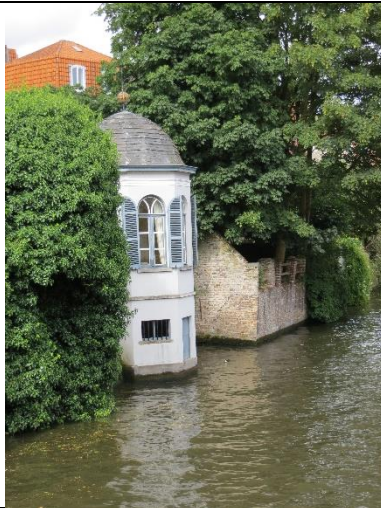

Omschrijving: Zicht op de Meebrug vanaf de Peerdenbrug, Brugge

Heeft betrekking op het catalogusnummer: l 10

Bron: Eigen foto, 31 juli 2013.

m

Omschrijving: Paviljoentje op de Groenerei, Brugge

Heeft betrekking op het catalogusnummer: l 4

Bron: Eigen foto, 31 juli 2013.

n

Omschrijving: Godshuis de Pelikaan, Brugge

Heeft betrekking op de catalogusnummers: l 137 en 139

Bron: Eigen foto, 31 juli 2013.

o

Omschrijving: Peerdenbrug vanaf de Groenerei, Brugge

Heeft betrekking op het catalogusnummer: I 127

Bron: Eigen foto, 31 juli 2013.

p

Omschrijving: Scheepswerf Baasrode

Heeft betrekking op onder andere de catalogusnummers: II 53, 55 en 56

Bron: Eigen foto, 15 februari 2014.

q

Omschrijving: Begijnhof van Kortrijk met de St. Annazaal

Heeft betrekking op het catalogusnummer: I 2 en 140

Bron: Eigen foto, 23 maart 2014.

r

Omschrijving: Kasteel Rooigem

Heeft betrekking op de catalogusnummers: I 5, 6 en 7

Bron: Patricia Van Vlaenderen, 2004 ("Beelden voor Kasteel Rooigem," laatst geraadpleegd op 11 mei 2014, <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/77513/beelden.>)

Bijlage V: Postkaarten om enkele werken te lokaliseren

a		
<p>Omschrijving: Baesrode, Aanlegplaats langs de fabrieken Oorsprong en datering niet gekend.</p>		
<p>Heeft betrekking op het catalogusnummer: II 280</p>		
<p>Bron: Privé-archief familie Spanoghe.</p>		
b		
<p>Omschrijving: Baesrode, Scheldezicht, Driehuiskens Merckx-Serpaes, datering niet gekend.</p>		
<p>Heeft betrekking op onder ander de catalogusnummers: II 53, 55, 56</p>		
<p>Bron: Eigen foto, 16 juli 2013.</p>		
c		
<p>Omschrijving: Baesrode, kerk Nels, datering niet gekend</p>		
<p>Heeft betrekking op de catalogusnummers: II 103 en 166</p>		
<p>Bron: Privé-archief familie Spanoghe.</p>		

d

Omschrijving: St.-Amands, zicht op de kaai
L. Van der Borgh-Wittock, niet gedateerd.

Heeft betrekking op het catalogusnummer: II 124

Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

e

Omschrijving: Oude Vest, Dendermonde
Nels, niet gedateerd.

Heeft betrekking op de catalogusnummers: I 15, 17 en 18

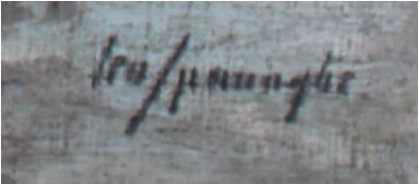
Bron: Privé-archief familie Spanoghe.

Bijlage VI: Signaturen

Hier wordt een overzicht gegeven van de signaturen, die op de werken van Leo Spanoghe terug te vinden zijn.

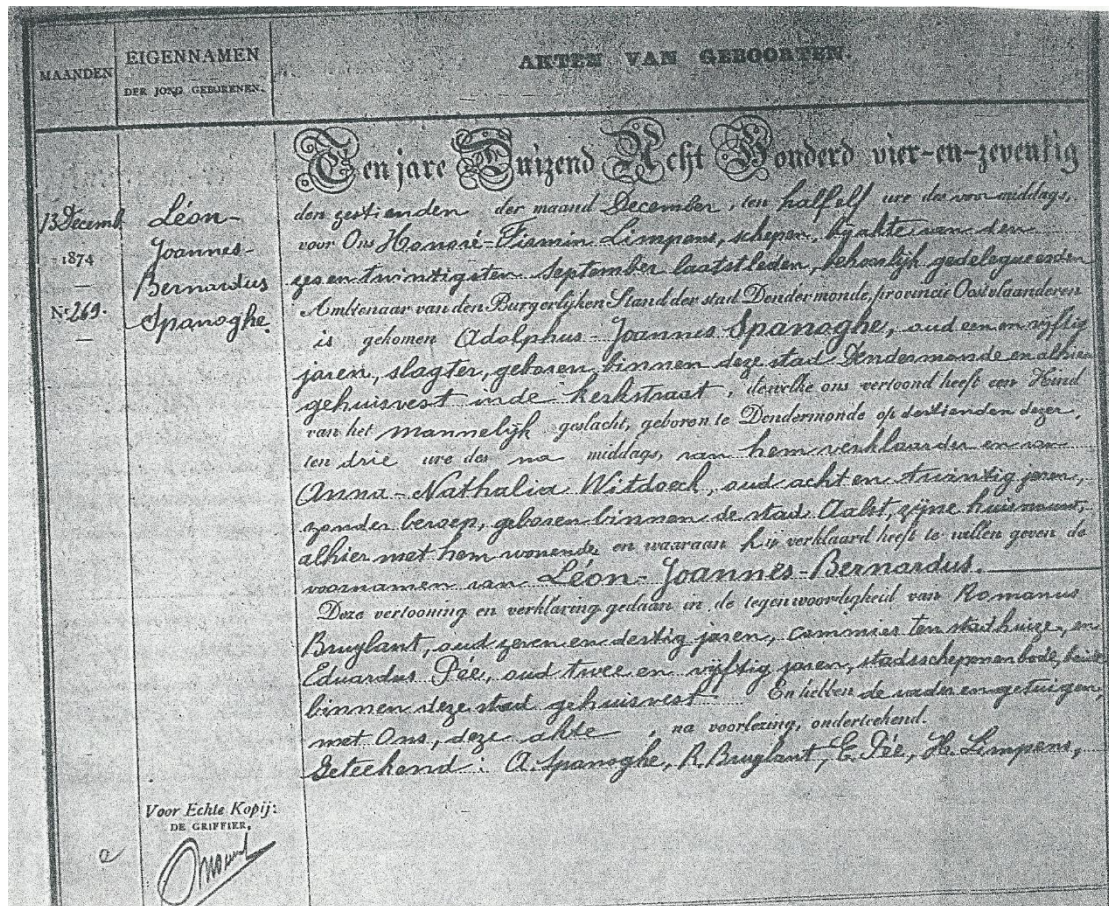
 <p>Paul Piron, <i>Signatures d'artistes Belges des XIXe et XXe siècles</i> (Brussel: Arts Antiques Auctions, 1989-1991), 544.</p>	 <p>Cat. nr. I 114</p>	<p>Van de werken die tot nog toe gekend zijn, komt deze signatuur het meest voor.</p>
 <p>Piron, <i>Signatures d'artistes Belges des XIXe et XXe siècles</i>, 544.</p>	 <p>Cat. nr. II 125</p>	<p>Deze signatuur komt minder voor in de werken die tot nog toe van Leo Spanoghe gekend zijn. Andere voorbeelden kunnen teruggevonden worden op de werken met nummer 184 en 185 in de catalogus. Deze werken zijn ofwel eenvoudig ofwel in paarse tinten. Het is bijgevolg waarschijnlijk een signatuur die door Spanoghe in het begin van zijn carrière werd gebruikt.</p>
	 <p>Cat. nr. II 190</p>	<p>Van deze signatuur is maar één voorbeeld bekend. Een variant daarop vinden we op het werk met nummer 159 in de catalogus.</p>
	 <p>Cat. nr. I 101</p>	<p>Deze signatuur komt meestal voor op werken die een minder afgewerkt karakter hebben. De signatuur bestaat uit de in elkaar verstrengelde initialen van de kunstenaar.</p>

Het komt ook voor dat Spanoghes werken niet gesigneerd zijn. Door enkele nabestaanden wordt er een signatuurstempel gebruikt.

	 <p data-bbox="587 568 735 598">Cat. nr. II 88</p>	<p data-bbox="1054 456 1267 486">Signatuurstempel</p>
--	--	---

Bijlage VII: Geboorteaktes

a) Geboorteakte van Leo Spanoghe

DATERING EN REGEST

16 december 1874, Geboorteakte van Leo Spanoghe. Léon-Joannes-Bernardus Spanoghe wordt geboren op 13 december 1874 als zoon van Adolphus-Joannes Spanoghe en zijn vrouw Anna-Nathalia Witdoeck.

TRANSCRIPTIE

Maanden	Eigennamen	Akten van Geboorten
13 Decemb	Léon	Een jare Duizend Acht Honderd vier-en-zeventig
1874	Joannes-	den zestienden der maand December, ten halfelf ure den voormiddags,
	Bernardus	voor Ons Honoré-Firmin Limpens, schepen, bij akte van den
Nr 269	Spanoghe	zes en twintigsten September laatsleden, behoorlijk gedelegeerden

Ambtenaar van den Brugelijken Stand der stad Dendermonde, provincie Oostvlaanderen

is gekomen Adolphus-Joannes Spanoghe, oud een en vijftig

Jaren, slagter, geboren binnen deze stad Dendermonde en alhier

Gehuisvest in de kerkstraat, dewelke ons vertoond heeft een Kind

van het mannelijk geslacht, geboren te Dendermonde op dertienden dezer

ten drie ure des namiddags, van hem verklaarder en van

Anna-Nathalia Witdoeck, oud acht en twintig jaren,

zonder beroep, geboren binnen de stad Aalst, zijne huisvrouw,

alhier met hem wonende en waaraan hij verklaard heeft te willen geven de voornamen van Léon-Joannes-Bernardus.

Deze vertooning en verklaring gedaan in de tegenwoordigheid van Romanus Bruglant, oud zeven en dertig jaren, commies ten stadhuize, en

Eduardus Pée, oud twee en vijftig jaren, stadsschepenen bode, beide

binnen deze stad gehuisvest. En hebben de vader en getuigen,

met Ons, deze akte, na voorlezing, ondertekend.

Geteekend: A. Spanoghe, R. Bruglant, E. Pée, H. Limpens,

Voor Echte Kopij

De GRIFFIER,

(...)

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 7a: Geboorteakte Léon-Joannes-Bernardus Spanoghe, 16 december 1874. (Privé-archief familie Spanoghe.)

b) Geboorteakte Egidius Spanoghe

November 19.	Spanoghe Egidius Oscar Léon.	Het jaar negentien honderd tien, den Negentienden November, ten vier ure namiddag, voor Ons Paul Robert Marie (...), Burgemeester, ambtenaar van den burgerlijken stand van Baesrode, is verschenen: Léon Jean Bernard Spanoghe, oud vijf en dertig jaren, kunstschilder, wonend in deze gemeente, Statiestraat, geboren in Dendermonde, dewelke ons heeft verklaard dat gisteren, ten zes ure namiddag, in deze gemeente geboren is een kind van het mannelijk geslacht, van hem verklaarder en van Elise Marie Jeanne Pée, oud vier en dertig jaren, zonder beroep, zijn echtgenote, geboren te Dendermonde en wonend in deze gemeente, Statiestraat.
96	149.	Welk kind hij Ons heeft vertoond en waaraan hij heeft verklaard te geven de voornamen van: Egidius Oscar Léon. Deze verklaring en vertooning gedaan in bijzijn van Arthur Van Praet, oud vijf en vijftig jaren, en van Arthur Van Hoeck, oud zestig jaren, gemeente- onderwijzers, beide wonende te Baesrode, plamen hiertoe den verklaarder aangezocht, en hebben Wij deze akte, die hijs hand is gespreekt, te verlijping overstulend met ten reter in de beide plunpen.
		1811 Arthur Van Praet J. Van Hoeck

DATERING EN REGEST

19 november 1910, Geboorteakte van Guido Spanoghe, de zoon van Leo. Egidius Oscar Léon Spanoghe wordt geboren op 18 november 1910 als zoon van Léon-Jean-Bernard Spanoghe en zijn vrouw Elise Marie Pée.

TRANSCRIPTIE

November	Spanoghe	Het jaar negentien honderd tien, den Negentienden November, ten vier ure namiddag, voor
19	Egidius	Ons Paul Robert Marie (...), Burgemeester,
	Oscar	ambtenaar van den burgerlijken stand van Baesrode, is verschenen:
	Léon	Léon Jean Bernard Spanoghe, oud vijf en dertig jaren, kunstschilder, wonend in deze gemeente, Statiestraat, geboren in Dendermonde,
96	149	dewelke ons heeft verklaard dat gisteren, ten zes ure namiddag, in deze gemeente geboren is een kind van het mannelijk geslacht, van hem verklaarder en van Elise Marie Jeanne Pée, oud vier en dertig jaren, zonder beroep, zijn echtgenote, geboren te Dendermonde en wonend in deze gemeente, Statiestraat;
		Welk kind hij Ons heeft vertoond en waaraan hij heeft verklaard te geven de voornamen van: Egidius Oscar Léon. Deze verklaring en vertooning gedaan in bijzijn van Arthur Van Praet, oud vijf en vijftig jaren, en van Arthur Van Hoeck, oud zestig jaren, gemeente- onderwijzers, beide wonende te Baesrode, getuigen hiertoe door den verklaarder aanzocht, en hebben Wij deze akte,

die bestand is (...), na voorlezing ondertekend met den vader en de beide getuigen

[Get.]

Leo Spanoghe

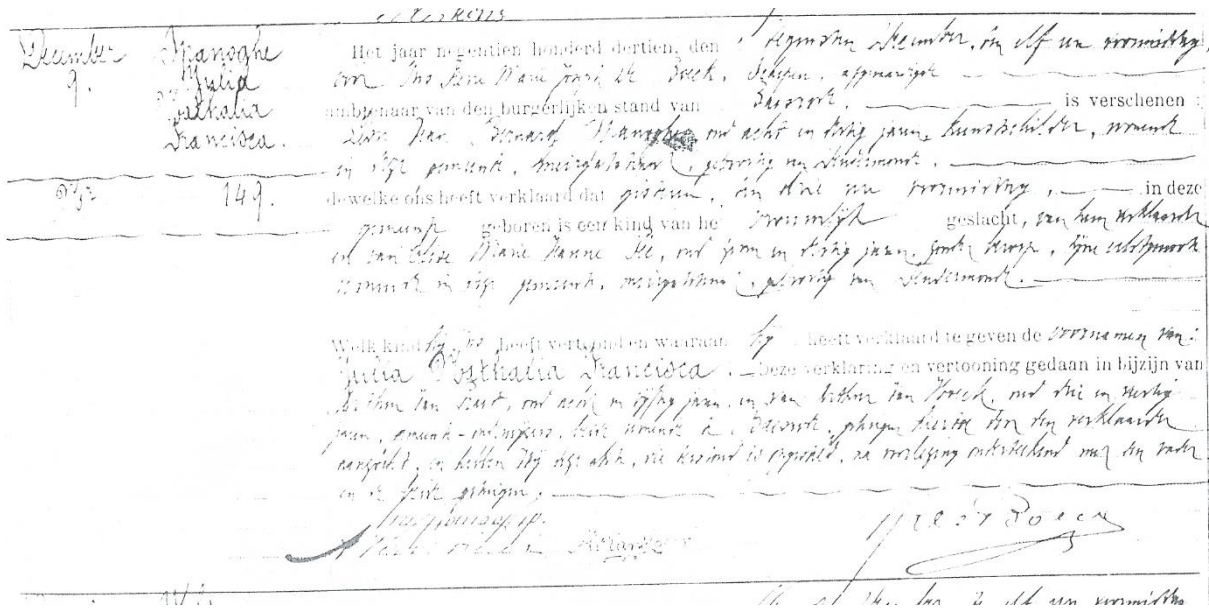
(...)

(...)

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 7b: Geboorteakte Egidius Oscar Léon Spanoghe, 19 november 1910. (Dendermonde: Stadsarchief.)

c) Geboorteakte Julia Spanoghe

DATERING EN REGEST

9 december 1913, Geboorteakte van Julia Spanoghe, de zoon van Leo. Julia Nathalia Francisca Spanoghe wordt geboren op 8 december 1913 als zoon van Léon Jean Bernard Spanoghe en zijn vrouw Elise Marie Pée.

TRANSCRIPTIE

December	Spanoghe	Het jaar negentien honderd dertien, den Negensten December, ten elf ure voormiddag,
9	Julia	(...) Marie Joseph De Boeck, Schepen, afgevaardigde
	Nathalia	ambtenaar van den burgerlijken stand van Baesrode, is verschenen
	Francisca	Leon Jean Bernard Spanoghe oud acht en dertig jaren, kunstschilder, wonend, in deze gemeente, meirgat (...) geboren in Dendermonde
[...]	149	dewelke ons heeft verklaard dat gisteren, ten drie ure voormiddag, in deze gemeente geboren is een kind van het vrouwlijk geslacht, van hem verklaarder en van Elise Marie Jeanne Pée, oud zeven en dertig, zonder beroep, zijn echtgenoot, woont in deze gemeente, meirgat (...), afkomstig van Dendermonde.
		Welk kind hij Ons heeft vertoond en waaraan hij heeft verklaard te geven de voornamen van:
		Julia Nathalia Francisca. Deze verklaring en vertooning gedaan in bijzijn van
		Arthur Van Praet, acht en vijftig jaren, en van Arthur Van Hoeck, oud drie en zestig
		jaren, gemeente-onderwijzers, beide wonende te Baesrode, getuigen hiertoe door den verklaarder

vader aanzocht, en hebben Wij deze akte, die bestand is (...), na voorlezing ondertekend met den

en de beide getuigen

[Get.]

Leo Spanoghe

(...)

(...)

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 7c: Geboorteakte Julia Nathalia Francisca Spanoghe, 9 december 1913. (Dendermonde: Stadsarchief.)

Bijlage VIII: Doodsbrief en doodsprentje Leo Spanoghe

De Heer en Mevrouw Guido SPANOGHE - PHILIPS en kinderen Leo, Herman, Pieter, Anna en Jan;
 De Heer en Mevrouw Karel MOORS - SPANOGHE en kinderen Jan, Godelieve, Maria en Pieter;
 De Heer en Mevrouw Robert BURGRAEVE - SPANOGHE;
 Mevrouw Weduwe Pieter SPANOGHE - RAYR;
 Mejuffter Maria SPANOGHE;
 De Heer en Mevrouw Désiré SPANOGHE - LUST;
 De Heer en Mevrouw Willy SPANOGHE - CREMERS en kinderen Monique en Guido;
 De Kinderen van wijlen Mevrouw Paula VANDENHOUTE - SPANOGHE: Jan, Tony, Willy en Erik;
 De familiën SPANOGHE, WITTOCK en PÉE;

melden U met diepe droefheid, doch met christene gelatenheid, het afsterven van hun dierbare vader, schoonvader, grootvader, broeder, schoonbroeder, oom, bloed- en aanverwant,

Kunstschilder LEO SPANOGHE
 Weduwnaar van Mevrouw Elise Pée

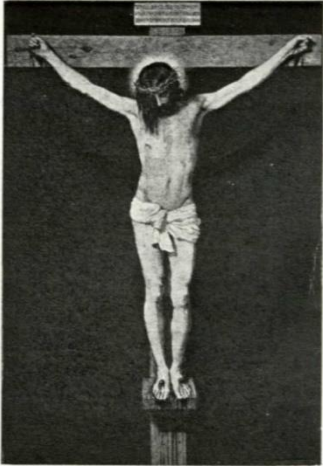
geboren te Dendermonde, de 13 December 1874, en overleden te Gent, de 26 December 1955, versterkt door de genademiddelen van onze Moeder de H. Kerk.

De plechtige lijkdienst, gevolgd van de begrafenis, waartoe U vriendelijk wordt uitgenodigd, zal plaats hebben op Vrijdag 30 December 1955, te 10 uur, in de parochiale kerk van St-Paulus.

Vergadering aan het sterfhuis, Meerstraat 89, te 9.30 u.

Wees zijn ziel in uw gebeden indachtig.

Gent, de 27 December 1955. Noch bloemen noch kransen.

LT301

O goede en allernooieste Jesus, zie ik buig mijne knieën in uwe tegenwoordigheid, ik bid en smeek U met de grootste vurigheid van mijn geres, dat gij U gewaandigt in mijn hart te drukken levendige gevoelens van Geloof, Hoop en Liefde, een waer betrouwen over mijne zonden en een zeter vasten wil om mij te beteren, terwijl ik met grote aandacht en dierfheid bij mij zelven overweeg en in den geest aanschouw uwe vijf wonden, hebbende voor ogen hetgeen de profet David reeds in uw mond plaatste over U zelve, o goede Jesus: Zij hebben mijne handen en voeten doorboord en al mijne beenderen geteld.

(Volle afzant.)

†

Het heeft de Heer behaagd, de ziel tot zich te roepen van

Kunstschilder Leo Spanoghe
 Weduwnaar van Mevrouw Elise Pée

geboren te Dendermonde, de 13 December 1874, en zacht in de Heer ontslapen te Gent, de 26 December 1955, gesterkt door de genademiddelen van onze Moeder de H. Kerk.

De eenvoudige goedheid van zijn gemoed, en zijn bestendige betrachting van al wat schoon is, verwierven hem aller vriendschap en achting.

Zorgzaamheid, toewijding en werkzaamheid waren deugden die hij in de hoogste mate ten bate van zijn gezin beoefende.

Zijn bloed- en aanverwanten vonden bij hem steeds alle steun die een liefhebbend, edel en rechtschapen familielid kan verlenen.

Voor degenen die zijn genegenheid zochten, was hij een trouwe vriend.

Aan de wereld gaf hij het schoonste dat zijn kunstenaarshand scheppen kon; terwijl hij voor de Schepster van zijn ziel dit schoonste der kunstwerken gaaf bewaarde.

Mijn dierbare kinderen en kleinkinderen, weest niet beangst omdat de Almachtige God het oogenblik van ons sterven verborgen houdt. Wie de Algoede Heer dient en tot Hem een bestendig gebed richt door, zoals ik, hier op aarde onverpoosd zijn plicht te doen, mag ieder oogenblik op een zalige eeuwigheid rekenen.

Hierboven zal ik, samen met uw Moeder en Grootmoeder, die mij is voorgegaan, bij de Heer voor U ten beste spreken, opdat wij elkaar eens voor eeuwig zouden mogen terugvinden.

Hebt allen dank voor hetgeen gij voor mij deedt; vooral gij, mijn dochter en schoonzoon.

Hebt dank, mijn lieve kleinkinderen, omdat ik in de stralende warmte van uw kinderlijke liefde nog enkele jaren vertroosting en verkwikking mocht vinden.

God zegene mijn kinderen en kleinkinderen, mijn familieleden en mijn vrienden. God zegene allen.

VOOR UW TROOSTVOLLE BLIJKEN
 VAN DEELNEMING DANKEN U

DE FAMILIËN SPANOGHE, WITTOCK
 EN PEE.

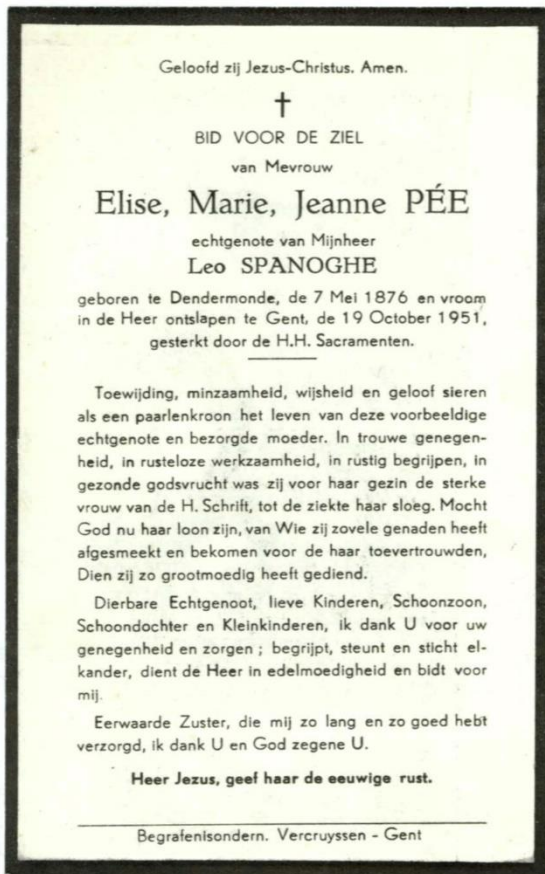
DATERING EN REGEST

26 december 1955, Doodsbrief en doodsprentje Leo Spanoghe, gestorven op tweede kerstdag 1955.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 8: Doodsbrief en doodsprentje Leo Spanoghe, 1955. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage IX: Doodsprentje Elise Pée

DATERING EN REGEST

19 oktober 1951, Doodsprentje Elise Pée, de echtgenote van Leo Spanoghe.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 9: Doodsprentje Elise Pée, 19 oktober 1951. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage X: Tweejarige prijskampen

In 1889-1890 neemt hij deel aan de tweejarige prijskamp van de Dendermondse academie. Op 26 augustus vindt de plechtige prijsuitreiking plaats en Spanoghe doet het goed. In de 'Eerste en Tweede Sectie van Onderwijs, Figuur en Ornament, Klas van Gezichten, 1ste Afdeling, Prijs van Uitmuntendheid, Stedelijk Eermetaal van 2de klas' haalt Spanoghe de eerste prijs met 121, 75 punten op een maximum van 140. In alle onderdelen behaalt hij de eerste prijs: 'Teekening naar pleisteren Gezichten', 'Teekening naar Ornementen' en 'Doorzichtkunde'. Op het onderdeel 'Proportiekunde' moet hij ene Jules De Wolf met één punt voorlaten. De tentoonstelling van de prijskampstukken gaat door van 24 augustus tot 31 augustus in de academie in de Dijkstraat.⁶⁹⁴

Afb.1: Medaille van de tweejarige prijskamp 1889-1890 van de academie van Dendermonde.
(Bron: Privé-archief familie Spanoghe, Foto: Pieter Spanoghe, niet gedateerd)

De uitspraak van de Groeve blijkt toch dicht bij de waarheid aan te sluiten: "In elke prijskamp waaraan hij [Spanoghe] deelnam behaalde hij een eerste prijs".⁶⁹⁵ Hij verzamelt heel wat medailles (afb. 1-5). Spanoghe zet zijn 'zegetocht' verder met volgende resultaten:

- Prijskamp 1891-1892: In de 'Eerste en Tweede Sectie van Onderwijs, Klas van Hoofden, Prijs van Uitmuntendheid, Klein koninklijk zilveren Eermetaal': op de eerste plaats: Spanoghe: 134,5/140.
 - o Met een eerste plaats voor de onderdelen 'Teekening naar hoofden' (gedeeld met Jan Maes), 'Ornament' en 'Doorzichtkunde'.
 - o Met een tweede plaats voor de onderdelen 'Ontleedkunde-Spieren'.

Hij eindigt dus als eerste in deze prijskamp en laat de niet onbekende Jan Maes (1876-1974) achter zich.⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige prijskamp 1889-1890 (Dendermonde: F.-J. Du Caju, 1890).

⁶⁹⁵ Dirk De Groeve, "Geschiedenis van de Academie voor Schone Kunsten 1800-1935 te Dendermonde," (Lic. diss., Universiteit Gent, 1974), 83.

⁶⁹⁶ Jan Maes (1876-1974) wordt tussen 1939 en 1942 directeur van de Dendermondse Academie. (Jean-Pierre De Bruyn, *De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering*, (Dendermonde: Ronde Tafel 57, 1994), 11 en 193.)

De prijzen worden uitgereikt op 30 augustus 1892 en de tentoonstelling heeft plaats van 28 augustus tot 4 september in de academie, in de Dijkstraat.⁶⁹⁷

Afb. 2: Medaille van de tweejarige prijskamp 1891-92 van de academie van Dendermonde: Klas van Hoofden, Prijs van uitmuntendheid Spanoghe. (Bron: Privé-archief familie Spanoghe, Foto: Pieter Spanoghe, niet gedateerd)

- Tweejarige prijskamp 1893-1894: In de 'Klas der Antieken, Prijs van uitmuntendheid, Groot Koninklijk zilveren Eermetaal': op de eerste plaats: Spanoghe: 137/140:
 - o Met een eerste plaats op alle onderdelen: 'Teekening naar Antiek Beeld', 'Ornamentatie', 'Ontleedkunde-Spielen' (gedeeld met Jan Maes) en 'Doorzichtkunde'(gedeeld met Jan Maes).

In deze klas is de directeur Rosseels professor.⁶⁹⁸

De prijzen worden uitgereikt op woensdag 29 augustus 1894 en de tentoonstelling der prijskampstukken liep van 26 augustus tot 2 september in de academie in de Dijkstraat.⁶⁹⁹

Afb. 3: Medaille van de tweejarige prijskamp 1893-1894 van de academie van Dendermonde: Klas der Gezichten, 1e prijs van uitmuntendheid Spanoghe. (Bron: Privé-archief familie Spanoghe, Foto: Pieter Spanoghe, niet gedateerd)

Tweejarige prijskamp 1895-1896: 'Eerste en Tweede Sectie van Onderwijs, Figuur en Ornament, Klas van Teekening naar de Natuur, Prijs van Uitmuntendheid': Spanoghe:

⁶⁹⁷ Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige prijskamp 1891-1892 (Dendermonde: F.-J. Du Caju, 1892).; "Uitslag Prijskamp 1891-1892," *De Onpartijdige*, 26 juni 1892.

⁶⁹⁸ Jean-Pierre De Bruyn en Aimé Stroobants, *De Dendermondse Schilderschool, doorheen twee eeuwen kunstacademie 1800-2000*, (Dendermonde: Ronde Tafel 57: 2000), 6.

⁶⁹⁹ Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige prijskamp 1893-1894 (Dendermonde: De Onpartijdige, 1894).

- Met de eerste plaats in de onderdelen: 'Teekening naar Levend Model' (gedeeld met Jan Maes), 'Ornamentatie', 'Ontleedkunde-geraamte' (gedeeld met Jan Maes), 'Ontleedkunde-spielen' (gedeeld met Jan Maes) en 'Doorzichtkunde' (gedeeld met Jan Maes)
- Met de tweede plaats in het onderdeel: 'Teekening naar Antiek Beeld', waar Jan Maes de eerste prijs behaalt.⁷⁰⁰

Afb. 4: Medaille van de tweejarige prijskamp 1895-1896 van de academie van Dendermonde: Klas van Teekening naar de Natuur, 1e prijs van uitmuntendheid Spanoghe. (Bron: Privé-archief familie Spanoghe, Foto: Pieter Spanoghe, niet gedateerd)

- Tweejarige prijskamp 1897-1898: In de 'Eerste en Tweede Sectie van Onderwijs, Figuur en Ornament, Klas van Teekening naar de Natuur, 1e Afdeling, Prijs bij Herhaling': Spanoghe (1e prijs van uitmuntendheid in den kampstrijd van 1895-1896):
 - Met de eerste plaats in de onderdelen: 'Teekening naar Levend Model' (gedeeld met Jan Maes) en 'Ornamentatie'.
 - Met de tweede plaats in de onderdelen: 'Ontleedkunde-geraamte', 'Ontleedkunde-Spielen' en 'Doorzichtkunde'.

Hier moet hij ene Desiré Maes laten voorgaan.⁷⁰¹

Afb. 5: Medaille van de tweejarige Prijskamp 1896-1898 van de academie van Dendermonde: Klas van teekening naar de natuur 1e afdeling, Prijs bij herhaling Spanoghe. (Bron: Privé-archief familie Spanoghe, Foto: Pieter Spanoghe, niet gedateerd)

⁷⁰⁰ Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige prijskamp 1895-1896 (Dendermonde: De Onpartijdige, 1896).

⁷⁰¹ De beoordeling van den tweejarigen prijskamp 1897-1898, Koninklijke Academie voor Schone Kunsten- algemene documentatie, 301.1, Dendermonde, Stadsarchief.

- In de prijskamp van 1899-1900 wordt Spanoghe vermeld bij 'Hoogere studiën, Buiten Prijskamp, Schilderkunde' voor de onderdelen 'Figuur naar natuur', 'Teekening naar levend model en antiek' en 'Ornamentatie'.⁷⁰²
- Tweejarige prijskamp 1901-1902: In het 'Hoger onderwijs, Teekening naar Levend Model, Antiek Beeld en Ornament' wordt de 'Bijzondere prijs met hoogste voldoening van de jury' toegekend aan Jan Maes, Leo Spanoghe en Adolf Willems (1866-1953)⁷⁰³.⁷⁰⁴
- Tweejarige prijskamp 1903-1904: in het 'Hoger onderwijs' wordt 'de Bijzondere prijs met eervolle vermelding van den Jury' toegekend aan Jan Maes en Leo Spanoghe.

De prijsuitreiking vindt plaats op 31 augustus 1904.⁷⁰⁵

⁷⁰² Frans Van Schoor, *Eenige bijzonderheden betreffende het honderdste verjaarsfeest van de inrichting der Kon. Akademie van Schoone Kunsten en der Rechtbank van 1ste Aanleg ...* (Dendermonde: S.n., 1900), 23-58.

⁷⁰³ De Bruyn, *Een kunsthistorische benadering*, 223.

⁷⁰⁴ *Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, tweejarige prijskamp 1901-1902* (Dendermonde: De Onpartijdige, 1902).; "De Academie van Schoone Kunsten," *Het Ros Beiaard*, 22 augustus 1926, 1.

⁷⁰⁵ Jean-Pierre De Bruyn, *Ferdinand Willaert 1861-193: een dialoog met het impressionisme* (Sint-Niklaas: Stadsbestuur, 1989), 79, 134.; De Bruyn, *Een kunsthistorische benadering*, 176, 184, 188.

Bijlage XI: Brieven van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid

Brief 7 oktober 1937

Herman ik heb zoo wat gezukt
 heb met mijn oogen die volgers
 te krijgen van de orgoneerders
 door het te veel voortbrengen van
 geluid waren nu die veld had
 gebracht. Soms ik weinig wist
 kon ik alles in orde maken de
 mond beter kien dat ik niet
 over het gewicht van het water
 moest. Maar ik was in orde met
 mogelijke is vol water en nog
 meer te weten.
 Het spijder betreft die zelf
 tot over de hand met het
 en heeft den baalder het veel
 en leechmenigen door het
 het kal me beteren als te met
 tussen twee om. Soms in de
 maalen met wesen in alle
 geval. Hij staat er volgens
 ges voor maar soms is het
 het vervelend ne weg te kien
 die is voordeelig is by hem
 dechik als hij niet wil
 niet maken ten eerlyk blijven
 Ik hoor altijd met verzoegen
 dat hij het opzekerlyk still in
 Conge en heb ook wel wat
 heb ik niet dat ik niet
 zoo medelyk verstaal het
 mond van hem. Het is
 Soms heb ik gelukkige herin
 netingen

Brugge 7. okt. 37

Dank Herman

Ik ben voor lozenblik in
 Brugge aan't schilderen en
 hier hier toeristen van alle
 nationaliteit passeeren vroeg
 en achter mijn schilderscheel
 maar my geen enkel compliment
 anders dat ik al wel eens de
 complimenten door overbrengen
 aan den Herman. Nu dat
 staat niet, en aangezien de
 daonden zoo lang zijn
 vind ik de tijd om 't wat
 te schrijven.
 Nu, wat denk Gy over het
 nieuws dat Gy over Hilde en
 Guido ontvingen hebt? Moet
 Gy er soms iets tegen hebben
 Moet Gy niet te lang wachten
 van het steynen en niet lang te
 vallen spowachten om die arde
 staps te geven, hetgeen uit dan
 loer dal best vanden van al met
 in den weg staat. Zoo heeft
 Gy ik voor hem, by ik blijf het
 niet altijd, hij een volloving!

2
 Maar dat komt ook wel
 in orde want de tijd pleegt
 snel en l'espero heel vore
 bij ons thuis zijn wij er alle
 gelukkig om en hoopen het
 beste, ook schijnt madame
 Philips en Selby volkomen
 in te stemmen met de blipke
 verwachting, het schijnt begin
 van te klinkende port. Het er
 getrouwt worden.
 Men verhele mij dat Gy altijd
 meer opgevullt hebt. Het
 uit verdragen in Congo. de ver
 wonderd my van 't niet, en
 is la wansheid dat Gy dit wens
 terugkeren in Belgien. Het dill
 kunnen gevonden worden.
 Zoals ik 't schrijf heb ik in
 t schoone Brugge voor een
 tyde, spijlig dat ik niet hier
 te zagen heb. Gaveelgeel hebt
 het. Zoo ne schoone middag
 Gy hier er seffens aan de kust
 en vindt het in overloed om
 gemaklyk te schilderen
 al hoewel het hier schoon
 is. Nu ik heb een naar
 bij ik willen overleegen

3
 en't schijnt dat heel's Korleking
 het mogelijk worden dat men
 met ne wekerend Conge de
 beer en terug reis naar Congo
 heel kunnen doen?

 dit is ne krabbel van een
 Schilder die ik vandag
 Schilderde - dit is goed
 al't kunnen wil

Leo ben ik nu acht dagen
 in Brugge aan de bezigheid
 en word het slijaan gwon
 dood ik met teguren kien
 naar landmond. Het is aan
 waar het nu zondag de flamme
 jaarmarkt is met het kien
 het kien la waas. Het kien
 aardig doen me dat het in
 Brugge zoo stil word aan
 hier de toeristen het bina
 afgetraht zijn. Guido
 alhier ne zondag en jam
 merd omdat politiek ver
 gaderingen (tegenwoordig)
 al zijn hier. Het is het
 nensers - geen wonder
 die ook dat Hilde ne
 politiek naar de weerd
 kende - nu dat Rom
 allemaal wil goed
 moet hy voortgaal me
 weel. Blijft Gy nog ne
 Minister van Financien
 als Seboonboek

 nu werk naar
 de de mek (demeer brug)

TRANSCRIPTIE

“Blad 1:”

Herman ik heb zoo wat gesuk-
keld met mijn oogen die volgens
't zeggen van den oogmeester
door het te veel rooken aan-
getast waren nu die vent had
gelijk sinds ik weinig rook
komt alles in orde maar ge
moogt zeker zijn, dat ik zeer
ongerust geweest ben, het ware
voor mij een ware ramp ge-
weest. nu 't is in orde
en mogelijk is wel onzin er nog
over te praten.

Wat Guido betreft die zit
tot over zijn hooren in 't werk
en heeft den laatsten tijd veel
embetementen doorleefd
toch zal nu beteren als ze met
tweeën zijn om sommige
zaken opte lossen in alle
geval. Hij staat er volgens
goed voor maar soms is het
wel vervelend ne weg te kiezen
die u voordeelid is bijzon-
derlijk als Gij U niet wilt
vuil maken en eerlijk blijven.
Ik hoor altijd met genoeg
dat Gij het opperbest stelt in
Congo en heb ook wel wat
~~jaloers~~ spijt dat ik mij
zoo moeilijk verplaatst
want van mijn verblijf in
Engeland heb ik gelukkige herin-
neringen.

Brugge, 7. Oct. 37

Beste Herman

Ik ben voor 't oogenblik in
Brugge aan 't schilderen er
zijn hier toeristen van alle
nationaliteit passeeren vóór
en achter mijn schildersezal
maar nog geen enkel Congolees,
anders zou ik al wel eens de
complimenten doen overbrengen
aan den Herman. Nu dat
gaat niet, en aangezien de
avonden zoo lang zijn
vind ik de tijd om U wat
te schrijven.

Nu, wat denk Gij over het
nieuws dat Gij over Hilda en
Guido ontvangen hebt? Moest
Gij er soms iets tegen hebben
dan moogt Ge niet te lang wachten
van ze schijnen er niet lang te
zullen op wachten om den grooten
stap te doen, hetgeen wij dan
toch het best vinden en er niets
in den weg staat. Zoo zullen
zij u vóór zijn, bij U blijf het
nog altijd bij een verloving.

“Blad 2:”

2

maar dat komt ook weldra
in orde: want de tijd vliegt
snel en l'espoir fait vivre.
Bij ons t'huis zijn wij er alle
gelukkig om en hopen het
beste, ook schijnt madame
Philips en Betsy volkomen
in te stemmen met de blijde
verwachting, het schijnt begin
van toekomende jaar zal er
getrouwt (sic.) worden.
Men vertelde mij dat Gij altijd
zeer opgewekt schrijft over
uw verblijven in Congo. dit ver-
wonderd (sic.) mij van U niet en
't is te wenschen dat Gij bij uwen
terugkeer in België't nog zult
kunnen gewend worden.
Zoals ik U schrijf zit ik in
't schoone Brugge voor een
tijdje, spijtig dat ik mij hier
vroeger niet gevestigd heb.
Het is zoo ne schoone midden.
Gij zijt er seffens aan de Kust
en vindt stof in overvloed om
gemakkelijk te schilderen.
Alhoewel het hier schoon
is, zou ik toch eens naar
bij U willen overvliegen

3

en 't schijnt dat zulks kortelings
zal mogelijk worden dat men
met ne weekend coupon de
heen en terugreis naar Congo
zal kunnen doen ?

dit is ne Krabbel van een
schilderij die ik vandaag
schilderde – dit zoo goed
als't lukken wil

“Blad 3:”

Zoo ben ik nu acht dagen in Brugge aan de bezigheid en word (sic.) het stilaan gewoon zoodat ik met tegenzin terug naar Dendermonde zal gaan waar het nu zondag de fameuze jaarmarkt is met al zijn helsch lawaai. 't zal maar aardig doen nu dat het in Brugge zoo stil wordt aanzien de toeristen het bijna afgetrapt zijn. Guido schrijf me vandaag en jammerd (sic.) omdat politieke vergaderingen (tegen zijn goeste) al zijn vrijen tijd in beslag nemen – geen wonder dus ook dat Hilda de politiek naar de weerlicht zendt – nu dat komt allemaal wel goed. moest hij voortgaan wie weet krijgt Gij nog ne minister van finacie als schoonbroer.

nog werk van
deze week (de meebrug)

“Blad 4:”

nog eenige dagen blijf ik in Brugge, na den Herfst is het hier afgelopen. de dagen te kort en bij vreemde menschen wordt het maar treurig. alhoewel ik met tegenzin Dendermonde moet gaan bewoonen, ik geloof ook niet dat dit nog lang zal duren, liever zat ik ten uwent in Congo – misschien komt dit nog wel eens! Herman, ik heb gedaan met zagen, gaan op zoek naar ne postzegel en schrijf U nog wel eens bij gelegenheid, ik kan zoowel terwijl ik aan U denk wat op papier krabbelen en zoo teeken van leven geven. Hartelijke groeten,

Leo Spanoghe

Vandaag toen ik de Gazet in handen nam zag ik het portret van Gust De Boeck den Componist die U bekend is en las spijtig genoeg dat hij op 72 jarigen leeftijd schielijk gestorven is. Herman nu gaan ik naar bed en schrijf morgen verder

iets in dezen zin. Schilderde ik vandaag in gouache.

Brief 27 oktober 1937

Brugge 27. Oct. 37

Beste Herman

Het ministerie van Zeeland is gevallen dat kan mij weinig verdommen maar dat de bladeren gevallen zijn en dus hier in Brugge mijn matten moet op rollen dat is wat anders.

Ik zit hier al drie weken te borstelen veel regen en weinig zonneschijn. dat zal bij U zeker 't geval niet zijn, als Ge ginds wat zon kunt missen stuur ze gerust naar hier.

Ik heb hier een dreef gevonden die nu in den herfst met zon iets prachtigs is maar 't weer valt niet mee.

Herman Gij in Congo en ik in Brugge dat moet voor ons beide families op 't zelfde neerkomen, ze hoopen op onze terugkomst en verlangen te weten of wij het goed stellen en zijn ook voldaan zulks te vernemen. Ik benijd

nog weleens uw verblijf in Congo dat moet daar wel prachtig zijn voor schilders en beeldhouwer in het bijzonder, ook wel voor U. en dan die reis? en die nieuwe horizonen, dat moet wel het leven voller maken G'hebt wel iets gevonden naar uw zin, en ook dat Ge weet dat alles bij u t'huis goed gaat, dat iedereen daar gelukkig is. Herman

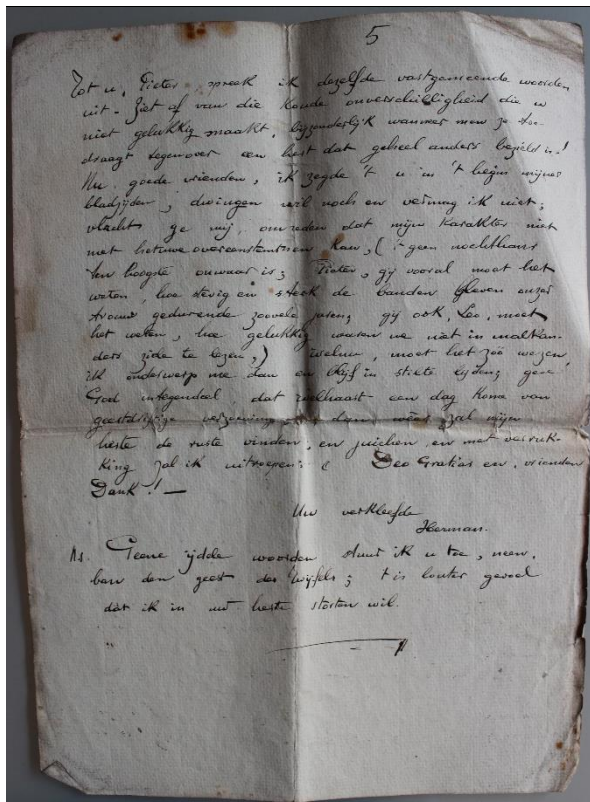
jongen, ik moet het stoppen ik moet vertrekken naar Dendermonde ik zou graag nog een paar krabbelingsken gemaakt hebben – dat komt wel nog. Hartelijke groeten

Leo Spanoghe

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 11: Brief van Leo Spanoghe uit Brugge aan een familielid, oktober 1937. (Privé-archief familie Spanoghe.)

DATERING EN REGEST

16 december 1899, Brief van Herman Broeckart aan Pieter Gorus en Leo Spanoghe. Broeckart vraagt in deze brief uitgebreid om vergiffenis. Hij schrijft dat hij de kwaadaardige was van "het toneelstuk" dat zich in Vlassenbroek afspeelde. Er moet met andere woorden iets gebeurd zijn in Vlassenbroek wat de vrienden Gorus en Spanoghe Broeckart kwalijk namen. Uit de brief zou afgeleid kunnen worden dat er liefdesperikelen aan de basis lagen van de ruzie.

TRANSCRIPTIE

“Bladzijde 1:”

Zaterdag- 's namiddags – 16 dec 99.

Goede Vrienden Leo en Pieter,-

Ik schrijf uit dwang en schrijven verkies ik boven mondelingsch gesprek; omdat bij dit laatste, ik telkens onder den invloed ben van de pijnlijkste indrukken, die me dan ook ongetwijfeld beletten moeten vrij te spreken, en bij u, verre van eene betere stemming te weeg te brengen, u meer en meer van mij wellicht moeten doen afkeeren, omdat mijne bitsigheid en mijn koortsig verdedigen u hinderen – Nu echter verklaar ik, kalm en tracht met klaren geest, kortbondig althans, uit een te zetten wat al aanleiding heeft gegeven tot uw noodlottig besluit, dat me zoo rampzalig moest maken; verder mijne onvoorzichtige handelwijze tegenover vrienden, wier al te gevoelig koste ↓ mijn gevoelig gedrag [niet vermocht te lijden. Ik bid u met aandacht deze regelen te lezen, en mochtet gij 't niet doen tegen dank !

- 't En is geene pleitrede die voor doel heeft u te dwingen mij weder in den innigen vrien- denkring van vroeger aan te sluiten, 't is enkel eene plichtsrede die ik voer, welke alsmede tot middel dienen zal mijn hertenzeer te verzachten, en u, zoo niet gelukkiger te maken, dan toch den (...) twijfel zal doen bannen, benevens de droeve beschuldiging die op mij weegt sinds zoo lang.

O vrienden, (zoo heet ik u immers) wat al voorvallen zijn er dit laatste half jaar in mijn leven, nog zoo jeugdig, ontstaan, van den dag af mijner intrede in de kunstwereld! Wat al wederwaardigheden, niet te tellen, en hoe afwisselend!

Er is een vlekje, een klein, schier ongemerkt plekske grond op dees aarde, dat de toneelplaats moest zijn van een zoo wonder als innerlijk schouwspel, waar ik de rol, de droeve zou in spelen.

“Bladzijde 2:”

De naam ervan schemert me onophoudelijk voor oogen, (...) eens in guldene letters, niet licht onthaald, (ik sleet er enkele gelukkige stonden) dan weer in ake- lig zwart, als afbeelding van mijn ongelukkig verblijf.)

Ik lees: Vlassenbroek !

Gij beiden ook hebt op het terrein van het schouw- toneel gestaan ! – Door mijn toedoen ? O, vrienden durft zoo niet spreken, 't is al te zondig ! De natuur heeft over ons gebied: “- Er was een tijd, En 'k werd beproefd, omdat men zich verzette tegen 't doel dat ik in oog had, ik werd beproefd, en 'k was gelukkig, want er waren besten die in overeenstemming klopten met het mijne, ik ontmoette vriendenbesten. Dan kwam een tijd, en een geest, een sombere geest kwam onverwacht, en sprak mij aan: “Volg mij, over u heersch ik voortaan, mijn slaaf zijt gij.” Maar ik geloofde niet, want 'k was verblind, en ik volgde den geest wyl ik dacht, hij leidt me tot Geluk ! –

Dagen vloden, en onverpoosd zweefde de geest naast mij, en hij blies me verrukkelijke woorden in, woorden van hemelschoete zaligheid, van puur genieten, en immer word ik meegesleurd.

Nu zou een nieuw tijdperk aanbreken: Die Geest, ...”Liefde” en ik kende hem dan ook weldra bij name, en hij was broeder van vele onheilsgeesten, die ik later leerde kennen, omdat zij ook over mij ge(...) hadden. –

Dan, de Liefde had mij vervoerd. Den weg dien wij betraden verloor zijne rechte lijnen zijne gangbaarheid, werd een dwaalpad, en liep eindelijk uit op woeste vlakten, steile gebergten, diepe afgronden. Maar ik zag het niet, want ik bleef verblind. Ik zuchtte en zweette, vermoeid en uitgeput; spottende geesten rondom mij en hoorde ik schaterlachen, maar de Liefde gebood: Vooruit! en 'k wou vooruit, en diep en dieper doolde ik voort.

“Bladzijde 3:”

Dagen vloten weer en nachten, want afgekeerd was mij de ruste. Ik pijnde voort, aanbad de Hoop; ze aanhoorde mij maar welhaast ook hoorde ik ze spotten, zij! 'K aanbad den Moed. Eerst geleidde hij mij, en kampte fel ter mijner verdediging tegen alle de geesten van Onheil: en zou wellicht den strijd overwinnen! Eilaas, een nieuwe geest, walgend en afschuwend, trad in 't tijdperk: de Wanhoop! Sterk was hij gewapend; en wreeselijk zwaaide hij zijn wapen in 't ronde, en bulderde: “Mij zij de zegel!” Te vergeefs riep ik om hulpe; de waanhoop rukte me uit de armen van den Moed en de Hoop; en vluchtte weg met mij; een geest echter zou me niet verlaten, de liefde, omdat hij zo sterk was, en hij volgde me onverpoosd.....

Het schouwspel loopt ten einde:
Zoo immer dwalend met die twee geesten, leefde ik voort al strompelend en slenterend in die wereld van ramp en ontgoocheling; die me een echte toverwereld (...), en zoo, vrienden, leef ik immer voort.....

O mochte een dag aanbreken, dat de Hoop en ook tevens de gelukkige wezentlijkheid mij komen sterken in 't leed dat me aan 't herte knaagt. -

Dat smartelijk schouwspel, vrienden gij hebt het bijgewoond, maar uwe oogen waren verduisterd, en klaar en zaagt gij niet, want de nevel des twijfels belemmerde uw gezicht. De twijfel, vervloekte Geest van onzen tijd! In wien heeft de mensch betrouwen nog? Eén woord, één ongelukkig en onvoorzichtig woord breekt opeens de banden der vriendschap! Een oogenblik van driftig handelen verwijderd den vriend, de twijfel bestaat, groeit aan, wordt niet meer uit te rukken. Treurig lot der Stervelingen !

“Bladzijde 4:”

Eene ziel in het diepste bestudeeren, dat kan men niet ! Dat is niet in de macht des menschen. Hoe verre strekt onze zwakheid niet ! en daarom dan ook weet ik ten uiterste het gedrag van u beiden te verklaren.

Hier vang ik een allerbelangrijkst punt aan: Ik, vrienden, ik ben onvoorzichtig geweest, dat beken ik, zooals ik deed van in den beginne, want telkens na een noodlottige daad, had ik woorden van verontschuldiging in den mond, en was ik beschaamd maar gesteund (...) door de gedachte dat alles voortspoot niet alleenlijk uit de krankheid van mijn geestesgestel, maar ook uit de hevige (...) die me overmeesterde en me blind sloeg., tot dat het meer licht werd en ik, onder eener vloed van tranen, al het droevige zag en na-deelige van mijne doenwijze of van mijn gesprek. Sloegt ge dat gade ? Menige rampzalige uren zijn alzoo vervlogen. Gij zweegt, maar zaagt. (...) opgroeien om mij als een kwaadwillige te doen beschouwen ? Neen, redens

alleenlijk om medelijden te verwekken: Wat had ik van noode? Troost, eenige welgemeende woorden van opbeuring !

Nu, ik werp eenen doek over dit nare, en wil dat grievend hoofdstuk eindigen met u vooreerst, Leo, erbarmen af te smeken, om niet op mij als op een best gewetenlooze neer te blikken: onwetens, en verre van ooit met opgezetten wil te hebben gehandeld, zaaide ik eene netel- en giftplant, tweedracht bijname. Ik vervloek die oogenblikken van verblindheid en gij, o Leo, wil ze vergeten, spreek nooit de heidensche woorden niet meer uit: “ Ik vergeef, maar vergeet niet. – Van (...) is het mij leed dat ik u gestoord heb. O ware ik maar vroeger bewust geweest !

“Bladzijde 5:”

Tot u, Pieter, spreek ik dezelfde vastgemeende woorden uit. Ziet af van die koude onverschilligheid die u niet gelukkig maakt, bijzonderlijk wanneer men je toedraagt tegenover een hert dat geheel anders bezielde is! Nu, goede vrienden, ik zegde 't u in 't begin mijner bladzijden, dwingen wil noch vermag ik niet; vlucht ge mij, om reden dat mijn karakter niet met het uwe overeenstemt is en kan, ('t geen nochtans ten hoogste onwaar is; Pieter, gij vooral moet het weten, hoe stevig en sterk de banden bleven onzer trouw gedurende zoovele jaren, gij ook Leo, moet het weten, hoe gelukkig waren we niet in malkanders ziele te lezen,) Welnu, moet het zoo wezen, ik onderwerp me dan en blijf in stilte lijden; gere God integendeel, dat zal haast een dag kome van

geestdriftige verzoening (...) dan weet zal mijn herte de ruste vinden, en juichen, en met verrukking zal ik uitroepen: “Deo Gratias en, vrienden Dank !-

Uw verkleefde

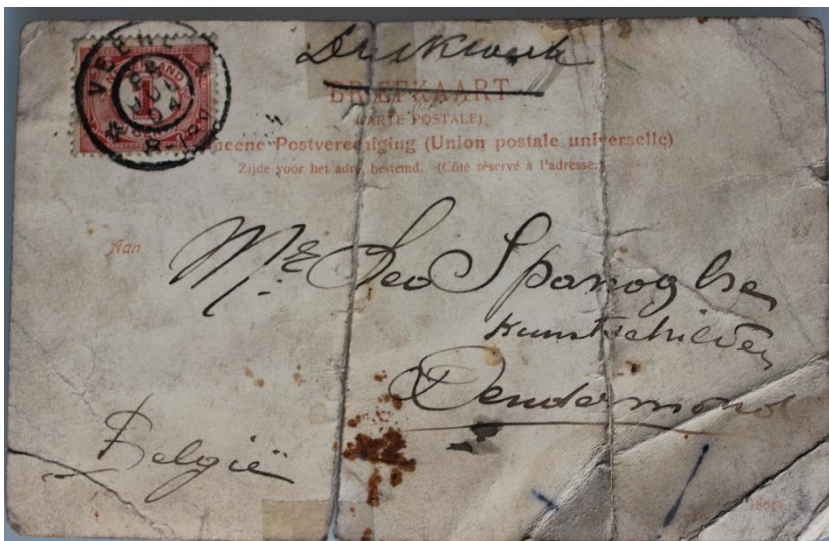
Herman

P.S. Geene ijdele woorden stuur ik u toe, neen, ban den geest der twijfels: 't is louter gevoel dat ik in uw herte storten wil

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 12: Brief van Herman Broeckaert aan Pieter Gorus en Leo Spanoghe, 16 december 1899.
(Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XIII: Postkaart van Pieter Gorus en Herman Broeckaert aan Spanoghe vanuit Veere

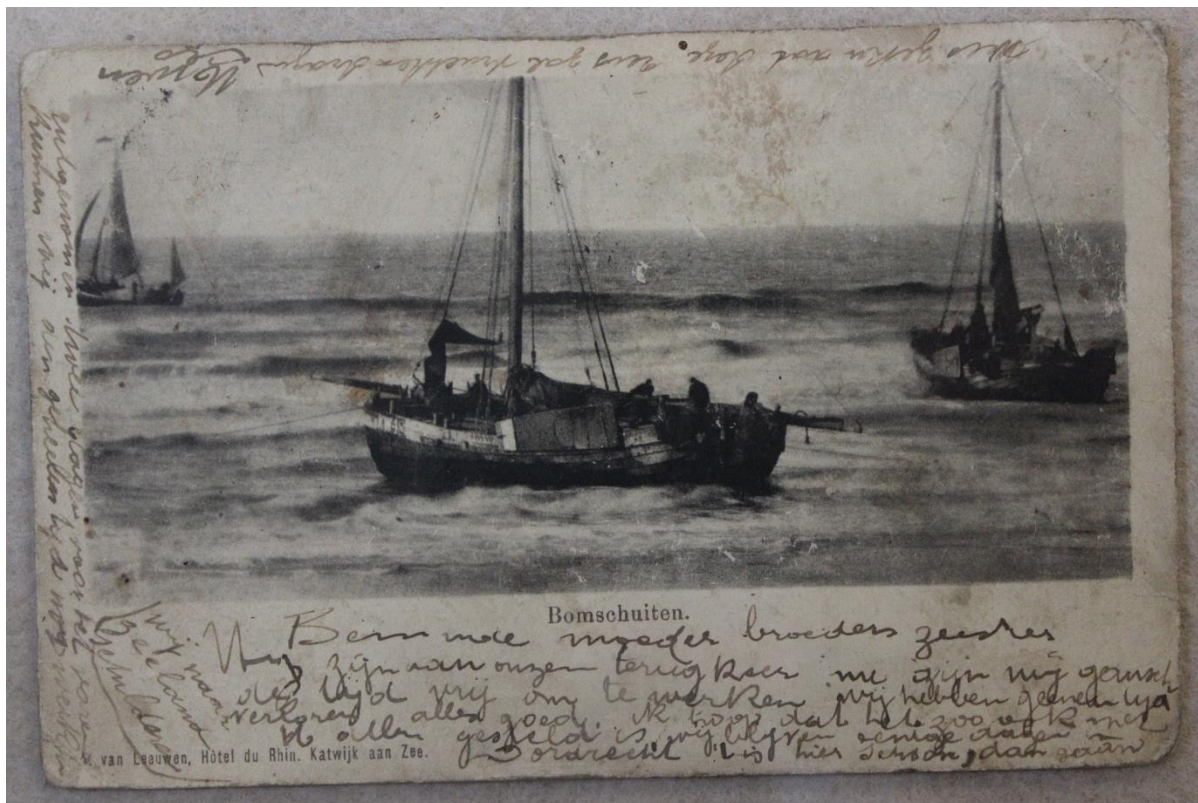
DATERING EN REGEST

Niet gedateerd (misschien 1904), Postkaart van Pieter Gorus en Herman Broeckaert aan Spanoghe vanuit Veere in Nederland. De postkaart toont een zicht op de Grote Kerk in Veere.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 13: Postkaart van Pieter Gorus en Herman Broeckaert aan Spanoghe vanuit Veere, niet gedateerd. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XIV: Postkaart van Leo Spanoghe gericht aan het thuisfront in verband met een verblijf in Nederland

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, Postkaart van Leo Spanoghe waarin hij aan het thuisfront laat weten hoe het met hem gaat. Hij schrijft dat ze aan het terugkeren zijn en enkele dagen in Dordrecht zullen blijven om vervolgens naar Zeeland te gaan schilderen.

TRANSCRIPTIE

Bemine moede broeders zuster.

Wij zijn aan onzen terugkeer nu zijn wij gansch de tijd vrij om te werken wij hebben geen tijd verloren alles goed. Ik hoop dat het zoo ook met U allen gesteld is, wij blijven eenige dagen in Dordrecht. 't Is hier schoon, dan gaan wij naar Zeeland schilderen.

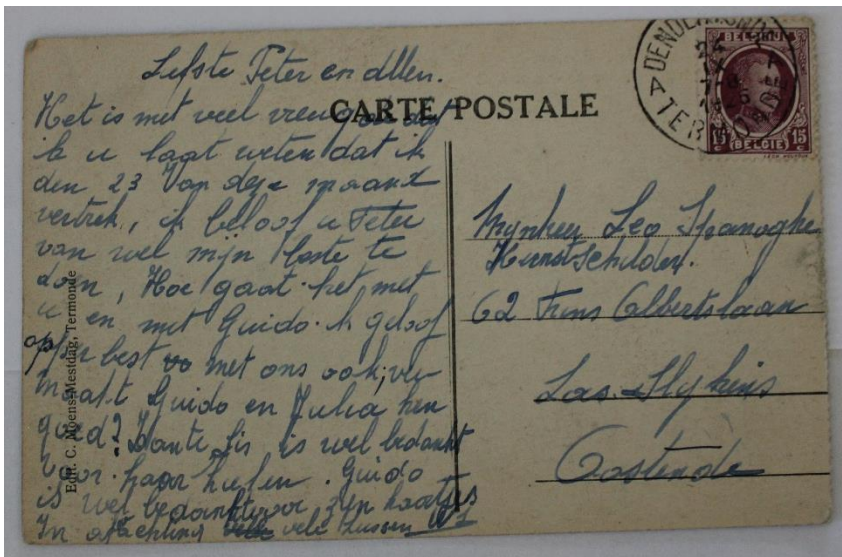
"In margine:" Uitgenomen twee dagen voor het varen kunnen wij den geheelen tijd nog werken.

"Bovenaan ondersteboven:" Weet zeker dat deze reis zal vruchten dragen. Uwen Leo

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 14: Postkaart van Leo Spanoghe gericht aan het thuisfront in verband met een verblijf in Nederland, niet gedateerd. (Privé-archief van de familie Spanoghe)

Bijlage XV: Postkaart gericht aan Leo Spanoghe in Oostende

DATERING EN REGEST

1925-26, Postkaart van Spanoghes petekind aan Leo Spanoghe die op dat moment in de Prins Albertlaan in Oostende verblijft.

TRANSCRIPTIE

“Linker deel:”

Liefste Peter en allen.
Het is met veel vreugde dat
ik u laat weten dat ik
den 23 Van deze maand
vertrek, ik beloof u Peter
van wel mijn beste te
doen, Hoe gaat het met
u en met Guido. k geloof
opperbest met ons ook; (...)
maakt Guido en Julia hen
goed? Tante Lis is wel bedankt
voor haar kielen. Guido
is wel bedankt voor zijn kaartjes
In afwachting vele kussen (...)

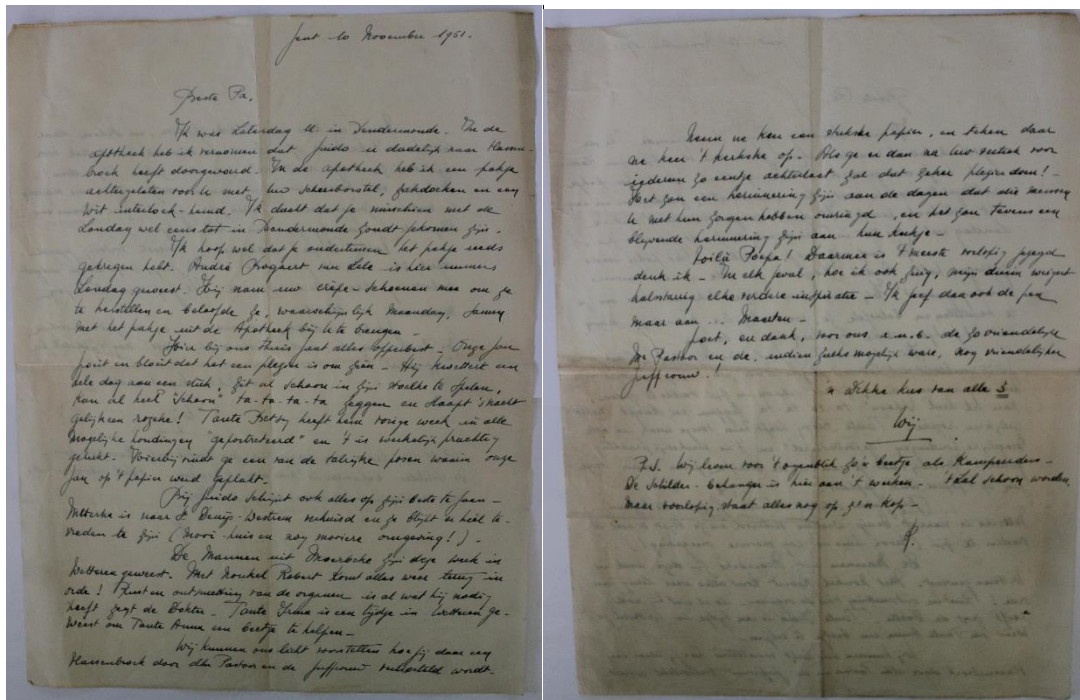
“Rechter deel:”

Mijnheer Leo Spanoghe
Kunstschilder
62 Prins Albertslaan
Sas Slijkins
Oostende

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 15: Postkaart gericht aan Leo Spanoghe in Oostende, 1925-26. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XVI: Brief van Julia Spanoghe aan haar vader

DATERING EN REGEST

10 november 1951, Brief van Julia Spanoghe aan haar vader die in Vlassenbroek verblijft en daar opgevangen wordt door de pastoor. Ze schrijft ook over haar kleine zontje Jan. Ze schrijft dat haar vader niet mag nalaten de mensen te bedanken die hem enkele dagen opvingen.

TRANSCRIPTIE

“Recto:”

Gent 10 november 1951

Beste Pa,

Ik was zaterdag II. In Dendermonde. In de apotheek heb ik vernomen dat Guido u dadelijk naar Vlassenbroek heeft doorgevoerd. In de apotheek heb ik een pakje achtergelaten voor u met uw scheerborstel, zakdoeken en een wit interlock-hemd. Ik dacht dat je misschien met de zondag wel eens tot in Dendermonde zoudt gekomen zijn.

Ik hoop wel dat je ondertussen het pakje reeds gekregen hebt. André Bogaert van Zele is hier immers zondag geweest. Hij nam uw crèpe-schoenen mee om ze te herstellen en beloofde ze, waarschijnlijk maandag, samen met het pakje uit de Apotheek bij u te brengen.

Hier bij ons thuis gaat alles opperbest. Onze Jan groeit en bloeit dat het een plezier is om te zien. Hij kwettert een hele dag aan een stuk, zit al schoon in zijn stoelke te spelen, kan al heel “schoon” ta-ta-ta-ta zeggen en slaapt 's nachts Gelijk een rozeke! Tante Betsy heeft hem vorige week in alle

mogelijke houdingen “geportretteerd” en ’t is werkelijk prachtig gelukt. Hierbij vindt ge een van de talrijke posen waarin Jan op ’t papier werd geplakt.

Bij Guido schijnt ook alles op zijn beste te gaan.

Metterke is naar St Denijs-Westrem verhuis en ze blijft er heel tevreden te zijn (mooi huis en nog mooiere omgeving!)

De mannen uit Moerbeke zijn deze week in Wetteren geweest. Met nonkel Robert komt alles weer terug in orde! Rust en ontuchtring van de organen is al wat hij nodig heeft zegt de Dokter. Tante Irma is een tijdje in Wetteren geweest om Tante Anna een beetje te helpen.

Wij kunnen ons licht voorstellen hoe gij daar een Vlassenbroek door dhr Pastoor en de Juffrouw vertroeteld wordt.

“Verso:”

Neem ne keer een stukske papier, en teken daar ne keer ’t kerkske op. Als ge er dan na uw vertrek voor iedereen zo eentje achterlaat zal dat zeker plezier doen! Het zou een herinnering zijn aan de dagen dat die mensen u met hun zorgen hebben omringd, en het zou tevens een blijvende herinnering zijn aan hun kerkje.

Voila Papa! Daarmee is ’t meeste voorlopig gezegd denk ik. In elk geval, hoe ik ook zuig, mijn duim weigert halsstarrig elke verdere inspiratie. Ik geef dan ook de pen maar aan Maarten.

Groet, en dankt, voor ons a.u.b. de zo vriendelijke Mr Pastoor en de indien zulks mogelijk ware, nog vriendelijker Juffrouw!

’n Dikke kus van alle

Wij

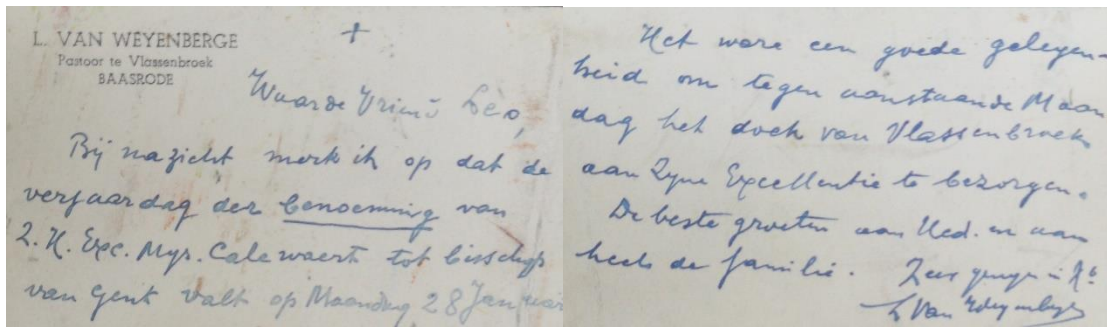
P.S. Wij leven voor ’t ogenblik zo’n beetje als kampeerdere.
De schilder-behanger is hier aan ’t werken. ’t Zal schoon worden
Maar voorlopig staat alles nog op z’n kop.

(Gesigneerd)

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 16: Brief van Julia Spanoghe aan haar vader, 10 november 1951. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XVII: Kaartje L. Van Weyenberge pastoor in Vlassenbroek aan Leo Spanoghe

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, maar waarschijnlijk uit 1948, Kaartje L. Van Weyenberge, pastoor in Vlassenbroek, aan Leo Spanoghe waarin hij Spanoghe vraagt het schilderij met Vlassenbroek als onderwerp aan de nieuwe bisschop van Gent te bezorgen naar aanleiding van zijn benoeming. In het boekje *Vlassenbroek in de kunst* wordt verwezen naar Karl Justus Calewaert. Hij werd in 1948 tot bisschop gewijd.

(Karl Justus Calewaert, laatst geraadpleegd op 21 april 2014, <http://archive.today/g0AjP>; L. Van Weyenberge, red., *Vlassenbroek in de kunst* (Gent: Bisdome, 1948).)

TRANSCRIPTIE

“Recto:”

L. VAN WEYENBERGHE +
Pastoor te Vlassenbroek
BAASRODE
Waarde Vriend Leo,
Bij nazicht merk ik op dat de
verjaardag der benoeming van
Z.H. Exc. Mgr. Calewaert tot bisschop
van Gent valt op Maandag 28 Januari

“Verso:”

het ware een goede gelegen-
heid om tegen aanstaande Maan-
dag het doek van Vlassenbroek
aan Zijne Excellentie te bezorgen.
De beste groeten aan Ued. En aan
heel de familie.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 17: Kaartje L. Van Weyenberge pastoor in Vlassenbroek aan Leo Spanoghe, 1948. (Privé-archief familie Spanoghe)

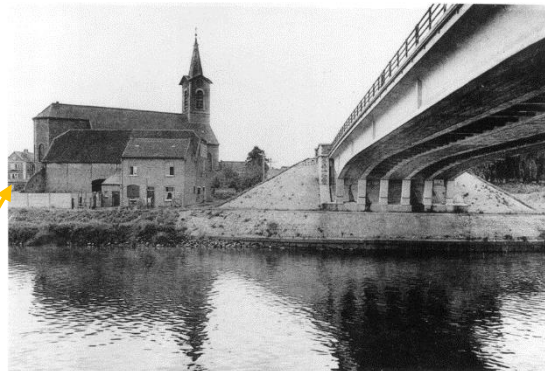
Bijlage XVIII: Kloosterstraat 1 en 3, Melle

Kloosterstraat 3

Kloosterstraat 1

Kloosterstraat 3

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, Aanduiding van de huizen in de Kloosterstraat in Melle waar Spanoghe verbleef.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 18: Kloosterstraat 1 en 3, Melle, niet gedateerd. (5492, Melle: Archief)

Bijlage XIX: Pastoor Emiel Van Hyfte

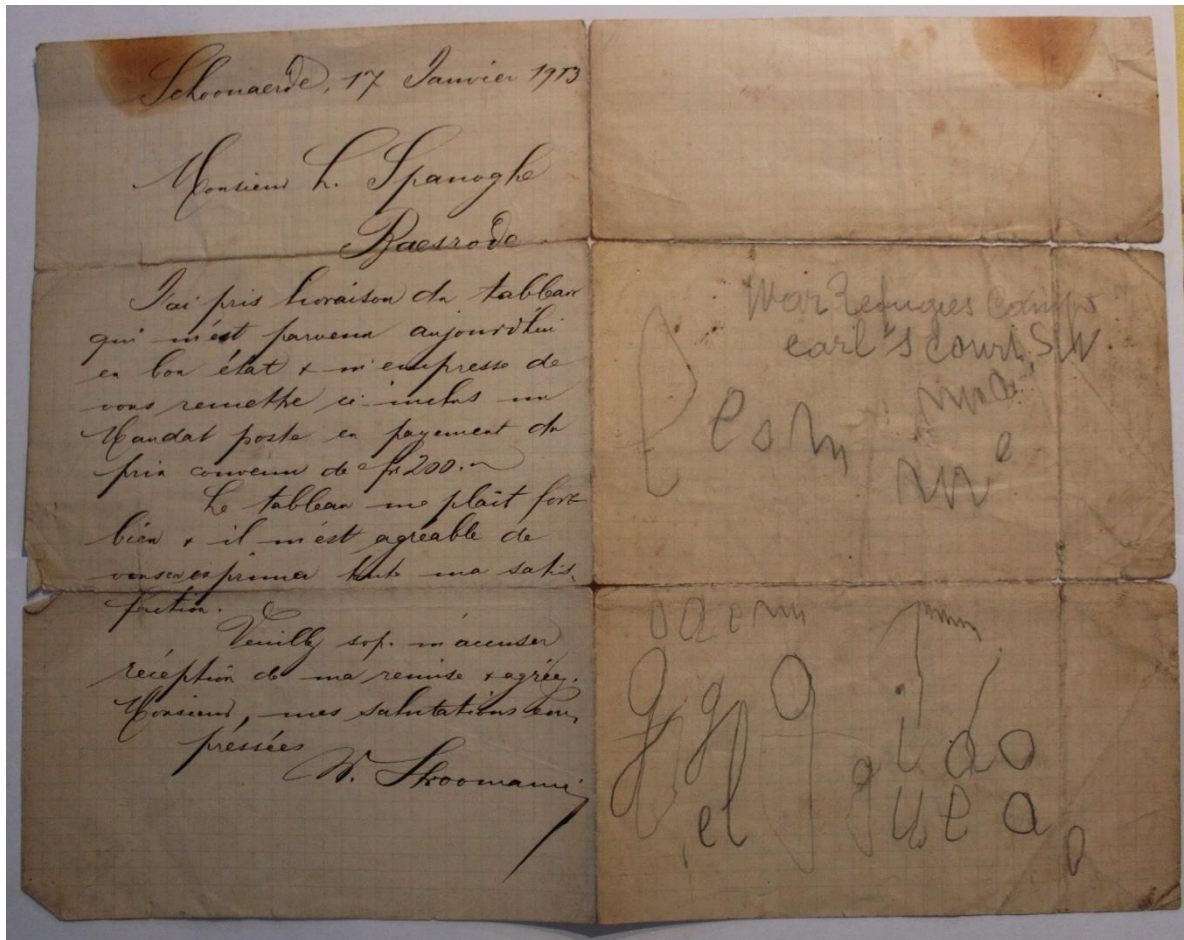
DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, Foto van pastoor Emiel Van Hyfte, bij wie Spanoghe verbleef toen hij in Melle aankwam.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 19: Pastoor Emiel Van Hyfte, niet gedateerd. (Melle: Archief)

Bijlage XX: Krabbel van Guido Spanoghe "War Refugees Camp Earl's Court SW"

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, krabbel van Guido Spanoghe op blanco gelaten deel van een blad met een brief, met de woorden "War Refugees Camp earl's court SW".

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 21: Krabbel van Guido Spanoghe "War Refugees Camp Earl's Court SW", niet gedateerd. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXI: Brief van Mary Nichols vanuit Blaydon aan Leo Spanoghe en zijn vrouw

your letter translated.
It is very sad for you not
being able to return to
Belgium. & to trace your
family. As far as we can
see the war is still a
long way from being ended.
We can only hope & pray
that in God's good time
peace will be proclaimed
& all this suffering cease.
I was very glad to hear
that Guido & Julia are quite
well. I expect they have
grown quite a lot since
leaving Blaydon.

Blaydon.
Ms. B. anbury.
Feb. 19th.

Dear Mr. & Mrs. Spanoghe.
Many thanks for your
kind letter & good wishes
received at home.
I am afraid you will
think it very unkind of
me not to write ~~before~~
this. I would have done
so, but was unable to
read French. I have only
just succeeded in getting

We have lost the brown dog
that Guido liked so much.
He was killed on the railway
some time ago. we miss him
such a lot. he was so faithful.
I am very glad to hear that
you have found work in
Manchester to do. the cottage
at Blaydon is still empty.
I have often wished that we
could have found employment
for you here. There are several
Belgians living in the villages
round about.
We are having at present
very bad weather. so sunny
rough & cold. it is very bad
for the poor cattle & sheep.
My Father & Brother are quite
well. I find plenty to do.
I am very sorry
Trusting you are well. with
kind regards from us all.
I remain.
Yours v. sincerely.
Mary C. Nichols.

DATERING EN REGEST

1914-19, Brief van ene Mary Nichols vanuit Blaydon (in het noordoosten van Engeland) als antwoord op een brief van Spanoghe. Ze schrijft dat ze veronderstelt dat Spanoghes kinderen Guido en Julia wel gegroeid zullen zijn sinds ze Blaydon hebben verlaten. Mevr. Nichols had gehoopt werk te kunnen regelen voor Spanoghe in Blaydon, maar ze is blij dat het in Manchester wel gelukt is.

TRANSCRIPTIE

“Recto:”

your letter translated.
It is very sad for you not being able to return to Belgium. & to trace your family. As far as we can see the war is still, a long way from being ended. We can only hope & pray that in Gods good time peace will be procained & all this suffering cease. I was very glad to hear that Guido & Julia are quite well. I expect they have grown quite a lot since leaving Blaydon.

Blaydon
(...) Banbury
Feb. 19th

Dear M. & Mme. Spanoghe.
Many thanks for your kind letter & good wishes received at Xmas. I am afraid you will think it very unkind of me not to write (...) this. I would have done so, but was unable to read French. I have only just succeeded in getting

“Verso:”

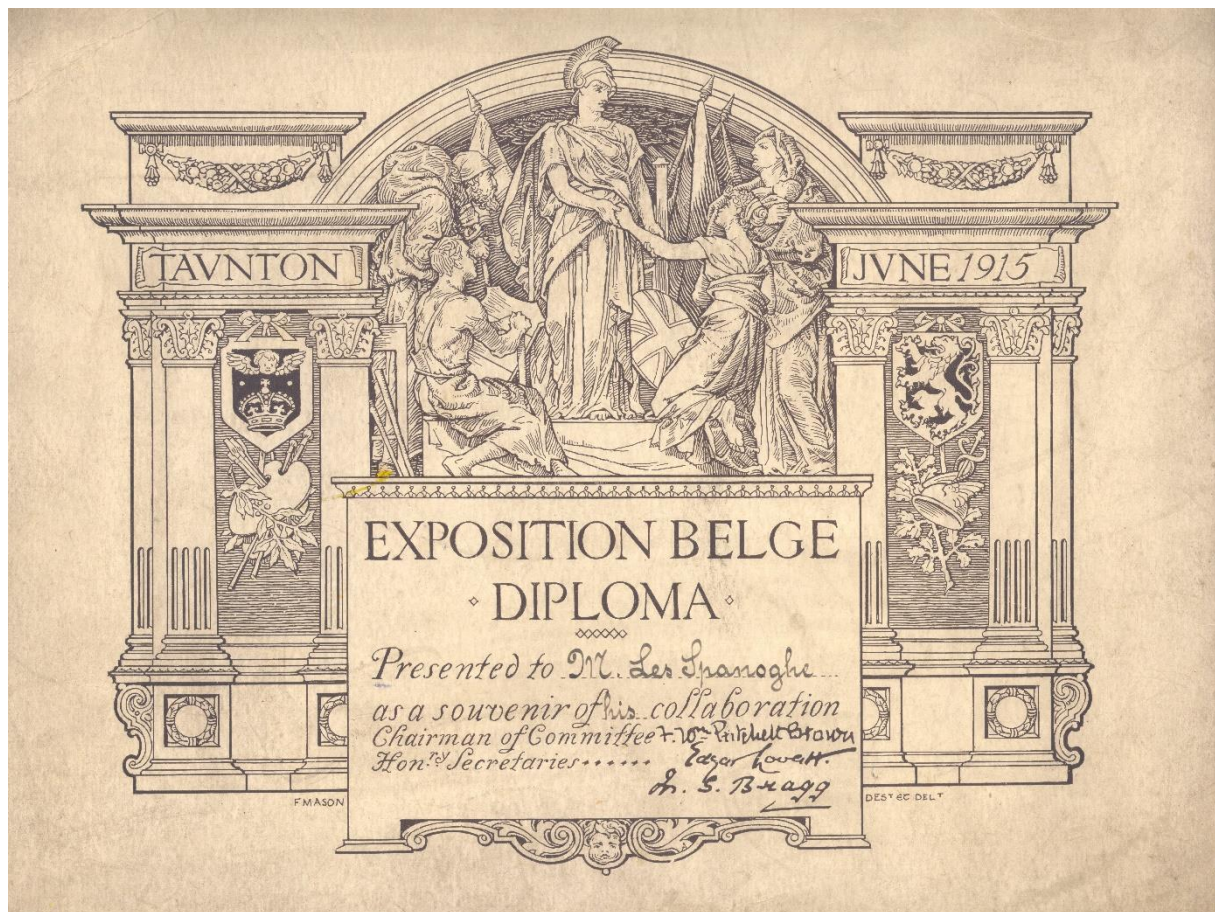
We have lost the brown dog that Guido liked so much. he was killed on the railway some time ago. we miss him such a lot. he was so faithful. I am very glad to hear that you have found work in Manchester to do. the cottage at Blaydon is still empty. I have often wished that we could have found employment for you here. There are several Belgians living in the villages round about. We are having a spell of Very bad weather. So

rough & cold. it is very bad for the poor cattle & sheep. My Father & Brother are quite well & find plenty tot do, as owing to the war. labour is very (...)
Trusting you are will with kind regard from us all.
I remain
Yous & sincerely
Mary. E. Nichols

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 21: Brief van Mary Nichols vanuit Blaydon aan Leo Spanoghe en zijn vrouw, 1914-1919. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXII: Diploma Exposition Belge in Taunton

DATERING EN REGEST

1915, Diploma Exposition Belge in Taunton, een tentoonstelling in het graafschap Somerset in Engeland, waar Belgen tentoonstellen. Leo Spanoghe neemt eveneens deel.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 22: Diploma Exposition Belge in Taunton, 1915. (Privé-archief familie Spanoghe)

De Bijlage XXIII: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Guido Spanoghe in Didsbury

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd (niet leesbaar), postkaart van kunstenaar Rodolphe De Buck (1895-1978) aan Guido Spanoghe in Didsbury, met een afbeelding van een werk van Albert Baertsoen.

TRANSCRIPTIE

Ah Guido, jongen
 hoe gaat het met u. I denk
 verry well, hoor! Het is
 spijtig eh jongen dat de kaarten
 die ik van daar naar huis
 heb gestuurd, als ook die van
 Londen en Folkestone geen
 enkele is terecht gekomen
 Ge weet wel, die die gij nog
 in de post heb gestoken, de
 engelschen zijn maar (...) ... eh,
 wat pijsede gi daarover jong?
 Allez Guido de poot en zeer
 Dikke kus aan U en de Julia

Mr
 Spanoghe Guido
 46. Atwood Road.
Didsbury,
Manchester.
 England.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 23: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Guido Spanoghe in Didsbury, niet gedateerd. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXIV: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury

Post 1: oct 1916.
 Dede Leo
 Ik heb antwoord gebragden van thuis
 en te schrijven mij doet va u geen geld
 voor mij heb ik op te u woen gekonden
 hebben. Die affaire is dus in order.
 De gezondheid nog steeds goed. ik
 ben nog steeds bij de tranchee in Neuport
 Alle dagen krijgen wij hier lucht geweest
 te sien, maar gis ik heb ik mijn schouder
 gaaien, zelle, een van ons die van 400 meter
 hem afgevecht, de looping the loop doende
 op een schuiter die hiecht m. 1000 meter
 konste was, liet opvallen, de mitrailleur
 begon, den deutch schoot pijl met
 nager beneden door den onden achter
 vord, waer de deuchte met al hem
 capous achtersehoen, gelukkig was
 het gevecht beneu de deuchte luits en
 kon die deutch vntnappen, de geest
 had nog al opspannen voor alge elat
 not liet. Leo ge zoudt me veel plezier
 doen, alge mij een goed woudt uit
 te gaven, hoe ik moet doen voor op koper
 te gaven, met mijn mekelooran in
 koper voor op een draum, te bouw, met
 wort ik mijn koper moet bespiken en de
 juiste naam van de alide, ik zal sien
 de... ik doet hier kan krijgen en
 dan heb ik mijn berijghet
 voor de winter, anders
 ik mijn geresat kunnen vge
 garen mee brengen toen ik
 in conge gaad.
 Ik heb... nog steeds gezond
 en wel, u zal me...
 Gaat zoo heel met kopwoordig Rotalk

DATERING EN REGEST

15 oktober 1916, Postkaart van Rodolphe De Buck (1895-1978) aan Leo Spanoghe in Didsbury. Hij verhaalt over de gebeurtenissen aan het front en vraagt Leo Spanoghe hem uit te leggen hoe hij moet graveren in koper. De postkaart toont een werk van Alfred Bastien (1873-1955).

TRANSCRIPTIE

Front 15 Oct 1916

Beste Leo.

Ik heb antwoord gekregen van thuis en ze schrijven mij dat (...) u geen geld voor mij pakje op te sturen gezonden hebben. Die affaire is dus in order. de gezondheid nog steeds goed, ik ben nog steeds bij de Fransche in Nieuport Alle dagen krijgen wij hier luchtgevechten te zien, maar gisteren heb ik mijn schoonste gezien, zulle, een van ons die van 4000 meter hem stijlrecht, de looping the loop doende op (...) duiken die slecht n. 1000 meter hoogte was, liet opvallen, de mitraille begon, den duitsch schoot pijlsnel naar beneden door den onzen achter volgd waar de duitsche met al hun canons achterschoten ongelukkig was het gevecht boven de duitsche links een konden duitsch ontsnappen, de geest staat nog al gespannen hoor als ge dat na ziet. Leo ge zoudt me veel plezier doen als ge mij eens goed woudt uit leggen hoe ik moet doen voor op koper te graveeren met aciden ik maak nu tellooren in 't koper voor op een vlaamsche schouw, met wat ik mijn koper moet bestrijken en de juiste naam van de acide, ik zal zien dat ik dat hier kan krijgen en dan heb ik mijn bezigheid voor de winter, anders zou ik mijn gerief kunnen van Parijs mee brengen toen ik ik in congé gaan. Ik hoop uw allen nog steeds gezond en wensch u veel moed en hoop want het gaat zoo slecht niet tegenwoordig Rodolph

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 24: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury, 15 oktober 1916. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXV: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury (58 Atwood Road)

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, Postkaart van Rodolphe De Buck (1895-1978) aan Leo Spanoghe in Didsbury, gericht aan 58 Atwood Road.

TRANSCRIPTIE

Beste Léo 6 mei	M. Leo Spanoghe
Alles steeds goed om te	58 Atwood road.
beste - de situatie ook	<u>Didsbury</u>
denk ik - Ik ontving gisteren	Manchester
uw laatste briefje	<u>England.</u>
Allen de complimenten	
Rodolphe De Buck	
Z 284 - (...)	

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 25: Postkaart van Rodolphe De Buck aan Leo Spanoghe in Didsbury (58 Atwood road), niet gedateerd. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXVI: Bewijs van de Belgische nationaliteit van Leo Spanoghe

This paper is NOT a Certificate of REGISTRATION.
 Cette pièce N'EST PAS un certificat D'INSCRIPTION.

IDENTITY BOOK No. _____ I. P. F. 19A.

PROVISIONAL CERTIFICATE OF BELGIAN NATIONALITY.
 CERTIFICAT PROVISOIRE DE NATIONALITE BELGE.

No. **160466** BELGIAN CONSULAR OFFICE,
CONSULAT DE BELGIQUE,

Sex Male at Brancaster
 Sexe _____ à _____

Born at Comonze the 13th 1884 _____ 2 Jan. 1919
 Né à _____ le _____ _____

I have personally examined Spanoghe Leo who has
 J'ai personnellement interrogé _____ qui

produced sufficient evidence to show BELGIAN nationality. I issue this **PROVISIONAL**
 a produit des preuves suffisantes de sa NATIONALITE BELGE. Je délivre ce CERTIFICAT

CERTIFICATE being satisfied that the above named person is a BELGIAN SUBJECT.
 PROVISOIRE ayant des raisons suffisantes de croire que la personne prémentionnée est Belge.

Consular Stamp
Timbre du Consulat.

Identification Left

12652

Thumb-Mark

Emprunte du Pouce gauche.

Consul.
Consul.

SIGNATURE OF HOLDER
Signature du porteur

Leo Spanoghe

DATERING EN REGEST

2 januari 1919. Bewijs van de Belgische nationaliteit van Leo Spanoghe met zijn persoonlijke gegevens, een pasfoto, vingerafdruk en handtekening, kort voor zijn terugkeer naar België.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 25: Bewijs van de Belgische nationaliteit van Leo Spanoghe, 2 januari 1919. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXVII: Brief van Hillaert aan Spanoghe kort nadat Spanoghe teruggekeert is uit Engeland

Overflag 23 Maart 19
Mijn Leen
Met veel gansen hebben
wij vernomen dat u sints
enige dagen in goede gezondheid
uit Engeland aangekomen zijt
Wij ook allen zijn goed gezond
wij ook hebben onze woning 24 maanden
moeten verlaten en hebben veel schade
geleeden door de Duitsers die den gant-
schen tijd daaronder gelogert hebben.
Leen gij vraagt naar het goed doet
bij ons gebleven is, dat hadden wij
medegenomen naar Langeluice

Zoodus komt ook het u best
praet. met gansen uw gezin als het
mogeliken Beste groeten van ons allen
en bijzonder van Suzille van
Suzie en Julia

Ed. Hillaert

als wij moesten verhuizen, Zoodus
dat sal ule meestal in goede staat
zijn.
Ook wij terug naar Overflag gekomen
zijn heb ik bij verdusme gansen
om uwen veld op te uschen onder
voorewendse dat ik die van u gekocht
had. gij hebben mij voor antwoord gegeven
dat daarin niets meer van overblijf
gelijk het overal gegaan is, den mijnne
is ook gansen weg

DATERING EN REGEST

23 maart 1919. Brief van ene Hillaert aan Leo Spanoghe. Hij schrijft dat hij blij is dat Spanoghe sinds enkele dagen terug is van Engeland. Hij verhaalt over zijn persoonlijke gebeurtenissen tijdens de oorlog.

TRANSCRIPTIE

“Recto:”

Overslag 23 maart 19

Vriend Leo

Met veel genoegen hebben wij vernomen dat uw (sic.) sinds eenige dagen in goede gezondheid uit Engeland aangekomen zijt. Wij ook allen zijn goed gezond. Wij ook hebben onze woning 34 maanden moeten verlaten en hebben veel schade geleden door de Duiten (sic) die den ganschen tijd daarin gelogeert hebben. Leon gij vraagt naar het goed dat bij ons gebleven is, dat hadden wij medegenomen Langeleede

“Verso:”

Zoodus komt als het u best past. met gansch uw gezin als het mogelijk is Beste groeten van ons allen en bijzonder van Gizèlle aan Guido en Julia

Ed. Hillaert

als wij moesten verhuizen zoodus dat zal wel meestal in goeden staat zijn.

Als wij terug naar Overslag gekomen zijn heb ik bij Verdurme geweest om uwen velo op te eischen onder voorwendsel dat ik die van u gekocht had. Zij hebben mij voor antwoord gegeven dat daar niets meer van overbleef gelijk het overal gegaan is, den mijne is ook gans weg

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 27: Brief van Hillaert aan Spanoghe kort nadat Spanoghe teruggekeert is uit Engeland, 23 maart 1919. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXVIII: Brief van bewoner F. Ellino uit Didsbury aan Guido en Julia

14 Claremont Grove
Didsbury
Aug: 27/19
My Dear Guido & Julia
I am sorry
I have been so long in
answering your very nice
letter. I quite thought you
had forgotten us all at
14. I can't tell you how
pleased I was to hear
the news that you were
all quite well & back
in your old home. Tell
Mother she must try
and write me a letter
for I would like to
hear from her even if
it is Flemish or French.
I hope you and Julia
will not forget your

English so that when I
come to Belgium you
can talk to me. I shall
soon be a little nearer
to you as I am going
to London very soon. It
was very kind of you
to wish you had wings
like the sparrow so you
could come and see us.
I missed you very much
after you left us. You
will be sorry to hear
we have lost Duenie.
Someone has picked her
up. It is over a week
now so I don't think
there is much hope of
finding her. May and

Minnie have been to
Blackpool for a week and
they are nice and brown.
The photo's are not at
all ~~of~~ bad of you and
Julia. When we have some
done you shall have
one. Well dears I must
now close and hope
to have another letter
before Xmas from you.
Every body sends their
love to you both
from 14 and with
lots of kisses from
your sincere
Friend
F. Ellino.
XXXXXXX

DATERING EN REGEST

27 augustus 1919, brief van bewoner F. Ellino van Didsbury aan Guido en Julia. De persoon is blij voor hen dat ze terug thuis zijn en vraagt de kinderen of het mogelijk is dat hun moeder een brief schrijft. De persoon schrijft dat ze hen mist en stuurt enkele foto's mee.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 28: Brief van een bewoner uit Didsbury aan Guido en Julia, 27 augustus 1919. (Privé-archief familie Spanoghe)

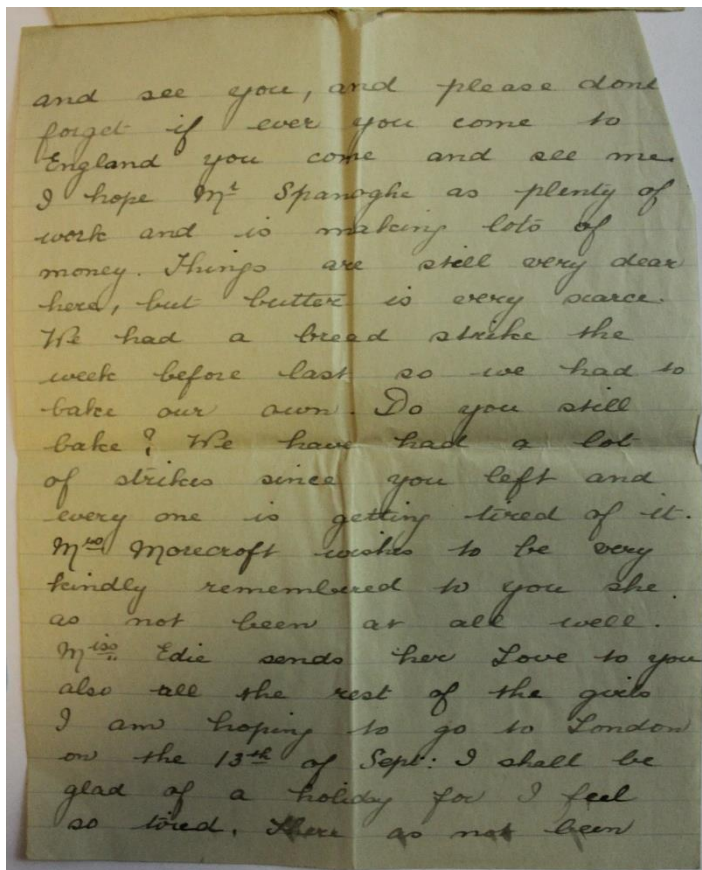
Bijlage XXIX: Brief van bewoner Frances Ellino uit Didsbury aan Leo Spanoghe en zijn vrouw

14 Claremont Grove
Didsbury
Aug: 27/19

My Dear Mr & Mrs Spanoghe

You will think I am a long time answering your very welcome letter. I quite thought you had forgotten all your friends at 14. He had spoke so often about you all and wondered what you were doing. Yes I am sure you wished yourself back in England after you had seen all your relatives and friends. After you went on the Wed: Mr Ainsworth came to see what you had left. Then on the Thur: morning they took everything away to Liverpool & they were sold. I got all your pots and pans, but oh dear it did rain while they were moving so you can tell the upset that I had and the mess they made

any how I got straight again. We now have the downstairs sitting room for our own use. You told me Mr Spanoghe that if we had the lady upstairs we should have luck. I know you will be pleased to hear that it is quite true. She is a dear, and kindness itself to us. No doubt you will be surprised to hear we may have to leave here as they are selling the house. Of course they can not turn us out till 1921 so we are now going to look for a smaller house and have less work and expense. I do wish you were not so far away for I should like to see you all again. Never mind perhaps some day I shall be able to come

A photograph of a handwritten letter on lined paper. The text is written in cursive and matches the typed transcription provided below. The paper shows signs of age and is slightly yellowed. The handwriting is clear and legible.

and see you, and please don't
forget if ever you come to
England you come and see me.
I hope Mr Spanoghe as plenty of
work and is making lots of
money. Things are still very dear
here, but butter is very scarce.
We had a bread strike the
week before last so we had to
bake our own. Do you still
bake? We have had a lot
of strikes since you left and
every one is getting tired of it.
Mrs Morecroft wishes to be very
kindly remembered to you she
as not been at all well.
Mrs Edie sends her Love to you
also all the rest of the girls.
I am hoping to go to London
on the 13th of Sept. I shall be
glad of a holiday for I feel
so tired. There as not been

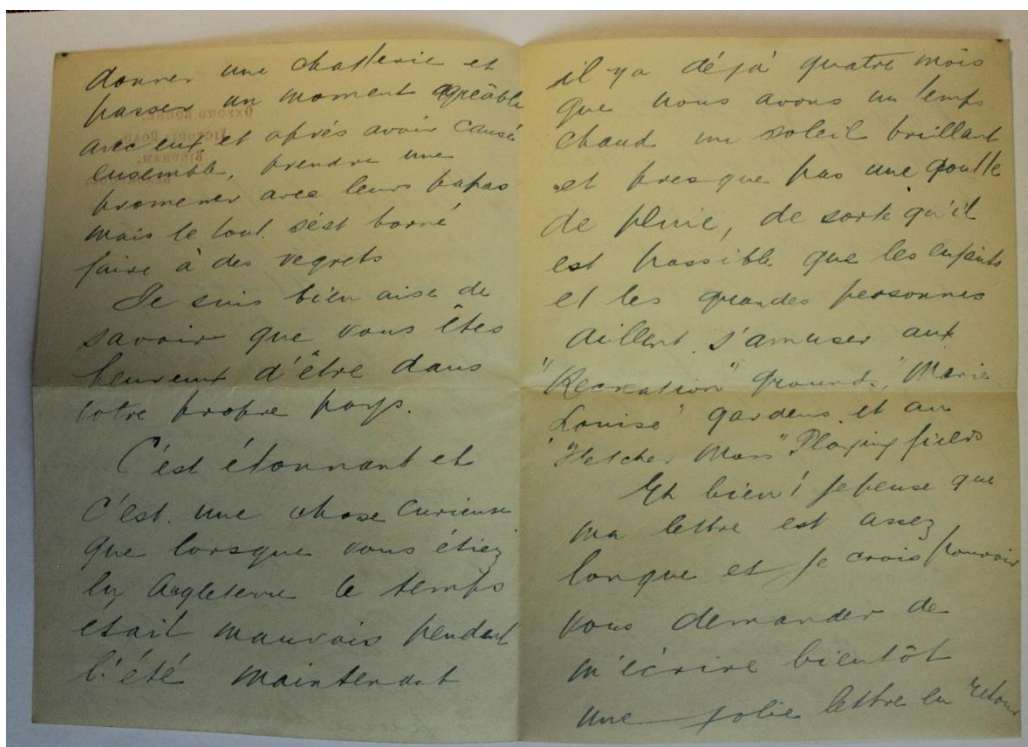
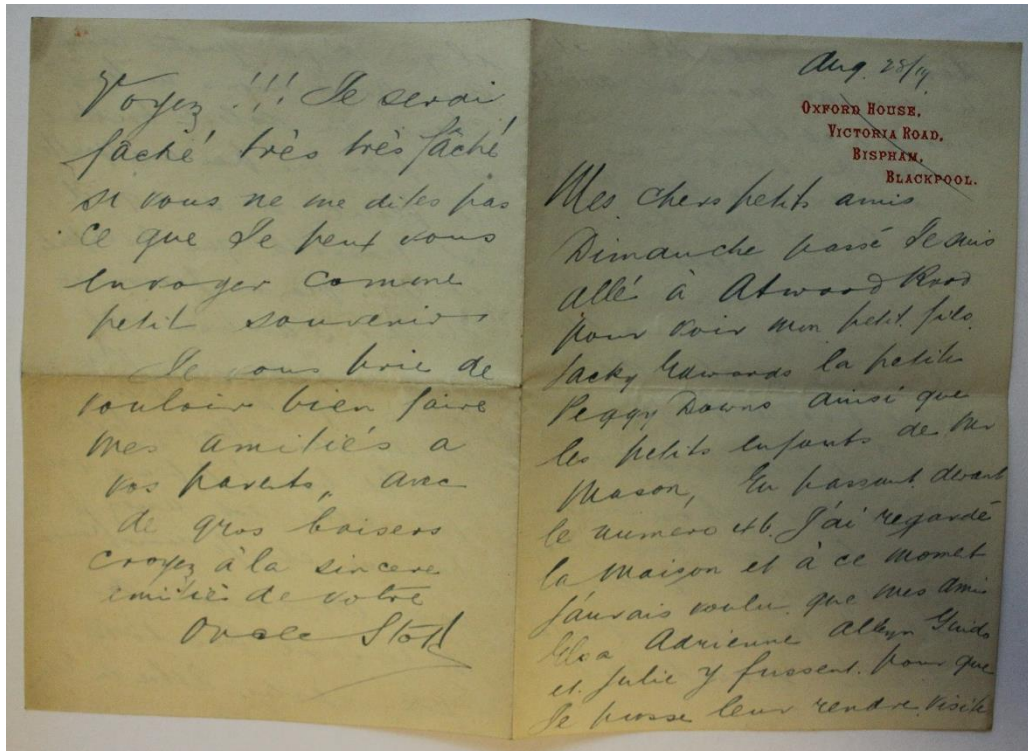
DATERING EN REGEST

27 augustus 1919, brief van bewoner Frances Ellino uit Didsbury aan Leo Spanoghe en zijn vrouw. Ze schrijft dat een zekere mevrouw Ainsworth een kijkje is gaan nemen in het huis waar het gezin verbleef en dat ze de spullen die er zijn blijven staan, hebben verkocht. Mevrouw Ellino heeft de potten en pannen gekregen. Ze hoopt hen snel terug te zien en hoopt dat Leo Spanoghe veel werk heeft en bijgevolg veel geld verdient, nu ze terug thuis zijn. Ze doet ook de groeten van ene Mevrouw Morecroft en ene Juffrouw Edie.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 29: Brief van bewoner Frances Ellino uit Didsbury aan Leo Spanoghe en zijn vrouw, 27 augustus 2014. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXX: Brief van "Uncle Stott" aan de kinderen van Leo Spanoghe: Guido en Julia

DATERING EN REGEST

15 augustus 1919, Brief van 'Uncle Stott' vanuit Engeland aan de kinderen van Leo Spanoghe. Dhr. Stott geeft aan dat hij langs hun verblijfplaats in Didsbury is gepasseerd (46 Atwood Road) en wenst dat zij daar nog waren. Hij is blij voor hen dat ze terug in hun eigen land zijn. Hij vraagt de groeten te doen aan hun ouders.

TRANSCRIPTIE

“Recto:”

Voyez !!! Je serai
fâché très très fâché
si vous ne me dites pas
ce que je peux vous
envoyer comme
petit souvenir

Je vous prie de
vouloir bien faire
mes amitiés a (sic)
vos parents, avec
de gros baisers
Croyez à la sincère (sic)
Amitié de votre
Oncle Stott

Aug 15/19
~~OXFORD HOUSE,~~
~~VICTORIA ROAD,~~
~~BISPHAM,~~
~~BLACKPOOL.~~

Mes chers petits amis
Dimanche passé je suis
allé à Atwood Road
pour voir mon petit fils
Jacky Edwards la petite
Peggy Dawns ainsi que
les petits enfants de M
Mason, En passant devant
le numero 46. J’ai regardé
la maison et à ce moment
j’aurais voulu que mes amis
Elsa Adrienne Alleyn Guido
et Julie y fussent pour que
Je puisse leur rendre visite

“Verso:”

donner une (...) et
passer un moment agréable
avec eux et après avoir causé
ensemble, prendre une
promener (sic) avec leurs papas
mais le tout s’est borné
faire à des regrets

Je suis bien aise de
savoir que vous êtes
heureux d’être dans
votre propre pays.

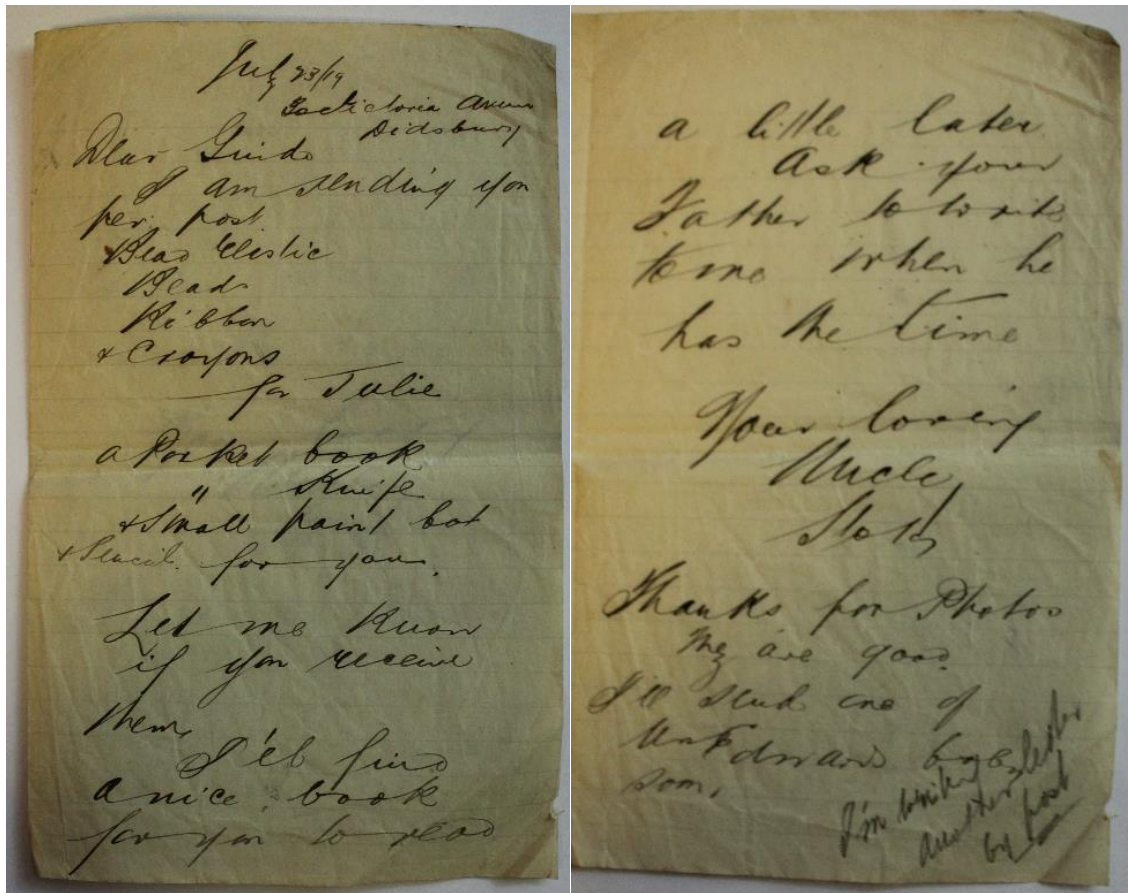
C’est étonnant et
c’est lorsque vous étiez
en Angleterre le temps
était mauvais penant

Il y a déjà quatre mois
Que nous avons un temps
chaud un soleil brillant
et presque pas une goutte
de pluie, de sorte qu’il
est possible que les enfants
et les grandes personnes
aillent s’amuser aux
“Recreation” Grounds,” Marie
Louise” gardens et au
(...) Playing fields
Et bien: je pense que
ma lettre est assez
longue et je crois pouvoir
vous demander de
m’écrire bientôt
Une jolie lettre en retour

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 30: Brief van “Uncle Stott” aan de kinderen van Leo Spanoghe: Guido en Julia, 15 augustus 1919. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXXI: Brief van "Uncle Stott" aan Guido met wat uitleg bij hetgene hij voor Guido en Julia heeft meegestuurd.

DATERING EN REGEST

Juli 1919, Brief van "Uncle Stott" uit 30 Victoria Avenue Didsbury aan Guido waarin hij beschrijft wat hij voor Julia en Guido verzond. Hij vraagt aan Guido of zijn vader hem ook een brief kan schrijven als hij tijd heeft. Hij bedankt Guido voor de foto's.

TRANSCRIPTIE

“Pagina 1:”

July (...)/19
30 Victoria Avenue
Didsbury
Dear Guido
I am sending you
per post
Bead Elastic
Beads
Ribbon
& Crayons
For Julie
A Pocket book
(...)
A small paint (...)
Pencil for you.
Let me know
If you receive
them
I'll find
a nice book
four you to read

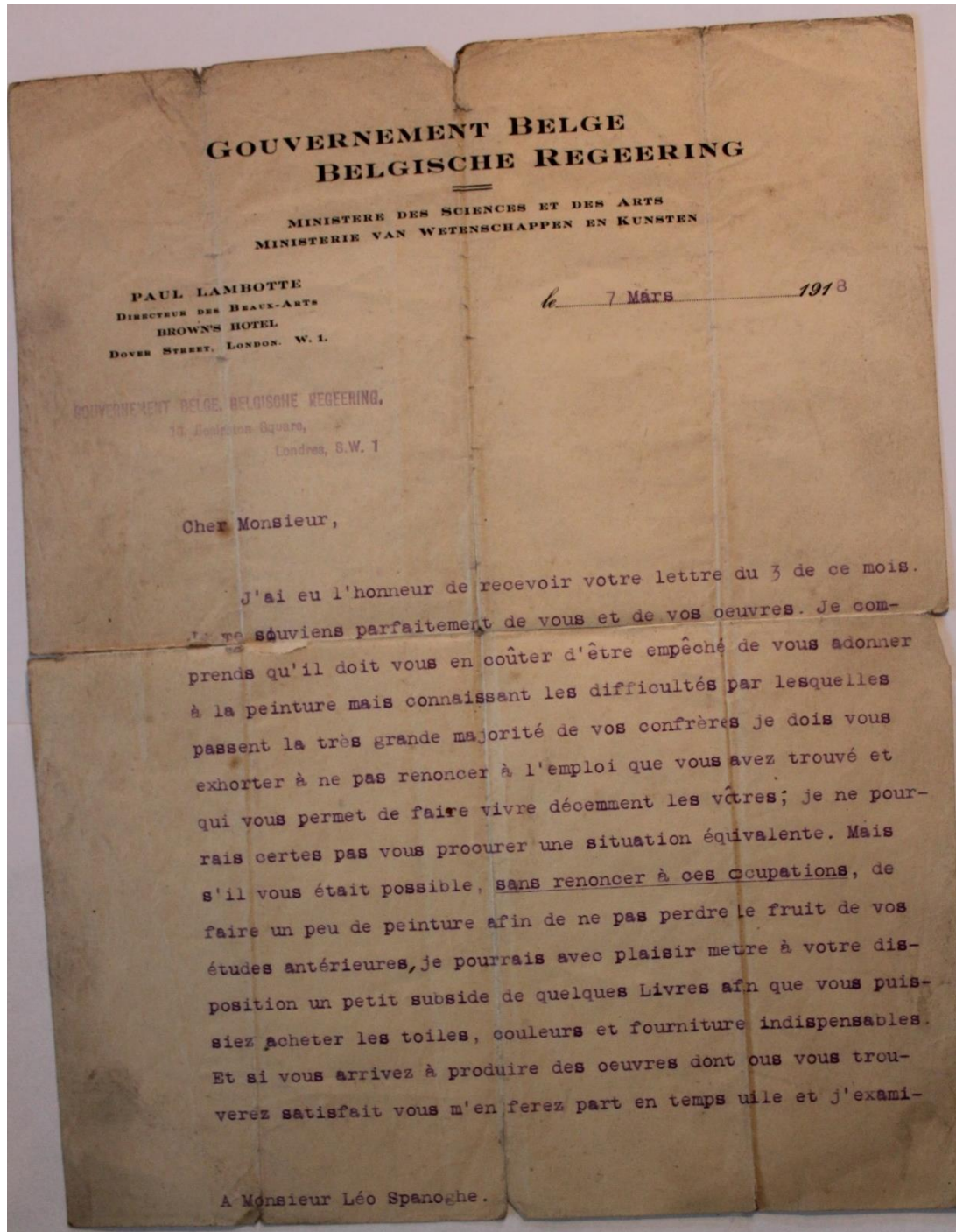
“Pagina 2:”

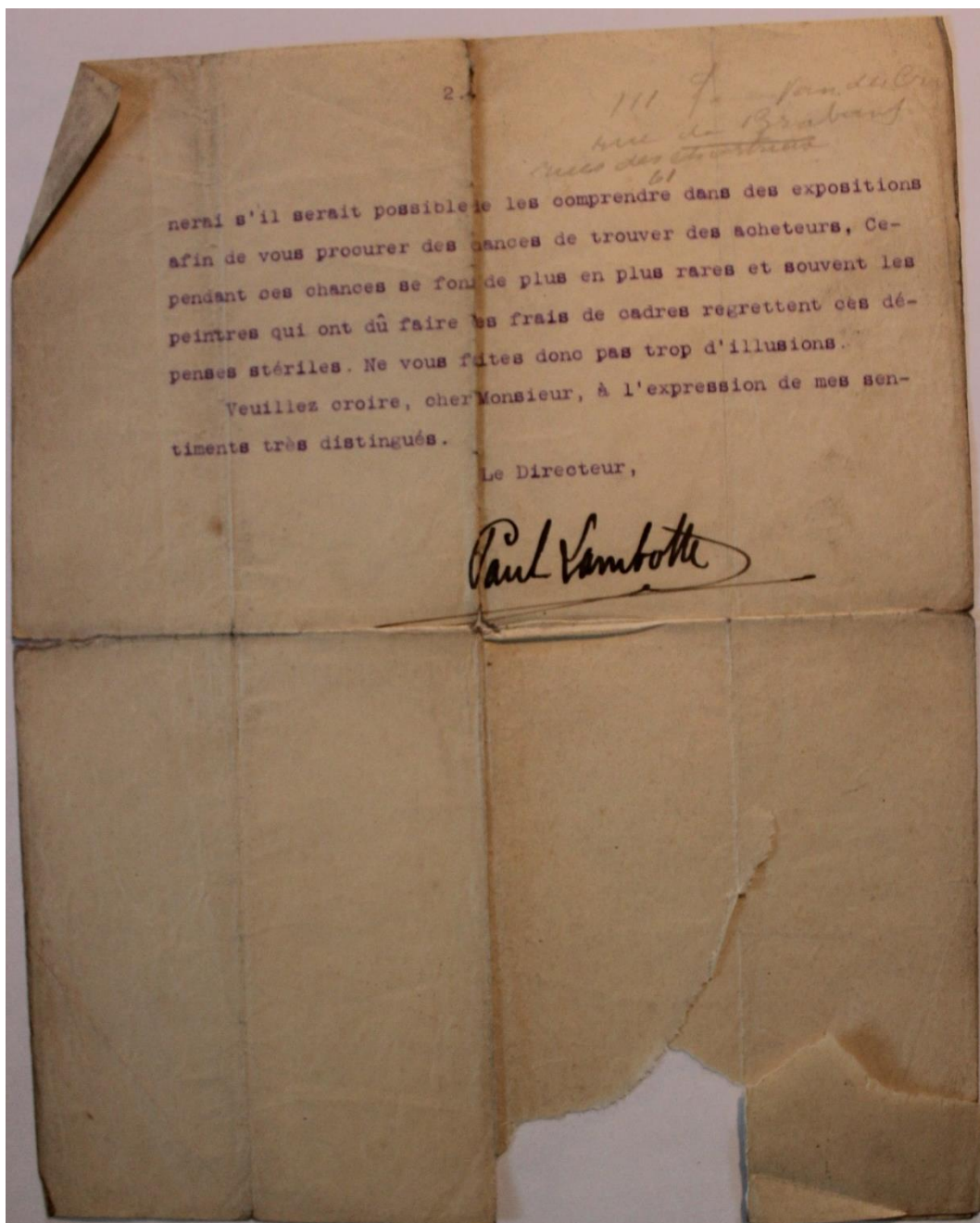
a little later
ask your
Father to write
to me when he
has the time
Your loving
Uncle
Stott
Thanks for Photos
(...) good.
I'll send one of
(...) Edwards baby
Son.
I'm (...)
Another letter

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 31: Brief van “Uncle Stott” aan Guido met wat uitleg bij hetgene hij voor Guido en Julia heeft meegestuurd, juli 1919. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXXII: Brief van Paul Lambotte aan Leo Spanoghe in Engeland

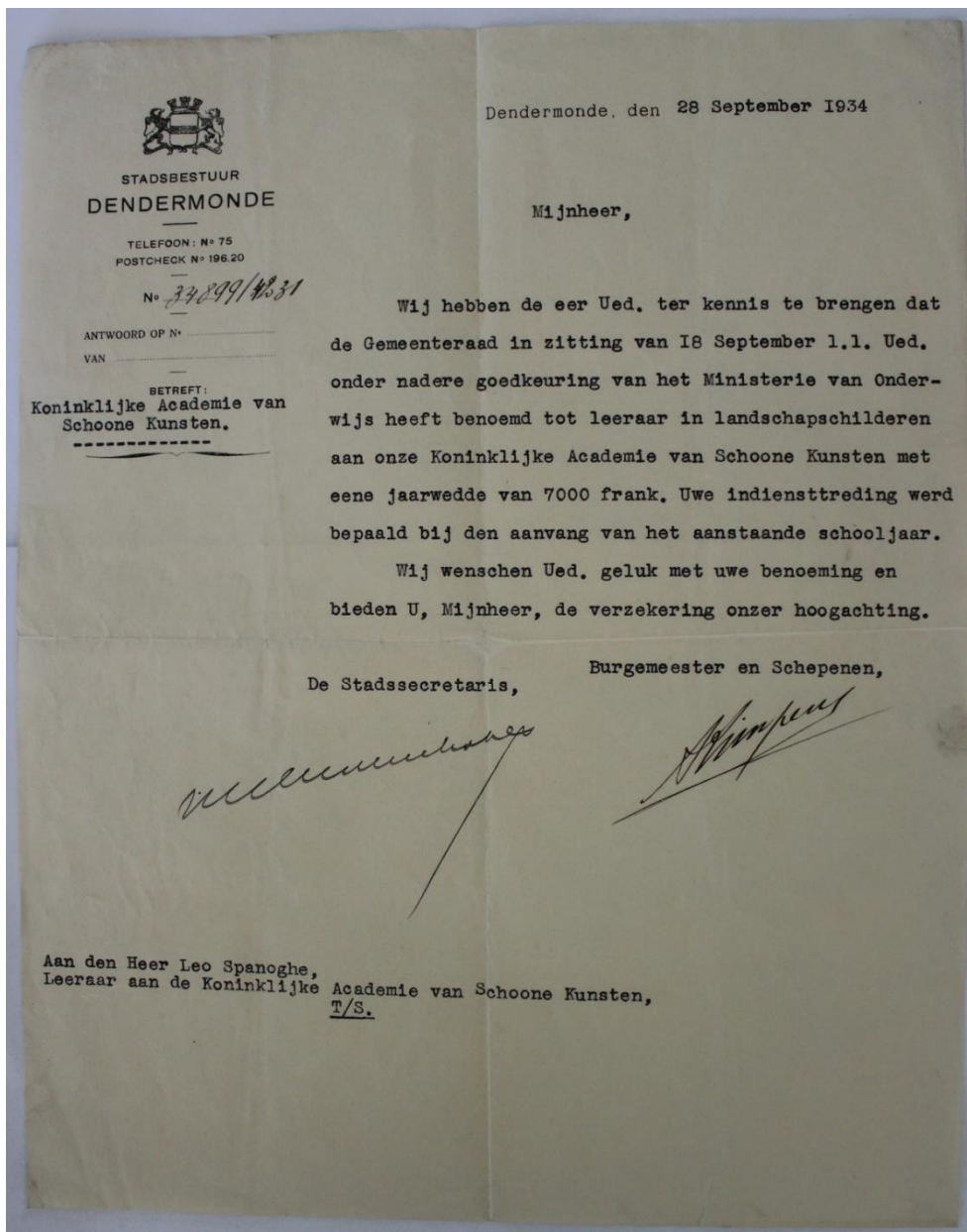
DATERING EN REGEST

7 maart 1918, Brief van Paul Lambotte van het Ministerie van Wetenschappen en Kunsten aan Leo Spanoghe als antwoord op een brief van deze laatste. Lambotte schrijft dat Spanoghe zijn werk niet mag opgeven, ook niet wanneer dat hem belet te schilderen. Lambotte wil Spanoghe wel een kleine subsidie geven om onmisbare kunstenaarsmaterialen aan te kopen en schrijft dat de kunstenaar mag laten weten wanneer hij zijn werk af heeft. Op die manier kan Lambotte voorstellen doen om die werken te exposeren, zodat ze ook aangekocht kunnen worden. Hij besluit dat Spanoghe zich echter niet te veel illusies mag maken, want de mogelijkheden om tentoon te stellen sterk zijn verminderd.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 32: Brief van Paul Lambotte aan Leo Spanoghe in Engeland, 7 maart 1918. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXXIII: Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe over de goedkeuring van de benoeming tot leraar landschapschilderen aan de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten

DATERING EN REGEST

28 september 1934, Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe over de goedkeuring van de benoeming tot leraar landschapschilderen aan de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten. De jaarwedde bedraagt 7000 frank.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 33: Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe over de goedkeuring van de benoeming tot leraar landschapschilderen aan de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, 28 september 1934. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXXIV: Brief van Leo Spanoghe aan de secretaris in verband met zijn lessen aan de academie

Spanoghe

Waarde Heer Secretaris

De gevraagde inlichtingen:

Leo Spanoghe, leraar
van landschapschildering.

geboren te Bundermonde
13. Dec. 1874

leraar benoemd 8-sept.-34
indeensbreding Oct. 34

leergang is verdeeld in een
regelmatige vanaf October tot 15 maart
dit is een namiddag per week

een vrije cursus vanaf 15 maart
tot 15 Sept twee namiddagen
per week.

aantal leerlingen regelmatige: 8
vrije: 12

Wedde: Zoosje

fonetie niet onderbroken

achtzonde G. v. v. v.

Leo Spanoghe

24
4
68
namiddagen

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, brief van Leo Spanoghe waarin hij de gevraagde gegevens over zijn lessen aan de secretaris van de academie neerschrijft.

Bijlage XXXV: Brief van Felix Gogo aan de secretaris met de vraag te bemiddelen

Antwerpen 30/6/37.

Waarek Heer Secretaris.

Ik zend u een brief mij toegezonden
Dare den heer Robert Moens, leerling van den
Heer Professor Spanoghe, met verzoek inlichting
gen te willen meenen een jonc ongelijk alles
ap zijn deute te schikken. Het ware den een
scheligh enst Mr Spanoghe te raadplegen.
Ieder leenaar moet ^{het recht} zijn plas van de feny onder-
werpen en ik veranckerstel dat de plaatsing van
de werken van Mr Moens hem geen bekeering
geeft. De wintst van Mr Spanoghe was de
leerlingen ap gelijken voet te zetten, maar in
die in het anderszys gift weet dat dit onmog-
lyk is en de feny daerwaer richt in te beuhalen.
Ik hilt tegenwoordig gemeest aan de beaardely-
en door het liggender van administratien enst
in fult de waarschynlyk Mr Moens ervan
kunnen avestingen. Gelief den jonc goed te
zijn jon machtig de beken beblomde ligen te be-
gyn en een accoord te beken en, anst wel te
willen mij er van ap de hooyte te luygen en

Spanoghe. Waarek Heer Secretaris, dat u die
font man bekeering gift kunnen regale
jonc fombid, de mijne meent deute gwaete
dit
Felix Gogo

P.S. Is mijn tegenwoordig deute waarek gelyk
Den jonc id wel maar D en den manke kan
Y.4

DATERING EN REGEST

30 juni 1937, Brief van de toenmalige directeur van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, Felix Gogo, gericht aan de secretaris met de vraag te bemiddelen tussen leerkracht Leo Spanoghe en leerling Robert Moens voor de plaatsing van de werken. Spanoghe wil een gelijkwaardige behandeling van zijn leerlingen.

TRANSCRIPTIE

“Recto:”

Antwerpen 30/6/37

Waarde Heer Secretaris.

Ik zend in een brief mij toegezonden door den Heer Robert Moens, leerling van den Heer Professor Spanoghe, met verzoek inlichtingen te willen nemen en zoo mogelijk alles op zijn beste te schikken. Het ware dus wenschelijk eens Mr Spanoghe te raadplegen. Ieder leeraar moet (er boven: het werk) zijne klas van de zorg onderwerpen en ik veronderstel dat de plaatsing van de werken van Mr Moens hem geen bevrediging geeft. De wensch van Mr Spanoghe was de leerlingen op gelijke voet te zetten, maar u die in het onderwijs zijt weet dat dit onmogelijk is en de Jury daarvoor niet is te overhalen. U hebt tegenwoordig geweest aan de beoordeling en daar dit bijzonder van administratieve aard is zult U waarschijnlijk Mr Moens ervan kunnen overtuigen. Gelief dus zeer goed te zijn zoo noodig de belan[g]hebbende bijeen te brengen en een accoord te bekomen. Ook wel te willen mij er van op de hoogte te brengen.

“Verso:”

Hopende, Waarde Heer Secretaris, dat u die zaak naar bevrediging zult kunnen regelen (...) en mijne meest beste groeten

Felix Gogo

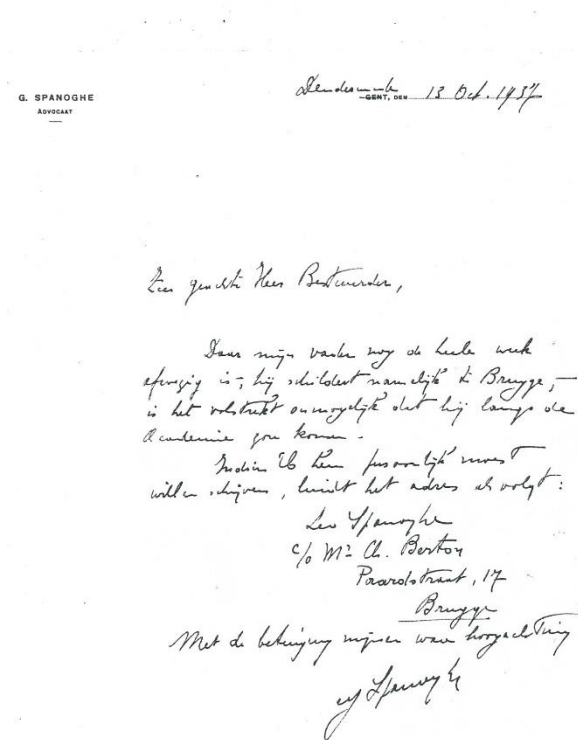
P.S. Is mijnen tegenwoordigheid noodzakelijk dan zal ik wel naar Dendermonde kom[en]

F.G

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 35: Brief van Felix Gogo aan de secretaris met de vraag te bemiddelen, 30 juni 1937. (Koninklijke Adademie voor Schone Kunsten-Directeurs, 301.15, Dendermonde: Stadsarchief)

Bijlage XXXVI: Guido deelt mee aan de academie dat zijn vader in Brugge verblijft

DATERING EN REGEST

13 oktober 1937, Guido Spanoghe deelt mee aan de academie dat zijn vader in Brugge verblijft, met de vermelding van zijn adres om hem eventueel te kunnen contacteren.

TRANSCRIPTIE

“Recto:”

Dendermonde

G. SPANOGHE

GENT, DEN 13 oct. 1937

Zeer geachte Heer Bestuurder,

Daar mijn vader nog de heele week afwezig is, hij schildert namelijk te Brugge, is het volstrekt onmogelijk dat hij langs de Academie zou komen.

Indien U hem persoonlijk moet willen schrijven, luidt het adres als volgt:

Leo Spanoghe
c/o Mr. Ch. Berton
Paardstraat, 17.
Brugge

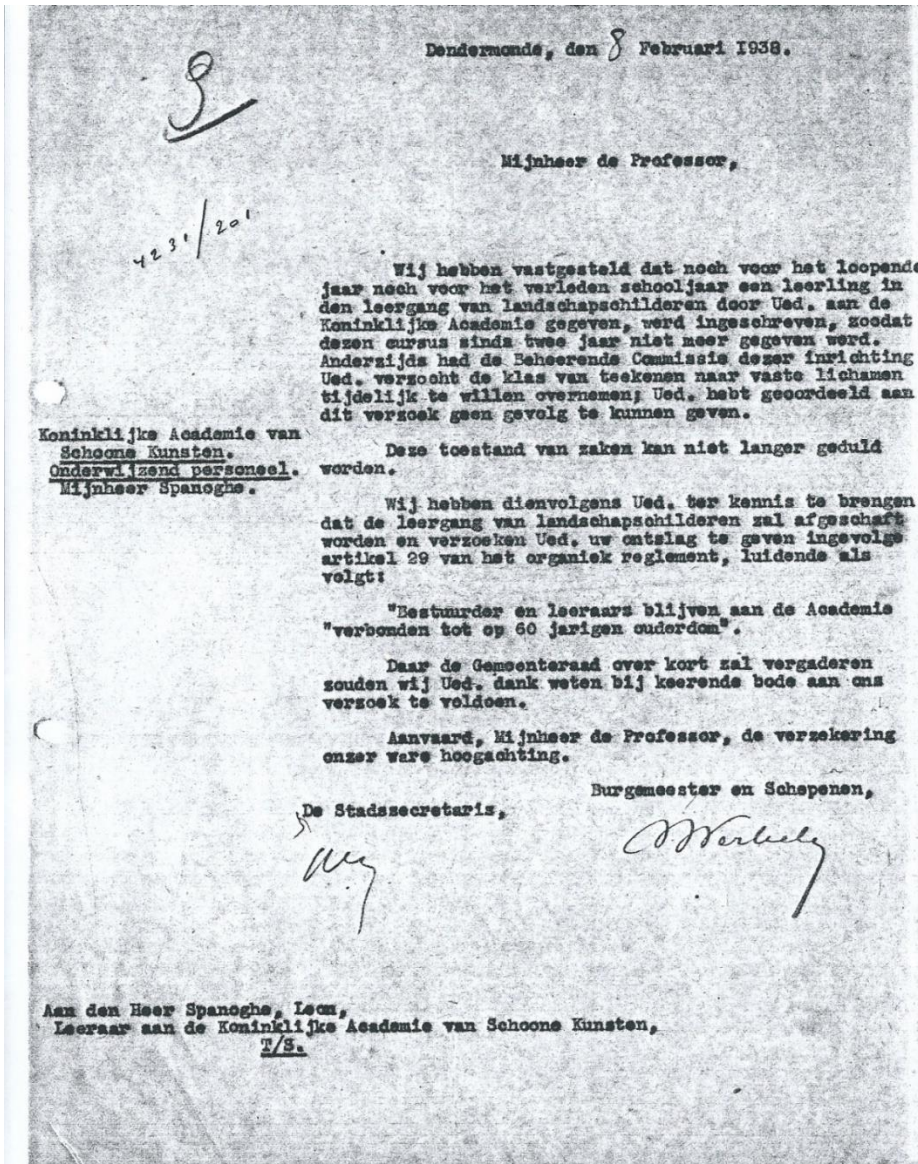
Met de betuiging mijnen ware hoogachting

G Spanoghe

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 36: Guido deelt mee aan de academie dat zijn vader in Brugge verblijft, 13 oktobr 1937. (Willaert Ferdinand (1861-1938), 1613.7, Dendermonde: Stadsarchief.)

Bijlage XXXVII: Brief van de stadssecretaris en de burgemeester en schepenen met de vraag aan Leo Spanoghe zijn ontslag aan de academie in te dienen

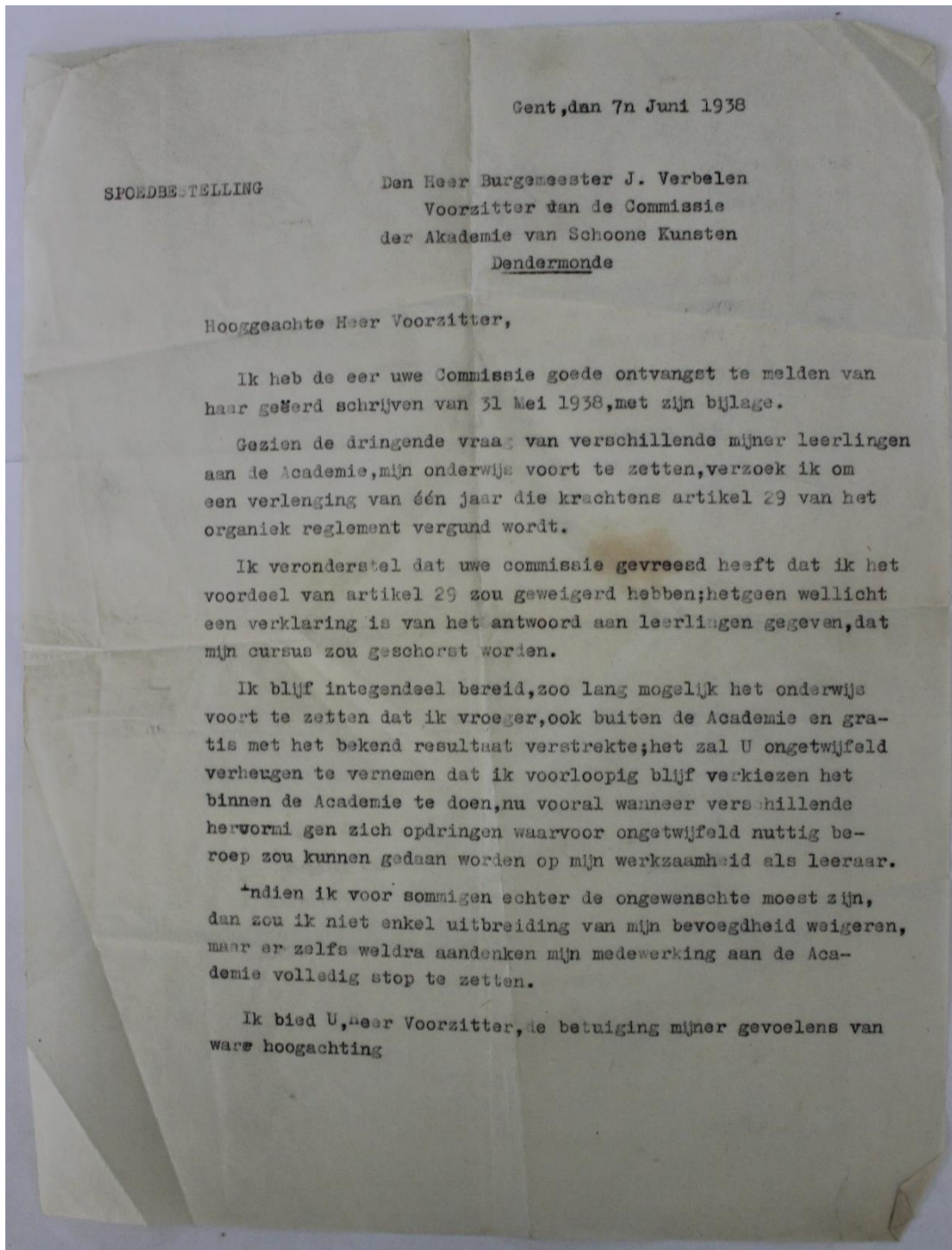
DATERING EN REGEST

8 februari 1938, brief van de stadssecretaris en de burgemeester en schepenen waarin ze Spanoghe laten weten dat de leergang landschapschilderen zal afgeschaft worden. Er werden geen leerlingen meer ingeschreven voor de cursus. Spanoghe ging bovendien niet in op de vraag "de klas van teekenen naar vaste lichamen" over te nemen. Bijgevolg verzoeken ze hem zijn ontslag in te dienen omdat hij de leeftijdsgrens heeft bereikt.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 37: Brief van de stadssecretaris en de burgemeester en schepenen met de vraag aan Leo Spanoghe zijn ontslag aan de academie in te dienen, 8 februari 1938. (Willaert Ferdinand (1861-1938), 1613.7, Dendermonde: Stadsarchief.)

Bijlage XXXVIII: Brief van Leo Spanoghe die verzoekt om een verlenging van een jaar van zijn aanstelling aan de academie

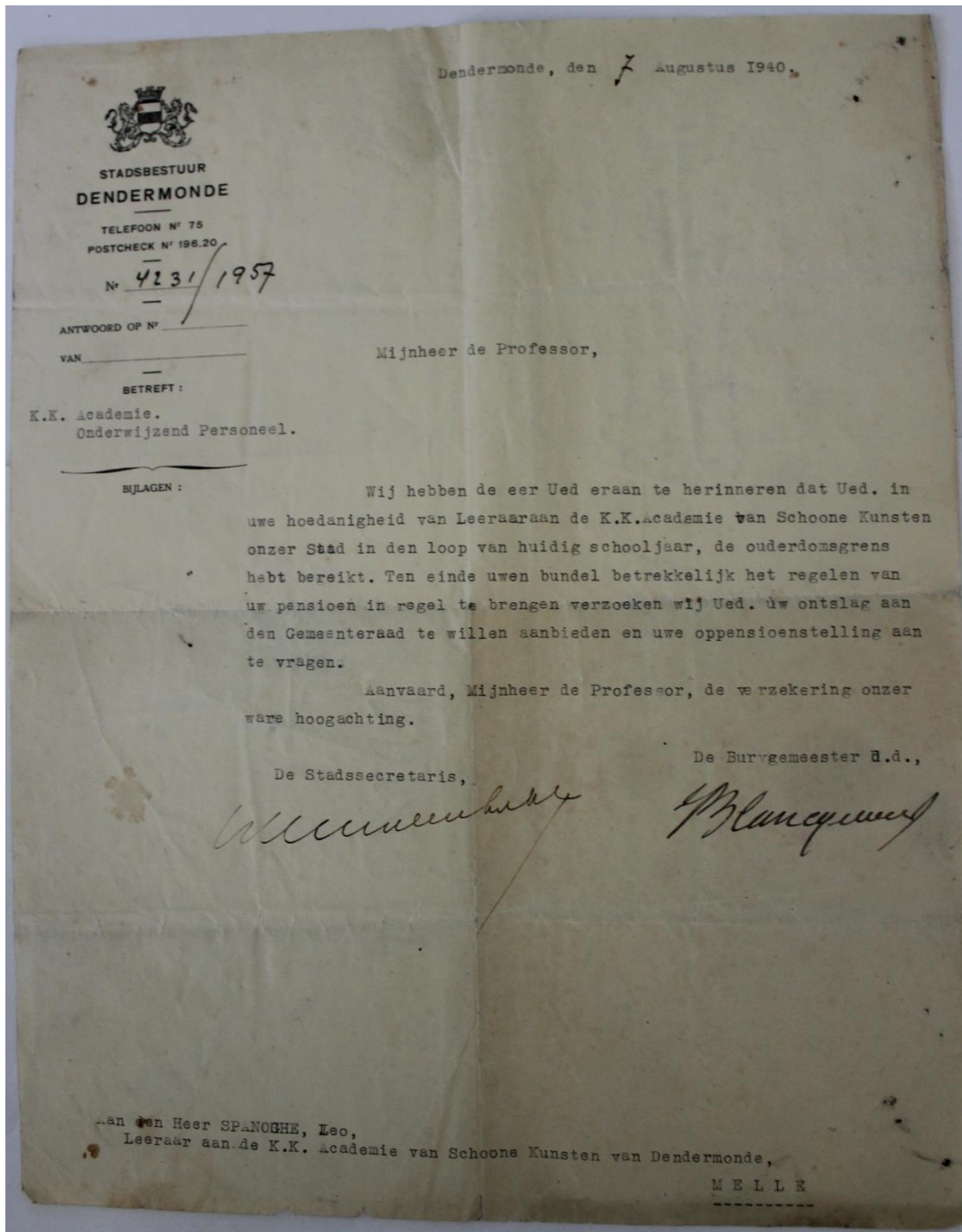
DATERING EN REGEST

7 juni 1938, Brief van Leo Spanoghe die verzoekt om een verlenging van een jaar van zijn aanstelling aan de academie. Hij schrijft dat zijn leerlingen dat van hem verlangen.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 38: Brief van Leo Spanoghe verzoekt om een verlenging van een jaar van zijn aanstelling aan de academie, 7 juni 1938. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XXXIX: Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe met de vraag zijn ontslag in te dienen omdat hij de ouderdomsgrens heeft bereikt

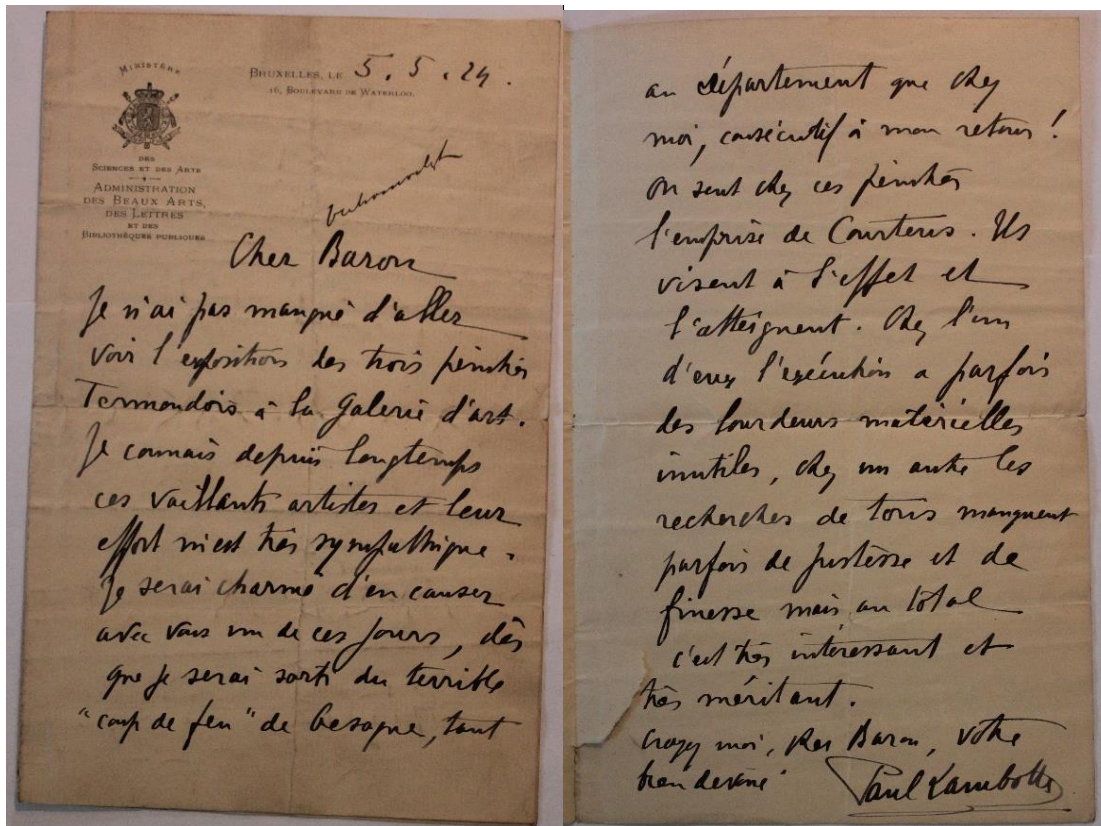
DATERING EN REGEST

7 augustus 1940, Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe met de vraag zijn ontslag in te dienen omdat hij de ouderdomsgrens heeft bereikt.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 39: Brief van het stadsbestuur van Dendermonde aan Leo Spanoghe met de vraag zijn ontslag in te dienen omdat hij de ouderdomsgrens heeft bereikt, 7 augustus 1940. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XL: Brief van Paul Lambotte over de tentoonstelling van het triumviraat in 1924

DATERING EN REGEST

5 mei 1924, brief van Paul Lambotte aan een ongekende Baron, waarin hij zijn mening geeft over de tentoonstelling van het triumviraat in 1924. Hij zegt dat één van deze schilders nogal pastueus te werk gaat, wat niet nodig is. Een andere heeft niet genoeg finesse en juistheid. In het algemeen oordeelt hij echter positief. Hun werk is erg interessant en verdienstelijk.

TRANSCRIPTIE

“Pagina 1:”

BRUXELLES le 5.5.24.
16, BOULEVARD DE WATERLOO
(...)
Cher baron
Je n'ai pas manqué d'aller
voir l'exposition des trois peintres
Termondois à la Galerie d'art
Je connais depuis longtemps
ces vaillants artistes et leur
effort m'est très sympathique.
Je serais charmé d'en causer
avec vous un de ces jours, dès
que je serais sorti du terrible
“coup de feu” de besogne, tout

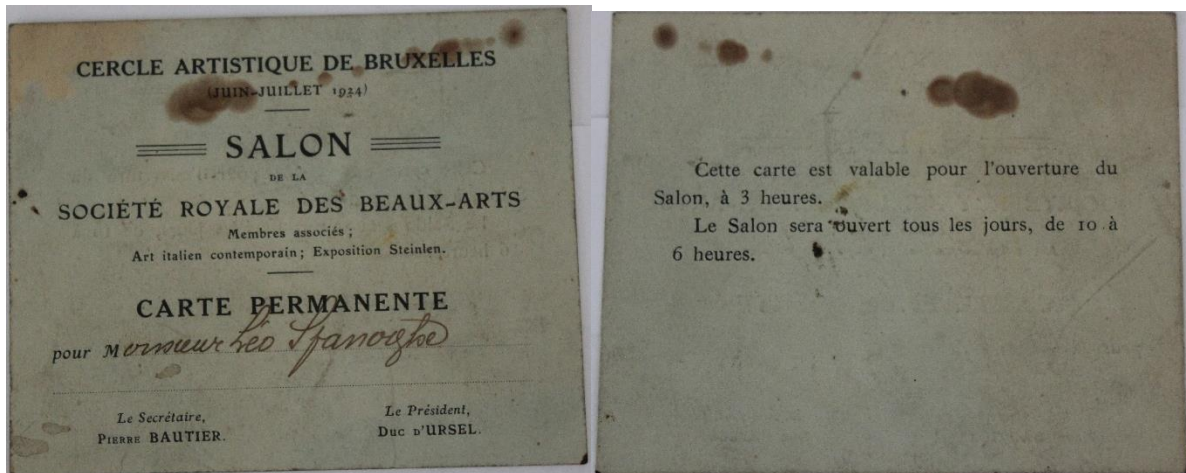
“Pagina 2:”

un Département que chez
moi, consécutif à mon ret... !
On sent chez ces peintres
l'emprise de Courtens. Ils
visent à l'effet et
L'atteignent. Chez l'un
d'eux l'exécution a parfois
les lourdeurs matérielles
innutiles, chez un autre les
recherches de tous manquent
parfois de justesse et de
finesse mais au total
c'est très intéressant et
très méritant
Croyez moi, Cher Baron, votre
Bien deviné Paul Lambotte

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 40: Brief van Paul Lambotte over de tentoonstelling van het triumviraat in 1924, 5 mei 1924.
(Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XLI: Kaart *Cercle Artistique de Bruxelles*

DATERING EN REGEST

Juni-juli 1924, Kaart *Cercle Artistique de Bruxelles*, in verband te brengen met een bezoek aan een salon in 1924.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 42: Lidkaart *Cercle Artistique de Bruxelles*, juni-juli 1924. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XLII: Lidkaart *Cercle Artistique et Littéraire de Gand 1929-1930*

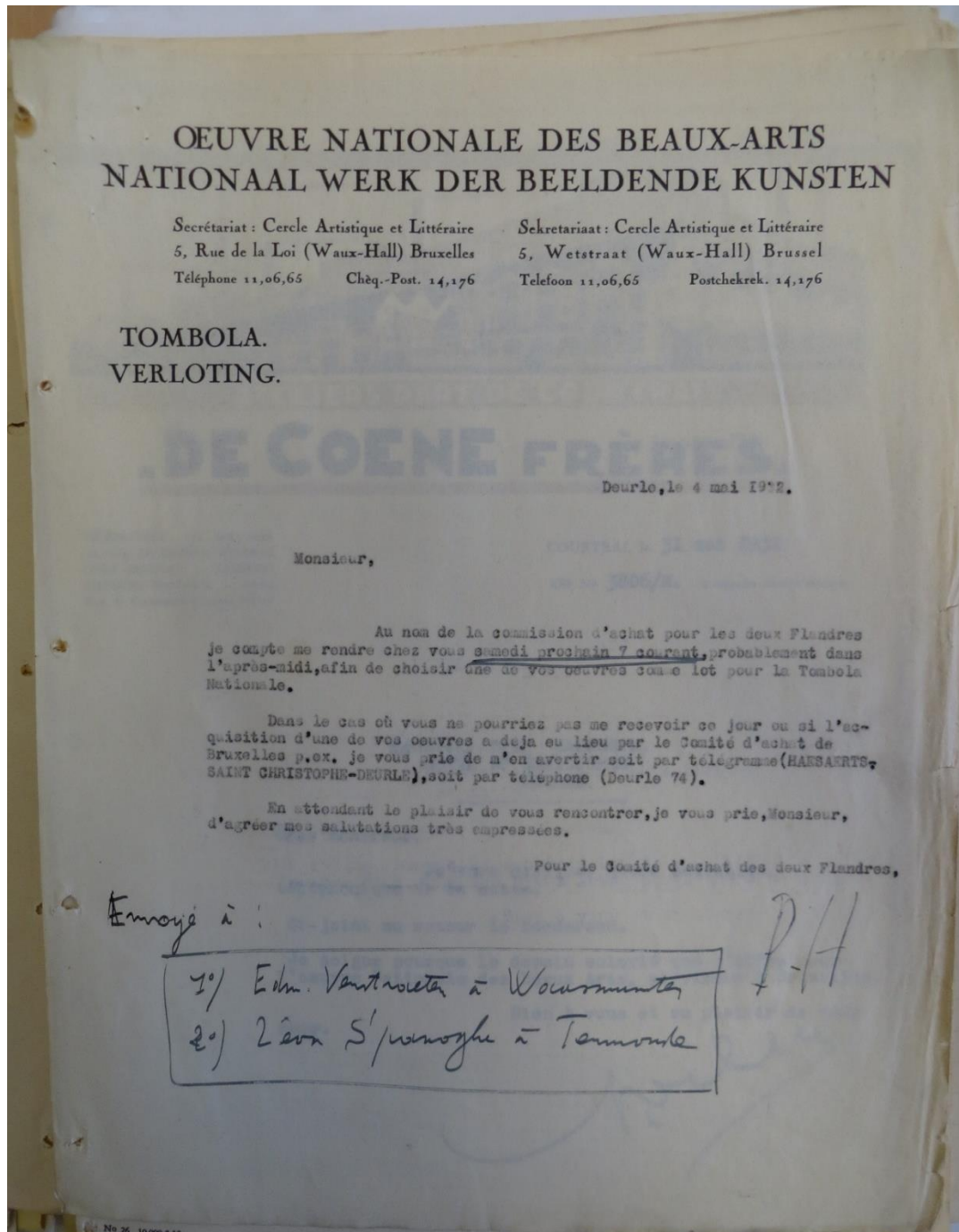
DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, Lidkaart *Cercle Artistique et Littéraire de Gand 1929-1930* op naam van Leo Spanoghe.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 43: Lidkaart *Cercle Artistique et Littéraire de Gand 1929-1930*, 1929-1930. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XLIII: Brief van Paul Hasaerts verstuurd naar Leo Spanoghe en Edmond Verstraeten

DATERING EN REGEST

4 mei 1932, Brief van Paul Hasaerts verstuurd naar Leo Spanoghe en Edmond Verstraeten. Paul Hasaerts verstuurt deze brief naar beide kunstenaars om een afspraak te maken om de deelname aan de tombola officieel vast te leggen.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 43: Brief van Paul Hasaerts verstuurd naar Leo Spanoghe en Edmond Verstraeten, 4 mei 1932. (Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België)

Bijlage XLIV: Aankoopborderel voor twee werken van Leo Spanoghe voor de Tombola Nationale des Beaux-Arts

<p>Œuvre Nationale des Beaux-Arts BORDEREAU D'ACHAT</p>	<p>Nationaal Werk der Beeldende Kunsten AANKOOP-BORDEREEL</p>
Comité d'achat de _____	Aankoop-comité van <i>Bois en Van Vlasselaer</i>
Nom et adresse du Délégué : _____	Naam en adres van den afgevaardigde : <i>P. Hasaerts, St. Christophe Denderlo.</i>
A. N° _____	A. N° <i>39 (ve)</i>
Œuvre achetée à M _____	Werk gekocht van M ^r <i>Leo Spanoghe</i>
Désignation de l'œuvre : _____	Ridderstraat, Dendermonde
Dimensions : _____	Benaming van het werk : _____
A livrer : _____	<i>1° Winter in Brugge</i>
(Indiquer l'endroit.)	Afmetingen : _____
Somme à payer : _____	<i>2° Stilleven</i>
Fait en quadruple expédition	Te leveren : <i>Abdorie Van Coillie</i>
à _____, le _____ 1932.	(De plaats aanduiden.)
Le Délégué, L'Artiste,	Te betalen bedrag : <i>4000 fr.</i>
	In vier exemplaren opgesteld
	te <i>Dendermonde</i> , den <i>7 mai</i> 1932.
	De Afgevaardigde, De Kunstenaar,
	<i>P. Hasaerts</i> <i>Leo Spanoghe</i>
B. N° _____	B. N° _____
Œuvre réceptionnée à _____	Werk in ontvangst genomen te _____
le _____ 1932.	den <i>14 mai</i> 1932.
Le Réceptionnaire, VU, bon à payer,	GEZIEN, goed voor betaling,
Le Secrétaire général,	De Ontvanger, De algemeene Sekretaris,
	<i>P. Hasaerts</i> <i>Paul</i>
C. N° _____	C. N° <i>308</i>
Liquidation faite le _____ 1932, par	Afgerekend den 26 MAI 1932 1932, bij
{ bordereau-annexe d'un ch. collectif, n° _____	{ bord. in bijlage van een gemeenschappelijke ca. n° <i>2/02</i>
{ assignation postale n° _____	{ postaanwijzing n° _____
Le Trésorier,	De Penningmeester,
REMARQUE IMPORTANTE : A dresser en quadruple exemplaire, dont l'un sera conservé par le délégué, le deuxième laissé en mains de l'artiste, les deux autres envoyés par le délégué au réceptionnaire. Au moment de la réception de l'œuvre, celui-ci donnera reçu sur l'exemplaire à produire par l'artiste et enverra le jour même, dûment complété, un des exemplaires en sa possession au Trésorier de la Tombola. La partie A. du présent bordereau doit seule être remplie par le délégué et l'artiste.	BELANGRIJKE NOTA : Op te maken in vier exemplaren, waarvan een door den afgevaardigde en een ander door den kunstenaar te bewaren, terwijl de twee overigen door den afgevaardigde aan dengene die met het in ontvangst nemen belast is, worden overgemaakt. Bij het afleveren van het werk zal de ontvanger daarvan bewijs van ontvangst tekenen op het door den kunstenaar over te leggen exemplair en nog dien zelfden dag een der in zijn bezit gebleven exemplaren behoort te ingevuld aan den Penningmeester van den Tombola overmaken. De rubriek A. moet uitsluitend ingevuld worden door de afgevaardigde en de kunstenaar.

DATERING EN REGEST

mei 1932, Aankoopborderel voor twee werken van Leo Spanoghe voor de Tombola Nationale des Beaux-Arts. Overeenkomst tussen Paul Hasaerts en Leo Spanoghe voor de aankoop van *Winter in Brugge* en *Stilleven* voor de tombola voor het bedrag van 4000 fr.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 44: Aankoopborderel voor twee werken van Leo Spanoghe voor de Tombola Nationale des Beaux-Arts, mei 1932. (Fonds Paul Hasaerts, Briefwisseling 17, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België)

Bijlage XLV: Kaartje van de *Kunstkring Koninklijke Maatschappij Roeselare*

DATERING EN REGEST

28 mei 1934, Kaartje met dankwoorden van de *Kunstkring Koninklijke Maatschappij Roeselare*, waarschijnlijk naar aanleiding van de deelname aan de tentoonstelling, die door die kunstkring werd georganiseerd en startte op 6 mei.

(*Levensschets van den "Kunstkring" Koninklijke maatschappij Roeselare: den eereleden welwillend aangeboden ter gelegenheid van het vijftigjarig jubelfeest 1888-1938* (Gent: Vanmelle, s.d.), 26-27.; "Kunstsalon," *De Rousselearse Bode*, 13-14 mei 1934, 1.)

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 45: Kaartje van de *Kunstkring Koninklijke Maatschappij Roeselare*, 28 mei 1934 . (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XLVI: Brief van Fons De Clercq aan Leo Spanoghe

Bombom, 1 Juni 28

Vriend Leo,

Over een paar uren kom ik plotselings Dr. Wilfried Braeckhaert in mijn gedachte tegen en van verre met ingehouden adem roept hij mij toe. Tons, jij als verre koozen van twee gewoonten, zoudt jij het vernieuwde paneel van 't Lam Gods in uwim atelier met bronzen hebbing ik sloeg hem vergastwaardig tegensprekend d'ikken buik en stelde voor thuis een onderstoet te doen maar eerst in den hoek 't en stellen te gaan d'ronken. Hij stelde weigert 't hem en t'ander en de raak werd niet vasteld. En t' is met die ontwaanting Leont, dat ik in mijn kerk

het gedacht oprees u t' een en t' ander over die fameuse gebeurtenis te vertellen. Gaudich Welterun Was zeker bij die onthullingen en ebullities. 't is maandag dien dag na de blide pintrel van ons Koolspan dat ik u met uwe kennis tenen Kluun, dat de bou is g'barstet. Enkele dagbladen spraken er over met zijn portret er bij. Een paar dagen daarna ga voortuik er nog zijn doodsbedeeking bij. Wij familie (ook penk de trouwen van wijlen den juna (oudvader) schreef mij 't is est mort pour la bonne cause. 't wel meer als die in den hemel. Komt dan vliegen er al de Anarekitten die niks hebben te doen dan te liggeren in zonden absolute en ook in t' paradijs. Maar t' is waar: aen de kerkelijken kan hij zijn denkwijzenheid-boudschelken laten zien. X die B. blaas.

Maar Linke Dater die met ruwe leugenaars heeft te doen gehad zal wel vrees hem voor d'ontwaanting van t' de gekuure te wesen tot het paneel Leont is gebouwt. En een mijney dat is nou val vol, maar aan een kritisch prijziken van Allen zoudt op di' gelding. Wie had dat nu toch kunnen denken van hem? Vader moeder broeders en zusters allen dood behalve een walen d'itlige brogers in de maatschappij en nu koopt er daar zo t' en 't Halinsky. 't is niet of de familie wopen. Of den bij d'vriend bijgedond den een Orientalische Memorie heb ik getuist. Span de indelkenen van hooggeklaarte heeren in de omgiffing van die groote Markt t' de vrees dat ik een voor gevoel had, dat wat er vrees uitgegaan in geurdiege van dat leek. Later een een ontgoucheling ten gunde.

Leo, jij zijt dan zeker dieu zondag in de feestmaal niet gerant. Voor d' oude kunst te zien, ik moet u bekennen dat ik er zelfs tot twisten niet ben gekwint. Daarna had ik spij dat ik u niet aangewaden heb naar t' groot museum te gaan om te beginnen met de "Moderne Maan" vers er eens smakelijk te lachpen. D'expozitie Congo heb ik goed gende. D'oeuvre kunst t' de Verkocht Van Verkoepen is hier niet veel spraak, de kalen t' in Weirig Verstaand Campo houdt veel verkoophougen. Nog geend? Spanoghe en Verkocht Maan. Zeker den dag wesen er valt niet om 400 of meer Stappe d' Verkocht!!! 't anderu daags ging de Verkocht voort en mijne zuster met een paar soef. ging er heen. Maar de Conditie waren veranderd: maar moest er 20 in eens nemen!!!

2de blad

En toch waren het echte Heffez wat dien oude goeden vriend moet gewerkt hebben!!

't Hebbeler enige jaren t'neer atelier-chavalet gekocht van zyne Meid Mathilde.

't is gekuurt Leo, dat ik wel iets verkoekt, meestal van semu tooge. 't is verstaak mij wel he zootuure, pint en pad, en na de beurs, als den pintel of naptale of electrick of pinneken draad naar om knap gaat.

Met Dinxen ga ik t'waals t'eds 40 jaren naar B. de rae hemis. 't is Lou wal Kinnen dat ik te waerove a'fata en het kerkel van Wassenthoek en volktoevore te guden.

En dan zal ik het groot g'roec hebben u en achtbar Comitee te komen groeten en met u onder den zijaard een lekkere pint te drinken. 't is laatste d'ien maand t'alkken Wij gedruis: Anna Tons en Knockeske naar Knockeske de laatste in mijn hand t' gebouwt en ga dan werken in Brugge t' opstructie, waar ik te al een ontwaant heb. Jaanlijke zie ik dan d'ol' Willem die in Knockeske expozie: schoone Dimens, Kerkzichten en trougal bijval heeft en Verkocht. Hij zegt als ik van u spreke mij ook eens d'ien te expozie van d' 19de en t'als Harig zijk. 't is alle t'neer ik l'ing en ik denk wel dat jij uit mijn gekuurtel u'lt' g'rueten en kniebekken in t' kerk nog wat uit onsen onley t' t' kunnus praten. Groet van Medu t' pranyke en kinderun Tons De Clercq

DATERING EN REGEST

1 juni 1935. Brief van Fons De Clercq (waarschijnlijk gaat het om Alfons De Clercq (1868-1945), een schilder uit Weelde) aan Leo Spanoghe. Hij spreekt vol ongeloof over de diefstal van het paneel de Rechtvaardige Rechters van het Lam Gods en meer bepaald over Arseen Goedertier (1876-1934), een familielid van zijn vrouw. Hij uit kritiek op de moderne kunst en geeft aan dat die om te lachen is en zegt dat het op dat moment niet goed gaat met de verkoop van kunstwerken. Hij haalt in dat verband werk aan van de realistische schilder Romain Steppe (1859-1927) uit Antwerpen. De Clercq spreekt ook over de halstarrigheid van Spanoghe om tentoon te stellen. (Arto, "De Clercq Alfons."; Arto, "Steppe Romain."; "Goedertier, Arsène," laatst geraadpleegd op 14 mei 2014.)

TRANSCRIPTIE

"Bladzijde 1:"

Berchem, 1 juni 35

Vriend Léon,
Over een paar uren kom ik plotselings Dr. Wilfried Broeckaert in mijn gebuurte tegen en van verre met opgeheven armen roept hij mij toe: Fons, gij als verre kozijn van Arseen Goedertier, zoudt gij het vermiste paneel van 't lam Gods in uwen atelier niet verborgen hebben? Ik sloeg hem verontwaardigd tegen zijnen dikken buik en stelde voor thuis een onderzoek te doen maar eerst op den hoek n'en "Stella" te gaan drinken. Hij weigerde 't een en t' ander en de zaak werd uitgesteld. En 't is met die ontmoeting, Leon, dat ik in mijnen koker

"Bladzijde 2:"

het gedacht oprees u 't een en 't ander over die fameuse gebeurtenis te vertellen. Gansch Wetteren was zeker bij die onthullingen "en ébullition," T' is maandag, dien dag na de blijde intrede van ons vorstenpaar dat ik u met uwe kennissen tegen kwam, dat de bom is gebarsten. Enkele dagbladen spraken er over met zijn portret er bij. Een paar dagen daarna gaf Vooruit er nog zijn doodsbeeldekens bij. Mijn familie (uit Gent (de vrouw) van wijlen den Juge Goedertier,) schreef mij: « Il est mort pour la bonne cause » ah wel, merci Als die in de hemel. Komt dan vliegen er al de Anarchisten die niks hebben te doen dan te liggen in hun kisten zonder absolutie ook in 't paradijs! Maar 't is waar: aan de hemelspoort kan hij zijn identiteitskaart –doodsbeeldekens laten zien x zie 3e blad.

“Bladzijde 3:”

maar Sinte Pieter die met andere leugenaars heeft te doen gehad, zal wel doen hem provisoirement naar 't va-gevuur te sturen tot het paneel terug is gevonden. En een miljoen dat is nog al veel, maar aan een civiel prijsken... Allen (gruut?) op zij gelaten, wie had dat nu toch kunnen denken van hem. Vader, moeder, broeders en zusters allen dood behalve een, waren deftige burgers in de maatschappij en nu komt daar zoo n'en Stavinsky" 'n vlek op de familie werpen. op den lijkdienst, bijgewoond door eene overtalrijke menigte, heb ik geluisterd naar de redevoeringen van hooggeplaatste heeren ... in de omgeving van de groote markt . 't Was alsof ik een voor gevoel had dat wat er daar uitgekraamd is geworden van lof enz later in een ontgoocheling zou geweest

“Bladzijde 5:”

En toch waren het echte Steppe's
Wat dien ouders goeden Vriend
moet gewerkt hebben!!
Ik heb over eenige jaren zijnen
atelier-chevalet gekocht van zijne
meid Mathilde.
Het gebeurt Leon, dat ik wel
iets verkoop, meestal aan eenen toog...
gij verstaat mij wel hé zoo tusschen
pint en pot, en na de beurs
als den pitrol of naphte
electric of pinnekens draad naar
omhoog gaat.
Met Sinxen ga ik zooals steeds
40 jaren naar Bottelaere Kermis.
T'zou wel kunnen dat ik te
Baesrode afstap en het kerkje van
Vlassenbroek en Scheldeboorden ga groeten.

“Bladzijde 4:”

Leon, gij zijt zeker dien
zondag in de feestzaal niet geraakt
voor d' oude kunst te zien. Ik moet
u bekennen dat ik er zelfs tot hiertoe
niet ben geweest. Daarna had ik spijt
dat ik u niet aangeraden heb naar
't groot muzeum te gaan om te
beginnen met de “moderne mannen”
en er eens smakelijk te lachen.
D'expositie Gogo heb ik goed gevonden
serieuse kunst: o verkocht.
Van verkopen is hier niet veel
spraak: de zalen zijn weinig verhuurd
Campo houdt veel verkopeningen.
Nog geen (..) Spanoghe verkocht, maar
zekeren dag werden er, valt niet om,
400 of meer Steppe's ??? verkocht!!! 's anderen
daags ging de verkoop voort en mijne zuster
met een paar 100f. ging er heen, maar
de condities waren veranderd: men
moest er 20 ineens nemen!!!

“Bladzijde 6:”

En dan zal ik het groot genoegen
hebben u een achtbare familie
te komen groeten en met u
onder den beiaard een lekkere
pint te drinken...
Op 't laatste dezer maand trekken
wij gedrieën: Anna, Fons en (...)
naar Knocke (de laatste is mijnen hond ginder
geboren) en ga dan werken in Brugge en
omstreken waar ik u al eens ontmoet
heb. Jaarlijks zie ik daar Dolf Willems die
in Knocke exposeert: schoone Binnen-
kerkgezichten en nogal bijval heeft in
verkoopt. Hij zegt, als ik van u spreek
om ook eens daar te exposeren, dat gij een
halsstarrige zijt ? Alle Léon ik eindig
en ik denk wel dat gij uit mijn
gekrabbel zult geraken en misschien
in 't kort nof wat uit onzen ouden
tijd kunnen praten. Groet aan Mevr.
Spanoghe en kinderen Fons De Clercq

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 46: Brief van Fons De Clercq aan Leo Spanoghe, 1 juni 1935. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XLVII: Brief van Guido Spanoghe met de vraag of Spanoghe samen met zeven andere kunstenaars wil tentoonstellen

Deendermonde of Lijfkenker

Beste Papa.

De ontvanger hier geeft het volgend schrijven van Mijneheer Van Steenacker, waarbij hij ik uitnodigt om te Antwerpen te exposeren. Je zouwt d'ys met zes man zijn voor drie groote galery goed gelegen en niet te duur omdat het oude klanten zijn.

Indien het gezelschap der genoemde schilders: Bickel, Gangelinx, Gaets, de Bunder, Jochem, Van Dooij, ik aanstaat om te Antwerpen op te treden dan vind ik het alsook ons elka een "excellente" gelegenheid om zulks aan te nemen.

Steenacker uwe beslissing mededeelen, de rest van het Secretariaat neem ik wel op mij.

Alles gaat hier om te beten en uw kaartje dat we vagen morgen ook ontvingen heeft de goede stemming nog heel wat doen stijgen. (Waar des meesters berekening held de kas daer toch zaterdag moetal zijn gulle) D'ys is naar Brussel en Julien trekt nu naar de post en tes school.

Mijneheer de klanten is ongetuyfeld nog by de Lijfkenker veel groeten van ons allen en sprekt eens fern over dit aan bod inden g; soms moet hij felen anders moet ze meer ruffens schrijven.

Ook de groeten aan Mijneheer elka elkinje en ferme bes van allen uw Guido

zelf was het succes, waar van Mijneheer Van Steenacker spreekt, daargelaten waant de gelegenheid van dit jaar rond naams-jaar te exposeren in Antwerpen niet te veronaderen. Je kunst en de werken laten zien die naar Gaet en de debers gewent zijn en ook eenige andere zoals de Dreef, en zijn makkers die hier resulte op een teuyje frissche lucht.

Als je ons te huy geweest zijt en uwe orders gegeven hebt kunt je d'ys gerant optrekken en wij zullen wel ramb doen maken en inlijsten en verstoren en de heele boel, zoodat je uchoofd moogt vichouder en gerant den gang van uw werk laten door gaan.

Des: wij vinden de zaak goed - je moet het hangende punt doorhalen en zonder uitstel ons en Mijneheer Van

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, brief van Guido Spanoghe aan zijn vader met de vraag of hij wil ingaan op de uitnodiging van een zekere Mijneheer Van Steenacker om in Antwerpen samen met zeven andere kunstenaars tentoon te stellen. Om welke tentoonstelling het hier gaat en of deze uiteindelijk doorging is niet bekend.

TRANSCRIPTIE

“Dubbelblad pagina 1:”

Dendermonde 27 september

Beste Papa.

We ontvingen hier juist het volgend schrijven van Mijnheer Van Steenacker, waarbij hij U uitnodigt om te Antwerpen te exposeren. Ge zoudt dus met zes man zijn voor drie groote zalen goed gelegen en niet te duur omdat het oude klanten zijn.

Indien het gezelschap der (...) Schilders: Ricket, Jongelinx, Jacobs, De (Cnodder?), (...), Van Hoof U aanstaat om te Antwerpen op te treden dan vind ik het alsook ons Ma een “excellente” Gelegenheid om zulks aan te nemen

“Dubbelblad pagina 2 en 3:”

Steenacker uwe beslissing mededeelen, De rest van het Secretariaat neem ik wel op mij.
Alles gaat hier om te beter en uw kaartje Dat we dezen morgen ook ontvingen heeft de goed stemming nog heel wat doen stijgen. (Naar ons moeders berekening had de kas daar toch zaterdag moeten zijn zulle!) Hugo is naar Brussel en Julia trekt nu naar de post en ter school!
Mijnheer De (...) ongetwijfeld nog bij U doe hem veel groeten van ons allen en spreek eens ferm over dit aanbod indien Gij soms moest twijfelen anders moet ge maar seffens schrijven.
Ook de groeten aan Mijnheer (...) en Marietje

Een ferme bees van allen
Uw Guido

zelfs nog het succes, waar van Mijnheer Van Steenacker spreekt, daargelaten waar de gelegenheid van dit jaar rond nieuw-Jaar te exposeren in Antwerpen niet te versmaden. Ge kunt er eens de doeken laten zien die naar Gent en Ledeberg geweest zijn En ook eenige andere zooals de “Dreef” en zijn makkers die hier wachten op een teugje frissche lucht.

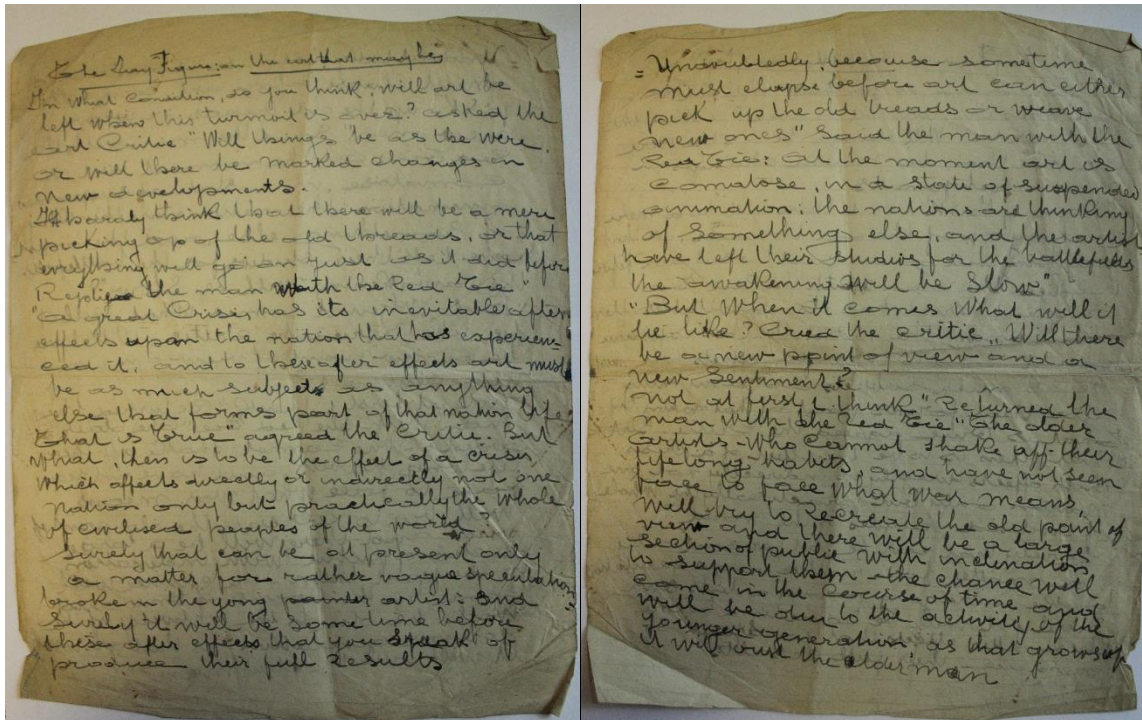
Als ge eens te huize geweest zijt en uwe orders gegeven hebt kunt ge terug gerust optrekken en wij zullen wel (...) doen maken en inlijsten en versturen en de heele boel, zoodat ge uw hoofd moogt vrijhouden en gerust den gang van uw werk laten doorgaan.

Dus: wij vinden de zaak goed. Gij moet het hangende punt doorhalen en zonder uitstel ons en Mijnheer Van

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 47: Brief van Guido Spanoghe met de vraag of Spanoghe samen met zeven andere kunstenaars wil tentoonstellen, niet gedateerd. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XLVIII: Mijmeringen over wat er met de kunst zal gebeuren wanneer de oorlog voorbij is

DATERING EN REGEST

Niet gedateerd, verslag van een gesprek tussen een kunstcriticus en een "man met een rode das" waarin de vraag wordt gesteld naar de gevolgen van de oorlog op de kunst.

TRANSCRIPTIE

"Recto:"

The Day Figure: on the art that may be

In what condition, do you think, will art be left when this turnmail is over? asked the art critic "Will things be as the were or will there be marked changes en new developments.

I (baraly?) think that there will be a mere (spiekig?) (...) of the old threads, or that everything will go on just as it did before
Replied the man with the Red Tie

"A great Crisis has its inevitable after effects upon the nation that has experienced it, and to these after effects art must be as much subject as anything else that forms part of that nation life.

That is true" agreed the critic. But what, then is to be the effect of a crisis which affects directly or indirectly not one nation only but practically the whole of civilised peoples of the world? surely that can be at present only a matter for rather vague speculation broken the young painter artist: and surely it will be some time before these after effects that you speak of produce their full results

“Verso:”

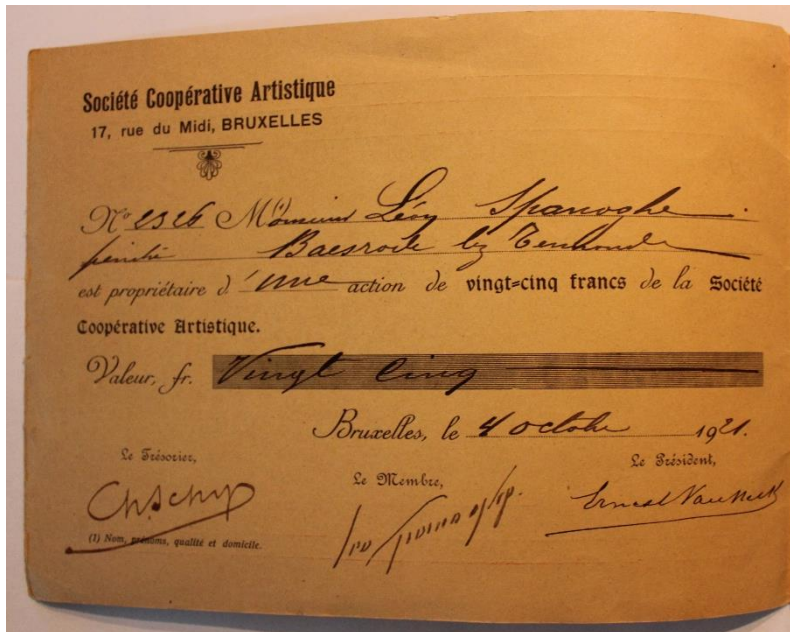
Undoubtedly , because sometime
must elapse before art can either
pick up the old treads or weave
new ones” said the man with the
red Tie: at the moment art is
comatose, in a state of suspended
animation: the nations are thinking
of something else, and the artists
have left their studies for the battlefields
the awakening will be slow”
“But when it comes what will it
be like? cried the critic “Will there
be a new point of view and a
new Sentiment ?
Not at first I think “ Returned the

artists – who cannot shake off their
pipelong habits, and have not seen
face to face what war means,
will try to recreate the old point of
view and there will be a large
section of public with inclinations
in support them the change well
come in the course of time and
will be due to the activity of the
younger generation, as that grows up
I will oust the older man

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 48: Mijmeringen over wat er met de kunst zal gebeuren wanneer de oorlog voorbij is, niet gedateerd. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage XLIX: Bewijs van betaling lidgeld Société Coopérative Artistique

DATERING EN REGEST

4 oktober 1921: Bewijs van betaling van 25 frank lidgeld aan de Société Coopérative Artistique. Dit was een samenwerkende vennootschap opgericht in 1894 in Brussel voor het behartigen van de belangen van kunstenaars.

(Sammy Roos, "De morele en materiële belangen van beeldende kunstenaars, onderzoek naar de Société Coopérative Artistique (1894-1930)," (lic. diss, Universiteit Gent, 2010).)

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 49: Bewijs van betaling lidgeld Société Coopérative Artistique, 4 oktober 1921. (Privé-archief familie Spanoghe)

Bijlage L: Rekening van aankoop materiaal bij de Société Coopérative Artistique

SOCIÉTÉ COOPÉRATIVE ARTISTIQUE
FONDÉE EN 1924
 TOUS ARTICLES POUR PEINTRES, SCULPTEURS, ARCHITECTES ET ARTS APPLIQUÉS
 CHÈQUES POSTAUX : 39840
 REGISTRE DU COMMERCE : BRUXELLES 5023

A 004191
 SUCCURSALE : BOUL. DE WATERLOO, 57 BRUXELLES
 TÉLÉPHONE : 12.89.52

Monsieur Spanoghe DOIT
Meersstraat 89 Gand
 Pour vente et livraison des marchandises expédiées à ses risques et périls :
 Le 7 Décembre 1953. 75311 — Impr. E. Guyot, société anonyme.

2	tubs gouache a.c.	18	36
1	tube X Sefrane vert émeraude	58	58
1	tube X " blanc d'argent	44	44
2	tubes X " blanc de fine	44	88
1	tube X 8/8 chrome clair		30
1	tube X " chrome foncé		30
1	tube X " chrome orange		30
1	tube X " émeraude		35
1	tube X " cinabre clair		30
1	tube X " cinabre foncé		30
1	tube X " ocre fauve		20
1	tube X " sienne nat.		20
1	tube X " sienne brulée		20
1	tube X " ombre brulée		20
1	tube X " noir d'ivoire		20
1	tube X " bleu de cobalt		35
1	tube X " outremer		30
1	tube X " laque carminée		32 50
1	tube X " vermillon		32 50
1/4	litre fixatif		33
1	chevalet d'atelier		850
1	couteau à palette		22
			1549 00
remise 30%			464 70
			1084 30
emballage port.			4 70
			44 -
			1.133 00

Les marchandises sont payables à Bruxelles. Nos dispositions ne constituent en aucun cas, ni novation, ni dérogation à cette clause de paiement. (Facture délivrée par le SIÈGE SOCIAL : rue du Midi, 17). Lorsqu'il s'agit d'un achat destiné à leur usage professionnel, les clients sont priés, pour se conformer à la loi de réclamer l'application des timbres prescrits. Toute infraction rend l'acheteur responsable au même titre que le fournisseur. (Art. 81 de la loi du 23 août 1921).

privé-archief Spanoghe P.C. 4/169/5
 15 Dec 53

DATERING EN REGEST

7 december 1953: Rekening met de oplistng van de aangekochte kunstenaarsmaterialen bij de Société Coopérative Artistique.

IDENTIFICATIE EN HERKOMST

Bijlage 50: Rekening van aankoop materiaal bij de Société Coopérative Artistique, 7 december 1953. (Privé-archief familie Spanoghe)